

*Светлай памяці
Міколы Ермаловіча*

*...Пачатак гісторыі
Вялікага Княства Літоў-
скага яшчэ багаты на
таямніцы. Але даследа-
ванні Міколы Ермалові-
ча, Вацлава Пануцэвіча,
Паўлы Урбана далі нам
падставу спадзявацца,
што таямніцы будуць
разгаданыя...*

Zdzisław Sićka

UTROP LITVY

*Da 1000-ch uhodkaú
zhadki taponim a “Litva”
ú Kviedlinburhskix anałax*

Baranavičy 2009

Здзіслаў Сіцька

УТРОП ЛІТВЫ

Да 1000-х угодкаў
згадкі тапоніма “Літва”
ў Кведлінбургскіх аналах

Баранавічы 2009

ББК 63.3(4Бei)4

Ci 34

Сіцька Здзіслай.

УТРОП ЛІТВЫ. – Баранавічы : Баранавіцкая гарадская арганізацыя Грамадскага аб'яднання “Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны”, 2008. – 324 с.іл.

УТРОП ЛІТВЫ. Асобныя раздзелы гэтай кнігі ў розныя гады друкаваліся ў часопісе «Рыцар Свабоды» і газеце «Наша слова» пад назвамі: «Пасълядох літвы», «Па слядах літвы», а таксама і ў «Беларускім гісторычным часопісе».

След – сълед, **троп**, трап.

Следом – съледам, усьлед, **утроп**

Итти следом – ісьці съледам, **утроп**.

НЕКРАШЭВІЧ С.М., БАЙКОЎ М.Я.

(Сябры слоўнікавай камісіі Інстытуту Беларускай Культуры). Расейска-беларускі слоўнік. – Менск : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1928. С. 571-572.

ББК 63.3(4Бei)4

© Сіцька Здзіслай, 2009.

© Баранавіцкая гарадская арганізацыя Грамадскага аб'яднання “Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны”, 2009.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА 8

Частка I. ЛІТВА – ВАЯРСКІ СТАН

З «КРАІНЫ ВІЛЬКІНЛАНД»	16
Уступ	16
Паселішчы Мекленбургіі ды Беларусі	19
Грамадскі лад і войска	21
Перасяленне	23
Літва – прафесійная ваяры	31
Дзе ж «сядзела» літва?	36
ХТО НАСЫПАЎ «УСХОДНЕЛІТОЎСКІЯ» КУРГАНЫ?	39
1. Капцы. Валатоўкі «Предполагаемые литовские курганы»	39
2. Новы этап даследавання	41
3. Што знайшлі ва «ўсходнелітоўскіх» курганах?	44
4. Слова пра курганы	51
Абшар жамойтаў	52
Абшар земгалаў	52
Абшар латгалалаў	53
Абшар селаў	53
Абшар «ўсходнелітоўскіх» курганоў	55
5. Новая эпоха?	58
6. «Аўкштайцкая» блытаніна	65
7. А хто ж яцвягі?	77
8. Высновы	83
Розныя хаўтурныя абрады	84
Розная арыентацыя касцякоў паводле старон свету	84
Розныя жаночыя аздобы	85
Розныя прылады працы і зброя	85
«IN CONFINIO RUSCIAE ET LITVAE», АБО ЛІТВА Ў ПАБУЖЖЫ	86
Дзе сфармаваўся стан ваяроў-літвы?	93
Мекленбургскія каланісты	99
ХТО ТАКІЯ ЛІТВЫ? Леты (laetus) – ваенныя пасяленцы	103
Літы варварскіх «Праўдаў»*	107
«Інстытут літства» ў саксаў	108

Славянскія літы	111
Высновы	114
З ЛІТАЎ (ПАЎ) СТАЛА ЛІТВА «...Паводле франка-саксонскага ўзору»	116
«...Ceteri liti, videlicet hoc est zmurdi...»	120
Litten, Lettowe – паселішчы літаў і... літвы?	124
Як магла ўтварыцца літва?	125
Ці верагоднае ўтварэнне тэрміна літва ад этноіма люцічы?	128
Зыход літвы	131
АБОЛЬЦЫ. Горад з прадмесцем	135
«Баярскае» паселішча	137
Хто ж жыў у Абольцах?	140
Пра паходжанне назвы Абольцы	142
«Кангламерат моваў» па-над Шкарай	145
ХТО Ж ГАСПАДАРЫЎ У ПАНЯМОННІ?	153
Гара і курганы Навагарадской зямлі	153
Навагарадак – цэнтр дрыгавічоў і крывічоў	157
Горад жалеза, золата, шкля і... алхіміі	159
Што мог выштукуваць навагарадскі алхімік?	162
Ваўкавыск, Горадня і... Пінск	165
Стан Навагарадскага княства	171
Перадумовы яднання	173
Новае войска Навагарадка	175

Частка II. МЯНДОЎГ – КНЯЗЬ ЛІТВЫ

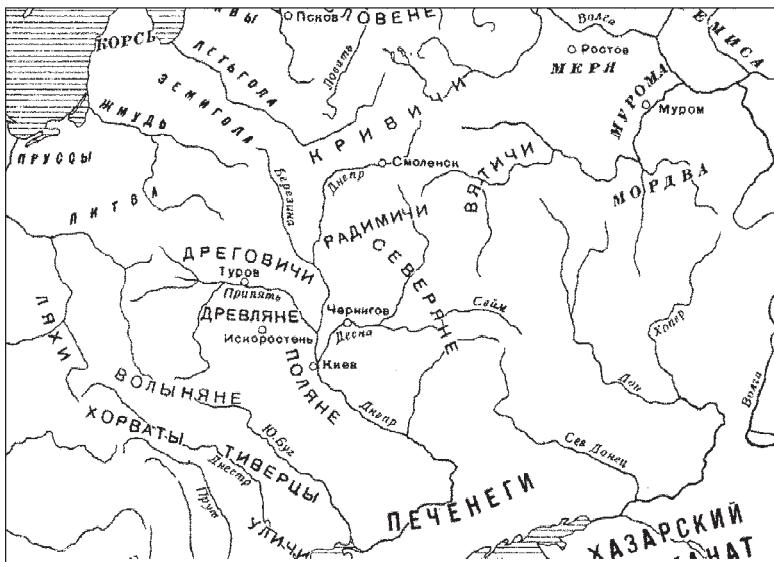
НАШЧАДАК ЗНАКАМІТАГА РОДУ, АБО КАМУ НАВАГАРАДЦЫ І ПІНЯНЕ	
СТВАРЫЛІ ВЕЛІЧНЫЯ ПОМНІКІ?	180
Уступ	180
Надзённыя пяць пытанняў	187
Што і адкуль ведаем пра Мяндоўга?	193
Слова пра Інацеўскі звод (летапіс) ды асаблівасці двух спісаў (копіяў) з яго	194
Ці хадзілі князі ў 1215 годзе «миръ дающе»?	198
Пра князёў, згаданых пад 1215 г.	200
Дзяволтва ці Лотва?	206
Год – 1215	209
Як і дзеля чаго з'явілася мноства князёў?	211

ПАХОДЖАННЕ МЯНДОЎГА	215
1. Чыім жа сынам быў Мяндоўг?	215
2. Блытаніна і замоўчванне	218
3. Перамена накірунку?	221
4. Тэндэнцыйнасць	225
5. Перадумовы з'яўлення Ўласкрасенскага летапісу	227
6. Пра аўтара ідэі	233
7. «Удасканаленне» Спрыдонава твора	234
8. Рагвалодаў род	239
9. Паходжанне назвы Вільня	244
10. «Вілняне взяша»	245
11. Літоўскія летапісы... без князя літвы	248
ПРА МЯНДОЎГАВА «ПАГАНСТВА»	253
Хто такія Аўгуст і «Саві»?	255
«Хроніка» і гlosы	260
Міфалагізацыя «Саві»	264
Аргументы А. Брукнера	266
ХРЫШЧЭННЕ МЯНДОЎГА*	270
Як Мяндоўг заслужыў такую ласку?	270
Без Бога ні да парога – княскага	273
Мяндоўгавы дамаганні	278
Хрышчэнне паводле лацінскага абраду	282
Прычына няўдачы	284
Гістарычныя паралелі	287
МЯНДОЎГАВА СЯМ'Я	289
Войшалк	289
Малодшыя сыны і жонка	296
 Частка III. «...ЯСНЕЙ АД ПЕРЛАЎ И ЗОЛАТА КАРОНЫ»	
Геапалітычны стан Навагарадскага княства	301
Перадумовы каранацыі	307
Каранацыя	311
Месца каранацыі	318
Значэнне акта каранацыі	321
ПАСЛЯСЛОЎЕ	322

ПРАДМОВА

Больш за паўтысячу гадоў ва Ўсходній Еўропе вяло рэй Вялікае Княства Літоўскае. Гэтую магутную дзяржаву, – сцвярджаюць гісторыкі, – стварыла балцкае племя, якое называлася літва. Яно падпарадковала сабе суседнія народы, а пасля захапіла землі аж да берагоў Чорнага мора.

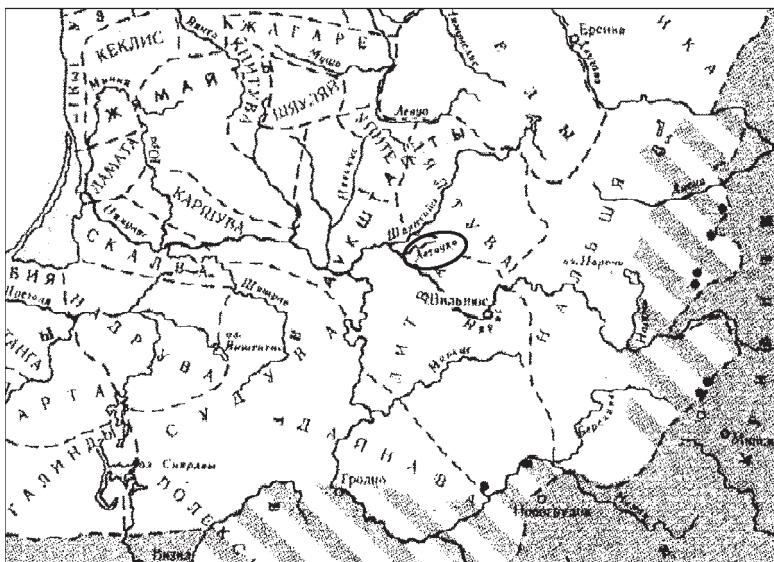
Літва сапраўды ўславіла сябе менавіта ваярскімі паходамі. Так, у летапісах чытаем: "войско свое з руси и литвы", "з новогорожаны и литвою", "новгородяне и литва били, секли и имали", "з русью и литвою ударили", "приходи литва", "повоеваша литва", "бишася литва", "литва же и ятвязе воеваху", "литва, напавши на них, поразили", "литва и русь татаров били", "истопе литва во Двине", "мел господу Войселко з литвою своею", "литва збралася и просто през Мазовшу и пруские границы до земли Кувяскай втягнули", "литву побили", "храбрые литвы с нами 70 000 окованые рати"... – цытаванне заняло б не адну старонку.

Усходнеславянская і балцкая плямёны. (Паводле П.Н. Трацякова.)

Але і пададзеных прыкладаў дастаткова, каб задумацца, а ці можа ўсё племя “напасці”, “прыйсці”, “патануць у Дзвіне”? Адкуль, з якога краю перанесены ў нямецкія дакументы паселішчы Lytouga, Lituania, Litten, Litsouw? Хто заснаваў паселішчы Litva, Litua, Litouia ў Падунаўі ды вёскі Літва ў Ляхавіцкім, Маладзечанскім, Слонімскім, Стайбуцьскім, Уздузенскім раёнах? І чаму ў польскім Пабужжы знаходзім блізкія адна да адной вёскі: Kostry-Litwa ды Wyliny-Ruś, а таксама Stara Litwa ды Stara Ruś?

З адной такай парай мазавецкіх паселішчаў звязваюць трагічную для Каталіцкага Касцёла падзею. У 1009 г. місянера Бруна Кверфуртскага, якога Папа паслаў хрысціць яцвягаў, забілі “паміж Руссю і Літвой”, а дакладней “in confinio Rusiae et Litvae”, як то напісана ў нямецкай хроніцы, у г.н.з. Кведлінбургскіх аналах. Згаданымі Руссю і Літвой былі найверагодней, як вынікае з “Перапісу войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 г.”, аднайменныя вёскі Высокамазавецкага

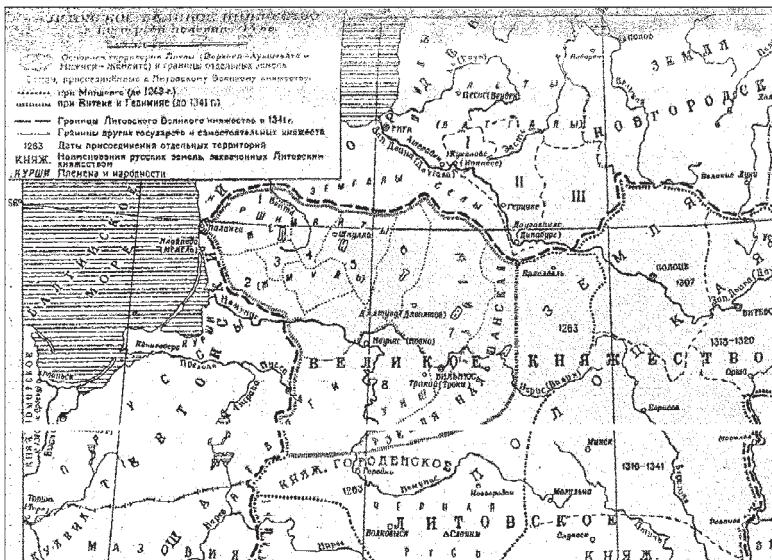

Балцкія плямёны. (Паводле «Літва. Краткая энциклопедия», 1989 г.)
Заўважым р. Летаука, прыток Нарыса (Вілі).

павету Падляшскага ваяводства. Не выпадкова ж у 1963 г. святы Бруна быў абвешчаны галоўным апекуном Ломжынскай дыяцэзіі.

Праз даследаванне паходжання і дзеяў літвы, на падставе аналізу шматлікіх гістарычных фактаў, некаторыя з якіх згаданы вышэй, выпадае сцвярджаць, што літва – не племя, а прафесійныя ваяры. Iх першыя гурты ўзніклі ў княствах палабскіх славянаў. Напрыканцы X і ў пачатку XI стагоддзя шматлікія роды смалінцаў, абадрытаў, вялетаў, люцічаў разам з сваімі ваярамі-літвою перасяліліся на абшары Мазоўша і Панямоння. Яны і тут, як і ў Мекленбургіі ды Падунаўі, заснавалі паселішчы, што сталі вядомыя пад іх імем. Менавіта яны абаранялі і нападалі, “пасылалі старожу” – вартавалі межы. Не выпадкова і ў сібірскіх дакументах XVII ст. словам літва названы “служилые люди”.

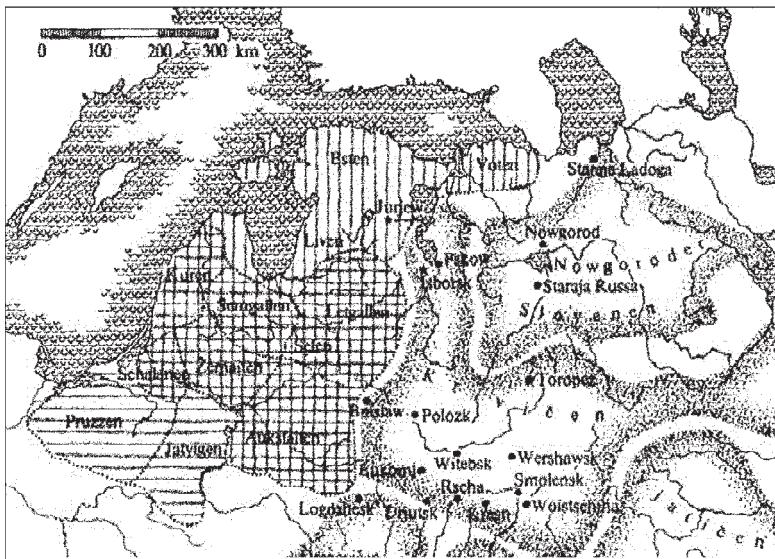
Аднак навукоўцы маюць слова літва за назыву племені. За месца яго пасялення, г.н.з. этнатэртыорыю племені літва, гісто-

Усходнеславянскія землі, княствы і балцкія плямёны. (Паводле БСЭ.)

рыкі падаюць усходнюю частку сучаснай рэспублікі Летуву – частку былога ашшару г.нз. культуры штрыхаванай керамікі. Там у палове першага тысячагоддзя пасля Хрыстовага Нараджэння, пасялілася супольнасць людзей, што вызначылася ўнікальнымі археалагічнымі помнікамі – капцамі. Іх напрыканцы XIX ст. сталі называць “усходнелітоўскімі” курганамі. Цягам часу такая назва стала агульнаізнаным гістарычным тэрмінам. Навукоўцы атаесамляюць ашшар гэтых помнікаў з тэрыторыяй, што прыпісана літве, хаця арэал распаўсюджання “усходнелітоўскіх” курганоў ахопвае і сумежныя, пераважна славянскія, землі. І найлепшае таму пацвярджэнне – знаходкі ў капцах літвы славянскіх рэчаў, аздобаў і прыкметаў хайтурных абрадаў. Не выпадкова ж і за этнатэрыторыю ўяўнага племені літва розныя даследнікі падаюць у сваіх наўковых публікацыях розныя рэгіёны Панямоннія.

Як бачым, у трох выданнях пададзены хоць і розны ашшар літвы, але ўсё ж у прыбалтыйскім рэгіёне. А вось на мапе “Паў-

Плямёны паўднёва-усходняй Прыбалтыкі ў VII – XI стст.
(Паводле “Wikingen und Slawen”.)

днёва-ўсходняя Прыбалтыка ў 7 – 11 стст.” з кнігі “Wikingen und Slawen” месца пасялення літвы не пазначана, як і на мапе, што пададзена на 4-ай старонцы вокладкі гэтай кнігі.

Этнічнае паходжанне літвы выяўляеца сама перш праз матэрыйальную і духоўную культуру, асабліва праз парайнанне з балцкім племенем жамойтаў. Прыкладам, жамойцкія жанчыны насілі “галаўныя вянкі з бронзавых спіралей”, а жанчыны літвы – скроневыя колцы, падобныя да тых, якімі аздаблялі свае галовы славянкі. Жамойты і літва адрозніваліся сваім светапоглядам. Прашчуры першых клалі сваіх нябожчыкаў у грунтавыя магілы галавой на ўсход, а на абшары “будучай племянной групоўкі літва” нябожчыкаў мужчын – галавой у бок захаду, г. зн. тварам да Сонца. Пазней ваяры-літва пачалі спальваць сваіх нябожчыкаў, пераважна, ваяроў, ды над іх парэшткамі насыпалі велічныя курганы-капцы – як і суседзі славяне.

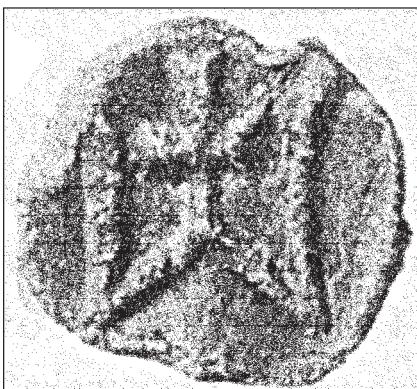
Продкаў летапіснай літвы прызнаюць за перасяленцаў з Сярэдняга Падзвіння, але там у другой палове I тысячагоддзя пасля Хрыстовага Нараджэння латгалы, селы і земгалы мяняюць свой хайтурны звычай і пачынаюць хаваць нябожчыкаў у грунтавых магілах. А на абшары “ўсходнелітоўскіх” курганоў навасельцы пачынаюць з V ст. спальваць нябожчыкаў. (Там жа выявілі і трупаклады ў грунтавых магілах.)

Вельмі важным уяўляеца і факт, што ў Падзвінні, у пахаваннях куршаў і земгалашаў археолагі знаходзілі косы, мыткі, у селаў – сярпы і мыткі. А на абшары “ўсходнелітоўскіх” курганоў у капцах літвы – помніках другой паловы I тысячагоддзя пасля Х.Н. – воруўных прыладаў, як сцвярджае расійскі даследнік В.В. Сядоў, не выяўлена. Затое там у пахаваннях “VI – VIII стст. знаходзяць наканечнікі дзідаў, умбоны шчытоў, вузкалёзыя сякеры” – усё тое, што паводле ўяўлення ваяроў-літвы можа спатрэбіцца ім у новым жыцці. Іншыя археалагічныя знаходкі на “ўсходнелітоўскім” абшары даюць падставу гаварыць пра тоеснасць матэрыйальнай культуры навасельцаў і палабскіх славяноў. Такое меркаванне пацвярджаеца падabenствам назваў паселішчаў і прозвішчаў жыхароў нашага краю і старажытнай славянскай Мекленбургіі.

Спіс налічвае больш за дзвесце гарадоў, мястэчак і вёсак ды блізу сотні прозвішчаў.

Перасяленцы з заходнеславянскіх княстваў мелі сваё войска, добра ўзброенае, дасведчанае падчас шматлікіх войнаў і паўстанняў цягам трохсотгадовага процістаяння германскім захопнікам. У тым войску былі і асобныя атрады прафесійных ваяроў, якіх называлі літва. Летапісы сведчаць, што палаchanе не толькі выкарыстоўвалі вайсковую моц ваяроў-літвы, але і паставілі валадарыць над літвойскай свайго князя Мяндоўга. Пазней "літву Мяндоўга" ўзялі на службу Навагарадскія князі. Цягам часу ён стаў князем Навагарадскім ды аб'яднаў княствы дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў дзеля абароны ад мангольскіх захопнікаў, і нашыя землі не спазналі ардынскага іга.

У сярэдзіне XIII ст. для Навагарадскага княства склаўся цяжкія геапалітычныя ўмовы. Паразваліся гандлёвыя шляхі, што вялі на Блізкі Ўсход ды ў Візантыйю, з імператарскім родам якой былі спараднёныя полацкія князі. И на вагарадцы, якія былі прынялі хрысціянства візантыйскага абраду, пачалі шукаць хаўруsnікаў у Еўропе. Безумоўна, там ужо ведалі пра Мяндоўгавы перамогі над манголамі. Не было таямніцай, што Мяндоўг, князь паганская літвы, быў хрысціянінам. Да таго ж, як вядома, у Францыі, прыкладам, правілі каралі – нашчадкі полацкай князёўны Рагнеды, а таму дыпламатычная місія Мяндоўга магла стаць паспяховай. Мяндоўг выправіў паслоў да майстра Тэўтонскага ордэна Андрэаса фон Штырлянда. И той пасля перамоваў паслаў прэсвітара ордэна Хрысціяна навучаць Мядоўга, ягоных сямейнікаў і дружыну падставам хрысціянскай веры

Пячатка Мяндоўга.
(Паводле М.П. Ліхачова.)

паводле лацінскага абрэду. Яны былі ахрышчаны, а Мяндоўг у 1253 г. стаў “Dei gra rex Litovie” ‘Божай ласкай кароль літвы’. Цягам часу Мяндоўг дамогся, каб менавіта Хрысціяна кан-сэкравалі на біскупа новай дыяцэзіі.

Але асоба першага апостала літвы, якога называлі *Christian von Lithauen*, а таксама і *Weihbischof von Lithauen*, засталася невядомай. Не ўспомніў пра Хрысціянаў чын аўтар “Хронікі літоўскай і жмойцкай”, які ведаў, што Мяндоўга пры хрышчэнні назвалі Мендолфам, і для якога напэўна не было таямніцай імя хрысціцеля літвы. Хрысціяна наўмысна замоўчвалі, але можна дапусціць таксама, што польскія ды жамойцкія гісторыкі Касцёла не вызначыліся, як ставіцца да хрышчэння князя Навагарадскага і ягоных ваяроў-літвы. А таму і спрасцілі праблему – прызналі за пачатак хрышчэння літвы 1386 г., г.зн. на 135 гадоў пазней.

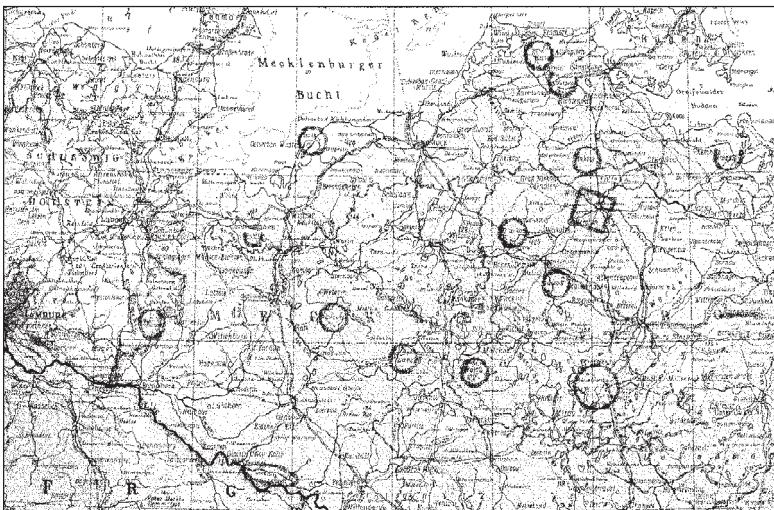
Пачатак гісторыі Вялікага Княства Літоўскага яшчэ багаты на таямніцы. Але даследаванні Міколы Ермаловіча, Вацлава Пануцэвіча, Паўлы Урбана далі нам падставу спадзявацца, што таямніцы будуць разгаданыя.

Збіраць матэрыялы для гэтай кніжкі нарысаў дапамаглі мае сябры ды знаёмыя і незнаёмыя мне людзі. Шчыра дзякую шаноўным Арцёму Арашонку, Ральфу і Юліі Вагнерам (г. Браўншвейг, Нямеччына), Віталю Воранаву (г. Познань), Валянціне Выхота, Міхасю Бернату, Зміцеру Герасімовічу, Уладзіміру Гундару, які ўпершыню выправіў мой «opus» у чытаткі свет, Валянціне Дударавай, Алесю Жлутку, Міколу Нікалаеву (г. Санкт-Пецярбург), Пятру Карасюку, Уладзіміру Крукоўскуму, Гансу Мюлю і Крыштафу Мюлю (г. Мюнстэр, Нямеччына), Сяргею Панізьніку, Крыстыне Пётроўскай (г. Варшава), Міколу Паўловічу (г. Даўгаўпілс), Леанідзе Пліскевіч, Таццяне Рошчынай, Галіне Скакун, Віктару Сташчанюку, які заўчасна пайшоў ад нас, Станіславу Судніку, Вітальду Сырыцу, Галіне Фаміной (г. Рыга), Вітаўту Чаропку.

Я асабліва ўдзячны майёй жонцы Таццяне за шчырую падтрымку маіх пошукаў, а таксама дачцэ Любіе і сыну Стэфану, якія дапамагалі мне ўтаймоўваць кампутар.

Аўтар

Частка I

ЛІТВА – ВАЯРСКІ СТАН

Фрагмент сучаснай мапы Нямеччыны.
(Вылучаны некаторыя тапонімы славянскага паходжання.)

З «КРАІНЫ ВІЛЬКІНЛЯНД» Уступ

Мікола Ермаловіч адкрыў нам вочы на нашу 1100-гадовую гісторыю. Ён вярнуў свайму народу ягоную спадчыну – Вялікае Княства Літоўскае. Наша дзяржава, што ўзнікла ў Верхнім Панямонні, сталася магутнай праз яднанне крывіцкіх, дрыгавіцкіх і радзіміцкіх княстваў. Да стварэння ВКЛ спрычынілася і заходнія славяне, якія перасяліліся ў наш край з Мекленбургіі, гістарычнай вобласці ў міжрэччы Лабы і Одры, ды Памераніі – паўднёва-заходняга ўзбярэжжа Вялікага (Балтыйскага) мора.

Пра перасяленне заходнеславянскіх плямёнаў на ўсход ведалі і гаварылі даўно. Гэты факт пераказала скандынаўская «Сага пра Тыдрэка Бэрнскага» (XIII ст.). У ёй апавядалася, што князь Вількін¹ з сваімі ваярамі пайшоў на ўсход і здабыў Полацак і Смаленск. Ён пакінуў там войска, а сам вярнуўся ў «краину Вількінлянд»¹. Вядомы наш гісторык Паўла Урбан не схільны атаесамляць «краіну Вількінлянд» з зямлём вільцаў-люцічаў, але мяркуе, што так праявілася «паданье пра колішніяе перасяленне часткі вільцаў-люцічаў з захаду на ўсход»². І польскі даследнік Т. Лер-Сплавінскі прызнаў факт міграцыі праславянинаў – нашчадкаў носьбітага гэтак названай лужыцкай культуры – з міжрэчча Одры і Віслы на заходнія абшары нашай краіны³.

Мікола Ермаловіч сцвярджаў, што вядомы з летапісу літоўскі род **Булеўчы** перасяліўся з Памераніі ў Панямоніе. На доказ ён падаваў памеранская тапонімы Bulitz, Bullen⁴. Сапраўды, у Мекленбургіі меліся паселішчы Bulowe, Bulow⁵,

---

¹ Вярагодна, гэта першы вядомы князь абадрытаў Вільчан. Wiltzan, roi des Obotrites 'Вільчан, кароль абадрытаў' – так ён названы ў Аналах францскага храніста Эйнгарда (Эгінхарда), дзе ўпершыню згаданы пад 795 годам. Annales d'Éginhard. // Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France. A Paris, 1824. C. 41.

² Паўла Урбан. Старожытныя ліцьвіны. Мова, паходжанне, этнічная прыналежнасць. Мн., 2003. С. 71.

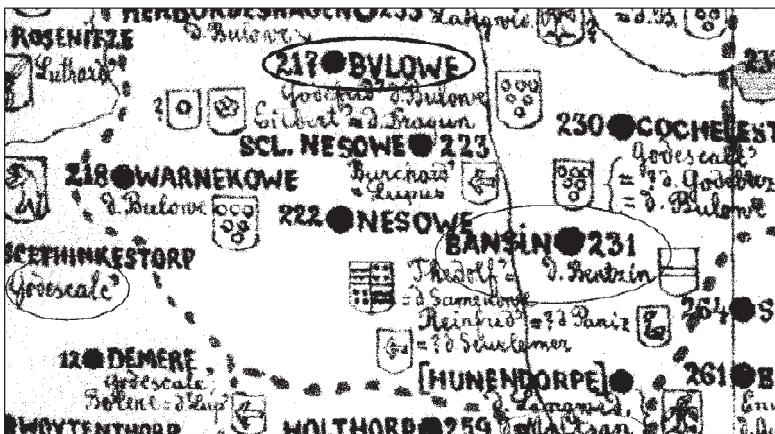
³ Тамсама.

⁴ Lehr-Spławiński T. Początki ekspansji słowian ku Wschodowi. // Slavia antiqua. T. IX. 1962. С. 5.

⁵ М. I. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. Мн., 1989. С. 31.

Dorf Hof Bulow⁶ ‘вёска Булаў Двор’. І на старой карце нашай краіны пазначаныя **Балевічы**, колішні мaeнтак ці засценак (цяпер абшар Стадубцоўскага р-на).

І на выспе Руя, або Руяна (цяпер *Rügen*), мелася згаданае ў нямецкім дакументе пад 1314 г. паселішча **Bollewitz** ‘Болевічы’, назва якога ўтворана, паводле польскай даследніцы М. Ежовай, ад назвы асобы: *bolъ – скарочаная форма імя Bolebor або Bolemysl⁷.

Славянскія паселішчы Булёве, Бансін. (Фрагмент мапы М.П. Егорава.)

М. Ежова называе таксама ругійскі тапонім **Ruskevitze** ‘Рускевічы’ з зборніка дакументаў «Pommersches Urkundenbuch»⁸. А ў Галіцка-Валынскім летапісе згадваюцца князі літоўскага рода Рушкавічай. Вेрагодна, іх продкі паходзілі з Руяны. На карысць такога меркавання сведчыць, прыкладам, руянскі тапонім **Lettowe Літва**’ (1314 г.)⁹.

⁵ Maria. Jeżowa. Dawne słowiańskie dialekty Mieklemburgii w świetle nazw miejscowości i osobowych. Cz. I. Fonetyka. // Prace językoznawcze. T. 26. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1961. С. 47. (Далей: I і стар.)

⁶ Maria. Jeżowa. Dawne słowiańskie dialekty Mieklemburgii w świetle nazw miejscowości i osobowych. Cz. II. Słownictwo. // Prace językoznawcze. T. 32. Wr., W-wa, Kr., 1962. С. 13. (Далей: II і стар.)

⁷ M. Jeżowa. Słowiańskie nazwy miejscowe wyspy Rugii. // Onomastica. Rocznik V. Zeszyt 1. Kraków – Wrocław, 1959. С. 41.

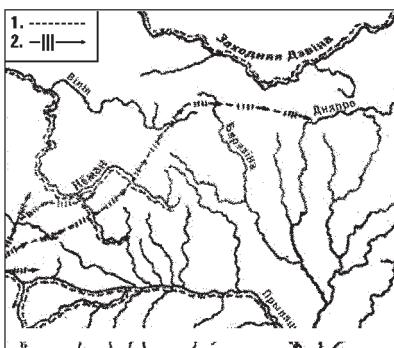
⁸ Тамсама. С. 46.

⁹ Тамсама. С. 56.

Перасяленне заходніх славянаў на ўсход адзначалі іншыя навукоўцы. У 20-х гг. ХХ ст. летувіскі мовазнаўца К. Буга ды археолаг А. Спіцын выказалі думку «пра заходнія паходжанне крывічоў»¹⁰. Расійскі даследнік В.Б. Вілінбахаў абагуліў меркаванні М. Ламаносава, В. Традзякоўскага, І. Пярвольфа, М. Пятроўскага пра ўплыў заходнебалтыйскіх славянаў на складванне паўночнай групы ўсходняга славянства¹¹.

Гэтыя праблемай зацікаўліся мовазнаўцы Ф.П. Філін, М.І. Талстой, а таксама Ф. Клімчук, які даследуе беларуска-заходненіславянская моўныя паралелі старадаўняга паходжання¹². Іх навуковымі працамі пацвярджаецца меркаванне пра міграцыю заходніх славянаў у міжрэчча Дняпра і Нёмана. На падставе даследаванняў мовазнаўцаў ды аналізу «археалагічных матэрыялаў з раннесярэдневечных паселішчаў і параванняў Беларусі» маскоўскі археолаг В.Б. Перхавік зрабіў вынікову пра ўплыў на наш край культуры «заходненіславянскага этнасу, асобныя элементы якой выяўлены практична на ўсіх этапах развіцця культуры ранняга сярэднявечча»¹³. Ён жа ўдакладніў: «У X – XI стст. этнічнае ўздрязанне заходніх славянаў не ахопвала ўсей тэрыторыі Беларусі, а непасрэдна закранула толькі паўночную частку рэдка населеных заходніх раёнаў міжрэчча Дняпра і Нёмана, аблік якога быў падобен да ўзброяння славянскіх племен на поўначы Еўропы»¹⁴.

Перасяленне заходніх славянаў пацвярджаецца тапанімічнымі паралелямі.

1. Гандэўская шляхі. 2. Кірунак перасялення заходніх славянаў.
(Паводле В.Б. Перхавікі.)

¹⁰ Седов В.В. Восточные славяне в VI – XIII вв. // Археология СССР. М., 1982. С. 58.

¹¹ Slavia occidentalis. T. 22. Poznań, 1962. С. 253.

¹² Ф. Клімчук. Беларуска-польская ізалексы. Мн., 1975. С. 59.

¹³ Перхавко В.Б. Западнославянское влияние на раннесредневековую культуру Белоруссии. // Древнерусское государство и славяне. Мн., 1983. С. 26.

¹⁴ Таксама.

Паселішчы

Мекленбургіі ды Беларусі

1. Асновы словаў, слова славянскіх дыялектаў, рэканструяваныя М. Ежовай паводле тапонімаў Мекленбургіі.

2. Славянскія паселішчы з нямецкіх дакументаў (побач даеца год дакумента)

3. Ix сучасныя назвы.

4. Сучасныя паселішчы Беларусі.

1	2	3	4
* <i>obl</i> – II-90; * <i>obyla</i> I-44	Wobele, 1251	Dorf (далей:D.) Wabel	Аболыцы
* <i>otolinъ</i> – II-23	Othelyn, (1287)	D. Oettelin	Атоліна
* <i>bojan</i> – II-92; * <i>bojanovitji</i> II-34	Boianewiz, 1209	D. Jennewiz	Баянічы
* <i>bylev</i> – II-13	Bulowe, 1306	D. Hof Bülow	Булевічы
* <i>bytinъ</i> II-22; * <i>byta</i> II-68	Boytin, 1233	D.Boitin	Бытень
* <i>vorny</i> – II-48	Warne, (1296)	D. Wendisch Waren	Варняны
* <i>vornov</i> – II-19	Warnowe, 1230	D. Warnow	Воранаўва
* <i>glNok</i> – I-54	Glambeke, 1186	D. Glambeck	Глыбокае
* <i>xvmele</i> – I-73	Gamele, 1397	Gamehl	Гомель
* <i>gnezdij</i> – I-24	Gnesdiz, 1171	-	Гнездава
* <i>dalevitji</i> – II-34; * <i>daljь</i> II-69	Daleviz, 1262	D. Dalwitz	Дальва
* <i>habъlpica</i> – II-37	Sabenize, 1230	D. Sahms	Жабін,
* <i>habъn</i> – II-93			Жабінка
* <i>hukovitji</i> – I-35	Sukeuitse, 1303	D. Suckwitz	В. Жухавічы
* <i>halitji</i> – II-33	Zylitze, 1353	D. Silz	Жылічы
* <i>helev</i> – II-16	Selow, 1270	D. Selow	Зэльва
* <i>xorelinъ</i> – II-22	Korlyn, 1365	-	Карэлічы
* <i>xorinъ</i> ; * <i>korenъ</i>	Corin, 1274	D. Alt Karin	Корань
* <i>klMy</i> – II-48	Kleth, 1290	D. Kleeth	Клетная
* <i>kosov</i> – II-18	Cotzow, (1276)	D. Kossow	Косаў
* <i>kremenъ</i> – II-47	Cremon, (1285)	D. Kramon	Кромань
* <i>gorby</i> – II-46	Karbe, 1270	D. Karpe	Карбоўцы
* <i>kurъlna</i> – II-50	Curne,	D. Kuhren	Курнёвічы
* <i>linov</i> – II-18	Linowe, 1291	D. Linau	Лінова
* <i>lwpelъ</i> – II-84	Lepel, 1236	-	Лепель
* <i>lisъkov</i> – I-19	Lyzcowe, 1171	D. Hundorf	Ліскава
* <i>lysov</i> – ? I-51	Loysow, 1296	D. Leussow	Лыскава

1	2	3	4
* <i>mal'kovitji</i> – II-35	Malkeuiz, 1215	D. Malkwitz	Малькавічы
* <i>mirъ</i> – II-69	Mirowe, 1230;	–	Mir
* <i>mirov</i> – II-10	Mirow, 1301	D. Mirow	
* <i>morinъ</i> – II-23	Moryn, 1301;	D. Marihn	
* <i>marinъ</i> – II-69	Marin, 1285	–	Морын
* <i>ploskov</i> – I-82	Plocekowe, 1230	D. Plüschow	Плоскія
– II-57	Pastowe, 1291	D. Pastow	Паставы
* <i>ploxov</i> – I-92	Polchowe, 1248	D. Pölichow	Полхай
* <i>rad'kov</i> – I-39	Rathecowe, 1259	D. Ratekau	Радкава
* <i>radostov</i> – I-38	Radestowe, 1311	D. Rastow	Радастаў
* <i>rakov</i> – I-39	Racowe, 1232	D. Rakow	Ракаў
* <i>sam'kov</i> – I-36	Samekowe, 1230	D. Samkow	Сімакова
* <i>sit'kov</i> – II-11	Sytecowe, 1342 Sytkowe	D. Sietow	Сіцькова
* <i>sъmilov</i> – I-19	Smilowe (1219)	D. Schmilau	Смілавічы
* <i>sparov</i> – II-16	Sparowe	D. Sparow	Спорава
* <i>stolop</i> – I-93	Stolp, (1274)	D. Stolpe	Стоўбцы
* <i>steršenow</i> – II-11	Strisenowe, 1285	D. Striesenow	Стрэшын
* <i>tel'kv</i> – II-83	Telekowe, 1230	D. Talkau	Талька
* <i>tel'kov</i> – II-12			
* <i>terbor</i> – I-79	Trebbow, (1262)	D. Grose Trebbow	Трабы
* <i>teterov</i> – I-26	Theterowe, 1236	D. Teterow	Цецеравец
* <i>sir</i> – ? * <i>šir</i> – ? II-87	Ciren, 1277	–	Цырын
* <i>s(m)mir'v</i> – II-66	Cimerstorp, 1230	–	Чамяры
* <i>uepela</i> – II-84;	Cepelin, 1317;	D. Zepelin	Чапялі
* <i>uepelinъ</i> – II-22	Cepelyn, 1246		
* <i>jazviny</i> – I-41	Jazwini, 1232	–	Язвіны
* <i>jasen</i> – II-52	Jacin, (1247)	D. Gessin	Ясянец

Варта зазначыць, што на «паўтараемасць тапонімаў» звярнулі ўвагу польскія даследнікі. Паводле ідэнтычных назваў паселішчаў гісторыкі Ф. Буяк, Г. Лайміньскі вызначылі пачатковое месца пасялення радзімічаў¹⁵.

¹⁵ Седов В.В. Восточные славяне в VI – XIII вв. С. 157.

Грамадскі лад і войска

Як вядома, заходнія славяне, нашчадкі носьбітаў гэтак названай лужыцкай культуры – багатай духоўнай і матэрыяльнай спадчыны індаеўрапейцаў, – засвоілі і здабыткі аntyчнага свету. Славяне Мекленбургіі, якія ўваходзілі ў абадрыцкі ды вялецкі племянныя звязы, дасягнулі высокага ўзроўню гаспадарчага і культурнага развіцця¹⁶. Што да грамадскага ладу, то навукоўцы гавораць не толькі пра «ваенную дэмакратыю» ў палабскіх славянаў, але і пра «племянныя звязы», пра зараджэнне дзяржаваў. Прыкладам, сорбы згадваюцца ў «Хроніцы» Фрэдгара пад 631 г. як *gens* – вялікае племя, – кіраваў якім *dux* ‘правадыр’¹⁷.

А вялеты ў VI – VIII стст. будавалі «ўмацаваныя гарады (*civitates*)»¹⁸. У вялецкіх, абадрыцкіх гарадах, якія былі племяннымі цэнтрамі, ужо ў VIII ст. збіраліся вядомыя з лацінамоўных хронік *placitum*, народныя сходы, на якіх прымаліся важныя дзяржаўныя рашэнні¹⁹. Арабскі падарожнік Ібрагім ібн Якуб на-зіраў такія сходы ў X ст. Народныя сходы, якія можна назваць вечам, адбываліся на зямлі аднаго з чатырох галоўных плямёнаў вялецкага звязу – рэдараў (ратараў), у іх галоўным горадзе Радагошчы на пачатку XI ст.²⁰. Асабліва шматлюднымі ды дзейнымі былі, як вядома з «Славянскай хронікі» нямецкага святара Гельмольда, вечы ў руянаў (ранаў), якія адбываліся на капішчы Святавіта ў Арконе, галоўным горадзе Руянскага княства на выспе Руя (Руяна). На рашэнні гэтага веча вялікі ўплыў мелі

Святавіт.

¹⁶ Mały słownik kultury dawnych słowian. Warszawa, 1972. С. 509, 631.

¹⁷ Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. М., 1982. С. 198.

¹⁸ Тамсама. С. 201.

¹⁹ Zernack Klaus. Die burgstädtischen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslawen. // Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschungen des europäischen Ostens. Bd. 33. Wiesbaden, 1967. С. 202.

²⁰ Gerard Łabuda. Wiece słowiańskie. // Kwartalnik Historyczny. Rocznik LXXVI. № 4. С. 916.

паганскія святары. Паводле Клаўса Зэрнака, у арконскім вечы ўдзельнічалі і жыхары прадмесця гэтага горада²¹.

Зважаючы на такі высокі ўзровень грамадска-палітычнага ладу мекленбургскіх славянскіх княстваў, выпадае гаварыць і пра высокае ваярскае майстэрства ды абароназдольнасць заходніх славянаў. «Падставай вайсковага прагрэсу з'яўляўся іх (люцічаў – З.С.) развіты грамадскі лад»²². Абадрыты (бодрычы) і вялеты-люцічы

падчас змагання з саксамі, данамі стварылі, вымушаныя былі стварыць, дасканала навучанае, на ёурапейскі ўзор узброенae войска: інакш яны не моглі б цягам некалькіх стагоддзяў бараніць сваю незалежнасць. Дарэчы, вядома, што абадрыты працяглы час былі хайруsnікамі франкаў. Так, на даламогу маярдому Піпіну (цягам 752-768 гг. – кароль франкаў Піпін Кароткі) ў ягоным змаганні з братам Грыфам прыйшло, як падае храніст, «100 тысяч узброеных славянаў»²³. Абадрыты разам з франкскім каралём Карлам Вялікім ваявалі супраць саксаў, пра што паведамляеца ў «Аналах Эгінхарда» пад 798 г.²⁴. Храніст Саксон Граматык падкрэсліваў асаблівасць абадрыцкага войска: «коннае войска князя Генрыха, сына Готшалка»²⁵. Вядома, што люцічкае войска выходзіла на вайну падобна рымскім легіёнам –

²¹ Zernack Klaus. Die burgstädtischen Volksversammlungen... С. 224.

²² Клибанов А. Боевой порядок у древних славян. // Исторический журнал. Книга 1-2 (137-138). М., 1945. С. 81.

²³ Strzelczyk J. Drzewianie połabscy. // Slavia antiqua. T. XV. 1968. С. 111.

²⁴ Annales d'Eginhard. Race des Carolingiens. // Collection des Mémoires relatifs a l'histoire de France. A Paris, 1824. С. 34.

²⁵ В.Д. Королюк. Государство бодричей в правление князя Готшалка. // Slavia occidentalis. Т. 22. Poznac, 1962. С. 188.

пад штандарамі, на якіх былі выявы паганскіх бóstваў²⁶. І ў руянаў меліся падобныя штандары-харугвы, у тым ліку і харугва паганскага «бóstва лесу, плёну, сонца, агню і, верагодна, вайны»²⁷ Святавіта, называная «Станіцай» («Stanitiae»)²⁸. Усе руянскія штандары захоўваліся ў галоўнай вежы замку горада Арконы.

У шэрагах абадрыцкага і вялецкага войска, верагодна, білася з саксонскімі захопнікамі таксама і літва – так маглі называць асобныя атрады-гуфы прафесійных ваяроў. (Гаворка пра іх наперадзе.)

Перасяленне

Але наступ германцаў рабіўся штораз мацнейшым. Як паведамляе згаданы нямецкі храніст Гельмольд, першымі мусілі шукаць сабе новы прыстанак тыя плямёны, што жылі найбліжэй да саксаў і на чью зямлю найперш спакусіліся захопнікі. Горкі лёс выгнаннікаў напаткаў, верагодна, смалінцаў (смальнянаў), якія жылі на правым беразе Лабы²⁹ і вядомыя як Smeldingiens франкскіх хронік, прыкладам, пад 809 г.³⁰. Смалінцы, верагодна, перасяліліся ў край па-над Бугам і Наравам, дзе і знаходзім паселішчы Smoleńszczyzna, Smolnik, Smolniki³¹, Smolino, Smolany, Zardany Smoliany³², а таксама і далей на ўсход. Прыйкладам, на Беларусі ёсць паселішчы Смаленікі (у Ляхавіцкім р-не), Смаляны (у Пружанскім ды Аршанскім раёнах), Смалічы (у Капыльскім р-не), гарады Смалявічы, Смаленск, а таксама горад Смалінінкай у Летуве.

²⁶ Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. С. 204.

²⁷ Mały słownik kultury dawnych Słowian. C. 382.

²⁸ Bogusławski W. Dzieje słowiańskich północno-zachodniej do połowy XIII w. T. III. Poznań, 1892. C. 652.

²⁹ Mały słownik kultury dawnych Słowian. C. 361.

³⁰ Annales d'Éginhard. Race des Carlovingiens. C. 62.

³¹ Kętrzyński W., dr. Nazwy miejscowe polskie Prus zachodnich, wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckimi. Lwów, 1879. C. LXVI.

³² Pawiński A. Polska XVI wieku pod względem Geograficzno-Statystycznym. Tom V. Mazowsze. Palatinatus Plocensis. Warszawa, 1895. C. 23, 78, 79.

Пазней шляхам сма-
лінцаў ру-
шылі шмат-
лікія роды
суседніх
славянскіх
княстваў. У
нашай краі-
не заснавалі
свае паселі-
шчы абад-
рыты, баб-
ране, брэжа-
не, бытань-
цы, вялеты,
гліняне, дрэ-
вяне, люці-
чи, марача-
не, ніжане,
рачане, ста-
дара не,
хіжане. На
карыйсьць та-
кога мерка-
вання свед-

Славянскія плямёны Мекленбургії.

чаць этнотапонімы: Аброва, Бабровічы, Бабры, Беразцы, Беражно, Быценъ, Веляцін, Вялешына, Гліняны, Глінь, Дзераўная, Дзераўцы, Лютаўічы, Лютыя, Морач, Нізаўцы, Нізяны, Рачканы, Старая Дарогі, Хізай, Хізы.

I на новым месцы шмат каго з навасельцаў, пераважна родавых старэйшинаў, ваяводаў клікалі паводле назоваў іх быльых родных паселішчаў. Такія мянушкі пазней сталі прозвішчамі. Для некаторых выяўлены адпаведнікі ў тапаніміцы Мекленбургіі.

1. Беларускае прозвішча. 2. Паселішча ў Мекленбургі, вядомае з нямецкіх дакументаў, год. 3. Рэканструяваная М. Ежовай аснова слова.

1	2	3
Бадак	D. Badeghowe, 1305	*badъkov – II-7, 82
Башко(-ў)	D. Banzkow	*bošьkov –? II-8
Брыль	D. Brüel	*bryly? – I-51, II-46
Віцязь	D. Vitense, 1230	*vitkdz – II-59
Гаголя	D. Gägelow	*gogolev – II-17, 91
Гамолка	Gummale, 1265	*gomola – II-46
Гладыш	D. Gletzow	*gladišev –? *glazov –? II-52
Гневаш	D. Gnewitz	*gnmitji – II-32
Дамарад	D. Dammereez	*domaradjъ – II-40
Дамель	Domelowe, 1248	*domelъ – II-74
Дыбоўскі	D. Deibow	*dybov – I-51
Жыліч	D. Seltz	*zelkititji – II-58
Кавалец	D. Kowalz	*kovalьсь – I-76
Капіца	Kempiz, 1267 D. Kembs	*kopica – I-58
Kit	D. Kieth	*kyty – I-52, II-44
Клок	D. Klockow	*klokov – II-16
Куркуць	D. Körkwitz, Kurkeuitz, (1274)	куръковитji – II-35
Ліпенъ	D. Liepen	*lipinъ – II-26
Малахаў	D. Malchow	*malaxov – ?II-10
Маруцік	Marutin, 1219	*marutinъ – II-23

1	2	3
Маслоўскі	D. Masslow	*maslov II-19
Нявера	D. Newern	*nevmyjь II-41
Пашута	D. Passentin	*pašutinъ II-23
Піскун	D. Spitzkuhn	*piskunjь II-41
Попель	Poppelestorp, (1261)	*popelъ II-28
Прус	D. Prüzen	*prusy II-44
Ракуць	D. Raguth	*rokuty II-45
Сельмановіч	D. Schlemmin	*selmenъ
Сіцька	D. Sietow	*sitъkov- ? II-11
Скарына	Scorintin, 1216; D. Schorrentin	*skorktinъ I-63
Скробаш	D. Scherpstorp	*skroboš I-89
Страмавус	D. Strameus	ад н.а. Stromoyse I-48, II-53
Страшук	Straze, 1308; D. Strassen	*straљm II-45
Туцін	Tutzen, (1287); D. Tützen	*тиньпо? *tušinъ?
Цяшыла	Tessin, 1230; D. Tessin	*tmilъ II-25
Цыбуля	D. Zibühl	*cebulm II-46
Чарнавус	Zarnewanz, (1268); D. Zarnewanz	*ironovos I-55, 89
Чэпік	D. Zepkow	*иеръков II-8, 82
Шчыт	Stitne (1255); D. Stieten	*lytъno II-28

У шматтомным выданні старожытных актаў Мекленбургіі даследніца М. Ежова адшукала шмат славянскіх імёнаў, назваў мясцовасцяў (занатаваных, вядома, нямецкім пісарам па-нямецку). Як выявілася, для некаторых тых імёнаў тапонімаў ёсьць адпаведнік у нашым іменаслове. Для парайнання падаюцца і рэканструяваныя М. Ежовай славянскія словаў (асновы).

1	2	3
Сучаснае беларускае прозвішча	Імя, мясцовасць, засведчаныя ў Мекленбургскіх актах; дата	Адноўленая М. Ежовай першасная назва асобы, мясцовасці
Банад	Ponat, (1317)	* <i>ponatъ</i> – I-24
Бандэль	Bandel, 1289	* <i>bodelъ</i> – II-74
Баян	Boianewiz, 1209	* <i>bojanowitji</i> , мясцовасць – II-34
Бень	Benin, мясцовасць, 1174	<i>Ben</i> – II-86
Борыс	Borist, 1171	* <i>borikъ</i> I-31 * <i>borisъue</i> – I-103
Брахоцкі	Brochowe, 1328	* <i>broxov</i> – II-8
Брусовіч	Brusewitz, (1235)	* <i>brusovitji</i> – I-96
Бугель	Boghel, 1309	* <i>bogъlb</i> – II-74
Бурывой	Buriwoi, 1231	* <i>borivojъ</i> – I-31
Быль	Byl, 1320	* <i>bylъ</i> – II-68
Валовіч	Wolevisz, 1249	* <i>volouvъcъ</i> – I-45
Венцаль	Venciko, 1192	* <i>vktjъ</i> – k-I-62
Глод	Glode, 1268	* <i>gold</i> – II-81
Готан	Gotan, 1248	* <i>xotmъ</i> – II-67
Грыб	Grip, 1230	* <i>gribъ</i> – II-80
Домаш	Domasca, (1232)	* <i>domašъka</i> – I-69
Дубіна	Dubben, 1298	* <i>dob</i> – I-33
Жабік	Sabic, 1242	* <i>habikъ</i> – II- 82
Ліс	Lise, 1298	* <i>lisъ?</i> * <i>lys-</i> ? – II-87
Машка	Maseke, 1271	* <i>mašъkъ</i> – II-77

1	2	3
Міхно	Michnin, 1170	* <i>myxna?</i> – II-76
Мятла	Metle, 1284	* <i>metly</i> – II-48
Націмер	Nacimer, 1228	* <i>naikmīrъ</i> – II-63
Некраш	Necroz, 1178	* <i>nekres</i> – I-29
Русаў	Ruz, 1230	* <i>rusъ</i> – I-29, 101
Саковіч	Cakeuitz, 1215	* <i>sakovitj?</i> – II-35
Старкевіч	Starkevitze, мясцовасць, 1316	* <i>star</i> – II-94
Сырыца	Sirizlaf, 1189	* <i>siroslavъ</i> – II-64
Трысцень	Trizcen, (1264); Trezstini lug, (1232)	* <i>trystinъ-jъ lug</i> – I-72
Яневіч	Janeviz, 1312	<i>Jan</i> – II-35, 87

Як можна меркаваць, пададзеняя прыклады пацвярджаюць гіпотэзу навукоўцаў пра перасяленне значнай часткі жыхароў Мекленбургіі на абшары нашай краіны. Ці трэба даказваць, што наперадзе ішлі ваяры? Як сцвярджае вядомы савецкі медыяявіст А.І. Неусыхін, «дружына не толькі ваюе і рабуе ды выступае наперадзе племені ў эпоху ягонага перасялення, яна першая заваёўвае зброяй тую зямлю, якую ў далейшым прысвойвае сабе племя»³³. У войску перасяленцаў былі дружыннікі-віцязі, а таксама і атрады літвы, прафесійных ваяроў.

Вайсковую магутнасць абадрытаў і вялетаў, ратнае ўмельства іх прафесійных ваяроў-літвы пачалі выкарыстоўваць полацкі і дрыгавіцкія князі, а сама перш – уладары Навагарадскага княства, на абшарах якога аселі бежанцы з Мекленбургіі. Новыя жыхары Панямоння спрычыніліся, безумоўна, да разбудовы былых і ўзнікнення новых гарадоў. Іх дзейнасць спрыяла далейшаму развіццю гаспадаркі ды ўмацаванию грамадскага ладу нашых княстваў і, урэшце, ператварэнню Навагарадскага княства ў Вялікае Княства Літоўскае. Ваяры і ўладары новай магутнай дзяржавы не толькі суп-

³³ Неусыхін А. И. Общественный строй древних германцев. М., 2001. С. 228.

рацьстаялі мангольской навале. Князі ВКЛ здолелі аб'яднаць шмат якія землі Падняпроўя, Папрыпяцця, Пабужжа, а цягам часу і далучыць адабраныя ў Залатой Арды ашары, што распасціраліся да Чорнага мора. Безумоўна, ваяры-літва чынна ўдзельнічалі ў абароне крывіцкіх і дрыгавіцкіх княстваў ды ў дзяржаўным будаўніцтве на ашарах Панямоння. Яны заслужана ўвекавечаны ў назве Вялікага Княства Літоўскага^{*}.

Але стварэнне нашай старажытнай дзяржавы ўсё яшчэ звязваюць з міфічнымі жамойцкімі князямі, пададзенымі ў некаторых г. н.з. літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах, хоць даўно ўжо даказана, што гэтыя асобы выдуманыя. Яшчэ ў пазамінульым стагоддзі вядомы польскі даследнік Аляксандар Брукнер у кнізе «Старажытная Літва. Народы і багі» напісаў пра паходжанне імёнаў тых жамойцкіх князёў: «Так павандравалі Свянатарог, Кернос, Кукавойціс ды іншыя з тапаграфіі ў генеалогію»³⁴. Паўла Урбан сцвярджае, што вядомыя з архіўных дакументаў імёны літоўскіх князёў, – заходнеславянскага і заходнеўрапейскага паходжання³⁵.

Не выпадкова ж храністы Лівенскага ордэна называлі безыменных жамойцкіх правадыроў кунігамі, што пазней перанялі і некаторыя савецкія гісторыкі, зрабіўшы іх «ваўянічымі кунігасамі». Лексема «кунігас», дарэчы, не балцкага, а германскага паходжання: прагерманскæе **kuningaz*, гоцкæе **kuniggs* ад *kuni* ‘род’, адкуль і фінскæе ды эстонскæе *kuningas* ‘кароль’³⁶. **Die kunige von Samaiten**³⁷ ‘жамойцкія кунігі’ – так у Лівенскай Рыфмаванай хроніцы названыя безымянныя родавыя старэйшыны жамойтаў. Польскі гісторык Ю. Ляткоўскі, цытуючы пададзены радок згаданай

* Назув новай дзяржаве ў Верхнім Панямонні надалі літва-ваяры. Гэта не адзіны выпадак у гісторыі Свету. Так, англы, балгары, засяліўшы чужыя землі, утварылі новыя дзяржавы, што сталі называцца Англіяй, Балгарыяй. Асабліва харктэрны прыклад – франкі, якія не былі племенем, але іх дзяржава стала называцца Францыяй.

³⁴ Brückner A. Starozytna Litwa. Ludy i bogi. Olsztyn, 1984. С. 71.

³⁵ Урбан Паўла. Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў. С. 53-67.

³⁶ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. II. М., 1967. С. 266.

³⁷ Die Livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Reval, 1848. С. 116.

хронікі, дадае, што крыжацкі храніст Пётр з Дусбурга называе іх ужо то **nobilis** ‘нобілі’, то **reguli** ‘каралькі’. (Паводле гэтага храніста, у Жамойці панавала «70 reguli».) А нямецкі храніст Пасільге называў іх «**die edelsten der lande czu Samayten**»³⁸ ‘старэйшыны зямлі жамойтаў’. Эдэлінгі, альбо нобілі, – правадыры невялікіх ваярскіх гуртоў. Іх нельга выдаваць нават за жамойцкіх князёў, не кажучы ўжо пра атаесамленне з князямі літвы. Таксама нельга атаесамляць слова «літва» і «літоўцы». Гэта не сіонімы, таму што азначаюць розныя паняцці. Слова «літоўцы», якім называюць сучасны народ (сучасная саманазва *lietuviai*) прыбалтыйскай рэспублікі *Lietuva* (Летуву), у летапісах і хроніках не сустракаецца. Усюды згадваецца толькі літва. Гэтыя ваяры сталіся вядомымі ў Еўропе ды ў Сібіры.

Расійскі гісторык, акадэмік Г.Ф. Мілер падае шмат дакументаў з Табольскага архіву, дзе згадваецца літва. Прыкладам, «отписка» 1623 г., аўтар якой, табольскі ваявода, затурбаваўся пра маральнасць заваёунікаў Сібіры. Ён паведамляў, што сібирскія казакі «на Москве и по городом едучи подговаривают жонок и девок, ...и навезут их в Тоболеск до 50-ти и больше, и как де к Тобольску, учнут продавать **литве** и немцом...»³⁹.

---

³⁸ Цыт. паводле: Latkowski J. Mendog – król litewski. Kraków, 1892. С. 3.

³⁹ Міллер Г.Ф. История Сибири. Т. II. М. — Л-д, 1941. С. 294.

Літва – прафесійныя ваяры

Літва. Які сэнс гэтага слова? Якое паняцце яно абазна-
чае? Перш чым спрабаваць шукаць адказу на такія пытанні,
згадаем некаторыя старонкі агульнавядомых хронікаў ды
летапісаў. (Шматлікія звесткі пра літву ў «Хроніцы літоўскай
і жмойцкай» ПСРЛ. Т. 32. М., 1975 ды ў «Беларуска-літоўскіх
летапісах» ПСРЛ. Т. 35. М., 1980 не падаем. Пакуль што пакі-
нем без увагі згадку літвы ў летапісе, які ў навуковай літара-
туры называецца «Летопісец русских царей» або «Летопі-
сец Переяславля Суздальскага»: **«Літва, испръва исконни
данницы и конокръмци...»⁴⁰.)**

(1044 год) «ходи Ярослав на литву»⁴¹; «...приходи **литва**
къ Колузе»⁴²; «...повоеваша **литва** около Торжку...»⁴³; «А в те
поры как **литва** была под Стародубом...»⁴⁴; «...бишася **лит-
ва** с смолняны под градом под Мстиславлем»⁴⁵; «...а псковичи
под городом под Котелном **литвы** и татар побили много»⁴⁶;
«...а **литва** побежже, и мало утече за Тросну реку...»⁴⁷; «Они же
сретошася с **литвою** о реце о Березене и стояша долго время:
ни **литва** за Березиню не лезет к москвичем, ни москвичи к
литве»⁴⁸; «...и погналися вслед за **литвою. И догонивши би-
лися з **литвою»⁴⁹; «В лето 6713 (1207)...**литва** же и язвезе
воевахо и повоева же Тоурискъ»⁵⁰; «В лето 6733 (1225)... Тоє
же зимы воеваша **литва** Новгородскую землю...»⁵¹; 1246 г.:****

---

⁴⁰ Летопісец Переяславля Суздальскаго. Издан М.А. Оболенским. М., 1851. С. 9.

⁴¹ Новгородская Первая летопись старшего и младшего изводов. М. –
Л.-д. 1950. С. 181.

⁴² ПСРЛ. Т. VIII. СПб., 1843. С. 112.

⁴³ ПСРЛ. Т. 34. М., 1978. С. 92.

⁴⁴ Тамсама. С. 25.

⁴⁵ ПСРЛ. Т. 35. М., 1980. С. 121.

⁴⁶ ПСРЛ. Т. 37. С. 41.

⁴⁷ Тамсама. С. 51.

⁴⁸ Тамсама. С. 53.

⁴⁹ Крайники о великихъ князей литовъскихъ.// Карский Е. Ф. Труды по
белорусскому и другим славянским языкам. М., 1962. С. 217.

⁵⁰ ПСРЛ. Т. 2. СПб., 1908. С. 721.

⁵¹ ПСРЛ. Т. 34. Пискаревский летописец. С. 84, 92.

«придоша **литва** и воеваша около Пересопнице»⁵²; 1247 г.: «воеваша **литва** около Мелнице»⁵³. (Часам гэтым ваярам давалі адпор, як то, прыкладам, падае пад 1249 г. Усцюжскі летапіс: «князи рускіе на Протве **литву** побили»⁵⁴.)

Але літва не толькі нападала на чужыя землі. Надараліся і міжусобіцы. Братазабойчыя сутычкі выкарыстоўвалі суседзі, якія ладзілі вайсковыя паходы «на **литву**, на поганее, яко сами имеютъ рать...»⁵⁵. А тыя ваяры-літва, што прайгравалі, вымушаныя былі шукаць сабе новае прыстанішча, як то і зрабіў князь Даўмонт. «Побишася **литва** межи собою, и Домант прибеже с дружиною своею во Псков и крестися...»⁵⁶; «Тогда же прибегоша в Псков **поганыя литвы** триста семей съ женами и детми и костишияся...»⁵⁷.

Даўмонт прымеа хрост у Пскове.
(Паводле «Лицевого свода».)

Дзіўна чытаць пра «поганую літву» ў старажытнарускім творы «Повесть о Довмонте», якім і пачынаюцца псковскія летапісы. Гэтае словаспалучэнне звязваюць з ваярамі князя Даўмента, які пасля паразы ў міжусобнай барацьбе з Навагарадскім князем Войшалкам уцёк у Пскоў. Пасля

⁵² ПСРЛ. Т. 2. С. 797.

⁵³ Тамсама. С. 798.

⁵⁴ ПСРЛ. Т. 37. С.30.

⁵⁵ ПСРЛ. Т. 2. С. 815.

⁵⁶ ПСРЛ. Т. 16. СПб., 1889. С. 54.

⁵⁷ «Сокращенная литовская летопись.» Цыт. паводле: Охотникова В.И. Повесть о Довмонте. Л-д, 1985. С. 200.

ўжо сам «благоверный и храбрый князь Домант... нападе... и победил супротивных врагов **поганой литвы** шестьсот»⁵⁸.

Варта дадаць, што тыя «пераможаныя» – гэта «князь літовский Гердень» (дакладней: «Gerdine de Naalse» Гердзен з Нальшаў⁵⁹) з сваёю дружынаю⁶⁰, у складзе якой, відавочна, былі ваяры-літва. Чытаем жа ў іншых спісах (копіях) «Повести о Довмонте», што падчас таго пабоішча «иная **литва** истопе во Двіне»⁶¹. Гердзен (Гердэн), як вядома, быў сынам полацкага князя Давыда Расцілавіча ды княжыў у Полацку з 1264 і да 1267 г.⁶². Што да пераможанай Даўмантам «паганай літвы» полацкага князя Гердзеня, то не трэба гэтую вестку ўспрымаць, як сведчанне захопу Полацка літвой ці вынік добраахвотнага пераходу Полацка пад уладу «літоўскіх князёў», як то падаецца ў БелСЭ: «Полацкае баярства... пайшло на кампраміс з літоўскімі феадаламі і запрасіла іх у 2-ой пал. 13 ст. у горад»⁶³. Літва – звычайныя ваяры-найміты, якія, дарэчы, служылі не толькі Полацку. Прыкладам, напрыканцы XIII ст. рыжскія ратманы скардзіліся віцебскаму князю Міхаілу Канстанцінавічу, што рыжскіх купцоў, якія ехалі «изъ Витебска у Смоленскъ, тогда **литва** изъимали ихъ на пути, у **твоемъ** городѣ... и товар отимали въ нихъ»⁶⁴. Каб жа «літоўскія феадалы» перанялі ўладу ў Полацку, то літва магла б абрааваць рыжскіх купцоў яшчэ ў Полацку, або аберагала б іх. Таксама відавочна, што віцебская літва падпарадкоўвалася віцебскаму князю Міхаілу Канстанцінавічу, інакш бы рыжскія ратманы не сталі б яму скардзіцца.

Дарэчы, роля літвы як адмысловых ваяроў-наёмнікаў выразна выявілася падчас адной вядомай бітвы. На пачатку верасня 1380 г. князь Андрэй Полацкі, сын Альгерда, вялікага князя ВКЛ, прывёў на Кулікова поле сваю літву – ваяроў у

⁵⁸ Тамсама. С. 201.

⁵⁹ Міндаў кароль Літоўі ў дакумэнтах і съвядчаньнях. Менск, 2005. С. 39.

⁶⁰ Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. С. 201.

⁶¹ Тамсама. С. 202.

⁶² БелСЭ. Т. 3. Мн., 1971. С. 437.

⁶³ БелСЭ. Т. 8. Мн., 1975. С. 485.

⁶⁴ Russisch-Livländische Urkunden, gesammelt von K.E. Napiersky. St. Petersburg, 1868. С. 27.

каваных латах. Такія ж шыхты падрыхтаваў ягоны брат Дэмітры Старадубскі. Маскоўцы, а пасля, пэўна ж, і манголы, былі ўражаны рыштункам, выглядам войска братоў Альгердавічаў. Невядомы ўдзельнік Кулікоўскай бітвы, якога прызнаюць за аўтара «Задоншчыны»^{*}, у захапленні, відаць, пераўольшчыў колькасць іх ваяроў. Так, у «Слове о великом князе Дмитрии Ивановиче и о брате его князе Владимере Андреевиче яко победили супостата своего царя Мамая», фактычна, копіі «Задоншчыны», пераказваецца размова братоў Альгердавічаў: «Выедем, брате, в чистое поле и посмотрим своих полков, сколько, брате, с нами **храбрые литвы**. А **храбрые литвы** с нами 70 000 окованые рати»⁶⁵.

Варты дадаць, што на Кулікова поле ішоў, як вядома, яшчэ адзін Альгердавіч — Ягайла, вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага, праўда, на дапамогу Мамаю. Ці былі ў ягоным войску ваяры-літва? Безумоўна, былі: нельга ж уявіць войска вялікага князя літоўскага без гэтых ваяроў.

Літва служыла вялікім князям ВКЛ і надалей — яшчэ амаль два стагоддзі. Пасля некаторым, што трапілі ў палон да маскоўцаў, давялося перайсці на службу да іншага гаспадара ды пачаць ваяваць за інтарэсы Маскоўскай дзяржавы. Ваяроў-літву паслалі заваёваць Сібір. У снежні 1617 г. маскоўцы выправілі ў паход **«нижегородской литвы и немец двести человек** ды **«лапшенских полонянников**

---

* «Задоншчына» — помнік рускай літаратуры канца XIV ст. Адна з трох аповесцяў, што апісваюць перамогу маскоўскага князя Дэмітрыя Іванавіча Данскага над Мамаевым войскам на Куліковым полі ў 1380 г. За аўтара «Задоншчыны» прызнаюць «Софония старца рязанца», які, прыкладам, у Цвярскім летапісе называецца «брянским боярином» ПСРЛ. Т. XV. СПБ., 1863. Стб. 440. У іншых спісах «Задоншчыны» яго называюць «Софонием иереем рязанцем». Выказана і меркаванне, што аўтарам «Задоншчыны» быў поп князя Канстанціна Дэмітрыевіча (сына Дэмітрыя Данскага), які жыў у Пскове [Адрианова-Перетц В.П. Задонщина. //Труды Отделения Древне-Русской Литературы (Далей: ТОДРЛ). Т. V. Москва-Ленинград, 1947. С. 206.].

⁶⁵ В.П. Адрианова-Перетц. Задонщина. С. 200.

⁶⁶ В. Грыцкевіч. Дваранска-рускія перасяленні ў XIV – XVIII стст. // Спадчына. 1993, № 4. С. 37.

литвы 96 человек»⁶⁶. Расійскі навуковец Г.Ф. Мілер падаў у сваёй «Істории Сибири», напісанай у 1750 – 1752 гг., шмат сабраных у Табольскім архіве дакументаў. Прыкладам, у грамаце ваяводам Гадунову і Зюзіну ад 5 красавіка 1614 г. паведамляеца пра высланне грошай: «...416-ть рублев с татарскими служильмы людьми: головою татарскою с Богданом Петровым, да с литвою с Давытковым Микифором да с Мікиткою Оксеновым...»⁶⁷. Як бачым, імёны і прозвішчы ваяроў-літвы не жамойцкія, а, кажучы сучаснай мовай, – беларускія.

Дарэчы, літва паказала свой нораў і ў Сібіры. Схаўрусаўшыся з «немцамі», літва ў 1621 г. учыніла паўстанне⁶⁸. Цягам часу літвы, што была на службе ў сібірскіх ваяводаў, паменшала. І ў грамаце цюменскага ваяводы ад 12 траўня 1636 г. чытаем: «...а на Тюмени де **служильых людей литвы и казаков конных мало, только 100 человек...**»⁶⁹.

Да спісу розных мясцін асялення літвы можна дадаць яшчэ і Разансскую зямлю, дзе па-над ракой Акой знаходзіцца знакамітая Мяшчора. Як сведчаць этнографы, жыхароў быў лой Парахінскай воласці Мяшчорскага краю «называюць звычайна **літвой**»⁷⁰. (Дадамо, што некаторым элементам мясцовага жаночага строю згаданай воласці расійскі этнограф Б.А. Куфцін знаходзіць «бліжэйшыя аналагі... у эстаў і ў Швецыі»⁷¹. Ці не даюць гэтых факты падставу гаварыць пра знаходжанне ў пэўны час у Мяшчоры апроч літвы яшчэ і варагаў-руси?)

Н.В. З летапісаў, хронік, з разнастайных гістарычных дакументаў выразна вынікае, што літва – гэта стан прафесійных ваяроў. Яны былі вядомыя цягам сямі стагоддзяў на аблішыні ад Нямеччыны да Сібіры.

---

⁶⁶ Міллер Г.Ф. История Сибири. Т. II. С. 229.

⁶⁸ Тамсама. С. 560.

⁶⁹ Тамсама. С. 435.

⁷⁰ Б.А. Куфтин. Материалная культура русской Мещеры. Ч. 1. М., 1926. С. 11.

⁷¹ Тамсама. С. 125.

Дзе ж «сядзела» літва?

Месца пачатковага пасялення літвы не змаглі вызна-
чыць і навукоўцы. За тэрыторыю гэтага «племені» гісто-
рыкі падавалі розныя землі. Каб згладзіць неадпаведнасці,
былі прыдуманы «Завілейская Літва», «Павілейская
Літва», а таксама і спецыяльны тэрмін «этнографічная
Літва», які атаесамляюць з пачатковым абшарам Вялікага
Княства Літоўскага. Цікавым падаецца меркаванне
польскага даследніка Ю. Бардаха. Ён разрозніваў абшары
«Litwy właściwej» ‘уласна Літвы’ і **«Litwy ściślejszej»** ‘Літвы
дакладнейшай’, у склад якой, паводле ягонага меркаван-
ня, уваходзіла тэрыторыя Гарадзеншчыны⁷².

Невядома, які сэнс укладвалі напачатку ў тэрмін **«Litwa historyczna»**, звязаючы яго з Вільніяй: **«stolica Litwy historycznej Wilno»** ‘столица гістарычнай Літвы Вільня’⁷³. На-
прошваеца думка, што аўтар энцыклапедычнага артыкула
не быў скільны лічыць тую “Літву” дзяржаўным утварэннем
балтаў (летувісай – у сучасным разуменні). Такое меркаван-
не пацвярджаеца і тэрмінам-вызначэннем Г. Лаўмяньскага
з заўвагай-удакладненнем: **«этнічная Літва (Аўкштола)»**⁷⁴.
З гэтых словаў вядомага польскага гісторыка вынікае, што
ён міжволі ўсведамляў: была яшчэ нейкая літва па-за этна-
сам. Зважаючы на створаны ў 1920 г. абшар **«Litwa Środkowa»**
‘Сярэдняя Літва’, можна сцвярджаць, што польскі даследнік
меў на ўвазе Віленскі край, населены апалалячанымі крывічамі
ды ліцьвінамі. (Мы ж скажам, што тою «неэтнічнай» літвой
былі нашчадкі літвы-ваяроў.)

Інакш вырашаў гэтую праблему Мікола Ермаловіч, вы-
значаючы месца знаходжання «гістарычнай Літвы» ў Верхнім
Панямонні, пераважна на землях Навагарадскага княства⁷⁵.

⁷² Bardach Juliusz. Zmierzch smerdów. // Z polskich studiów slawistycznych. W-wa, 1968. С. 50-51.

⁷³ Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego. Т. 3. Warszawa, 1927. С. 162.

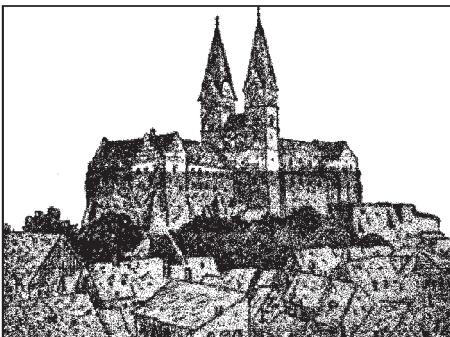
⁷⁴ Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Т. 2. Wilno, 1932. С. 21.

⁷⁵ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 44.

У энцыклапедыях жа, у спецыяльных навуковых выданнях за этнатэрторыю гэтага выдуманага племені падаўца розныя рэгіёны рэспублікі Летуве: усходняя, пераважна, яе частка, але і сярэдняя, гэтақ названая Аўкштатція, ды заходняя частка – Жамойція (Жамойць). На іншых мапах знаходзім літву на абшары Сярэдняга Панямоння⁷⁶. (Гл. мапы на стар. 6-8.)

З пададзеных прыкладаў вынікае, што значную частку абшару, дзе знаходзяць помнікі матэрыяльнай культуры, якія, нібыта, належалі «племянной групоўцы, называнай літвой», насялялі іншыя плямёны: крывічы, латгалы, сельы, а таксама і жамойты. Такая заўвага датычыць, вядома, пачатку XI ст., калі ўпершыню было згадана ў Квэдлінбургскіх аналах слова *Litva* – **«in confinio Rusciae et Litvae»**⁷⁷. А той рэгіён Панямоння, які прызнаецца за месца знаходжання «гістарычнай літвы», не мае адпаведных, балцкіх, археалагічных помнікаў. Як зазначае В.Б. Перхайка, менавіта ў Панямонні выяўлены «археалагічныя помнікі», што выразна сведчаць пра ўплыў заходнеславянскага этнасу.

Прычына такой недакладнасці ў вызнанчэнні абшару літвы тоўцца, відаць, у свядомасці аўтараў, якім да таго ж не хапала гістарычных і археалагічных матэрыялаў. Таму лагічна будзе звярнуцца да спецыяльнага навуковага выдання, пад-

г. Квэдлінбург. Абатства

⁷⁶ Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. М., 1953. С. 219. Рис. 47; Археология СССР. Финноугры и балты в эпоху средневековья. М., 1987. С. 8. Карта 1; Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980. С. 13. Рис. 3.

⁷⁷ Цыт. паводле: Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów Papiezkich, cesarskich, królewskich... T. I. Wilno, 1860. №. 36.

рыхтаванага Інстытутам Археалогіі АН СССР. «Финно-угры и балты в эпоху средневековья» – так называецца цікавы нам том з 20-томнай серыі «Археология СССР с древнейших времён до средневековья». Адказным рэдактарам згаданага тому з'яўляеца доктар гістарычных навук В.В. Сядоў – славуты даследнік ранній гісторыі славянскіх і балцкіх народоў.

У раздзеле, прысвежаным «літоўскім» плямёнам, даеца пераказ гісторыі даследавання «паўднёва-ўсходняй часткі сучаснай тэрыторыі Літоўскай ССР з прылеглымі да яе раёнамі Беларусі», якую «ў эпоху сярэднявечча насяляла племянная групоўка, называная літвой»⁷⁸. (Заўважым: **літвой**, а не літоўцамі ці летувісамі!) Згаданая «племянная групоўка» пакінула г.н.з. усходнелітоўскія курганы.

---

⁷⁸ В.В. Седов. Балты. С. 390.

ХТО НАСЫПАЎ «УСХОДНЕЛІТОЎСКІЯ» КУРГАНЫ?

«Всего в ареале рассматриваемой племенной группировки литвы... не менее 250 могильников, в которых было около 7000 курганов восточнолитовского типа.»

В.В. Седов. Литва. //Финно-угры и балты в эпоху средневековья. М., 1987. С. 392.

1. Капцы. Валатоўкі.

«Предполагаемые литовские курганы»

Курганы з-над Віліі ды яе прытокаў здаўна вабілі аматараў дауніны. У 40 – 50-х гг. XIX ст. іх раскопвалі Людвік Кандратовіч (Уладзіслаў Сыракомля), Адам Кіркор, Адам Плятар, Яўстах Тышкевіч, Вандалін Шукевіч. З таго часу гэтыя помнікі старасветчыны называлі розна: капцы, валатоўкі, «предполагаемые литовские курганы»⁷⁹, «kurhany ciałopalne»⁸⁰ ‘курганы з трупаспаленням’; «domniemane kurhany litewskie»⁸¹ ‘уяўныя літоўскія курганы’; «курганы на границе современной Литвы и Белоруссии»⁸².

Апошнія вызначэнне належыць вядомаму археолагу Ф.В. Пакроўскаму, які «ў 1892 – 1895 гг. раскапаў блізу 150 курганных насыпаў у 20 могільніках»⁸³.

«Апублікованыя падрабязныя матэрыялы раскопак і цалкам захаваныя знаходкі з раскопак Ф.В. Пакроўскага з'яўляюцца каштоўнай крыніцай вывучэння ўсходнелі-

⁷⁹ Спицын А.А. Предполагаемые литовские курганы VIII – IX вв. // Записки Русского археологического общества. Т. VII. Выпуск 1 – 2. М., 1896. С. 103 – 114.

⁸⁰ Szukiewicz W. Kurhany ciałopalne w Pomusiu. // Światowid. Warszawa, 1900. T. II. №. 3 – 8.

⁸¹ Szukiewicz W. Domniemane kurhany litewskie. // Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno, 1909. №. 83 – 93.

⁸² Покровский Ф.В. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии». // Труды IX Археологического съезда в Вильне, 1893. М., 1895. Т. 1.

⁸³ В.В. Седов. Балты. С. 391.

тоўскіх курганоў» – так ацаніў працу расійскага археолага вядомы летувіскі археолаг А.З. Таўтавічус⁸⁴.

З высокай ацэнкай даследавання ў Ф.В. Пакроўскага згодны і аўтар нарысаў пра балцкія плямёны В.В. Сядоў: «**Матэ-рыялы гэтых раскопак... з'яўляюцца важнейшай крыніцай** у вывучэнні **усходнелітоўскіх** курганоў».

Напрыканцы XIX ст. археолагі Э. Вальтэр і В. Шукевіч сабралі багаты матэрыял, які і «да гэтага часу (да 60-х гг. XX ст. – З.С.) з'яўляецца **асноўнай крыніцай** вывучэння пахавальных помнікаў на поўдні Літоўскай ССР»⁸⁵.

Н.В. Вынікі раскопак XIX ст., прынамсі, Ф.В. Пакроўскага, апублікованыя, «**у музеях захоўваюцца рэчавыя матэрыялы**»⁸⁶.

Аднак археолагі таго часу не асмеліся прызнаць прыналежнасць курганоў ні славянам, ні жамойтам, ні язвягам. (Пра існаванне «племені аўкштайтаў» даследнікі XIX ст., мабыць, і не здагадваліся.)

Відаць, не выпадкова для згаданых курганоў – адметнай археалагічнай з'явы – працяглы час не маглі падабраць адпаведнай назвы. Урэшце абралі нібы тэрытарыяльны тэрмін – «**усходнелітоўскія**» курганы. Арэал гэтых помнікаў В.В. Сядоў атаесамляе з арэалам «племяннай групоўкі літвы», падаючы яе (літвы) абшар за частку тэрыторыі г. нз. культуры штырхаванай керамікі*.

⁸⁴ Таўтавічус А.З. Восточнолитовские курганы. // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959. С. 129.

⁸⁵ Тамсама. С. 129.

⁸⁶ В.В. Седов. Балты. С. 390.

*Культура штырхаванай керамікі (далей: КШК) – умоўная назва супольнасці плямёнаў (навукоўцы падаюць іх за «балцкія плямёны») паводле адметных вырабаў з гліны – старэйшай матэрыяльнай прыкметы чалавечай стваральнай дзейнасці на гэтых абшарах. Час бытавання КШК на пэўных частках тэрыторыі сучасных Беларусі, Летувы і Латвіі: VII-VI ст. да Х.Н. – IV-V ст. пасля Х.Н.

2. Новы этап даследавання

Новы этап вывучэння «ўсходнелітоўскіх» курганоў пачаўся ў міжваенныя гады XX ст. Гэтыя помнікі даследавалі археолагі Польшчы і рэспублікі Летуву. Імі было раскапана «блізу 300 пахавальных насыпаў у 20 могільніках». На жаль, «асноўная частка матэрыялаў гэтых раскопак засцалася неапублікованай»⁸⁷.

Археолагі Савецкай Летувы асабліва актыўна ўзяліся раскопваць могільнікі пасля 1945 г. Цягам 1951 – 1954 гг. была звернута пільная ўвага на даследаванне «ўсходнелітоўскіх» курганоў у сярэдзіне іх арэала. Ды лёс знаходак з 18 могільнікаў быў падобны: «матэрыялы засцаліся неапублікованымі»⁸⁸.

(Відавочна, археолагі не знайшлі тое, што хацелі выкаipaць.) Аднак пошуки не спыняліся. Паводле А.З. Таўтавічуса, толькі да 1956 г. «у 100 курганных групах раскапана блізу 850 усходнелітоўскіх курганоў»⁸⁹.

(Значыць, было даследавана 12 адсоткаў помнікаў.) Спецыяльная навуковая праца, прысвечаная «ўсходнелітоўскім» курганам, у якой сістэматызаваны і абагульнены ўсе сабраныя на той час археалагічныя знаходкі, была апублікована А.З. Таўтавічусам у 1959 г. Гэтыя пахавальныя помнікі разгледжаныя ім і ў кнізе калектыву аўтараў «Нарысы літоўскай археалогіі», выдадзенай у 1961 г.⁹⁰.

У 1982 г. В. Даўгудзіс апублікаваў кнігу пра даследаванні сярэдневяковых паселішчаў Летувы, у якой «некаторыя вынікі вывучэння падведзены, праўда, агулом, для ўсёй тэрыторыі Літоўскай ССР»⁹¹.

Зважаючы на такую тытанічную працу археолагаў, выпадае сказаць, што В.В. Сядоў меў падставу сцвярджаць: «Пахавальныя помнікі **племянной групоўкі літва**... курганы, называныя ў на-

---

⁸⁷ Тамсама. С. 391.

⁸⁸ Тамсама.

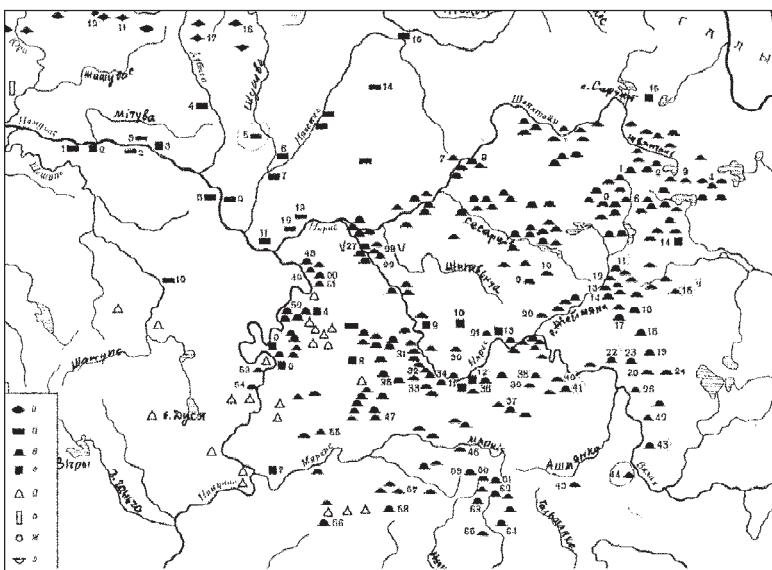
⁸⁹ Таўтавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 130.

⁹⁰ В.В. Седов. Балты. С. 391.

⁹¹ Тамсама. С. 392.

вуковай літаратуры ўсходнелітоўскім... значна лепш даследаваныя, чым **грунтавыя** могільнікі жамойтаў і аўкштайтаў»⁹².

Тэрмін «усходнелітоўскія» курганы замацаваўся ў науко-
вай гістарычнай літаратуры, хаця вядома, што нямала іх і на
абшары паўночнай часткі Беларусі, не кажучы ўжо пра Віленскі
край, населены, прынамсі, у той час, пераважна славянамі. Да
такой высьновы схіляешся, ведаючы меркаванне А.З. Таўтавічу-
са. Прыкладам, на падставе «некаторых **агульных рысаў паха-**
вальнага абраду, вонкавага выгляду курганоў, асобных аваль-
ных або **прадаўгаватых насыпаў** (крывіцкіх помнікаў! – З.С.),
папялішчаў у курганах» ён сцвярджаў існаванне «цесных су-
вязяў» насельніцтва з-над рэк Святой ды Віліі (а гэта славянскі
абшар Летувы) з усходнеславянскімі плямёнамі⁹³.

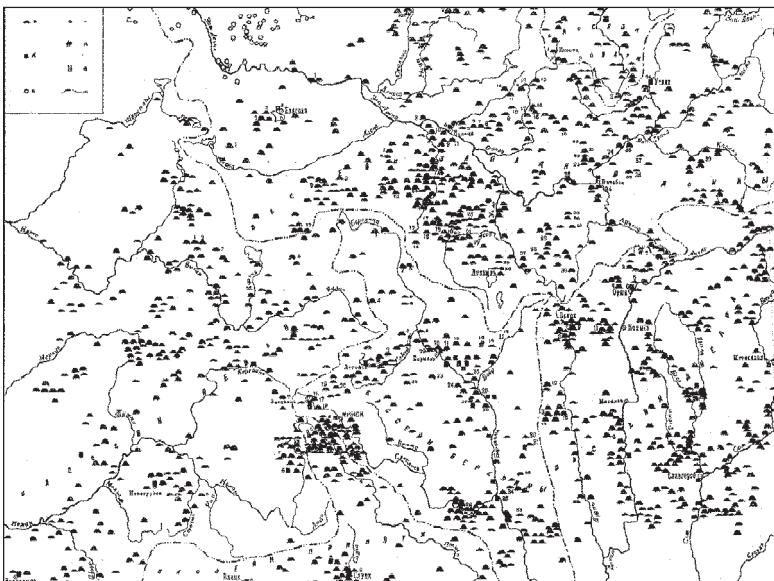
Помнікі археалогії на абшары «усходнелітоўскіх» курганоў сумежжа Рэспублікі Летувіа і Рэспублікі Беларусь: а) жамайційскі; б) «аўкштатскія»; в) «усходнелітоўскія»; г) «усходнелітоўскія» гарадзішчы; д) язвяжскія; е) помнікі скалаваў; ж) куршаш; з) земгалай. (Паводле В.В. Сядова.)

⁹² Тамсама. С. 390.

⁹³ Таутавичус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 144.

Праўда, летувіскі даследнік уяўляў згаданыя «цесныя сувязі» як культурны ўплыў балтаў на суседзяў. Прыкладам, гаворачы, што такія сувязі існавалі ўжо ў IV – VI стст., А.З. Таўтавічус меў на ўвазе знаходкі «скроневых колцаў з спіральными завіткамі ва ...усходнеславянскіх помніках»⁹⁴. А, здавалася б, трэба гаварыць пра знаходкі гэтых тыпова славянскіх жаночых аздобаў ва «ўсходнелітоўскіх» курганах.

Н.В. У міжваенныя гады польскім і летувіскім археолагамі даследавана не менш за 850 валатовак, але значная частка матэрыялаў засталася *неапубліканай*. Дзіўная абыяка кавасць археолагаў да вынікаў сваёй нялёткай працы! (Праўда, абагуленыя вынікі апубліковала М. Альсейкайтэ-Гімбуцене ў 1946 г. у Нямеччыне.)

Курганы на ўсходнеславянскім аблізу.
(Паводле Л.В. Аляксееева.)

⁹⁴ Тамсама. С. 145.

3. Што знайшлі ва «ўсходнелітоўскіх курганах?

Археалагічныя пошуки ў Летуве не спыняліся, і дзеля выдання спецыяльнага тома «Финно-угры и балты в эпоху средневековья» серыі «Археология СССР» рэчавага матэрыялу павінны былі назбіраць. Аднак рэчы літвы бачым толькі на табліцах СХХII «Древности литвы. Эволюция»⁹⁵ і СХХV «Украшение литвы»⁹⁶. Ды яшчэ агулом на табліцах СХХIV і СХХVI пададзены знаходкі з «помнікаў літоўскіх плямёнаў і язвягаў», на табліцы СХХIII – «рэчы ўзбраенія літоўскіх плямёнаў». *Параўнай:* асобна паказаны старажытнасці латгалаў на 6 табліцах, прусаў – 5, жамойтаў – 3 і куршаў – 3, нягледзячы, што іх археалагічных помнікаў даследавана непараўнальна менш.

Верагодна, некаторыя знайдзеныя ў капцах рэчы нельга было падаваць за этнавызначальныя для «ўсходніх літоўцаў». Так, А.З. Таутавічус згадаў **«тыповыя ўсходнелітоўскія шыйныя грыўні з седлавіннымі канцамі VII – VIII стст.** знайдзеныя ва Ўзлянах (БССР)»⁹⁷ (Пухавіцкага раёна – З.С.). (Знаходку ён тлумачыў «літоўска-славянскімі сувязямі», падразумываючы «ўсходнелітоўскі» вываз, а, магчыма, і прысутнасць балцкага насельніцтва на Міншчыне. Вызначыў жа знакаміты польскі гісторык Е. Ахманьскі «ўсходнюю мяжу расселенія балтаў», літоўцаў паводле ягонага меркавання, на Аршаншчыне.) Аднак Р. Яблонскітэ-Рымантене сцвярджала: **«У VII – X стст. былі распаўсюджаныя харектэрныя для плямёнаў Латвіі і Паўночнай Літвы шыйныя грыўні з седлавінамі, а таксама з пляскатымі канцамі»**⁹⁸. (Узоры такіх грыўняў сапраўды бачым на табліцах латгальскіх старажытнасцяў⁹⁹.)

Раней А.З. Таутавічус прызнаў харектэрнымі для «ўсходнелітоўскіх» курганоў **«височныя кольца, манжетные брас-**

⁹⁵ В.В. Седов. Балты. С. 441.

⁹⁶ Тамсама. С. 444.

⁹⁷ Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 130.

⁹⁸ Яблонските-Рымантене Р. О древнейших культурных областях на территории Литвы. // Советская этнография. 1955, № 3. С. 16.

⁹⁹ В.В. Седов. Балты. С. 424, 425. CV, CVI.

леты, эмалированные подкововидные фибулы»¹⁰⁰. (У названым томе В.В. Сядоў згадаў і «подковообразную застежку с выемчатой эмалью»¹⁰¹.) Што да скроневых колцаў, то А.З. Таўтавічус, разважаючы пра пахаванні ў грунтавых ямах пад курганамі, напісаў: «**Скроневыя колцы з дроту** круглага або ромбавага сячэння... маюць спіральныя завіткі і **нагадваюць падобныя аздобы з Сярэдняга Падняпроўя**»¹⁰². А тыя падняпроўскія скроневыя колцы Б.А. Рыбакоў прыпісваў «старожытным русам»¹⁰³. (Дарэчы, скроневыя колцы, падобныя да пададзеных у артыкуле А.З. Таўтавічуса, вядомыя і «**ў заходніх славянаў VIII – IX стст.**», дзе «скроневыя колцы былі настолькі папулярнымі, што лічыліся спецыфічным славянскім упрыгожаннем»¹⁰⁴.)

Падобныя жаночыя аздобы знайдзены ў славянскіх пахаваннях XI ст. на паўночных схілах хрыбта Цюрынгскі лес, па-над Салай (Saale) (гл. *manu na c. 46*). Прыкладам, у мясцовасці Эспенфельд адкапаны магілы з **каменным абкладам**. (Ці не «каменныя магілы»?) У пахаваннях знаходзілася шмат аздобаў, у тым ліку і адметныя скроневыя колцы¹⁰⁵.

Паводле падабенства скроневых колцаў «усходнелітоўскіх» курганоў і жаночых аздобаў з Цюрынгіі ды Мекленбургіі можна ўяўіць, што тым «прыблуканым з паўночнага захаду» насельніцтвам, якое, нібыта, прынесла «сюды звычай пахавання пад курганнымі насыпамі»¹⁰⁶, былі заходнеславянскія бежанцы з сваімі ваярамі-літвойцамі. Скроневыя колцы, як уласцівые літве X – XI стст. аздобы, пададзены на табліцы СХХII «Древности литвы. Эволюция». Але В.В. Сядоў напісаў: «**Скроневыя колцы з дроту ўласцівыя толькі для са-**

¹⁰⁰ Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 133.

¹⁰¹ В.В. Седов. Балты. С. 392.

¹⁰² Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 131.

¹⁰³ Рыбаков Б.А. Древние русы. // Советская археология. Т. XVII. 1953. С. 75, 81.

¹⁰⁴ Энцыклапедыя Археологія і нумізматыка Беларусі. Мн., 1993. С. 566.

¹⁰⁵ E. Kihl-Byczko. Badania archeologiczne nad starożytnościami słowiańskimi w Niemczech za rok 1960. // Slavia Antiqua. T. IX. 1962. C. 350.

¹⁰⁶ В.В. Седов. Балты. С. 395.

мых ранніх пахаванняў з трупаспаленнямі»¹⁰⁷ (значыць, для пахаванняў ва «ўсходнелітоўскіх» курганах IV – V стст.).

Аднак жа некаторыя летувіскія археолагі сцвярджаюць, што жанчыны гэтага рэгіёна ўпадабалі іншыя аздобы. Так, у нарысе «Литва» напісана: «Р.К. Валкайтэ-Кулікаўскене на падставе вывучэння **рэчавых рэшткаў** з усходнелітоўскіх курганоў узнавіла жаночы галаўны ўбор VIII – XI стст. Гэта быў **вянок** («венок-оголовье»), складзены з **бронзовых пласцінак** памерамі 3,5x3,5 да 5,2x3,5 см і некалькіх радкоў **бронзовых спіраляў**»¹⁰⁸.

А.3. Таўтавічус жа прызнаў, як згадвалася, характэрнымі для жыхароў абшару «ўсходнелітоўскіх» курганоў скроневыя колцы. Але насуперак ягонаму меркаванню, Р.К. Валкайтэ-Кулікаўскене падала сваю рэканструкцыю «венка-оголовья» за этнавызначальную: «Эти головные уборы вместе с ожерельями, состоящими из бронзовых спиральных бус биконических форм, составляли **этнографическое своеобразие женщин литвы** – племени, оставившего восточнославянские курганы»¹⁰⁹. Што да «этнографічнай сваеасблівасці», то варта згадаць падобны **вянок**, называемы «вайнагі», – адну з частак **латгалльскага жаночага строю** ў VII – XIII стст. «*Найбольш распаўсюджсанымі* галаўнымі аздобамі **латгалаў**», – сцвярджае В.В. Сядоў, – былі стужкавыя вянкі з трох-шасці радкоў **бронзовых спіраляў** ды **бронзовых пласцінаў** паміж імі»¹¹⁰. Падобныя аздобы ўпадабалі і селонскія жанчыны. Прыкладам, у жаночым пахаванні кургана № 4 селонскага могільніка Даўенай знайшлі **«головной венок**, состоящий из трех параллельных рядов бронзовых спиралей, разделенных четырехугольными пластиинками»¹¹¹. Ён датуецца V ст. пасля Х. Н.

Як заўважана, Р.К. Валкайтэ-Кулікаўскене ўзнаўляла ўбор з рэшткаў. (На пачатку ўжо згадвалася пра падрабязныя ма-

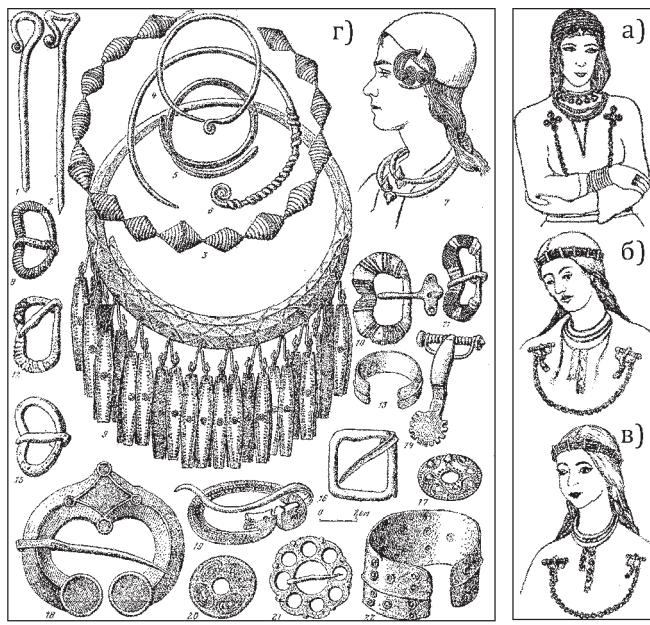
¹⁰⁷ Тамсама. С. 393.

¹⁰⁸ Тамсама. С. 394.

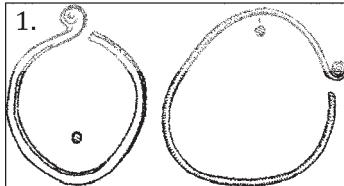
¹⁰⁹ Тамсама.

¹¹⁰ Тамсама. С. 360.

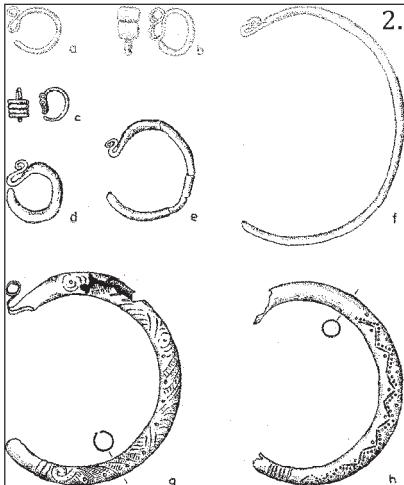
¹¹¹ Тамсама. С. 367.

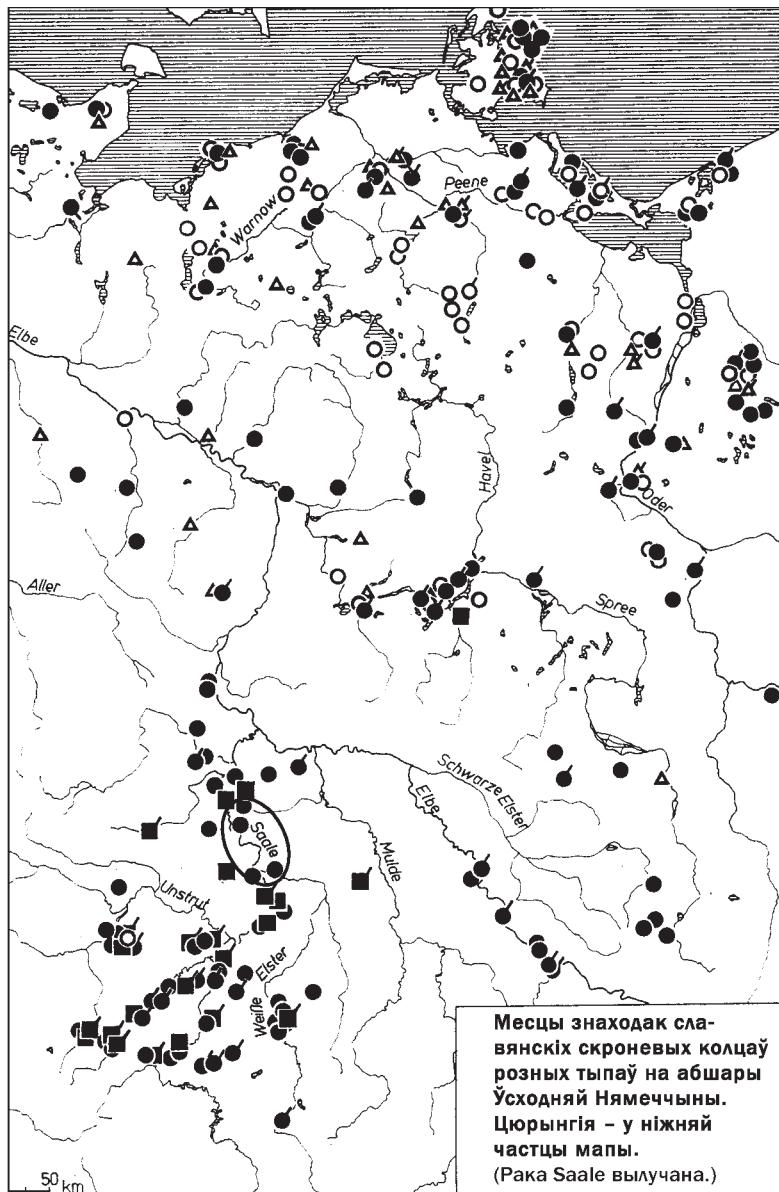
Жаночыя аздобы: а), б) жамойтаў; в) «аўкштайтаў»; г) літвы.
(Паводле В.В. Сядова.)

1. Скроневыя колцы з
Навагарадскага вакольнага
города.

2. Розныя тыпы славянскіх
скроневых колцаў з ашвару
Ўсходній Нямеччыны.

тэрыялы раскопак і захаваныя ў музеях знаходкі. «Этнаграфічны» ўбор жанчын літвы мог захавацца і ў грунтавых пахаваннях паводле абраду інгумацыі.) А «рэшткі» маглі прывезці ваяры-літва з рабаўнічага паходу ў Латгалію ці ў Жамойць. Чытаем жа ў нарысе пра жыхароў заходній часткі Летувы, што ў жаночых пахаваннях жамойцкіх могільнікаў V – VIII стст. паўсюдныя «галаўныя вянкі з **бронзавых спіраляў...**»¹¹². Прыкладам, «галаўныя венчыкі, складзеныя з **бронзавых спіралек і пласцін**» выяўлены ў пахаваннях «найбольш добра вывучанага» могільніка Маўджыараі («другой паловы I тысячагоддзя н.э.»)¹¹³.

У нарысе «Жемайты» згаданага тома апісаны рэчы, знайдзеныя ў пахаваннях мужчынаў Маўджыараіскага могільніка, у тым ліку і «шыйныя грыўні з конусападобнымі канцамі»¹¹⁴. І дзіўна бачыць на згаданых табліцах СХХII «Древности литвы. Эволюция» ды СХХV «Украшения литвы» малюнкі жанчын з шыйнымі грыўнямі, у якіх конусападобныя канцы.

Чым можна вытгумачыць падабенства ўзору мужчынскіх і жаночых грыўняў розных плямёнаў, а таксама і жаночых аздобаў: «венка-оголовья» (VIII – XI стст.) літвы (нібыта, абарыгенаў, якія палілі нябожчыкаў), «вайнагі» латгалай ды «головного венка» селаў (прыхільнікаў абраду інгумацыі)? Прыналежнасцю да адной культуры – КШК? Але ж для ранніх (IV – V ст.) пахаванняў з трупаспаленнямі ва «ўсходнелітоўскіх» курганах уласцівыя скроневыя колцы з дроту, а ў тагачасных селонскіх – вянок.

N.B. Ва «ўсходнелітоўскіх» курганах знайдзены: а) агульныя для ўсіх «літоўскіх» плямёнаў арбалетныя фібулы, вітыя шыйныя грыўні, шыйныя грыўні з лодкападобнымі канцамі; б) **вянкі** («венок-оголовье»); в) **скроневыя колцы**; г) эмаліраваныя фібулы; д) «рэчы ўзбраення літоўскіх плямёнаў».

Згаданыя разнастайныя «скарбы» – сапраўды ўяўляюцца спадчынай некалькіх плямёнаў (верагодна, і нейкага славянскага, як то ўяўляеца паводле знаходак скроневых колцаў). Не

¹¹² Тамсама. С. 383.

¹¹³ Тамсама. С. 384.

¹¹⁴ Тамсама.

выпадкова з'явілася і пашыранае вызначэнне тэрміна літва: «**племенная группировка**, называемая литвой»¹¹⁵. Менавіта так, апярэджваючы вызначэнне **літвы** як «племени, оставившего восточнолитовские курганы», падае В.В. Сядоў кангламерат этнічных супольнасцяў абшару ўсходняй часткі Летувы.

Ён выкарыстаў словаспалучэнне «племенная группировка», верагодна, не толькі таму, што ў тым рэгіёне археолагі выкопвалі надта ж разнастайныя рэчы. Як уяўляеца, В.В. Сядоў дасканала разумеў, што 7000 выяўленых курганоў – вялікая лічба. Такая колькасць помнікаў можа сведчыць пра існаванне дзейнай грамадской структуры, адладжанай цягам некалькіх стагоддзяў. Магчымасць заявіць пра сябе такім велічным чынам магло мець толькі актыўнае грамадства. Але 7000 курганоў – нязначная колькасць, калі ўлічыць абшар іх распаўсюджання ды час стварэння (цягам IV – XIV стст.). А таму ўяўляеца, што гонару быць паахаваным пад валатоўкай («усходнелітоўскім» курганом) зазнавалі толькі некаторыя асобы, якія прайвілі сябе нейкім учынкам, найверагодней, ваярскім. А трэба сказаць, што капцы насыпалі не толькі дзеля ўшанавання людзей. Адначасова «цягам усяго перыяду існавання трупасталенняў ва ўсходнелітоўскіх курганах захоўваеца звычай хаваць каня»¹¹⁶.

Пэўныя асаблівасці такіх паахаванняў: асобы курган, крэмая, а таксама рэдкія выпадкі паахавання чалавека з канём у адным кургане даюць падству гаварыць пра культ каня. Згаданы абраад, прынамсі, сведчыць, што на абшары «усходнелітоўскіх» курганоў да коней ставіліся так, як і да людзей. Аднак такі культ нельга лічыць ушанаваннем каня як «хатній жывёлы». Падстава для такога меркавання – адсутнасць земляробчага рыштунку ва «усходнелітоўскіх» курганах, чаму здзівіўся В.В. Сядоў. Ужо ў другім абзяцы свайго нарыса «Литовская народность» ён напісаў: «К сожалению, находок пахотных орудий труда в памятниках второй половины первого тысячелетия н. э. пока не обнаружено»¹¹⁷. На такую адметнасць звярнуў увагу і У.Ц. Пашута: «На территории Литвы пока

¹¹⁵ Тамсама. С. 390.

¹¹⁶ Тамсама. С. 393.

¹¹⁷ Тамсама. С. 395.

что не найдены железные сошники интересующей нас поры, хотя в соседних Латгалии и Пруссии, а также в Черной Руси, в XII веке попавшей под власть Литвы, они обнаружены»¹¹⁸.

А знойдзеныя, прыкладам, на Майшагальскім гарадзішчы наральнік (датуецца XII – XIII стст.) і пара сашнікоў двухзубай сахі XIV – пачатку XV стст. нельга залічыць нават да курганных знаходак, не кажучы ўжо пра зусім іншы час выкарыстання гэтых прыладаў. Праўда, «у сярэдневяковых помніках Літвы шмат разоў знаходзілі косы». Безумоўна, «канакормцы» павінны былі нарыхтоўваць сена для коней, якія, паводле В.В. Сядова, «составляли значительную часть стада»¹¹⁹. І на згаданых вышэй табліцах звяртаюць увагу малюнкі страмёнаў і цугляў. Такія часткі конскай збруі ды, асабліва, згаданыя В.В. Сядовым знаходкі шпораў выразна сведчаць пра адпаведнае, вайсковае, прызначэнне такога рыштунку. (Відаць, не выпадкова паэма Францішка Міцкевіча, старэйшага брата знакамітага Адама, пачынаецца словамі: «Гэй ты, на хуткім коню, куды імчыш, ліцьвіне?».)

Аднак курганы, хоць і з нешматлікім «пахавальным інвентаром»¹²⁰, могуць даць канкрэтнае ўяўленне пра род дзейнасці стваральнікаў гэтых помнікаў ды пра этнічны склад насельніцтва рэгіёна «ўсходнелітоўскіх» курганоў.

4. Слова пра курганы

Рэгіён культуры штырхаванай керамікі вылучаўся некаторымі хаўтурнымі звычаямі, прыкладам, згаданымі пахаваннямі ў курганах. Аднак асобныя группы носьбітаў гэтай культуры адрозніваліся сваім светапоглядам, што і выявілася праз адметную арыентацыю касцякоў паводле старон свету. Больш таго, пад уздзеяннем нейкіх абставінаў ці сацыяльных умоваў абрад цягам часу мяняўся. (Забягаючы наперад, скажам, што асабліва выразная перамена, якую можна назваць сацыяльным (не археалагічным!) зрухам, засведчана на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў.)

¹¹⁸ В. Т. Пашуто. Образование Литовского государства. М., 1959. С. 251.

¹¹⁹ В.В. Седов. Балты. С. 396.

¹²⁰ Тамсама. С. 393.

Абшар жамойтаў

Абшар з жамойцкімі помнікамі нібы не ўваходзіць у арэал КШК. Але дзеля паразнання згадаем: «Могильники жемайтав второй половины I и начала II тысячелетия н. э. являются грунтовыми, не имеющими ныне каких-либо наземных признаков»¹²¹.

На абшары жамойтаў «в V – IX вв. безраздельно господствовал обряд трупоположения»¹²².

Вартада дацаць, што «в погребениях VII – X вв. немного выше скелетов мужчин, у края могильной ямы, изредка обнаруживаются черепа коней».

Нельга не працытаваць і такое меркаванне В.В. Сядова: «В течение всей второй половины тысячелетия н.э. наблюдается близость культуры земгалов и жемайтов. Последние также ведут свое начало от племен, оставивших курганы с каменными венцами».

◆ Могильнікі жамойтаў.
(Паводле В.В. Сядова.)

Абшар земгалаў

На абшары вадазбору земгальскай ракі Ліелупе вядомыя «курганы з каменнымі вянкамі I – IV стст.», у кожным – «некалькі пахаванняў паводле абраду трупакладу»¹²³. Пахаванні размешчаны на розных узроўнях курганнага насыпу і «ў неглыбокіх падкурганных ямах». Арэал такіх курганоў «ахопвае сярэднюю Латвію і значныя часткі цэнтральнай Літвы»¹²⁴. З V ст. «у басейне ракі Ліелупе курганны абраад пахавання знікае,.. паступова замя-

¹²¹ Тамсама. С. 383.

¹²² Тамсама.

¹²³ Тамсама. С. 371.

¹²⁴ Тамсама.

няеца *грунтавымі пахаваннямі*¹²⁵. («Мужчынаў хавалі пераважна галавой на ўсход»¹²⁶.)

Абшар латгалай

Сама перш трэба зазначыць, што на гэтым абшары КШК, у памежных з Літвой раёнах Латвіі, – пераказвае В.В. Сядоў вынікі даследаванняў, – «*курганныя пахаванні вядомыя з першых стагоддзяў н. э.*»¹²⁷. Пазней, у V – VI стст. пасля Х.Н., латгалы хавалі нябожчыкаў «у ямах, выкананых у **курганах, што мелі колцавы абклад з камянёў**». Як сцвярджаюць археолагі, «у Латгалії **калектыўныя** курганныя пахаванні ў VI ст. змяняюцца наладжанымі вакол курганоў *грунтавымі могільнікамі*», якія «у VIII – IX стст. пераважаюць»¹²⁸. (Нябожчыкаў-мужчынаў клалі ўмагілы, прынамсі, у VIII – IX стст., галавой на ўсход»¹²⁹.)

Абшар селаў

На «левабярэжжы Даўгавы – Аўгшземе» знаходзіцца група **курганоў II – VI стст.**, якія «варта звязваць з селамі»¹³⁰. Гэтыя селонскія помнікі даваенныя латышскія навукоўцы схільныя быті вылучыць у асобную «культуру курганоў з **колцавым каменным абкладам**», што займала тэрыторыю Земгале, Аўгшземе і ўсходнюю частку Відземе¹³¹ – даволі значны абшар. А «з VI ст. на зямлі селаў з'яўляюцца *грунтавыя могільнікі*. Іх ладзілі каля раней насыпаных курганоў, што сведчыць пра *пераемнасць абрааднасці*»¹³². Аднак на зямлі селаў «пахаванні не мелі строгай арыентацыі паводле старон свету»¹³³. (Верагодна, розныя этнічныя або сацыяльныя супольнасці хавалі сваіх нябожчыкаў па-свойму.)

¹²⁵ Тамсама. С. 372.

¹²⁶ Тамсама.

¹²⁷ Тамсама. С. 395.

¹²⁸ Тамсама. С. 359.

¹²⁹ Тамсама.

¹³⁰ Тамсама. С. 365.

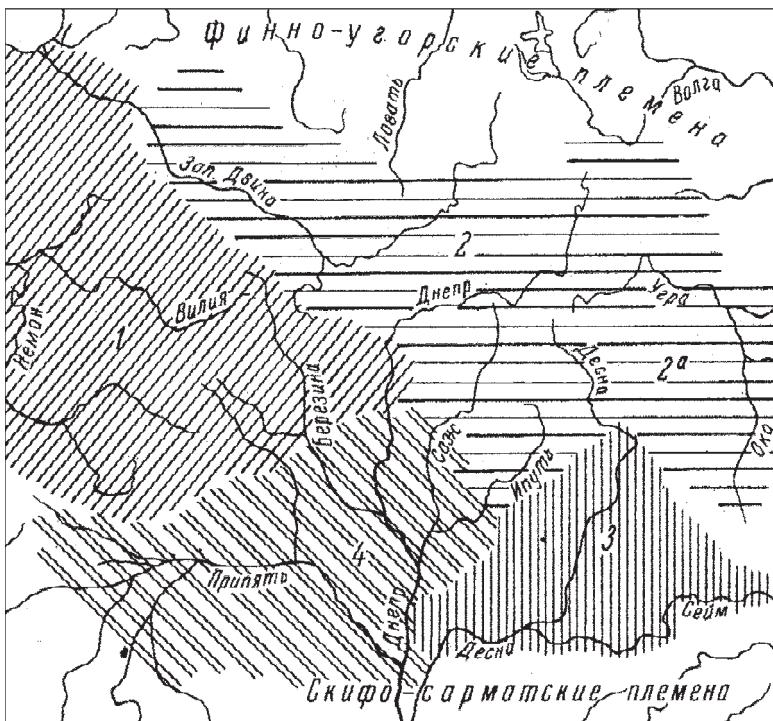
¹³¹ Тамсама. С. 367.

¹³² Тамсама.

¹³³ Тамсама.

Занатуем: На землях земгалаў, латгалаў, а таксама і на абшары селаў (самым блізкім да рэгіёну «ўсходнелітоўскіх» курганоў), пахаванні (трупаклады) ў курганах з каменнымі вянкамі вядомыя з першых стагоддзяў пасля Х.Н. На гэтым абшары Падзвіння засведчана змена хайтурнай абрааднасці: у другой палове I тысячагоддзя нябожчыкаў пачынаюць хаваць у грунтавых магілах. (Верагодна, так прайвілася забараона мясцовому насельніцтву ўшаноўваць сваіх пабрацімаў велічнымі помнікамі – курганамі.)

Перамену ў пахавальнай абрааднасці В.В. Сядоў тлумачыць, праўда, у адносінах да селаў, сацыяльнымі ўмовамі: заменай

Абшары плямённых супольнасцяў Верхніх Падняпроў і Панямоння ў I тысячагоддзі да Х.Н.: 1. КШК; 2. Днепра-дзвінскія; 2а. Верхнеокскія; 3. Юхноўскія; 4. Мілаградскія.

патрыярхальнай абшчыны на тэрытарыяльную супольнасць. Такая замена верагодная ды павінна адбываца на ўсім абшары КШК. А вяртанне да колішніх абрадаў мала верагоднае. Аднак, як убачым на прыкладзе пераменаў, што адбыліся не толькі на абшары «усходнелітоўскіх» курганоў, выявіліся новыя выпадкі трупаспаленняў. Так, у асобных месцах арэала селаў адрадзілася, як мяркуе В.В. Сядоў, традыцыя пахаванняў парэшткаў крэмациі ў капцах. Прыйкладам, такія перамены заўважаны ў Бокскім кургане¹³⁴, а таксама на могільніку Леясдолес з левабярэжжа Даўгавы. На гэтым характэрным пахавальным могільніку селаў X – XIII стст. раскопаны 10 курганоў з адзінкамі ды калектыўнымі пахаваннямі: 42 пахаванні, у тым ліку 36 трупакладаў ды 6 трупаспаленняў¹³⁵. Але сельні не палілі нябожчыкаў, таму можна меркаваць, што згаданы факт уяўляеца не вяртаннем колішняга абраду, а пасяленнем на селонскай тэрыторыі чужынцаў. Яны і хавалі сваіх нябожчыкаў паводле свайго абраду ў валатоўках. У селонскіх паўднёвых суседзяў такія змены стануть этнавызначальными.

Абшар «усходнелітоўскіх» курганоў

В.В. Сядоў сцвярджае, што і ў будучым арэале «племяннай групоўкі літвы» (ён атаесамляе яго з арэалам «усходнелітоўскіх» курганоў ды называе «часткай тэрыторыі КШК»¹³⁶) «раннія курганы (IV – VII стст.) у аснове **абкладзены вянком з камянёў**»¹³⁷. Тыя ж «курганы IV – V стст. утрымваюць адно-два пахаванні паводле абраду *трупакладу*»¹³⁸. Памерлых клалі ў «асобныя грунтавыя (*падкурганныя*) ямы...» даўжынёю 1,7 – 2 метры, глыбінёю да 1,5 метра. (*Верагодна, так праявіўся спадчынны абрад КШК. Аднак такому меркаванню супярэчаць пахаванні нябожчыкаў мужчынаў, арыентаваныя галавой на *захад**¹³⁹.)

---

¹³⁴ Тамсама.

¹³⁵ Тамсама. С. 368.

¹³⁶ Тамсама. С. 395.

¹³⁷ Тамсама. С. 392.

¹³⁸ Тамсама.

¹³⁹ Тамсама.

На тым жа абшары знаходзяць тагачасныя («сінхронныя курганам IV – V стст.») «асобныя *грунтавыя* пахаванні з трупакладамі», інвентар якіх «ідэнтычны матэрыялу ўсходнелітоўскіх курганоў»¹⁴⁰. Такі факт можа сведчыць пра сацыяльную няроўнасць у тым грамадстве. Прыкладам, толькі ўладароў або ваяроў-літву маглі ўшаноўваць валатоўкамі, а іншым нябожчыкам адметнага сацыяльнага стану для вечнага спачыну рыхтаўвалі «*грунтавыя*» магілы. Нябожчыкаў іншага этнічнага паходжання маглі хаваць у звычайных магілах здаля ад курганоў.

Падсумуем нашы разважанні. На трэцім этапе развіцця КШК (I – V стст. пасля X. Н.) светапогляд носьбітаў КШК не змяніўся: застаўся той самы звычай пахавання – трупаклады. У кожнай этнічнай «групоўкі» захавалася тая ж арыентыроўка трупаў паводле старон свету. Але традыцыі насыпання курганоў вы ракліся. (Апроч згаданых пахаванняў на селенскіх землях.)

Пра хайтурныя абраады КШК на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў вядома няшмат. Вялікая Савецкая энцыклапедыя паведамляе, што там пахаванні КШК не выяўлены¹⁴¹. Але з пададзенага В.В. Сядовым вынікае, што ўсе «штырхавікі» (значыць, і жыхары той часткі рэгіёну КШК, дзе пазней склаўся арэал «ўсходнелітоўскіх» курганоў) хавалі памерлых у грунтавых магілах. «Для земгалай, як для латгалай і селаў, характэрна супрацьлеглая арыентыроўка пахаваных: мужчынаў клалі, пераважна, галавой на **ўсход**, жанчын – на **захад**»¹⁴². В.В. Сядоў сцвярджае таксама, што «ранние курганы восточной Литвы содержат захоронения по обряду ингумации. Этот обряд типичен для **курганных захоронений Северной Литвы** и Южной Латвии. Поэтому восточнолитовские курганы с трупоположениями можно считать памятниками пришлого населения». Аднак на абшары будучай «племянной групоўкі літвы» нябожчыкаў-мужчынаў клалі ў магілу, прынамсі, у IV-V стст., галавой на **захад**. Над такімі магіламі, а навукоўцы называюць іх *падкурганнымі ямамі*, носьбіты КШК насыпалі курганы. Тагачасныя курганы КШК маюць, верагодна, пад уплывам нейкага культу, «канст-

¹⁴⁰ Тамсама. С. 393.

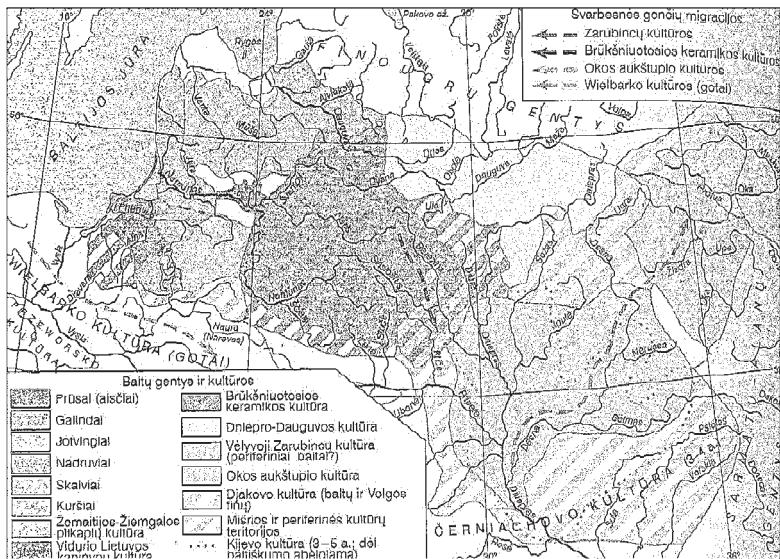
¹⁴¹ БСЭ. Т. 29. М., 1978. С. 503.

¹⁴² В.В. Седов. Балты. С. 372.

рукцьйную» асаблівасьць – «вянок з камянёў». (Курганы з такімі «вянкамі» будуць зредку насыпаць яшчэ цягам VIII – X стст.)

Занатуем: На зямлях латгалаў, земгалаў, а таксама і на абшары селаў, самым блізкім рэгіёну «ўсходнелітоўскіх» курганаў, засведчана пераемнасць абраднасці. У другой палове I тысячагоддзя пасля Х. Н. на абшары КШК латгалы, селы, земгалы пачынаюць хаваць нябожчыкаў у *«грунтавых могільніках»*.

П.С. На жаль, В.В. Сядоў нат не згадаў пра г. из. Рагінянскую археалагічную культуру. (Так, паводле найбольш даследаванага Рагінянскага курганнага могільніка III – IV стст., названы помнікі старасветчныны, выяўленыя ці не *стагоддзе* тому ў Панявежскім і Шаўляйскім раёнах, г.зн. у паўночна-заходнім накірунку ад рэгіёна «ўсходнелітоўскіх» курганоў.) Абыякавасць знакамітага даследніка здзіўляе тым больш, што ён жа, як згадвалася, сцвярджаў перасяленне стваральнікаў «ўсходнелітоўскіх» курганоў з «паўночнага заходу». В.В. Сядоў не мог не ведаць пра курганы па-над рапой Даўгавіне – «паўк-

Тэрыторыі плямёнаў і археалагічных культур з ашшару Летувы. (Паводле Летувіскай энцыклапедыі.)

руглыя і прадаўгаватыя, даўжынёю да 40 метраў». Яго павінны былі зацікавіць і пахаванні ў тых курганах, пераважна **трупаклады, арыентаваныя на захад**, ды знаходкі лунніц, грыўняў «особай восточно-балтийскай формы», а таксама і грыўняў, аналагі якім выяўлены ў «*рязано-окских могильниках*^{*}». Унікальныя знаходкі прывабілі іншых навукоўцаў. Прыкладам, А.А. Спіцын назваў рагінянская археалагічныя помнікі «оригинальнейшай, превосходной,.. восхітительной культурой VI – VIII вв., совершенно отсутствующей в соседних районах и составляющую истинную неотъемлемую гордость Літвы»¹⁴³.

Дарэчы, унікальная археалагічна з'ява – «Рязанско-окских могильников культура» – прывабіла менавіта В.В. Сядова. (Ён напісаў пра тыя помнікі ў згаданым намі Tome¹⁴⁴). В.В. Сядоў падаў німала прыкладаў падабенства мясцовых аздобаў з шыйнымі грыўнямі, знайдзенымі «ў старажытных могільніках Літвы». Праўда, асноўнай прыкметай – накірункам трупакладаў – пахаванні розняцца.

5. Новая эпоха?

У V ст. на тым жа абшары КШК, «ва ўсходнелітоўскіх курганах з'яўляюцца трупаспаленні. У VI ст. яны ўжо пераважаюць»¹⁴⁵. Археолагі адкапалі і пахаванні коней, спаленых і не спаленых, пераважна ў асобных курганах, чаго не знаходзілі даследнікі на абшарах земгалаў, латгалаў, селаў.

Перш выпадае паразважаць пра «з'яўленне» самых ватавак на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў.

Як сцвярджает В.В. Сядоў, звычай ладзіць курганныя насыпы ва «ўсходнелітоўскім» рэгіёне КШК **«безумоўна быў прынесены звонку**. Цалкам відавочна, што курганны абраад

* «Рязанско-окских могильников культура» – асобная група помнікаў, што знаходзіцца ўздоўж сярэдняга цячэння Акі ад вусця Масквы-ракі да Касімаўскага ўзвышша.

¹⁴³ Гуревич Ф. Д. Рагінянский могильник. // Краткие сообщения института материальной культуры. Т. XXXVI. М. – Л-д, 1951. С. 61.

¹⁴⁴ В.В. Седов. Племена культуры Рязанско-окских могильников. // Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья. Часть первая. Финно-угры. М., 1987. С. 94.

¹⁴⁵ Таксама. С. 393.

прыйшоў з **сярэдзінных** і паўночных раёнаў Літвы, а таксама з сумежных з імі раёнаў Латвіі, дзе курганныя пахаванні вядомыя з першых стагоддзяў нашай эры»¹⁴⁶.

Вядома, такую выснову можна зрабіць на падставе грунтоўных даследаванняў. І сапраўды, летувіскія археолагі, як ужо згадвалася, «звярнулі ўвагу на даследаванне паселішчаў унутры іх («усходнелітоўскіх» курганоў – З.С.) арэала» ды цягам 1950-х гадоў раскапалі 18 курганных могільнікаў. Але нават аўтар нарыса пра «племянную групировка літва», не пацікавіўся тымі вынікамі, абмежаваўшыся заўвагай, што матэрыялы **даследаванняў** гэтых помнікаў «засталіся **неапублікованымі**»¹⁴⁷.

Якія «агульныя для ўсіх літоўскіх плямёнаў» рэчы знайшлі ў тых курганных могільніках летувіскія археолагі, калі палічылі за лепшае не агалошваць знаходкі? Здавалася б, вартымі публікацыі могуць быць нават рэчы іншых плямёнаў, асабліва славянскіх, што магло б толькі пацвердзіць даўнюю ваяўнічасць «племянной групоўкі літвы».

Зрэшты, згаданы рэгіён здаўна знаходзіўся ў цэнтры абшару КШК і павінен мець адпаведныя рэчы гэтай адметнай матэрыяльнай культуры. І сапраўды, тутэйшыя носьбіты КШК зацвердзілі сябе шматлікімі гарадзішчамі эпохі жалезнага веку, як, прыкладам, гарадзішча Лаварышкес (*30 км на захад ад Вільні*). Паводле знайдзеных у паселішчы каля гэтага гарадзішча рэштак *штырхаванай керамікі*, час пасялення «штырхавікоў» на ім вызначаны IV – III стст. да Х. Н.¹⁴⁸. Там жа былі адкапаны рэшткі «железоплавильной печи»¹⁴⁹.

Як можна меркаваць, такі факт толькі падкрэслівае прыналежнасць рэгіёна «усходнелітоўскіх» курганоў да абшару КШК, прынамсі, адпаведнасць другому этапу развіцця гэтай археалагічнай культуры¹⁵⁰. Таму на пачатку I тысячагоддзя пасля Х. Н. і тут (як і на землях земгалаў, латгалаў, селаў) абарыгены павінны былі насыпаць курганы. Але ж, як сцвяр-

¹⁴⁶ Тамсама. С. 395.

¹⁴⁷ Тамсама. С. 391.

¹⁴⁸ Тамсама. С. 394.

¹⁴⁹ Тамсама.

¹⁵⁰ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 660.

джае В.В. Сядоў, гэты звычай быў прынесены сюды, а да таго ж значна пазней. То паўстае пытанне, ці не жылі тут у эпоху КШК носьбіты нейкай іншай археалагічнай культуры?

На першы погляд, для такога сумнення няма падставы. Як сцвярджаюць летувіскія археолагі ды В.В. Сядоў, абрац інгумацыі ў «ранніх курганах усходній Літвы» тыповы для «курганных пахаванняў паўночнай Літвы і паўднёвой Латвіі¹⁵¹. Але ж на гэтым (будучым «усходнелітоўскім») абшары «пахаванні КШК не выяўлены», і ніхто не можа сказаць, які тут быў хайтурны абрац. А за нібыта самыя раннія пахаванні падаюцца трупаклады IV – V стст., г. зн. таго часу, калі па-над Даўгавай ужо мяняўся пахавальны абрац.

Да таго ж, (падобна, як у земгалаў, латгалаў ды селаў) у абарыгенаў «усходнелітоўскіх» абшараў «ранніе курганы (IV – VII стст.) в основании обложены венцом из камней. Для древнейших насыпей характерен венец, сложенный из **валунных камней** крупных размеров»¹⁵². Але ж, паводле В.В. Сядова, аснову сваіх курганоў абкладвалі «кольцом из валунов» і ноўгарадскія славене, а зрэдку таксама і крывічы з абшару вярхоўя Заходній Дзвіны¹⁵³.

Нагадаем таксама, што, прынамсі, у IV – V стст., «усходнелітоўскія» абарыгены клалі сваіх нябожчыкаў у магілы галавой на захад. Прыналежнасць іх да славянскага роду пачвярджаецца і меркаваннем В.В. Сядова, што «скроневыя колцы з дроту ўласцівыя толькі для самых ранніх пахаванняў з трупаспаленням»¹⁵⁴.

З такіх супярэчных фактаў можа вынікаць, што ў той час абшар «усходнелітоўскіх» курганоў насялялі не балцкія плямёны. (Успомнім меркаванне Ф.Д. Гурэвіч! Яна вызначала час пасялення тут літоўскіх плямёнаў сярэдзінай I тысячагоддзя пасля Х.Н.) А калі там усё ж «сядзелі» балты, нашчадкі КШК, то і звычай насыпаць валатоўкі на гэтым «усходнелітоўскім» абшары павінен быў з'явіцца значна раней. (Вызначаючы час

¹⁵¹ В.В. Седов. Балты. С. 395.

¹⁵² Таксама. С. 392.

¹⁵³ В.В. Седов. Восточные славяне в VI – XIII вв. С. 169, 158.

¹⁵⁴ В.В. Седов. Балты. С. 393.

заснавання капцоў, летувіскія археолагі маглі памыліцца. Не выключана, што сінхронныя раннім селонскім курганам насыпы маглі застацца нераскапанымі, або незаўважанымі, як у стаўленні да помнікаў Рагінянскай культуры.)

Сапраўды, чаму ў сярэдзіне абшару КШК уласцівы гэтай культуры «курганны абраад» нібыта распаўсяодзіўся некалькімі стагоддзяў пазней? І калі, прыкладам, у Селіі ды «ў Латгаліі калектыўныя курганныя пахаванні ў VI ст. замяняюцца грунтавымі могільнікамі», чаму такі ж звычай не распаўсяодзіўваецца на недалёкім паўднёвым абшары – услед нібыта за «курганным абраадам»? Аднак у суседніх селаў, як згадвалася, захоўваецца абраад інгумацыі, хаця і ў грунтавых могільніках. Чаму ў рэгіёне «ўсходнелітоўскіх» курганоў, на тым жа самым абшары «штрыхавікоў», усё дзеецца наадварот: **«У V ст. ва ўсходнелітоўскіх курганах з'яўляюцца трупапаспаленні».** У VI ст. яны ўжо пераважаюць¹⁵⁵.

Гэты абраад крэмациі, паводле В.В. Сядова, «хутчэй за ўсё, вынік уплыву пахавальнага рытуала абарыгенаў»¹⁵⁶.

Але калі «абарыгены» – носьбіты КШК (а носьбіты КШК не палілі сваіх нябожчыкаў), то яны і надалей павінны былі выкарыстоўваць абраад інгумацыі. Аднак археалагічнымі даследаваннямі засведчана ўкараненне новага звычаю – абраду крэмациі. Выпадае меркаваць, што да перамены хайтурнага абраду мог спрычыніцца і сацыяльны фактар. Мяццою насељніцтва гэтай часткі абшару КШК магло трапіць у залежнасць ад навасельцаў, ад літвы ці русі, пра якіх згадваецца, праўда, пазней, і ў літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах. (Зразумела, што абвергнуць такія меркаванні або пацвердзіць іх слушнасць, можна толькі з дапамогай матэрыялаў археалагічных **даследаванняў**, што «засталіся **неапублікованымі**».)

Занатуем. З цытаванага вынікае: абарыгены «ўсходнелітоўскага» абшару КШК чамусьці не насыпалі курганоў. Пасля ў гэтым рэгіёне «распаўсяодзіўваецца» звычай насыпаш курганы над парэшткамі крэмациі нябожчыкаў і нават над

---

¹⁵⁵ Тамсама.

¹⁵⁶ Тамсама. С. 395.

спаленым або не спаленым канём. Гэта яшчэ адно пацвярдзэнне, што абарыгены мелі звычаі, якія адрозніваліся ад селонскіх і латгалльскіх. Відаць, каб патлумачыць, хоць бы ўскосна, такое адрозненне, В.В. Сядоў настойліва называе згаданых абарыгенаў «нашчадкамі носьбітаў КШК», з чаго можа вынікаць, што яны ўжо выракліся звычаю продкаў. У V ст. да іх прывандравалі, нібыта, носьбіты КШК, якія над пахаваннямі сваіх нябожчыкаў насыпалі курганы. І тут навасельцы пачынаюць насыпаць курганы ды кладуць туды парэшткі спаленых нябожчыкаў. Праўда, пэўны час і абарыгены, і навасельцы трymаліся сваіх старых абрадаў. Але ў VII ст. запанаваў абрад крэмациі. На падставе замены В.В. Сядоў зрабіў выснову, што навасельцы «растварыліся».

Летувіскія археолагі мяркуюць, што менавіта такая замена абраду запачатковала «працэс кансалідацыі плямёнаў, якія ўвайшлі ў склад літоўскай народнасці». Гэты працэс, як сцвярджае Р.К. Кулікаўскене, «прасочваецца паводле распаўсюджвання абрада трупаспалення»¹⁵⁷. І адказны рэдактар В.В. Сядоў свае развагі пра ўзнікненне «літоўскай народнасці» ў рэгіёне «ўсходнелітоўскіх» курганоў падмацоўвае меркаваннем Р.К. Кулікаўскене, што «ў VII – VIII стст. **абрад крэмациі** нябожчыкаў пачынае пераважаць на значнай частцы **літоўскай тэрыторыі**, яднаючы гэтых землі. **Напрыканцы I і напачатку II тысячагоддзя н.э. з Усходняй і Сярэдняй Літвы** гэты пахавальны абрад **распаўсюджваецца ў заходнія раёны** (за выключэннем рэгіёна жамойтаў)»¹⁵⁸.

Карпіць запытатца, пра якія «заходнія раёны» гаворка? Пра Панямонне, той нібы «аўкштайцкі» рэгіён, дзе значна раней ужо спальвалі нябожчыкаў? (*Прынамсі, такая выснова вынікае з паведамлення В.В. Сядова пра «аўкштайцкія» грунтавыя могільнікі: «найбольш раннія з іх (V–VI стст.) бірытуальныя»*¹⁵⁹.) Пра паўднёвае Запямонне, дзе заўважаны «сярод круглых курганоў і асобныя доўгія насыпы»¹⁶⁰? Але ж язвягі, жыхары таго

¹⁵⁷ Тамсама. С. 397.

¹⁵⁸ Тамсама.

¹⁵⁹ Тамсама. С. 388.

¹⁶⁰ Тамсама. С. 415.

краю, мелі цесныя сувязі з «насельніцтвам усходній Літвы ўжо ў IV-VI стст.», пра што сведчаць «занёманскія» знаходкі «шыйных грыўняў з лодкападобнымі канцамі, эмаліраваных **падковападобных** спражак, манжэтных бранзалетаў»¹⁶¹. Магчыма, меўся на ўвазе «яцвяжскі» абшар паўночнай ракі Мяркіс? Але ж там, як падае В.В. Сядоў, «у III – IV стст. абраад трупакладу сусінаў у яцвягай з абраадам трупаспалення»¹⁶². І А.З. Таутавічус меркаваў, што «пад уздзеяннем суседніх яцвяжскіх плямёнаў **абраад трупаспалення мог з'яўіца ва ўсходній Літве»**¹⁶³.

Дык з усходу на захад ці з захаду на ўсход распаўсяоджваўся «яднальны» абраад? В.В. Сядоў не каментуе такой «вольнасці» летувіскіх археолагаў, хоць ён жа раней вылучаў меркаванне польскай даследніцы Е. Золь-Адаміковай, што «славянам з глыбокай дауніны ўласцівы абраад крэмациі памерлых»¹⁶⁴. Ён прапанаваў трэці накірунак. «Відавочна, курганы абраад пахавання распаўсяодзіўся не сам па сабе, а стаў вынікам **міграцыі насельніцтва з паўночнага захаду**»¹⁶⁵. Але, як выпадае меркаваць паводле згаданых археалагічных даследаванняў, селы, латгалы і земгалы не пакідалі свайго этнаабшару. Яны і ў VI ст. клалі сваіх нябожчыкаў у грунтавыя магілы побач з прашчурамі, пахаванымі ў курганах.

Перш выпадае гаварыць пра адметны абраад. Прыкладам, там выявілі толькі 7000 курганоў, насыпаных цягам IV – XIV стст. Можна меркаваць, што большая частка жыхароў гэтага рэгіёну хавала сваіх нябожчыкаў паводле звычаю прашчураў. Верагодна, распаўсяоджанне абрааду пахавання парэшткаў крэмациі ў курганах – не «вынік уздзеяння пахавальнага абрааду абарыгенаў, нашчадкаў носьбітаў КШК»¹⁶⁶, а наадварот, – укараненне звычаю навасельцаў, якія спальвалі сваіх нябожчыкаў. І ці маглі быць навасельцамі тыя ж селы, што жылі ў паўночнай частцы Летувы? Магчыма, і В.В. Сядоў пад паняццем «паўночны захад» разу-

¹⁶¹ Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 135.

¹⁶² В.В. Седов. Балты. С. 415.

¹⁶³ Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 135.

¹⁶⁴ В.В. Седов. Первый международный симпозиум по славянскому язычеству. // КСИА. № 164. М., 1981. С. 124.

¹⁶⁵ В.В. Седов. Балты. С. 395.

¹⁶⁶ Тамсама.

меў больша́ш далёкія, заморскія землі. Адтуль, верагодна, шляхам ваяроў князя Вільчана, і прыйшлі навасельцы.

Дзеля выяўлення носьбітаў звычаю курганнага пахавання парэшткаў крэмацыі больш істотнай бачыцца заўважаная В.В. Сядовым археалагічная асаблівасць, што «знаходак ворыўных прыладаў у помніках 2-ой пал. I тысячагоддзя н.э. пакуль не выяўлена»¹⁶⁷. Раскалапі столькі курганоў, а не знайшлі на- ват «жалезнай матыкі», што траплялася, прыкладам, у пахаваннях земгалаў і куршаў¹⁶⁸. (Відавочна, ваяры-літва і не на- мерваліся ўрабляць зямлю.)

Заўважым. Вызначыць этнічную прыналежнасць, а, дакладней, сацыяльны стан, «усходнелітоўскага» насельніцтва не па- жадалі ні летувіскія археолагі, ні В.В. Сядоў. Верагодна, яны не змаглі вытлумачыць мясцовы «кангламерат» абрадаў і звычаяў: пахаванні ў грунтавых магілах, трупаклады IV – V стст., захаваны звычай выкладваць у курганах «вянкі з камянёў», пахаванні ко- ней у курганах, параўнаўчую нешматлікаць курганоў, адсутнасць ворыўных прыладаў. Абвергнуць са старэлых догмы, пацвердзіць слушнасць пэўных меркаванняў, можна толькі праз аналіз матэ- рыялаў археалагічных **даследаванняў**, што «засталіся **неапуб- лікованымі**». Але іх не апубліковалі, верагодна, толькі таму, што знаходкі супярэчаць меркаванию: «Раннесредневековая литва как **особое** балтское племя сформировалась в результате вза- модействия местного населения с пришлым... последние **раство- рились*** в среде местного населения»¹⁶⁹.

Верагодна, трэба гаварыць не пра пераемнасць трады- цый, як мяркуе В.В. Сядоў, і не пра складванне нацыі, а пра пэўныя **сацыяльныя змены** на тым абшары. А што да ўяў-

¹⁶⁷ Тамсама.

¹⁶⁸ Тамсама. С. 372.

* Такому «растварэнню» пярэчаць звесткі перапісу насельніцтва Расійскай імперыі 1897 г. Тады выявілася, што ў Віленскім краі ўсё яшчэ жылі славяне – ці не тысячу гадоў пасля пасялення «пришлого населения». Так, прызналі сябе беларусамі ды «палякамі» (у дужках, адпаведна, летувісамі) 81837 ды 10287 (58133) жыхароў Свянцянскага, 87349 ды 25217 (72894) Віленскага, 32013 ды 22854 (118040) Трокска- га паветаў. Паводле: Е.Е. Ширяев. Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. Мн., 1991. С. 68, 70.

¹⁶⁹ В.В. Седов. Балты. С. 372.

нага распаўсюджвання ў заходнія раёны «ўсходнелітоўскага» звычаю спальвання нябожчыкаў, то няма падставы лічыць усталяванне там, у г. нз. Аўкштайці, гэтага абраду менавіта пад уплывам усходніх суседзяў, якія насыпалі курганы.

6. «Аўкштайцкая» блытаніна

Як падае В.В. Сядоў, «могильники, относимые к аукштайтам, не имеют каких-либо наземных признаков»¹⁷⁰. (*Праўда, у «аўкштайцкім рэгіёне вядомая вялікая колькасць гарадзішчаў»*¹⁷¹. Але летувіскія археолагі не зацікавіліся імі, магчыма, таму, што там, як, прыкладам, на гарадзішчах у ваколіцах паселішча Сударгас, «нязначныя культурныя пласты».)

Выпадае толькі дзівіцца, як настойліва шукалі даследнікі тыя нябачныя могільнікі ды раскопвалі іх. Руплівасць летувіскіх археолагаў дала плён. Знойдзены шматлікія трупаклады і пахаванні спаленых нябожчыкаў, што і дало падставу зрабіць некаторыя высновы.

Прыкладам, В.В. Сядоў падае, што абрарад крэмациі ўсталаўваецца і на пэўным абшары г. нз. Сярэднія Летувы, пераважна па-над Нявяжай. Прыйнамсі, пачынаючы з VII ст., у могільніках гэтага рэгіёна пераважаюць трупаспаленні¹⁷². Але гэты хайтурны абрарад значна адрозніваецца ад абрараду з-над Віліі ды Святой: па-над Нявяжай нябожчыкаў хавалі не ў курганах, а ў грунтавых ямах. А таму ёсьць падстава гаварыць пра перайманне звычаю паўночных суседзяў – жыхароў Падзвіння. У X – XIII стст. на могільніках «аўкштайтаў» сталі хаваць і коней¹⁷³. Парэшткі людзей і коней хавалі як асобна, так і разам, у адной яме.

Дарэчы, летувіскіх археолагаў чамусьці больш зацікавілі менавіта пахаванні коней. Як падае В.В. Сядоў, у аўкштайцкім рэгіёне даследавана **больш за 1000 «конскіх» пахаванняў**¹⁷⁴, верагодна, значна больш, чым людскіх магілаў. Коней не спальвалі, і менавіта паводле знаходак іх шкілетаў у «ненатураль-

¹⁷⁰ Тамсама. С. 388.

¹⁷¹ Тамсама.

¹⁷² Тамсама.

¹⁷³ Тамсама.

¹⁷⁴ Тамсама.

ным» стане, археолагі мяркуюць, што ў некаторых выпадках коней закопвалі жывымі. Так, В.В. Сядоў цытуе паведамленне нямецкага храніста XIV ст. П. Дусбурга: «...литовцы и другие **неверующие этого племени** упомянутую жертву по своему обряду сжигают в каком-нибудь святом месте, но коней так утомляют ездой, что они едва могут стоять на ногах»¹⁷⁵.

У ямах з конскімі шкілетамі знайдзены багаты і разнастайны рыштунак: зброя, дарагая і багата арнаментаваная, **сёдлы**. Відавочна, так хавалі коней, якія служылі ваярам. Пра існаванне адметнага культу, верагодна, індаеўрапейскага культу коней, выразна сведчаць уплеценыя ў грэвы і нават хвасты коней званочкі, ланцужкі, **бронзавыя пласціны і спіралі**¹⁷⁶. Дарэчы, гэтыя аздобы падаюцца і на табліцы СХХ «Древности аукштайтов. Эволюция», прыкладам, пад нумарам 14 як элемент «рэкансрукцыі жаночага строю»¹⁷⁷. Ці не перраблыталі навукоўцы і выдаўцы «аздобы» коней і жанчын? Напісаў жа В.В. Сядоў, што «ў жаночых пахаваннях выяўлены жалезныя нажы і шылы, бронзавыя шпількі і бранзалеты»¹⁷⁸.

А ўвогуле, у магілах жыхароў «заходніх» раёнаў «крайне редко встречаются орудия труда и оружие»¹⁷⁹. Відавочна, у пэўнага стану жыхароў таго рэгіёну прылады працы не ўшаноўваліся, а зброя патрэбная была жывым, каб, не карыстаючыся «орудиями труда», здабываць сабе сродкі для існавання. Можна меркаваць, што гэтак названыя аўкштайты былі ваярамі, як і літва.

В.В. Сядоў схільны прызнаць існаванне адметнага археалагічнага матэрыйлу, дастатковага для вылучэння «этнографической, а следовательно, и племенной группировки древних литовцев»¹⁸⁰. Этнонім жа «аўкштайты» ён выводзіць з летувіскага *aukštutinis* ‘верхні’¹⁸¹ ды сцвярджае: «Ядром тэ-

¹⁷⁵ Тамсама. С. 388.

¹⁷⁶ Тамсама. С. 389.

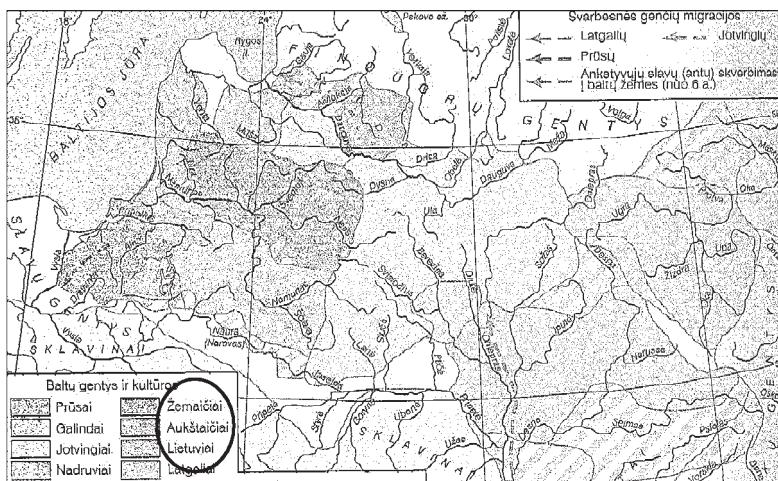
¹⁷⁷ Тамсама. С. 421.

¹⁷⁸ Тамсама. С. 388.

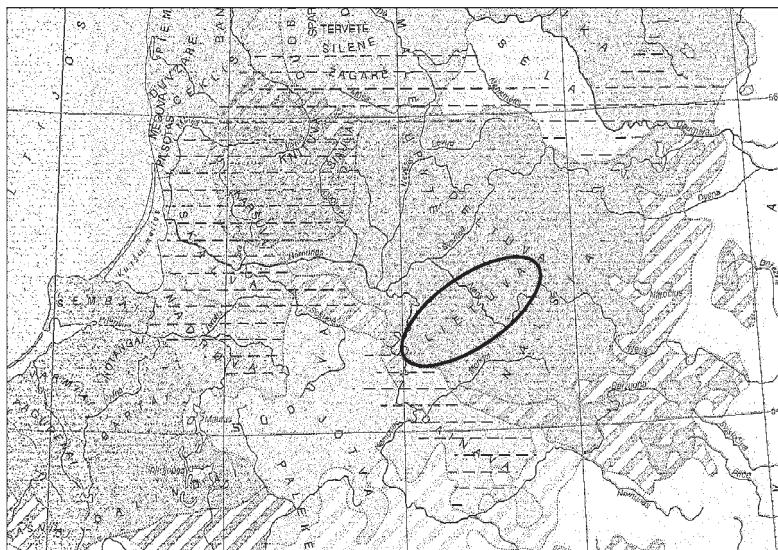
¹⁷⁹ Тамсама.

¹⁸⁰ Тамсама. С. 387.

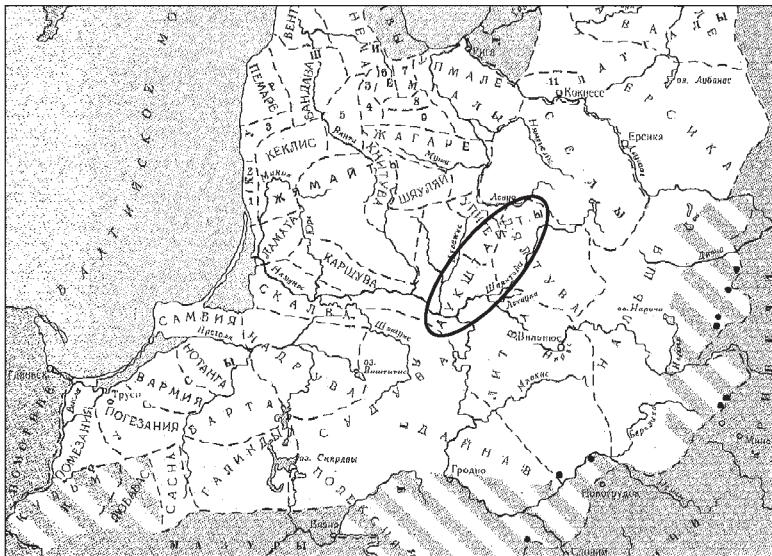
¹⁸¹ Тамсама. С. 390.

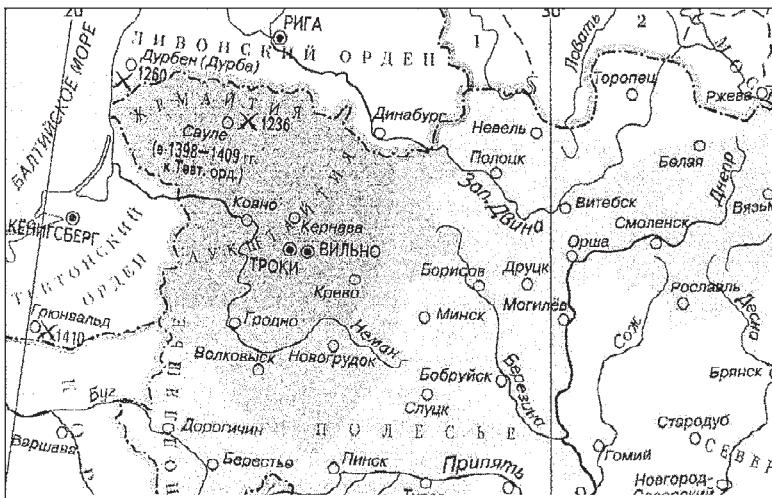
**Абшар «аўкштайтаў» VI – VII стст.
(Паводле Летувіскай энцыклапедыі 2002 г.)**

**Пасяленне літвы на «аўкштайцкім» абшары ў XI – XII стст.
(Паводле Летувіскай энцыклапедыі 2002 г.)**

Абшар «аўкштайтаў» пасярод балцкіх плямёнаў.
(Паводле «Літва. Краткая энциклопедия». 1989 г.)

«Пасяленне племені «аўкштайт».

рыторыі аўкштайтаў быў абшар вадазбору р. **Нявяжыс.** (*На ўсходзе і паўднёвым усходзе яны суседнічалі з племенем, якое называлася літва*)¹⁸². Вызначаць жа арэал расселення аўкштайтаў даследнікі ўзяліся паводле «асаблівай групы могільнікаў», што вылучаеца ца **«ў басейне ракі Нявяжы, у нізоўі правабярэжжа ракі Нярыса (Вілі-Вяллі – З.С.) і ў парэччы Нёмана... да г. Смалінінкай»**¹⁸³.

Менавіта такім сваім размяшчэннем паабапал Нявяжы і Нёмана гэтыя помнікі кідаюцца ў очы. Разглядаючы малу таго рэгіёну, заўважаеш незвычайнія як для «ядра тэрыторыі» тапонімы: Жамайткеміс, Жамуціній, **Крывенай**, **Крэйвій**, Мозурай, Мозурышкес, **Пранцай**, Прусокай, Пруслеяй, Русенай, Русейній ды **Смалінінкай**, назва якога нагадвае пра смалінцаў, заходнеславянскае племя. Такі этнатапанімічны «кангламерат» можа сведчыць пра пасяленне ў Панямонні родаў розных плямёнаў ды прадстаўнікоў розных сацыяльных груповак, што прывандравалі «з-за мора» нёмнавым шляхам, а таксама і пра засяленне гэтай тэрыторыі палоннымі, прыведзенымі ваярамі-літвой. (Успамінаеца і асобная служба «стражнікаў ракі» ў некаторых заходніх славянаў.) Зрэшты, падставай для такога меркавання можна лічыць знаходжанне на левым беразе Нёмана двух блізкіх адзін да аднаго грунтавых могільнікаў: **Раманішкай з трупакладамі V – VII стст. па Х.Н. ды Пакалнішкай з пахаваннямі V – XIV стст. па Х.Н. «выключна спосабам спалення»**¹⁸⁴.

Варта асобна падкрэсліць, што некаторыя грунтавыя могільнікі V – VI стст. таго рэгіёну бірытуальныя¹⁸⁵. Прыкладам, у адных магілах могільніка Вершвай знаходзяцца пахаванні паводле абраду інгумацыі, у других – крэмацыі¹⁸⁶. Трупаклады, як падае В.В. Сядоў, – «спадчына папярэдняга перыяду (I – IV вв. н.э.), калі панаваў абраду інгумацыі. Дарэчы, на могільніку Вершвай у сутоку Нявяжы і Нёмана, мужчынаў хавалі галавой «на

¹⁸² Тамсама.

¹⁸³ Тамсама. С. 382. Карта 45. Помнікі літоўскіх плямёнаў. б - грунтавыя могільнікі аўкштайтаў.

¹⁸⁴ Тамсама. С. 389.

¹⁸⁵ Тамсама. С. 388.

¹⁸⁶ Тамсама.

захад, або на паўночны захад»¹⁸⁷, тварам да ўзыходзячага сонца, верагодна, залежна ад пары года. Паўторымся, што гэты звычай прызнаюць за славянскую хаўтурную асаблівасць.

Згадаем яшчэ і заўвагу В.В. Сядова: «Якіх-небудзь характэрных этнографічных жаночых аздобаў аўкштайты не мелі»¹⁸⁸. Як бачым, падставаў для вылучэння яшчэ адной «этнографічнай.. племяннай групоўкі старажытных літоўцаў» няма.

Разгубіліся нават самі летувіскія даследнікі. Пазней яны прыпісалі згаданыя археалагічныя помнікі **«заходній групоўцы аўкштайтаў»**¹⁸⁹. Аднак А.З. Таўтавічус стаў сцвярджаць (і В.В. Сядоў схільны пагадзіцца з ім), што «гэтыя могільнікі цалкам належаць аўкштайтам – усходнім суседзям жамойтаў»¹⁹⁰. Такія розныя меркаванні адлюстраваліся нават на пададзеных да нарыва В.В. Сядова табліцах: CXIX «Украшения жемайтов» ды CXX «Древности аукштайтов. Эволюция»¹⁹¹. На табліцах, адпаведна пад нумарамі 6 і 19, бачым ідэнтычныя нашыйныя грыўні, якія паходзяць з адной і той жа мясцовасці – Акмене, але пададзены як прыналежныя розным плямёнам.

Відавочна, такія супярэчныя меркаванні летувіскіх археолагаў, падача адной і той жа грыўні за рэч «розных плямёнаў» – не прыхамаць асобных навукоўцаў, а адсутнасць сапраўды адметных этнавызначальных рэчаў у пахаваннях, прыпісаных аўкштайтам. Уяўляеца, што асноўная прычына спрэчак летувіскіх археолагаў ды патурарніе ім маскоўскіх гісторыкаў – спроба сцвярджаць існаванне асобнага «племені» аўкштайтаў. Зрэшты, некаторыя летувіскія археолагі, відаць, пе раканаўшыся, што ні балцкага племені літва, ні «аўкштайтаў» увогуле не магло быць, падавалі за жамойцкія нават тыя могільнікі, дзе «пахаванні паводле абряду трупаспалення...»¹⁹², не зважаючы на іншы пахавальны абряд жамойтаў.

Дарэчы, паводле выкарыстанага словаспалучэння «заходнія групоўка аўкштайтаў» можна было б уявиць, што «аўкш-

¹⁸⁷ Тамсама.

¹⁸⁸ Тамсама. С. 390.

¹⁸⁹ Тамсама.

¹⁹⁰ Тамсама.

¹⁹¹ Тамсама. С. 438, 439.

¹⁹² Тамсама. С. 387.

тайты» – вялікае племя. Але з надрукаванай у томе «Финногрэ и балты в эпоху средневековья» мапы археалагічных помнікаў вынікае процілеглае. Гэтак названыя аўкштайцкія грунтавыя могільнікі выяўлены на невялікім абшары. Верагодна, таму В.В. Сядоў у згаданым выданні вырашыў хоць бы слоўна паширыць межы «племені аўкштайтаў» і падаў меркаванне вядомага савецкага гісторыка У.Ц. Пашуты, не зважаючы на часавую неадпаведнасць абранай цытаты.

У.Ц. Пашута сцвярджаў, што «гістарычная вобласць Аўкштайці ў XIII-XIV стст. ахопвала не толькі рэгіён выяўленых помнікаў, але больш шырокі абшар усходній Летувы **ад басейна ракі Нявяжы** на паўночным заходзе да летувіска-беларускай мяжы на паўднёвым усходзе»¹⁹³. (*Невядома чаму дасведчаны гісторык, аўтар грунтоўнага даследавання пра гісторыю Летувы, «забыўся» ўключыць у склад «Аўкштоты» і «заходнюю групу» аўкштайтаў* з «парэчча Нёмана... да г. Смалінінкай»). Але выпадае меркаваць, што У.Ц. Пашута свядома абмежаваў заходні абшар выдуманай «вобласці», таму што ведаў пра розныя спосабы паставання ў згаданых двух суседніх могільніках *Пакалнішкай* і *Раманішкай*.) Зрэшты, В.В. Сядоў, цытуючы У.Ц. Пашуту, відаць, забыўся, што ў нарысе «Земгалы», надрукаваным у гэтым жа томе, сам сцвярджаў: «Бассейн р. Нявежис принадлежал уже жемайтам»¹⁹⁴.

Такія «меркаванні» не могуць пацвердзіць ні існаванне «племені» аўкштайтаў, ні верагоднасць перайменавання рэгіёна з «усходнелітоўскімі» курганамі. «Вобласць Аўкштайція» не згадваецца і ў Галіцка-Валынскім летапісе, дзе названыя 25 князёў пяці «літоўскіх плямёнаў», у тым ліку і літоўскі князь «Мидогъ» (Мяндоўг). Вядома, «аўкштайцкіх» князёў там і не маглі згадаць. Ды У.Ц. Пашута, не зважаючы на пададзеную летапісцам прыналежнасць Мяндоўга да літвы, называе яго «аўкштайцкім» князем¹⁹⁵.

I, вядома, ніхто і не задумваўся, як жа пагадзіць паширэнне «гістарычнай вобласці Аўкштайція» (ды рассяленне «племені аўкштайтаў») з энцыклапедычнай аксіёмай, што

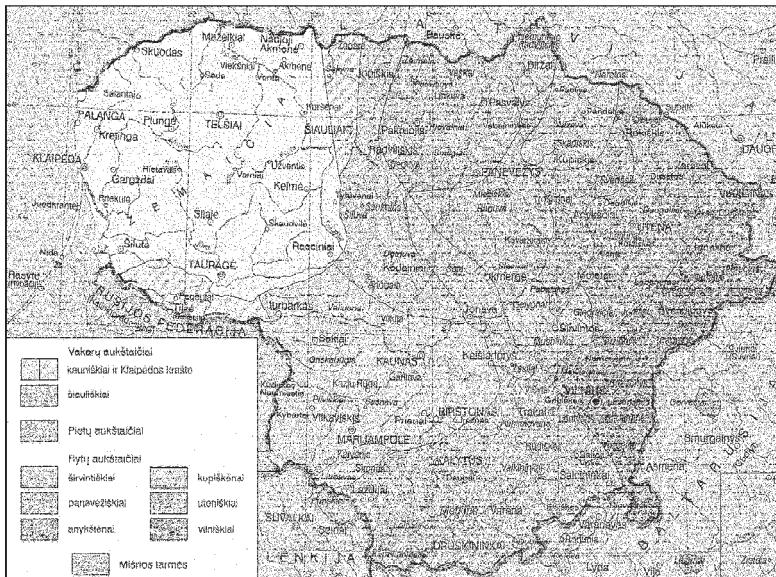
¹⁹³ Тамсама. С. 387.

¹⁹⁴ Тамсама. С. 372. II 7.

¹⁹⁵ В.Т. Пашута. Образование литовского государства. С. 374.

менавіта літва захопвала суседнія землі? Як вядома з булаў папы Інацэнта IV, менавіта літоўскі князь Міндаў (Мяндоўг) стаў каралём «усяе літвы»¹⁹⁶. Ён «падпарадкаваў сабе ўладароў іншых літоўскіх зямель і заснаваў адносна адзіную ран-нефеадальную дзяржаву»¹⁹⁷. І тая дзяржава стала называцца Вялікім Княствам Літоўскім, а не «Аўкштайцкім».

Зрэшты, і В.В. Сядоў вымушаны быў неяк патлумачыць думку УЦ. Пашуты пра пашырэнне назвы «Аўкштайція»: «...тут, здаецца, мела месца распаўсяджанне ***назвы**, вытворнай ад этноніма, на гістарычную вобласць, што ахопвала больш широкі пра-

Рэгіёны «аўкштайцкіх» дыялектаў.
(Паводле Летувіскай энцыклапедыі. 2002 г.) Параўнайце з мапай на с. 66
і схемай на с. 74.

¹⁹⁶ Міндаў, кароль Літавіі ў дакумэнтах і сьведчаннях. С. 55.

¹⁹⁷ БелСЭ, Т. 7, Мн., 1973, С. 208.

* Абрад крэмацьі, як сцвярджае В.В. Сядоў, распаўсюджваўся з усходу на захад. А таму меркаванне пра распаўсюджанне нават назвы, а не матэрыйяльнай ці духоўнай культуры, у процілеглым накірунку ўяўляеца неадпаведным.

стор, чым племянны арэал аўкштайтаў»¹⁹⁸. Перайменаванне штучна вылучанага рэгіёна, замена «племянной групоўкі літва» ў яўнымі «аўкштайтамі» спатрэбілася летувіскім навукоўцам, каб замест поліэтнічнага абшару (не выпадкова ж «племянная групоўка») стварыць монаэтнічны. І яны пастараліся замацаваць за гэтым абшарам назуву, якая хоць бы паходзіла з балцкай мовы. Так і з'явілася «гістарычна вобласць Аўкштайція».

А тэрмін «Аўкштайція (Аўкштота)» быў узяты з суседняга рэгіёна – «левабярэжжа Даўгавы – Аўгшземе», што вядомы з сярэднявечча. Прыкладам, пастыр А. Біленштэйн пісаў пра жыхароў паўднёвага прыбярэжжа Дзвіны, што яны называюцца зелонамі («зелешы»), «або ўвогуле нагорнымі жыхарамі (**аугш-галешы**)»¹⁹⁹. Не ведалі народу «аўкштайты» Генрых Латыш, аўтар «Лівонскай хронікі», а таксама даследнік А. фон Рыхтар. Апошні згадваў вендаў, кураў, семгалаў, **селаў**, [што «жылі на паўднёвы ўсход ад земгалаў, **уздоўж Дзвіны** на землях: Таўракене, **Нальзене** (ці не там была і летапісная Нальшчанская зямля? – З.С.), Палоне, Медзене)], а таксама летгалаў, якія «жылі на поўнач ад Заходніяй Дзвіны»²⁰⁰.

Латышскія навукоўцы С.Я. Цымерманіс і В.І. Маркунас называюць пяць гісторыка-этнографічных зямель Латвіі: **Аўгшземе**, Відзeme, Земгале, Курземе і Латгале²⁰¹. Праўда, яны напісалі, што ўжо на мяжы I і II тысячагоддзяў меліся «ў Літве – Жэмайція, Аўкштайція, Занямонне (яцьвяжскія землі), Прымор’е»²⁰², але не спасылаюцца на гістарычныя дакументы. [Некаторых земляў-воласцяў, прынамсі, апошній, у той час і не магло быць, таму што на ўзбярэжжы Вялікага мора, у тым уяўным «Прымор’і» жылі скалвы, вянеды (ад іх і Вентспілс) ды куршы.]

¹⁹⁸ В.В. Седов. Балты. С. 387.

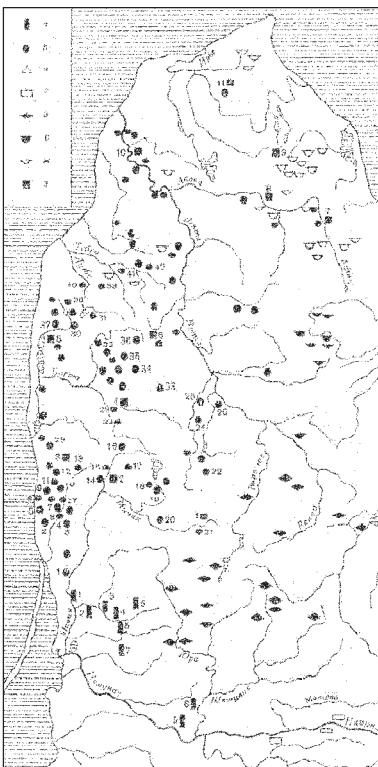
¹⁹⁹ Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. Т. II. Рига, 1879. С. 3.

²⁰⁰ Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. Т. I. Рига, 1876. С. 20.

²⁰¹ С.Я. Цымерманіс, В.І. Моркунас. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во 2-й пол. XIX в. // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980. С. 19.

²⁰² Таксама. С. 13.

Дарэчы, рэгіён «левабярэжжа Даўгавы – Аўгшземе» вызначаўся адметнымі моўнымі асаблівасцямі, якія ўласцівыя «старажытнай мове селаў»²⁰³. З атаесамленнем абшару расселення селаў і арэалу адметных гаворак латышскай мовы, якія сягаю далёка па-за сучасную мяжу Латвіі ды Літвы, згодны і В.В. Сядоў²⁰⁴. Да такога меркавання можна дадаць і выснову вядомага летувіскага мовазнаўцы К. Бугі, які «слышна лічыў, што зямля селаў укліньявалася ў тэрыторыю Літвы»²⁰⁵, сягаючы за вытокі ракі Святой (Швянтоі). К. Буга даказаў, што на абшары 5 – 6 раёнаў Летувы, уключаючы гарады Субачус, Уцена, Таўрагнай, «сапраўды раней жылі селы». Пра гэта сведчаць тапонімы Антазаве, Зарасай, Задуояс, Чадасай, гідронім Чычырыс²⁰⁶. На падставе навуковай працы К. Бугі латышскія даследнікі К.Я. Анцыціс і А.Я. Янсан робяць выснову: «Можна лічыць даказаным, што разгледжаная вобласць Літоўскай ССР сапраўды ўваходзіла ў склад старажытнай Селі»²⁰⁷.

Помнікі куршай і скальваў.
(Паводле В.В. Сядова. Балты. С. 410.)

²⁰³ В.В. Седов. Балты. С. 365.

²⁰⁴ Тамсама.

²⁰⁵ Цыт. паводле: Анцитис К.Я., Янсон А.Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. // Советская этнография. 1962. № 6. С. 96.

²⁰⁶ Тамсама.

²⁰⁷ Тамсама. С. 97.

У навуковym зборніку Інстытута гісторыі АН Латвії «Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов» пададзена схема распаўсюджання дыялектаў латышскай і летувіскай моваў. Адметным ромбападобным узорам заштрыхаваная тэрыторыя²⁰⁸ – гэта фактычна арэал селонскіх гаворак. У каментары арэал умоўна называецца «селонскія гаворкі верхнелатышскага дыялекта ў Латвіі, усходнія гаворкі аўкштайцкага дыялекта літоўскай мовы ў Літве»²⁰⁹. На схеме такая штрыхоўка сягае Вяльлі, – значыць, амаль да Віленшчыны прасціраецца арэал уплыvu селонскай мовы. Верагодна, не толькі мовы, але і вопраткі, аздобаў, як і відаць на схеме. Не выпадкова ж і В.В. Сядоў сцвярджае, што «якіх-небудзь характэрных этнографічных жаночых аздобаў» аўкштайты не мелі.

Менавіта бытаванне ў Летуве селонскіх элементаў жаночых строяў пацвярджае існаванне згаданага арэалу селонскага «субстрату». Абшар гэтага субстрату ахопвае значную частку тых вузкіх палосак уяўнага арэала ўсходніх і заходніх гаворак «аўкштайцкага» дыялекту. Такое «супадзенне» выразна выяўляеца паводле мапаў-схемаў, пададзеных у артыкуле латышскага навукоўцы М.К. Славы²¹⁰. Мабыць, «селонскія элементы жаночага строю» сягали далёка за Віленскі край, таму што і для большасці строяў крывічанак і дрыгавічанак характэрная «ваўняная спадніца ў клетку»²¹¹.

Заўважым. Па-над Нявяжай пераважалі пахаванні парэштак крэмаций ў грунтавых ямах. Відавочна, што такі абраад нельга лічыць «распаўсюджаннем» абрааду крэмаций, якія вядомы на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў. Асабліва выразныя адрозненні выяўляюцца праз даследаванне пахаванняў на могільніку Пакалнішкій, дзе нябожчыкаў спальвалі ўжо з V ст. пасля Х.Н., г. зн. у той жа час, калі на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў абраад крэмаций толькі «ўсталёўваўся». Значна розняцца і абраады пахавання коней: там – ва «ўсходнелі-

---

²⁰⁸ С.Я. Цімерманіс, В.І. Моркунас. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве... С. 41.

²⁰⁹ Тамсама.

²¹⁰ М.К. Слава. Латышская народная одежда... С. 92.

²¹¹ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 27.

Х – XIII стст. спрыялі «працэсу кансалідацыі плямёнаў, якія ўвайшлі ў склад літоўскай народнасці».

Людзей яднаюць, лучаць у адно племя, урэшце, у народ, не смерць, не хаўтурныя абраады, а супольная тэрыторыя, супольнае змаганне за існаванне, абагаўленне з'яваў прыроды, адпаведных іхнім уяўленням пра сусвет, мова і розныя віды дзеяніасці, стварэння, што і выяўляеца ў прыладах працы, вopратцы, аздобах. Ці знайшлі летувіскія археолагі доказы такім супольнасцям? Відавочна, не знайшлі. Адкапалі толькі шмат матэрыялу для «интересной работы о погребениях с коньми»²¹⁴, для «исследования, посвященного стременам Литвы X – XV вв.». Апісаны нават «отдельные железные вещи из конских доспехов»²¹⁵.

Усё пра коней! Нібыта жыхары згаданага рэгіёну сапраўды былі толькі канюшымі, канакормцамі.

Таму і «в научной литературе, – як падае В.В. Сядоў, – нет единого мнения относительно того, кто оставил группу могильников... в бассейне р. Нявежис, в низовьях правобережья р. Няриса и в поречье Немана...»²¹⁶. Відавочна, няма і падставы гаваіць пра існаванне асобнага «літоўскага» племені «аўкштайтаў».

7. А хто ж яцвягі?

Як згадвалася, А.З. Таўтавічус сцвярджаў, што звычай крэмациі нябожчыкаў мог перайсці ва Ўсходнюю Літву з паўднёвага Занямоння²¹⁷. Жыхары таго краю насыпалі над пахаваннямі **курганы з камення, або з каменя ды зямлі**. Іх стваральнікаў называюць яцвягамі, прызнаючы за балцкае племя. Тыя курганы В.В. Сядоў адрозніваў ад «славянскіх пахавальных помнікаў і ад усходнебалцкіх магільных старожытнасцяў»²¹⁸. Сваю выснову ён падмацоўваў меркаваннямі іншых даследнікаў, што «для плямёнаў заходніх балтаў цягам доўгага часу было ўласціва вы-

²¹⁴ Тамсама. С 387.

²¹⁵ Antanaviius J. Gelezinaij ītgro aprangos dirbiniai. C. 188.

²¹⁶ В.В. Седов. Балты. С. 387.

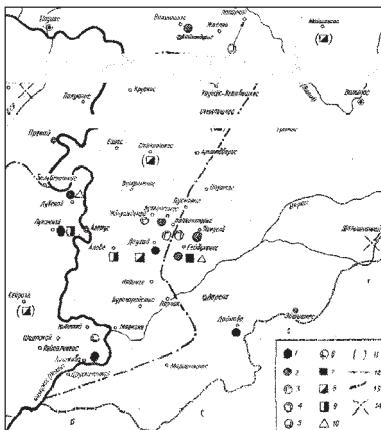
²¹⁷ Таўтавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 135.

²¹⁸ В.В. Седов. Балты. С. 414.

карystанне каменя ў пахаваннях». А сам незвычайны абрад «распаўсюдзіўся ва ўсіх заходнебалцкіх плямёнаў яшчэ ў I тысячагоддзі да н.э.»²¹⁹. Пасля В.В. Сядоў удакладняў, што язвяжскія помнікі – «каменные курганы і магілы XI – XVI стст. (значна пазнейшыя! – З.С.), – нельга адносіць безумоўна да язвягай». Ён тлумачыў, што «гэтыя помнікі паводле паходжання з'яўляюцца язвяжскімі, але маглі быць пакінуты... і славянскім насељніцтвам, якое ўспрыняло язвяжскі пахавальны абрад»²²⁰.

Падставаў для такога сумнення хапала. Прыкладам, у летувіскім Занямонні сярод круглых язвяжскіх курганоў можна бачыць «асобныя доўгія насыпы». Асабліва цікавы «каменны вал даўжынёю 40 метраў, шырынёю 3 – 4 метры і вышынёю 0,5 – 0,6 метра» каля вёскі Вількяйцініс, што «нагадвае доўгія курганы крывічоў»²²¹. В.В. Сядоў згадвае і могільнік каля вёскі Ясудава Гарадзенскага раёна, дзе «два насыпы мелі падоўжаную форму»²²². Варта таксама ўспомніць заўвагу А.З. Таўтавічуса, што сярод «усходнелітоўскіх» курганоў сустракаюцца «асобныя авальныя або прадаўгаватыя насыпы»²²³. (Падобныя курганы, як згадвалася, выяўлены (і апісаны Ф.Д. Гурэвіч) у паўночнай частцы Летувы, па-над ракой Даўгавіне.)

Навукоўцы ўсведамляюць адметнасць рэгіёну. Аднак В.В. Сядоў застаецца верным сваёй прыхільнасці выращаць праб-

Некаторыя моўныя рысы
язвяжскага тыпу ў назойніцтве
Панымоння XVII – XVIII стст.
13 – усходняя мяжа арэалу.
(Паводле А.П. Непакунага.)

²¹⁹ Тамсама.

²²⁰ Тамсама.

²²¹ Тамсама. С. 416.

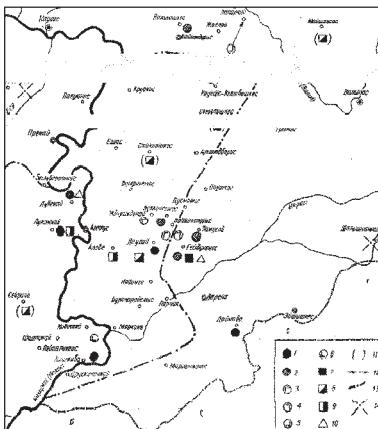
²²² Тамсама. С. 416.

²²³ Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 144.

карыстанне камення ў пахаваннях». А сам незвычайны абрад «распаўсюдзіўся ва ўсіх заходнебалцкіх плямёнаў яшчэ ў I тысячагоддзі да н.э.»²¹⁹. Пасля В.В. Сядоў удакладняў, што язвяжскія помнікі – «каменные курганы і магілы XI – XVI стст. (значна пазнейшыя! – З.С.), – нельга адносіць безумоўна да язвягай». Ён тлумачыў, што «гэтыя помнікі паводле паходжання з'яўляюцца язвяжскімі, але маглі быць пакінуты... і славянскім насељніцтвам, якое ўспрыняло язвяжскі пахавальны абрад»²²⁰.

Падставаў для такога сумнення хапала. Прыкладам, у летувіскім Занямонні сярод круглых язвяжскіх курганоў можна бачыць «асобныя доўгія насыпы». Асабліва цікавы «каменны вал даўжынёю 40 метраў, шырынёю 3 – 4 метры і вышынёю 0,5 – 0,6 метра» каля вёскі Вількяйцініс, што «нагадвае доўгія курганы крывічоў»²²¹. В.В. Сядоў згадвае і могільнік каля вёскі Ясудава Гарадзенскага раёна, дзе «два насыпы мелі падоўжаную форму»²²². Варта таксама ўспомніць заўгаду А.З. Таўтавічуса, што сярод «усходнелітоўскіх» курганоў сустракаюцца «асобныя авальныя або прадаўгаватыя насыпы»²²³. (Падобныя курганы, як згадвалася, выяўлены (і апісаны Ф.Д. Гурэвіч) у паўночнай частцы Летувы, па-над ракой Даўгавіне.)

Навукоўцы ўсведамляюць адметнасць рэгіёну. Аднак В.В. Сядоў застаецца верным сваёй прыхільнасці вырашаць праб-

Некаторыя моўныя рысы
язвяжскага тыпу ў назоўніцтве
Панымоння XVII – XVIII стст.
13 – усходняя мяжы арэалу.
(Паводле А.П. Непакунага.)

²¹⁹ Тамсама.

²²⁰ Тамсама.

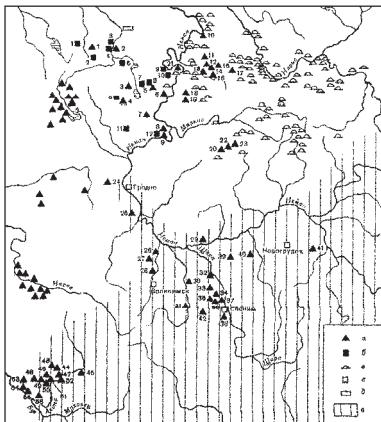
²²¹ Тамсама. С. 416.

²²² Тамсама. С. 416.

²²³ Таутавічус А.З. Восточнолитовские курганы. С. 144.

лемы на карысць балцкасці. Прайда, ён не баіцца падаваць про цілелглыя меркаванні, даволі катэгарычныя. Прыкладам, вядомы расійскі археолаг і гісторык М. П. Авенариус сцвярджаў, што «язвягі былі пераважна лаўцамі і бадзягамі, а таму не пакінулі помнікаў археалогіі»²²⁴. А.А. Спіцын, «прапанаваў лічыць каменныя курганы і магілы Беларускага Панямоння помнікамі рускага насельніцтва Чорнай Русі»²²⁵. (Асноўным крытэрыем для іх былі, як можна ўявіць, хайтурныя звычаі. «У III – IV стст. абраад трупакладу суіснаваў у язвягах з абраадам трупаспалення. Але, пачынаючы з V ст., трупаспаленні пачынаюць пераважаць, а неўзабаве становіцца адзіным абраадам»²²⁶.)

Такія ж незвычайнія, як уяўляеца, высновы зрабілі археолагі і паводле знаходак у прыпісаных язвягах каменных курганах. Прыкладам, у курганах Версекеле (на памежжы з Воранаўскім раёнам) «сярод камянёў пахавальных насыпаў... знайдзены вузкалёзая жалезная сякера, утульчаты наканечнік дзіды, канічны умбон шчыта, жалезная спражка, тачыльны камень»²²⁷. Гэты **рыштунак тыповы для «ўсходнелітоўскіх» курганоў**, — так В.В. Сядоў абагуліў меркаванні некаторых даследнікаў. Напрошваеца думка, ці не мелі літва і язвягі аднолькавы ваярскі рыштунак. Зрэшты, падобнае

Помнікі Панямоння:
а) язвягаў – могільнікі з каменнымі курганамі; в) літвы – курганы ўсходнелітоўскага тыпу; д) могільнікі «аўкштайтаў».
(Паводле В.В. Сядова).

²²⁴ Авенариус Н.П. Дрогичин надбужский и его древности. // Материалы по археологии России. № 4. Древности Северо-Западного края. СПб. 1890. С. 34.

²²⁵ В.В. Сядоў. Балты. С. 414.

²²⁶ Тамсама. С. 415.

²²⁷ Тамсама.

меркаванне нашмат раней выказаў В.В. Сядоў. Так, ён падаў «Розныя знаходкі з помнікаў літоўскіх плямёнаў і язвягай» у табліцы CXXIV²²⁸, а ў табліцы CXXVI «Кераміку з помнікаў літоўскіх плямёнаў і язвягай»²²⁹. А.З. Таўтавічус таксама звярнуў увагу, што каменныя курганы на правым беразе Нёмана паводле рэчавага інвентару падобныя да «ўсходнелітоўскіх» курганоў²³⁰.

На мапе (гл. с. 77) згаданага тома, дзе пададзены язвяжскія помнікі, побач з умоўнымі знакамі – могільнікамі каменых курганоў каля, прыкладам, в. Версекеле – намаляваны і ўмоўныя знакі «курганоў усходнелітоўскага тыпу», а ніжэй па Нёмане – нават уперамешку. Як бачым, археалагічныя знаходкі ды помнікі супярэчаць пераказанаму В.В. Сядовым меркаванню Н.П. Барсава, што «старажытнейшыя пасяленні язвягай аж да IX – XI стст. знаходзіліся ў Верхнім Панямонні ды **аддзя-лялі рускія землі ад Літвы**»²³¹. Курганы сведчаць, што літва і язвягі «сусінавалі», аж пакуль, нібыта, язвягі «ў XII – XIII стст. не былі выціснуты славянамі і літвой за Нараў і Бебжу»²³².

Такому меркаванню пярэчаць некаторыя факты. Перш трэба сказаць, што і ў тым краі, куды, нібыта, перабраліся выгнанцы, жылі літва і русь. Там, дарэчы, жылі і язвягі, якіх на пачатку XI ст. спрабаваў ахрысціць «in confinio Rusciae et Litvae» («паміж Руссю і Літвой») Бруна з Кверфурту, будучы святы. Другое. З процілеглых меркаванняў навукоўцаў, з якіх адны гавораць пра засяленне язвягамі «обширных пространств», а іншыя катэгарычна адмаўляюць такое рассяленне, вынікае, што крытэрый дзеля вылучэння помнікаў гэтага «племені» не вызначаны.

Прыкладам, адных толькі язвяжскіх пахаванняў мужчынаў «галавой на захад» у падкурганных ямах ды знаходак скро-невых колцаў у язвяжскіх жаночых пахаваннях²³³ недастат-

²²⁸ Тамсама. С. 443.

²²⁹ Тамсама. С. 445.

²³⁰ Тамсама. С. 417.

²³¹ Тамсама. С. 413.

²³² Тамсама.

²³³ Тамсама. С. 417.

кова. Выяўляеца, што яцвяжскія «пахавальныя насыпы, цалкам складзеныя з каменя, або каменна-земляныя курганы.. г. ін. каменныя курганы, істотна адрозніваюцца як ад славянскіх пахавальных помнікаў, так і ад усходнебалцкіх магільных старажытнасцяў»²³⁴. Праўда, гэтыя «істотныя адрозненні» раней не заўважаліся. Так, у даследаванні В.В. Сядова «Восточные славяне в VI – XIII стст.» той жа серыі «Археология СССР» чытаем пра каменныя курганы з трупакладамі: «У Сярэднім Пабужжы і ў паўднёвой частцы Верхняга Панямоння побач з каменнымі курганамі добра вядомыя і звычайныя славянскія капцы з пяску і гліны ды без каменых «вянкоў». Раннія – X ст. – утримваюць пахаванні паводле абраду крэмациі, курганы XI – XIII стст. – трупаклады... Рэчавы інвентар славянскіх (земляных) і каменых курганоў XI – XIII стст. **ідэнтычны і належыць усходнеславянскай культуре**»²³⁵.

Дзіўныя гэтыя яцвягі! Ім на пачатку XI ст., забіўшы місіянеру Бруна Кверфуртскага ды ягоных спадарожнікаў²³⁶, удалося пазбегнуць хрысціянізацыі. Яны самаахвярна «захоўвалі курганны абраад пахавання цягам усяго тысячагоддзя н.э., а ў асобных месцах... да канца XIII ст.». Яцвягі нават нібыта перадалі звычай крэмациі, узоры зброі ды іншыя «розныя» рэчы «літоўскім» плямёнам. Так, А.З. Таўтавічус заўважыў, што ў Панямонні, паўночнай ракі Мяркі, каменныя курганы паводле рэчавага інвентару шмат у чым падобныя да ўсходнелітоўскіх. Ён меркаваў, што гэтыя помнікі «оставлены одним из ятвяжскіх племен, по культуре близких **литве**»²³⁷.

Верагодна, асобныя гурты ваяроў-яцвягай жылі і служылі ў розных мясцінах, падобна літве, што трапіла аж у Мяшчору ды ў Сібір. І таму даследнікі, захапіўшыся згадкамі польскіх храністаў ды палічыўшы этнатапонімы, уявілі, што «да XIII ст. яцвягі засялялі шырокую прастору, якая ўключала Сувалкію, Падляшша, Берасцейскую воласць і Верхнє Панямонне»²³⁸.

²³⁴ Тамсама. С. 414.

²³⁵ В.В. Седов. Восточные славяне VI – XIII вв. С. 120.

²³⁶ Ks. Wincenty Zaleski SDB. Święci na każdy dzień. Warszawa, 1989. С. 389.

²³⁷ В.В. Седов. Балты. С. 417.

²³⁸ Тамсама. С. 413.

Нават В.В. Сядоў быў пахіснуўся: «В распоряжении науки имеется слишком много косвенных и немало прямых свидетельств в пользу некогда широкого расселения ятвяжских племен»²³⁹. Аднак ён урэшце слушна абмовіўся: «Некоторые, может быть, многие, каменные курганы и каменные могилы Верхнего Понеманья и Брестского Побужья... не являются собственно ятвяжскими памятниками»²⁴⁰.

(Да вызначэнъня сэнсу слова-тэрміна *яцвягі*, верагодна, найбольш наблізіўся фінскі даследнік Ё. Койвулехта, які аналізуваў значэнъні нямецкага дыялектнага дзеяслова *jaten* ‘палаць, вырываць’, з чаго можа вынікаць, што яцвягі былі ізгоямі²⁴¹.

Заўважым. Сярод яцвягаў, як і сярод літвы, былі людзі разнага этнічнага паходжання. Навукоўцы шмат разоў згадвалі пра падабенства матэрыяльной культуры, звычаяў літвы ды яцвягаў, пра тэрытарыяльна блізкія помнікі. Прыкладам, вядомы польскі гісторык Касцёла ксёндз Ян Фіялэк пераказваў меркаванне польскага храніста Яна Дlugаша, што ў цікавым нам рэгіёне жыла «літва з руссо ўперамешку»²⁴². Літва, русь і яцвягі ўспрымаліся адзіным народам, хоць яны і трymаліся сваіх звычаяў і абрадаў, як то сведчаць археалагічныя помнікі. Але яны прысвяцілі сябе выключна адной, ваярскай справе. Праз дзяржаўную службу ўсе ваяры вымушаныя былі засвоіць і дзяржаўную мову – крывіцкую ці славяна-крывіцкую (яе паводле аналогіі з сучаснай назовай дзяржавы называюць стара-беларускай), якая мала адрознівалася ад іх дыялектаў. Цягам часу і літва, і яцвягі сталі карыстацца гэтай мовай і ў паўсядзённым жыцці. На падставе чутага сваімі, як кажуць, вушамі, пра гэта сведчылі менавіта місіянеры, якія прыязджалі ў наш край, каб прапаведаваць Хрыстову навуку, і непасрэдна сутыкнуліся з простым людам.

²³⁹ Тамсама.

²⁴⁰ Тамсама. С. 414.

²⁴¹ «*Jaten*» in deutschen Mundarten. Wortgeographisch-etymologische Untersuchungen von Jorma Koivulehto. // Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. T. 170. Helsinki, 1971.

²⁴² Ks. dr. Jan Fijałek. Kościół rzymskokatolicki na Litwie. C. 140.

8. Высновы

Славянскае паходжанне літвы сцвярджаў Ягайлаў спаведнік Геранім Пражскі. Апавядоучы Энею Сільвію Пікаляміні, больш вядомаму як папа Пій II, пра жыхароў ВКЛ ды іх мову, ён паведаміў, што ліцьвіны «часцей ужываюць мову (бел)русскую»²⁴³. На падставе той Геранімавай рэляцыі папа Пій II напісаў у сваёй кнізе «Апісанне Азіі і Еўропы ды іх народайд», што «мова народу ў Літве славянская»²⁴⁴.

Цягам першай паловы I тысячагоддзя па Х. Н. носьбіты КШК хавалі нябожчыкаў у курганах. Самыя раннія, II – IV стст., знаходзяцца па-над Даўгавай, дзе жылі селы. Але на сярэдзінным абшары КШК – «будучым арэале літвы» – у той час нібыта не насыпалі курганоў. Так, сярод раскопаных «усходнелітоўскіх» курганоў (даследавана больш за 850 з 7000) «сінхронных» раннім селонскім не знайшлі. Самыя раннія тут – курганы IV ст. Тому В.В. Сядоў сцвярджае: «Звычай узвядзення курганных насыпаў у гэтым раёне КШК безумоўна быў прынесены звонку», нібыта з «сярэдзінных» раёнаў Летувы і памежных латышскіх абшараў. Ягоны аргумент: «Агульныя элементы ў дэталях абрауднасці і пахавальным інвентары».

Так і павінна быць: «агульнасць» – спадчына КШК. Але нават А.З. Таўтавічус, сцвярджаючы падабенства, падае адметныя аздобы ды асаблівасці пахавальнага абраду. [Прыкладам, ён напісаў, што «ва ўсходній Літве няма курганоў з калектыўнымі пахаваннямі». Але ж у паўднёвых раёнах, прыкладам, у Салечніцкім (Шальчынінкайскім) раёне, «пеправажаюць» курганы з парэшткамі некалькіх нябожчыкаў. Аднак гэтую асаблівасць А.З. Таўтавічус тлумачыць уплывам язвяжскага пахавальнага звычаю. Таксама, нібыта, пад іх упłyvам «у V ст. ва ўсходнелітоўскіх курганах з'яўляюцца і труп-паспаленні» – насуперак традыцыям пераемнасці хайтурнага звычаю балцкіх плямёнаў.] Аднак ні В.В. Сядоў, ні А.З. Таўтавічус не здагадаліся патлумачыць, чаму сярод «усходнелітоўскіх» і круглых язвяжскіх курганоў сустракаюцца асоб-

²⁴³ Тамсама. С. 137.

²⁴⁴ Тамсама. С. 138.

ныя прадаўгаватыя насыпы, чаму вынікі шматлікіх даследаванняў не апублікованы.

З **агалошаных** летувіскімі археолагамі ды пераказаных В.В. Сядовым матэрыяляў раскопак вынікае, што адрозненні, нават без уліку Рагінянскай археалагічнай культуры, «сапраўднага гонару Літвы», значныя.

Розныя хайтурныя абраады

У рannім сярэднявеччы плямёны з-над Даўгавы ды «сярэдзінных і паўночных раёнаў Літвы» мелі абраады адрозненія ад абраадаў насельніцтва, што «пакінула ўсходнелітоўскія курганы».

Там, у селаў і латгалалаў – пераемнасць: ад курганнага да бескурганнага абрааду. (Нябожчыкаў не спальвалі, а клалі ў магілы паблізу продкаў, пахаваных у курганах. Верагодна, гэта адзін з доказаў, што мясцове насельніцтва нікуды не перасялялася.)

Тут, на абшары «ўсходнелітоўскіх» курганоў – перамена абрааду: з VI ст. **трупаспаленні перважаюць**. [Курганы IV–V стст., паводле В.В. Сядова, утрымваюць трупаклады²⁴⁵. Абраад жа крэмациі, паводле таго ж В.В. Сядова, – верагодна, «вынік уздзеяння пахавальнага рытуала абарыгенаў»²⁴⁶. (Зразумела, што абвергнуць такія проціеглыя меркаванні, або пацвердзіць іх слушнасць, можна толькі з дапамогай матэрыялаў археалагічных **даследаванняў**, але яны «засталіся **неапублікованымі**).)]

Розная арыентацыя касцякоў паводле старон свету

Там: у селаў калектывныя трупаклады II – VI стст. не былі арыентаваны паводле старон свету (на прыкладзе пахаванняў у курганах з каменнымі вянкамі Ратуланскаага могільніка); пасля, да XIII ст., у латгалалаў і селаў арыентацыя шыротная: мужчынаў клалі галавой на ўсход.

Тут: мужчынаў хавалі галавой на заход – і ў грунтавых ямах пад курганамі, і ў грунтавых пахаваннях.

²⁴⁵ В.В. Седов. Балты. С. 392.

²⁴⁶ Тамсама. С. 395.

Розныя жаночыя аздобы

Там: у латгалаў і селаў «спіральныя і жгутавыя галаў-
ныя венчыкі».

Тут: «характэрныя толькі для ўсходнелітоўскіх курганоў
скроневыя колцы». [І толькі ці не праз тры стагоддзі, «жан-
чыны літвы – племені...» нібы пачынаюць насіць «венок-ого-
ловье» (падобны да селонска-латгальскіх убораў) – жаночы
галаўны ўбор VIII – XI стст., «узноўлены з парэшткаў».]

Розныя прылады працы і зброя

З нарысаў В.В. Сядова вынікае, што адметным было і
стаўленне розных груп насельніцтва да зброі (а літвы да пры-
лад працы).

Там, у пахавальных помніках земгалаў, курсаў знаходзяць
матыкі, косы; у могільніках селаў «V – VII стст.» – сяр-
пы, матыкі, зернецёркі. Зброй ж, прыкладам, у селаў выяў-
лена «параўнальна няшмат».

Тут у пахаваннях «VI – VIII стст. паўсюдныя наканечнікі
дзідаў, умбоны шчытоў, вузкалёзыя сякеры» – усё тое, што
спатрэбіцца ваярам-літве ў новым жыцці. А **ворыўных пры-
ладаў працы** ў раскапаных «усходнелітоўскіх» курганах, як
падкрэсліў В.В. Сядоў, **не знайдзена**.

Заўважым: Пададзеныя факты даюць падставу сцвяр-
джаць, што з суседнімі балцкімі плямёнамі прафесійныя вая-
ры-літва не былі спараднёныя. Яны прыйшлі ў гэты край з
адмысловай зброяй у руках і дзеля ваярскага чыну. «Узае-
мадзеянне» абарыгенаў і навасельцаў скончылася не «рас-
тварэннем» апошніх у «асяроддзі мясцовага насельніцтва»,
а панаваннем ваяроў-літвы, што ўскосна пацвярджаецца і
распаўсюджаннем абраду крэмациі памерлых. (Пра аўкштай-
таў ды «фармаванне літвы як асобнага балцкага племя» ўво-
гуле не можа быць гаворкі.)

N.B. Кожны «усходнелітоўскі» курган, – верагодна,
помнік ваяру з «харобрай літвы». (Насыпалі курган такса-
ма шмат каму з палеглых на чужыне, пра што сведчаць «на-
сылы без пахаванняў». А «грунтавыя трупаклады з ідэнтыч-
ным інвентаром» – звычайнія магілы.)

«IN CONFINIO RUSCIAE ET LITVAE», АБО ЛІТВА Ў ПАБУЖКЫ

У польскім Пабужжы, далёка ад рэгіёну «ўсходнелітоўскіх» курганоў, знаходзім некалькі тапонімаў «Літва». Звесткі пра адзін з іх занатаваны ў аналах бенедыктынскага абацтва, што знаходзілася ў нямецкім горадзе Кведлінбургу. Як згадвалася, кведлінбургскі храніст паведаміў пад 1009 г. пра забойства «in confinio Rusciae et Litvae» («паміж Руссю і Літвой») вядомага каталіцкага місіянера Бруна-Баніфацыя з Кверфурту, якога Папа Рымскі паслаў хрысціць яцвягай.

Бруна ахрысціў «па-над Бугам» яцвяжскага князя Націмера»²⁴⁷, праз што абодва і загінулі, таму што яцвяжскія жрацы выступілі супраць спробы хрысціянізацыі. Цела місіянера выкупіў польскі кароль Баліслай Харобры, які, безумоўна, ведаў, куды накіраваўся Бруна, ведаў да каго звяртацца, каб дамовіца пра выкуп. Пазней Бруна быў авбешчаны святым, а з гэтага вынікае, што папярэдне было праведзена грунтоўнае выясненне абставінаў ягонай трагічнай гібелі. То можна сказаць: назва мясцовасці, дата, імя яцвяжскага князя пададзены дакладна.

На прыбужскім Падляшшы, не называючы канкрэтнае паселішча ці мясцовасць, лакалізаваў месца гібелі Бруна і вядомы польскі даследнік Г. Лаўмяньскі. Каментуючы ў сваёй книзе «Zagadnienie roli normanów w genezie państw słowiańskich» («Праблема ролі норманаў у генезісе славянскіх дзяржаваў», у расійскім перакладзе «Русь и норманны») згаданую звестку Кведлінбургскіх аналаў, ён зрабіў вынікову: «З гэтых запісаў відаць, што Русь даходзіла да тэрыторый прусаў»²⁴⁸.

Знакаміты гісторык абмежаваўся гэтай агульной заўвагай, але далей патлумачыў, што, як вынікае паводле звесткі Кведлінбургскіх аналаў, «зямля дрыгавічоў павінна была ўваходзіць у яе» (у Русь – З.С.). Такім чынам, сцвяржаеца, што ў

* Што да імя яцвяжскага князя, то трэба згадаць пададзенае нямецкім мовазнаўцам Р. Траўтманам славянскае імя жыхара Мекленбургіі – Nīcemarus: Trautmann R. Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. Teil III. Berlin, 1956. С. 172.

²⁴⁷ Ks. Wincenty Zaleski SDB. Święci na każdy dzień. С. 389.

²⁴⁸ Ловмяньскі Г. Русь и норманны. М., 1985. С. 192.

згаданым рэгіёне на пачатку другога тысячагоддзя былі толькі два гістарычныя суб'екты: Русь і Прусія. Г. Лаймяньскі нібыта праігнараваў іншых жыхароў Падляшша. Не мог жа ён не ведаць, прыкладам, летапісных звестак пра паход на язвягаў кіеўскіх князёў: Уладзіміра ў 983 г.²⁴⁹, Яраслава Мудрага ў 1040 г.²⁵⁰. Дарэчы, Г. Лаймяньскі ў тым сваім тлумачэнні згадаў падзеі 981 г., калі кіеўскі князь Уладзімір Святаслававіч заняў гарады «Чэрвенскай Русі і Пярэмышль». З гэтых звестак вынікае, што сярэдняе Пабужжа з горадам Драгічынам не было падначалена кіеўскім князям. «Драгічынская зямля належала да 1181 г. князям турава-пінскім»²⁵¹. Польскі храніст Ян Дlugаш падаў за месца пасялення язвягаў усё Падляшша, а Драгічын – за іх галоўны горад. Язвяжская землі, паводле Матея Стрыйкоўскага, распраціраліся ад Валыні да прусаў.

Згадаўшы ранейшае сцвярджэнне Г. Лаймяньскага: «Русь даходзіла да тэрыторыі прусаў», выпадае меркаваць, што пад словам «русь» разумеліся палачане. Славуты польскі гісторык не мог не ведаць, што пэўнаю часткаю абшару Прыбужжа валодалі ў той час полацкія князі. Прыкладам, у «Кройніцы літоўскай і жмойцкай» згадваецца, што «Берест, которого теперь зовут Литовским... на той час **належал до князства Полоцкого**»²⁵². Сведчаннем таму знаходкі полацкіх «віслых пячаткаў-пломбаў», г.із. «пломбаў драгічынскага тыпу», «якіх у Драгічыні Надбужскім знойдзена некалькі тысяч»²⁵³.

Прынамсі, Г. Лаймяньскі не мог не ведаць пра спрэчкі на вукоўцаў аб прыналежнасці «пломбаў драгічынскага тыпу». Былі спробы прызнаць драгічынскую пломбу язвяжскімі. Паводле Канстанціна Тышкевіча, яны «могли бытъ печатями, привешиваемыми к документам язвягов»²⁵⁴. Але, прыкладам,

²⁴⁹ ПВЛ. Ч. I. М. – Л-д, 1950. С. 58.

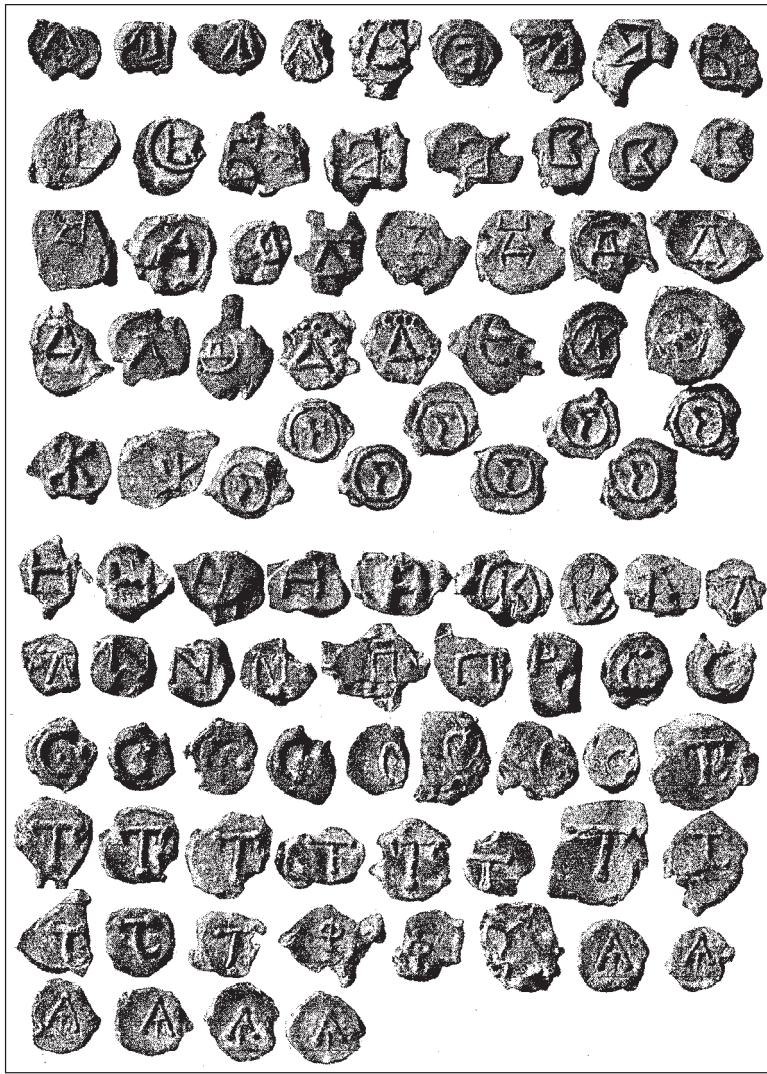
²⁵⁰ Тамсама. С. 103.

²⁵¹ Trajdos T.M. Kościół katolicki na ziemiach russkich Korony i Litwy. T. I. Warszawa, 1983. С. 94.

²⁵² ПСРЛ. Т. 32. С. 17.

²⁵³ Энцыклапедыя Археалогіі і нумізматыка Беларусі. С. 504.

²⁵⁴ Тышкевич К. Свинцовыя оттиски, найденные в реке Буг у Дрогичина. // Древности. Труды Императорского Московского Археологического общества. Т. 1. Выпуск 2. М., 1865 – 1867. С. 115-124.

«Драгічынскія» пломбы з кірылічнымі літарамі.

М.П. Авенарыус, згадаўшы, што К. Тышкевіч **не сказаў ні слова пра славянскія літары на драгічынскіх пломбах**, прызнаў ягоную выснову «тэндэнцыйнай, або, сама менш, *ненавуковай*»²⁵⁵. А прафесар А. Катлярэўскі выявіў шмат агульнага ў драгічынскіх пломбах і знаках-клеймах на паходальных урнах, г. нз. «магільных гаршках», знайдзеных у Віленскай губерні²⁵⁶, значыць, таксама на абшары ўладанняў полацкіх князёў. Ужо з разважанняў гэтых двух навукоўцаў можна зрабіць выснову, што драгічынскія пломбы былі прыміцаўаны да полацкіх тавараў. Верагодна, у Драгічыне-над-Бугам канчалася падначаленая палацкім князям тэрыторыя, і на мытні мянялі полацкія пломбы-біркі. Так, А. Катлярэўскі адзначыў, што біркі і клеймы – «вядомы знак уласнасці», але пры перадачы «рухомай уласнасці» не патрабавалася перадаваць пломбу²⁵⁷. Ён жа параўноўваў біркі-«маркі з **Памераніі, Мекленбурга**» з полацкімі, а таксама «нашыя ганчарныя знакі і германскія маркі», заўважыў іх падабенства ды сцвярджаў, што яны належаць да аднаго і таго ж роду рэчаў²⁵⁸.

Дзіўна, што Г. Лаўмяньскі працытаваў выраз «in confinio Rusciae et Litvae», але разважаў толькі пра Русь, а пра назыву Litvae «не сказаў ні слова». Нельга ж уяўіць, што гэты дасведчаны навуковец, аўтар шматлікіх прац з гісторыі ВКЛ, не пазіцікавіўся, што ж азначае слова *Litvae* ў Кведлінбургскіх аналах і хто жыве ў мазавецкіх вёсках **Stara Litwa i Stara Rinь**. Верагодна, «не заўважыўши» слова *Litvae*, Г. Лаўмяньскі пазбег адказу на пытанне: а як жа атрымалася, што па-над Бугам, на язвяжскай (яна ж, паводле В.В. Сядова, і дрыгавіцкая²⁵⁹) зямлі, знаходзілася яшчэ і нейкая «Літва». (За месца пасялення літвы Г. Лаўмяньскі падаваў абшары на ўсход ад Нёмана.)

²⁵⁵ Авенариус Н.П. Дрогичин Надбужский и его древности. // Материалы по археологии России. № 4. Древности Северо-Западного края. СПб., 1890. С. 15.

²⁵⁶ Котляревский А. Заметка къ статье гр. К.П. Тышкевича «О свинцовых оттискахъ, найденныхъ в реке Буге у Дрогичина»// Материалы по археологии России. № 4. Древности Северо-Западного края. С. 245.

²⁵⁷ Тамсама. С. 246.

²⁵⁸ Тамсама.

²⁵⁹ В.В. Седов. Восточные славяне... С. 121. Карта 16.

Дарэчы, біскуп Мерзебургскі Цітмар (Thietmar) уключочый у сваю «Хроніку» згаданае паведамленне пра месца гібелі місянера Бруна-Баніфация, свайго родзіча і равесніка. Але ён выкінуў слова *Litvae*, а напісаў «Tunc in confinio praedictae regionis (Prussiae) et Russiae...»²⁶⁰. Аднак такая замена не ўяўляеца ад-паведнай, раўнавартаснай. Так, аўтары кнігі «Древняя Русь в свете зарубежных источников» палічылі неабходным растлумачыць матывы адвольнага трактавання Цітмарам кведлінбургскага паведамлення. Яны спачатку гавораць пра місію Бруна да прусаў, пасля падаюць месца гібелі місянера – «верагодна, на зямлі яцвягай». Але пропуск Цітмарам назывы «Літва» патрабаваў спецыяльнага тлумачэння. Не выпадкова аўтары дапісалі ў дужках: «Гэта, дарэчы, першая згадка этноніма літва, тады яшчэ практычна невядомага і малазразумелага, **мяркуючы з таго, што Цітмар Мерзебургскі, выкарыстоўваючы паведамленне Кведлінбургскіх аналаў, слова «Літвы» прамінуў, не ўключыў**»²⁶¹.

Што да «практычна невядомага і малазразумелага этноніма» літва, то, верагодна, усё якраз наадварот. Біскуп Мерзебургскі, як вынікае з ягоных святарскіх абавязкаў, безумоўна, ведаў пра паганцаў-літву, пра іх сталае месцазнаходжанне менавіта ў Палаб'і, пра перасяленне ваяроў-літвы на ўсход. Але запісваючы паведамленне пра смерць родзіча і аднадумца ўсведамляў, што згадванне вядомай ягоным землякам літвы не дасць уяўлення пра месца гібелі Бруна. Таму і замяніў, папярэджаючы блытаніну, слова літва на назvu вядомай краіны таго паганскага рэгіёну (*praedictae regionis*) Прусію.

Хоць блытаніны, як бачым, не паменела, усё ж аўтары згаданай кнігі сцвярджаюць – насуперак Г. Лаймянськаму – раптоўнасць з'яўлення «практычна невядомай» літвы ў Пабужжы.

Літва асела па-над рэчкай Слінай, прытокам Нарава. Там і цяпер, як пазначана на сучаснай мале Беласточчыны, бачым паселішча **Stara Litwa**²⁶² (Стара Літва). Неда-

²⁶⁰ Цытую паводле: Daniłowicz I. Skarbiec... С. 36.

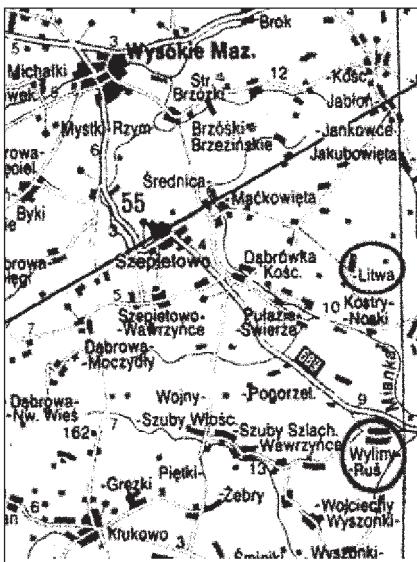
²⁶¹ Древняя Русь в свете зарубежных источников. М., 1999. С. 313.

²⁶² Województwo Białostockie. Mapa turystyczna. Białystok, 1990. Квадрат I – 1.

лёка ад яго – **Stara Rus²⁶³** (Старая Русь). Верагодна, з гэтай мясцовасцю і трэба звязваць запіс у Кведлінбургскіх аналах пра месца гібелі біскупа-місіянера Бруна-Баніфация. Як можна меркаўаць, не выпадкова ў XVII ст. святы Бруна быў прызнаны патронам каталікоў Вармії*, а ў 1963 г. абвешчаны галоўным апекуном Ломжынскай дыяцэзіі²⁶⁴, якая ахопвае той рэгіён па-над прытокам Буга ракой Наравам, дзе і знаходзяцца згаданыя паселішчы Старая Літва і Старая Русь. Прыкладам, у «Попісе войска Вялікага Княства Літоўскага» за 1528 г. згадваюцца **Літва Стара**, Кулешкасцельнай гміны Высокамазавецкага павету Падляшскага ваяводства²⁶⁵ ды **Русь Стара**, вёска Высокамазавецкай гміны і павету таго ж Падляшскага ваяводства²⁶⁶.

Трагедыя 1009 г. магла адбыцца і паўднёвей: на згаданай мапе пазначаны паселішчы Kostry-Litwa²⁶⁷ і Wyliny-Rus²⁶⁸.

Падобныя назвы знаходзім і паўночней. Недалёка ад горада Ломжы, на правым беразе ракі Нараў, ніжэй вусця ракі

Фрагмент мапы Беластоцкага ваяводства з тапонімамі «Коstry-Litva» і «Wyliny-Rus».

²⁶³ Тамсама. Квадрат J – 2.

* Вармія – гістарычная вобласць у Паўночнай Польшчы, з XVII ст. уваходзіла ў склад Усходняй Пруссіі.

²⁶⁴ Ks. Wincenty Zaleski SDB. Święci na każdy dzień. С. 389.

²⁶⁵ Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 г. Мн., 2003. № 273.

²⁶⁶ Тамсама. № 416.

²⁶⁷ Województwo Białostockie. Mapa turystyczna. Квадрат K – 2.

²⁶⁸ Тамсама. кв. L – 2.

Бобр, знаходзіцца старажытны горад Візна^{**}. Як падае «Siownik geograficzny», сведчаннем старажытнасці горада можа быць «nasyp podiuïny», абвод (перыметр) якога – 540 крокаў²⁶⁹. «Nasyp podiuïny» – гэта, верагодна, **падоўжаны курган**. Такія курганы, як згадвалася, прыпісваюць крывічам. Дарэчы, менавіта ў тым рэгіёне вядомыя: прозвішчы Mathias Krewny, Krzywanikta...²⁷⁰, «вёскі заградовай шляхты» Krziwkowy Piczki (Krzywki)²⁷¹, «вёскі фальварачнай шляхты» Krziwkowy Batki (Krzywki Bratki), Krzywki Piczki (Krzywki Piaski)²⁷². У візенскай парафіі меліся таксама вёскі **Krzewo**²⁷³, **Krzewo Plebianki**, **Krzewo Nowe**, **Krzewo Stare**²⁷⁴.

Паводле люстрацыі 1660 г. «візенскае староства ўключала ў ліку іншых вёсак паселішчы «Wierciszew al Russ» ды «Litwa al Ksikia»²⁷⁵ («Вярцішаў, альбо Рус» ды «Літва, альбо Ксенжа»).

Як бачым, русь не толькі «даходзіла» да прусаў, але і жыла ў Пабужжы ў сваіх асобных паселішчах недалёка ад вёсак Літва. Русь была такімі ж прафесійнымі ваярамі, як і літва, так што палаchanам было на каго абаперціся ў каланізацыі Падляшша.

Свaim чарадом, русь і літва з абшару «ўсходнелітоўскіх» курганоў разам выпраўляліся ў набегі ды вайсковыя паходы, пра што чытаем у «Кройніцы літоўскай і жмойцкай»²⁷⁶. Траплялі яны і ў згаданы край. Прыкладам, А. Гваныні паведамляў, што ў 1263 г. «літва і русь... у Мазоўша ўварваліся...

^{**} А на нашай зямлі ёсьць мястэчка Вызна (з 3 студзеня 1923 г. Чырвоная Слабада) – у Салігорскім раёне, па-над рэчкай Вызенкай (Вызнянкай), левым прытокам Морачы, вадазбор Случы. Тапонім Вызна таксама можна лічыць пацвярдженнем гіпотэзы перасялення ў наш край жыхароў Мекленбургіі. Як ужо згадвалася, Паўночнае Мазоўша сталася першым месцам пасялення мекленбургскіх каланістаў.

²⁶⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego oraz innych ziem słowiańskich. T. III, Warszawa, 1885. C. 686.

²⁷⁰ Pawiński A. Polska XVI wieku pod względem geograficznno-statystycznym. T. V. Mazowsze. Warszawa, 1895. C. 20, 69,73.

²⁷¹ Таксама. С. 53.

²⁷² Таксама. С. 61.

²⁷³ Таксама. С. 355.

²⁷⁴ Таксама. С. 379.

²⁷⁵ Słownik geograficzny... T. XIII. C. 687.

²⁷⁶ ПСРЛ. Т. 32. С. 25.

замак Ловіч спляндрравалі». І ў 1265 г. «русь і літва... бедную Мазовшу окрутне сплюндровалі»²⁷⁷.

(Прычыны, з якіх русь і літва з'явліся ў Пабужжы, з большага, вядомыя. Але іх статус, вядомае з хронік і летапісаў шматекавое – ад 1009, прынамсі, да 1391 году – суіснаванне ды «супрацоўніцтва» на ратным полі патрабуюць асобнага даследавання.)

Дзе сфармаваўся стан ваяроў-літвы?

У розны час розныя навукоўцы, не зважаючы на сведчанні летапісаў, хронік, упарты перакручвалі факты, ставілі, як кажа наша прымаўка, воз наперадзе каня. Гісторыкі і мовазнаўцы зыходзілі з уяўлення пра літву як этнічную адзінку. Імі прызнавалася першынство назвы «Летувা», хаця ў крыніцах перш засведчаны менавіта тэрмін «літва», а назова «Lietuva» («Летувা») непараўнальна пазнейшага паходжання.

Самая значная асаблівасць функцыяновання тэрміна «літва», як адзначалася, – надтэрытарыяльнасць. Ён, кажучы сучаснай мовай, пазанацыянальны, хаця ўзнік у славянскім асяроддзі. Але ўмовы ўзнікнення літвы – сацыяльныя. Пэўнай сацыяльной функцыяй у грамадстве абумоўленыя матывы і мэты ўсіх чынаў літвы, адасабленне ў любым этнічным асяроддзі. Не менш важнай умовай існавання, прынамсі, на пэўным этапе, стала і рэлігія гэтага ваярскага стану – паганства.

Таму літва цягам стагоддзяў не знікла, не злучылася ні з усходнімі славянамі, ні з балцкімі плямёнамі. Літва трymалася асобна і на Куліковым полі, у асобных атрадах служыла і ў Сібіры, куды трапіла як палонныя ў выніку войнаў XVI ст. Документы з Табольскага архіву, сабраныя расійскім навукоўцам Г.Ф. Мілерам і пададзеныя ў «Істории Сибири»²⁷⁸, выдадзенай у 1750-1752 гг., пацвярджаюць, што літва стала службовым станам, наёмнікамі, якія за гроши пайшлі заваёваць і сібірскія землі. Варта адзначыць, што ў сібірскіх да-

²⁷⁷ Тамсама. С. 209.

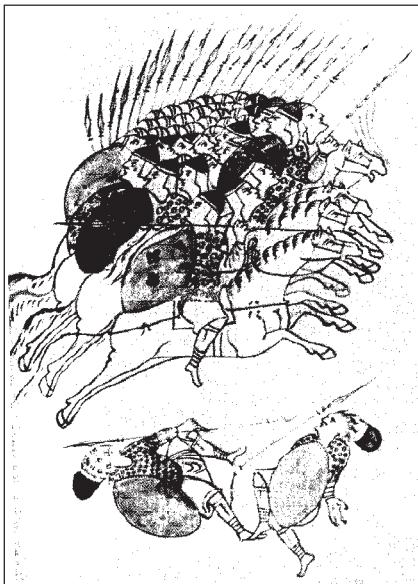
²⁷⁸ Г.Ф. Міller. История Сибири. Т. II. С. 147.

кументах літву адрозніваюць ад «литовских людей», г.з.н. ад звычайных грамадзянаў ВКЛ.

Сацыяльны базай для ўзнікнення стану прафесійных ваяроў было развітое феадальнае грамадства, засведчанае ў адпаведным дзяржаўным утварэнні – княстве, якое мела ўсе неабходныя для існавання дзяржавы структуры. А таму асобныя вайсковыя фармаванні – як бы іх ні называлі – маглі ўзнікнуць і ўзнікалі ў любым кутку свету.

Як вядома, у XII ст. пачаў вылучацца ваенна-феадальны стан Японіі – самураі, княжыя васалы, для якіх адзіным вартым заняткам лічылася вайсковая служба²⁷⁹. І Турэччына мела з XIV ст. падобныя фармаванні пешага войска – янычараў, якія перш набіраліся з **захопленых у палон** падлеткаў. Праз два стагоддзі янычары ўжо сталі вайсковай кастай і нават умешваліся ў палітыку султанскага ўраду ды ўдзельнічалі ў палацавых пераваротах²⁸⁰. Добра вядомыя і прафесійныя ваяры-разбойнікі, якіх называлі варагамі, а таксама і казакі.

Асобна трэба сказаць пра франкаў. Як падае славуты прафесар Маскоўскага ўніверсітэта М. П. Грацыянскі, упершыню франкі з'явіліся на гістарычнай арэне ў 242 г., калі іх атрад уварваўся ў Галію. Тады яны былі разбітыя рымскім легіёнам: 700 ваяроў загінула, 300 чалавек рымляне павялі ў рабства. Дарэчы, М.П. Грацыянскі меркаваў, што назва

Ваяры-франкі.

²⁷⁹ БелСЭ. Т. 9. Мн., 1973. С. 349.

²⁸⁰ БелСЭ. Т. 11. Мн., 1974. С. 548.

«франкі» (pranci) як тады, так і пазней, «не ўжывалася ў сэнсе этнічнага тэрміна, а дадавалася да шмат якіх заходнегерманскіх народнасцяў... хаўкаў, ампсіарыяў, хамаваў»²⁸¹. Назву «франкі» ён лічыў «простым эпітэтам»²⁸². М.П. Грацыянскі звярнуў увагу на незвычайную асаблівасць франкаў: «Гістарычныя дакументы не гавораць нам пра тое, каб франкі падпарадкоўваліся агульным правадырам і пераймаліся агульнымі мэтамі. Наадварот, яны звычайна нападаюць і абараняюцца паасобку»²⁸³. Вядома, гэты факт не трэба разумець літаральна, таму што, прыкладам, у згаданым вышэй атрадзе было тысячу франкаў. Але, відавочна, гэтыя ваяры дзейнічалі самастойна, незалежна ад племянных правадыроў, і ў іх былі свае, карпаратыўныя, інтарэсы.

Пра паходжанне назвы гэтых «асобных атрадаў ваяроў, што паходзілі з германскіх народнасцяў», М.П. Грацыянскі меркаваў: «Дадзены эпітэт, верагодна, паказваў ці на бадзячы лад жыцця (згадаем М.П. Авенарыуса вызначэнне язвягаў як бадзягагаў) германцяў-франкаў (wang, wrang), ці на іх адлагу (frak, ferax)»²⁸⁴. У М.П. Грацыянскага можна прачытаць вельмі важную вестку пра далейшы лёс некаторай часткі гэтых германскіх ваяроў. «Паразы франкаў суправаджаліся іх масавымі пасяленнямі на тэрыторыі Рымскай імперыі то ў якасці рабоў і калонаў, то ў якасці ваенных пасяленцаў – **летаў»**²⁸⁵.

Падобныя асобныя дружыны ваяроў мелі палабскія і паморскія славяне: дашане, любушане, **віліны**, стадаране...²⁸⁶. Германскі храніст Гельмольд пісаў у сваёй «Славянскай хроніцы» пра раскіданыя па землях, абласцях і выспах на моры плямёны вінулаў: «Гэты народ, вандроўны і рухавы, што займаецца разбоем, увесь час турбую данаў і саксаў»²⁸⁷. Згадвае Гельмольд і «разбойнікаў, якія, часам прыйходзячы... ад ранаў або вільцаў», рабавалі

²⁸¹ Грацианский Н.П. Из социально-экономической истории западно-европейского средневековья. М., 1960. С. 77.

²⁸² Тамсама. С. 78.

²⁸³ Тамсама.

²⁸⁴ Тамсама.

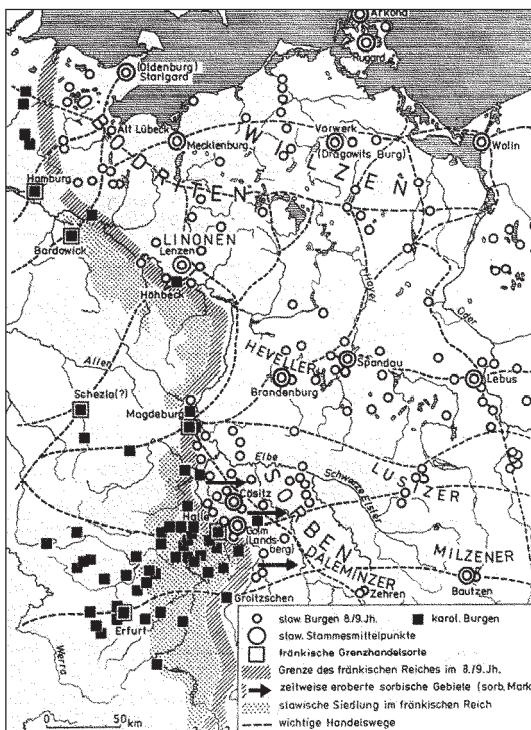
²⁸⁵ Тамсама. С. 79.

²⁸⁶ Гельмольд. Славянская хроника. М., 1963. С. 37.

²⁸⁷ Тамсама. С. 38.

ўладанні біскупа Вага²⁸⁸. Марскіх піратаў-разбойнікаў мела і славянскае Руянскае княства²⁸⁹, якое знаходзілася на выспе Руяна ў Вялікім (Балтыскім) моры. Гельмольд паведамляе, што пірацкага промыслу не цураліся і абадрыты. Яны напачатку XII ст. часоў трапілі ў залежнасць да саксонскага герцага Генрыха-Льва, і той загадаў іх князю Ніклоту «прывесці ў Любек усе славянскія разбойніцкія караблі» ды пепрадаць іх ягонаму паслу. Аднак абадрыты «прывялі толькі невялікую колькасць старых караблёў, лоўка ўтаяўшы ўсе астатнія, прыдатныя для вайны»²⁹⁰.

Узнікненню асобнага стану прафесійных ваяроў у заходнеславянскіх княствах спрыялі ўмовы, якія на пачатку IX ст. склаліся ў палабскіх, абадрыцкіх і вялецкіх княствах, ва ўсім Мекленбургскім краі. Як ужо згадвалася, «га́лоўнай галіной вытворчасці ў палабскіх славянаў было земля-

Славянскія і франкскія гарады паабапал мяжы славянскіх княстваў і дзяржавы франкаў.

— аблік славянскіх паселішчаў у дзяржаве франкаў.

²⁸⁸ Тамсама. С. 59.

²⁸⁹ Mały słownik kultury dawnych Słowian. C. 334.

²⁹⁰ Гельмольд. Славянская хроника. С. 196.

робства»²⁹¹. Нямецкі гісторык Й. Херман пацвярджае, што ў міжрэччы Одры і Лабы назіраўся «значны рост земляробчай вытворчасці, жывёлагадоўлі ды **рамесніцкай** альбо іншай прадпрымальніцкай дзейнасці»²⁹². З VI па XIII стст. славяне абадрыцкага і вялецкага племянных звязаў пабудавалі каля **3000 бургаў** – умацаваных паселішчаў, дзе расквітнелі рамёствы і культура²⁹³. Прыйкладам, абадрыты мелі вялікія племянныя гарады, сярод якіх вылучаўся Мехлін (Мекленбург), дзе жыў племянны князь²⁹⁴. Й. Херман адзначае, што ў гарадах, якія з'яўляліся адначасова і асяродкамі культуры, працавалі рамеснікі. Яны забяспечвалі ваяроў дасканалай зброяй і рыштункам. Таму цягам некалькіх стагоддзяў войскі заходнеславянскіх княстваў змаглі процістаяць нямецкім рыцарам.

Ці склаліся такія, геапалітычныя і эканамічныя, умовы ў Жамойці, у г. из. Аўкштоце, на пачатку XI ст., калі ўпершыню ў нямецкай хроніцы ды ў рускіх летапісах з'яўляюцца згадкі пра літву? Так, польскі гісторык Ю. Ляткоўскі, апісваючы падзеі першай паловы XIII ст., згадаў «уласна Літву» з яе «нізкай культурай, дзе **апрацоўка зямлі, напэўна, яшчэ не была агульным і галоўным сродкам забеспячэння і дзе пра існаванне гарадоў гаворкі амаль не можа быць...»²⁹⁵. А дасведчаны В.В. Сядоў пісаў, што на авшары «племянной групоўкі, называнай літвой», у VI – VIII стст. меліся гарадзішчы, але яны, «відавочна, былі сховішчамі»²⁹⁶. Значная іх частка толькі ў IX – XIII стст. была шчыльна забудавана і заселена²⁹⁷. Будынкі ж былі зрубнымі, што не ўласціва балтам. А ўвогуле, «летувіскія даследнікі лічаць гарадзішчы IX – XIII стст. феа-**

²⁹¹ Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. М., 1982. С. 196.

²⁹² Херрманн Й. Общество у германских и славянских племёнах и народностей между Рейном и Одером в VI – XI веках. // Вопросы истории. 1987. № 9. С. 80.

²⁹³ Herrmann J. Zwischen Hradschin und Vineta. Frühe Kulturen der Westslawen. Leipzig, 1971. С. 114.

²⁹⁴ Херрманн Й. Общество у германских и славянских племёнах... С. 81.

²⁹⁵ Latkowski J. Mendog – król litewski. С. 21.

²⁹⁶ В.В. Сядоў. Балты. С. 394.

²⁹⁷ Тамсама.

дальныімі замкамі»²⁹⁸. Відаць, гэтыя гарадзішчы так і не сталі асяродкамі ўзнікнення гарадоў. Як вядома, «з гаспадарчага гледзішча паяўставанне гарадоў – вынік хуткага развіцця вытворчасці і таварнага абмену»²⁹⁹.

Прафесар З. Івінскас сцвярджаў, што на абшары, дзе цяпер рэспубліка Летувा, «каж да XVI ст. амаль зусім невядомы быў эк-спарт збожжа»³⁰⁰. А гэта азначае, што там не была развітая земляробчая вытворчасць – аснова эканомікі. Там не было такіх радовішчаў балотнай жалезнай руды, як на дрыгавіцкіх і крывіцкіх абшарах, у Навагарадскім княстве. Паводле таго ж З. Івінскаса, Жамойць прывозіла жалеза з Рыгі³⁰¹. Нават з пададзеных фактаў вынікае, што грамадства заходніяй часткі сучаснай Летувы знаходзілася на невысокім узроўні развіцця.

Як вядома, у Жамойці да сярэдзіны XVI ст. не было пісьмавасці на жамойцкай мове. Так, у артыкулах летувіскіх навукоўцаў пра гісторыю, літаратуру Летувы, надрукаваных у БелСЭ, чытаем, што на тых (летувіскіх) землях «пісьмовасць пачала развівацца з канца XIV ст. на старажытнай беларускай, пазней на лацінскай і польскай мовах. На старажытнай беларускай мове напісаны летапісы...»³⁰². А пісьмовасць, як вядома, адна з неабходных для функцыянавання дзяржавы ўмоваў. Не было там і горада, які мог бы стаць племянінам цэнтрам, дзяржаватворным цэнтрам. Нават у гэтак названых літоўскіх летапісах «жамойцкія князі» ствараюць дзяржаўнасць на чужых землях, у Навагарадку, бароняць крывічоў, дрыгавічоў ад манголаў і татараў. А ў гэты час крыжакі рабуюць Жамойць, на землі якой «з пачатку XIII ст., прыкрываючыся распаўсюджваннем хрысціянства... пачалі нападаць нямецкія рыцары. У 1230 – 83 гг. яны захапілі землі прусаў і заходніх жэмайтаў»³⁰³. Стварэнню самастойнай дзяржавы жамойтаў перашкаджалі і канфрантацыі з літоўскімі князямі.

²⁹⁸ Тамсама. С. 395.

²⁹⁹ Leciejewicz Lech. Słowieńska zachodnia. Wrocław – Warszawa, 1976. С. 136.

³⁰⁰ Iwinskis Z. Litwa w dobie chrztu i unii z Polską. С. 69.

³⁰¹ Тамсама.

³⁰² Ланкуціс І. Літаратура. // БелСЭ. Т. 6. Мн., 1972. С. 404.

³⁰³ Слесарунас Ф. Гістарычны нарыс. // БелСЭ. Т. 6. С. 399.

Як бачым, нельга сказаць, што сацыяльная групоўка ваярой-літвы магла ўзнікнуць на абшарах заходнай часткі сучаснай рэспублікі Летуву. Дзеля такога гістарычнага працэсу не было адпаведных эканамічных і геапалітычных умоваў ні ў Жамойці, ні на прынёманскай палосцы зямлі «заходнай групоўкі аўкштайтаў». У мазавецкае Пабужжа, у Панямонне ды ў край «усходнелітоўскіх» курганоў ваярскія гурты заходнеславянскіх плямёнаў прыйшлі ўжо як адметнае вайсковае згуртаванне, што мела сваю адметную назуву – літва.

Мекленбургскія каланісты

Як сцвярджаў польскі даследнік А. Павіньскі, Мазоўша ў XVI ст. вызначалася вельмі вялікай шчыльнасцю насельніцтва. Верагодна, там ужо дастаткова выразна праявіліся наступствы некалькіх геапалітычных працэсаў, што адбываліся цягам X – XIV стст. Сюды пад апеку ВКЛ «прыбеглі» жыхары Паўднёвага і Сярэдняга Пабужжа, якія ратаваліся ад мангольскіх ордаў. Тут знайшлі прытулак і бежанцы з Пруссіі. Сюды, як падае В.В. Сядоў, былі «выціснуты» яцьвягі.

Але сама перш пачалася каланізацыя гэтага краю заходнеславянскімі плямёнамі. Звяртаюць на сябе ўвагу мазавецкія тапонімы Smolniki, Smolenta ды падобныя. Не менш за 20 такіх паселішчаў³⁰⁴ было заснавана родамі заходнеславянскага племені смалінцаў. Яны перасяліліся з Мекленбургіі, дзе, паводле французскіх хронік IX ст., жылі на правым беразе Лабы паміж глінянамі і марычанамі³⁰⁵, на прылабскім абліччы паміж гарадамі Бойцэнбург і Дзёміц.

Хваля падобных перасяленняў дакацілася, як ужо згадвалася, і да дрыгавіцкіх ды радзіміцкіх земляў. Паводле вытворных ад назову гэтага племені тапонімаў Смаленск, Смаліны, Смалівічы, Смаленікі, а таксама і згаданага летувіскага горада Смалінінкай у сярэднім Панямонні, можна сцвярд-

³⁰⁴ Powiński A. Polska pod względem Geograficznno-Statystycznym. T. V. Mazowsze. C. 355.

³⁰⁵ Mały słownik kultury dawnych słowian. C. 361.

жаць факт перасялення на нашыя землі сама менш часткі племені смалінцаў. Яны паўтарылі лёс і шлях крывічоў, якія таксама выйшлі з Мекленбургіі, дзе калісьці былі вядомыя крывіцкія паселішчы, прыкладам Crive, Criwiz, а цяпер знаходзяцца тапонімы Dorf Crivitz, Dorf Kribbe II-37, 50.

Як згадвалася, Паўла Урбан падаў звестку сагі пра Тыдэ́ка Бэрнскага, што калісьці частка вільцаў-люцічаў перасялілася на ўсход. Пошук пацверджання гэтай звесткі даў цікавыя вынікі: больш за 200 беларускіх тапонімаў, ідэнтычных назовам паселішчаў Мекленбургіі. Апроч таго, некаторыя мекленбургскія назовы, пераважна айконімы, – гэта паралелі да сучасных беларускіх прозвішчаў (глядзі спіс у падраздзеле «Перасяленне»).

Дзеля прыкладу возьмем Ляхавіцкі раён. Так, у вёсцы Рачканы, назыву якой далі, верагодна, перасяленцы – заходнеславянскае племя рачане (вядомыя, прыкладам, мекленбургскія паселішчы Rethce, Rethzowe I-37, 50), жывуць сем'і Брэчкаў і Страмавусаў. У мекленбургскім дакуменце 1241 г. занатаваная такая форма паралелі да першага прозвішка – *Britzekowe*. А другое мае

Этнічныя группы германцаў. (Трыбокі – вылучаныя.)

адпаведніка – занатаваную ў дакуменце 1306 г. назву асобы – *Stromoysye* I-48, II-53. Верагоднасьць перасялення палабскіх славянаў у наш край пацвярджаеца прозвішчамі жыхароў суседній з Рачканамі вёскі Пашкоўцы: *Лініч*, *Жабік*, *Трыбух*, *Сіцька*.

Што да першага, то верагодна ягонае паходжанне ад назову племені лініяне (гліняне), якое ўваходзіла ў абадрыцкі звяз. Прыкладам, у дакуменце 1273 г. згадваеца **Liniz** II-37. Прозвішча Жабік мае шмат адпаведнікаў: **Sabic**, **Sabenize**, **Sabene** I-37, як і Трыбух: **Tribuzes**, **Tribuses**, **Tribowe** I-40. Паходжанне прозвішча Трыбух можна лучыць з заходнеславянскай назвай даніны – *trybūtum*^{*} або з мясцовасцю (мікратапонімам) у Верхній Лужыцы, як то вынікае з слова спалучэння *za Trjebuchom*³⁰⁶. Прашчурам роду Трыбуху маг быць ваяр з заходнеславянскага племені трэбавяне, што, верагодна, жыло ў Сілезіі, у ваколіцах горада Легніца³⁰⁷, або з германскага племені **tryboki**. Апошняе з паданых пашкоўскіх прозвішчаў мае паралель: тапонім **Sitkowe** I-68 з акругі Шверын ды паселішча Sytecowe, вядомае з дакументу 1342 г. як Dorf Sietow з акругі Варэн I-37. Варта дадаць, што калі вёскі Пашкоўцы вядомыя мікратапонімамі Кудзеркі ды Куты, якія маюць адпаведнікаў на абшарах Верхній Лужыцы: «w kutach» ды «Kudierki, Kudzer hat»³⁰⁸.

Падамо яшчэ адну цікавую паралель – антрапонім **Trizcen** ды тапонім **Trezstini lug** ‘Трысценеў луг’ I-72. Прозвішча ці імя гэтага селяніна з-пад мястэчка Варнаў, уладальніка лугу, ідэнтычнае прозвішчу **Трысценъ**, якое маюць жыхары вёскі Літва ды суседніх сёлаў Ляхавіцкага раёну Брэсцкай вобласці. (Да вайны ў Зарэцкім сельсавеце Лагойскага раёну Мінскай вобласці была вёска *Трысценъ*, але яна спаленая нямецкімі карнікамі. Заўважым, што ў гэтым жа раёне знаходзіцца мястэчка Гайна, дзе кароль Ягайла заснаваў

* Трыбут (*tributum*) – у некаторых заходнеславянскіх плямёнаў (і ў ВКЛ да 1704 г.) даніна, адна з асноўных крыніцай прыбылку княжага скарбу (*Mały słownik kultury dawnych słowian*. C. 82).

³⁰⁶ Kühnel P. Die slavischen Orts- und Flurnamen der Oberlausitz. Köln, Wien, 1982. С. 141. // Slavistische Forschungen. Band 36.

³⁰⁷ *Mały słownik kultury dawnych słowian*. C. 390.

³⁰⁸ Kühnel P. Die slavischen Orts- und Flurnamen der Oberlausitz. С. 67, 69, 71.

адзін з сямі першых у Вялікім Княстве Літоўскім касцёлаў для ахрышчанай літвы³⁰⁹.)

Пра перасяленне ў нашу краіну заходнеславянскіх плямёнаў сведчаць назовы беларускіх вёсак і мястэ чац, заснаваных, вेрагодна, асобнымі родамі гэтых плямёнаў. Апроч згаданых вялетаў-люцічаў, дрыгавічоў, крывічоў, рачанаў, смаліцаў, у Панямонні і Папрыпяцці пасяліліся *абадрыты*³¹⁰ (Аброва), брэжсане³¹¹ (Беражна), *гліняне* (*ліняне*)³¹² (Глініща, Лінова), дзеравяне (*дрэвяне*)³¹³ (Дзераўная), *лендзяне*³¹⁴ (Лядзіны, Лядзвені), *ліпяне*³¹⁵ (Ліпа, Ліпск), *морычане*³¹⁶ (Морач), *ніжсане*³¹⁷ (Нізкавічы, Нізок), *стадаране*³¹⁸ (Старыя Дарогі), *хіжсане*³¹⁹ (Хізаў, Хізы) ды іншыя – бежанцы ці не дваццаці плямёнаў. Вядома, шукаць новае прыстанішча рушылі не ўсе. Значная частка славянаў засталася і цягам часу была анямечана. Але іх племянінья імёны захаваліся ў назвах паселішчаў. Прыкладам, у назве некаторых мекленбургскіх паселішчаў відавочны этнатапонімы: велеты (*Dorf Vellahn*), вельяне (*Dorf Kl Wielen*), дрэвяне (*Dorf Drewitz*), дабране (*Dorf Dobritz*), лендзяне (*Dorf Lensah*), севяране (*Dorf Severin*).

Аднак асабліва цікавымі бачацца паралелі: паселішчы Lettnin, Litten, Litsouw³²⁰ і нашыя вёскі Літва, у аснове якіх кохраны **-lit-**. Дарэчы, апроч назоваў Lettowen 'Літва', якіх у Захоўній Еўропе німала, як то вынікае з даследавання мовазнаўцы Б. Кіпарскага³²¹, там жа сустракаем і літаў.

---

³⁰⁹ Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej w XIV-XVI w. // Acta Baltico-Slavica. 5. Białystok, 1967. C. 147.

³¹⁰ Mały słownik kultury dawnych słowian. C. 267.

³¹¹ Тамсама. С. 50.

³¹² Тамсама. С. 120.

³¹³ Тамсама. С. 96.

³¹⁴ Тамсама. С. 208.

³¹⁵ Тамсама. С. 210.

³¹⁶ Тамсама. С. 242.

³¹⁷ Тамсама. С. 262.

³¹⁸ Тамсама. С. 367.

³¹⁹ Тамсама. С. 402.

³²⁰ Trautman R. Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. T.1. Berlin, 1948. C. 20.

³²¹ Kiparsky V. Neuphilologische Mitteilungen, hgb. vom Neuphilologischen Verein in Helsingfors. Helsingfors, 1949. C. 198.

ХТО ТАКІЯ ЛІТЫ?

Леты (laetus) – ваенныя пасяленцы

Франкі, пачынаючы з III ст., ладзілі набегі на паўночна-заходнія правінцыі Рымскай імперыі, але не заўсёды вярталіся пераможцамі ды з багатай здабычай. Прыкладам, у 242 г. іх ат-рад быў разгромлены ў Галіі: 700 чалавек палеглі на полі бою, а 300 палонных рымляне павялі ў рабства³²². Падобнае ж ды ў тым жа краі адбылося і ў 277 г. Шэраг паражэнняў нанеслі франкам Канстанцый Хлор напрыканцы III ст., а на пачатку наступнага – ягоны сын Канстанцін Вялікі, рымскі імператар (306 – 337 гг.). Захопленых у палон франкаў ды іншых палонных германскіх ваяроў рымляне сялілі «на памежных тэрыторыях рымскіх правінций» то як рабоў і калонаў*, то як ваенных пасяленцаў – **летаў** (laetus)³²³, і прымушалі іх працеваць на зямлі. «Былы валашуга і разбойнік рабіўся спакойным земляробам, – цытуе расійскі гісторык М.П. Грацыянскі Яўменія, панегірыста імператара Канстанціна Вялікага. – Калі ж яго клічуць на вайсковую службу, ён ахвотна з'яўляецца на заклік... **Хоць ён называецца ваяром, але гэта сапраўдны слуга...**»³²⁴.

Як уяўляеца, Яўменій не толькі дакладна вызначыў сутнасць сацыяльнага стану ваяроў-франкаў, але і даў падставу ўсвядоміць сацыяльную сутнасць носьбітаў тэрміна **лет** (лэт), а таксама і тэрміна **літ**.

Для ўзнікнення ды існавання падобнай **летам** (laetus) сацыяльнай групы па-за межамі Рымскай імперыі таксама меліся ўмовы. Прыкладам, пра адпаведны ўзровень развіцця грамадства германскіх плямёнаў згадваў нямецкі гісторык Й. Херман: «Бяспрэчны гістарычны факт, што з канца I ст. германскія плямёны Цэнтральны Еўропы, у тым ліку і регіёна Эльбы – Заале (Лабы – Салы – З. С.), рэгіёнаў на ўсход ад Одэра (Одры – З. С.) і

³²² Грацианский Н.П. Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья. М., 1960. С. 77.

* Рымская калонія, паводле А. Мейцэна, – абшчына, заснаваная рымскім сенатам або імператарам на нядаўна заваяванай зямлі. Калон – арандар зямельнай дзялкі.

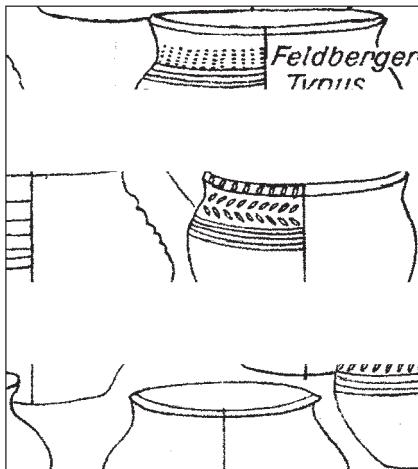
³²³ Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. М., 1974. С. 224.

³²⁴ Грацианский Н.П. Из социально-экономической истории... С. 79.

Скандынавії, мелі што раз то большую магчымасць **пераймаць**, адпаведна ўзроўню свайго ўласнага развіцця, вынікі развіцця вытворчых сілаў у правінцыях Рымскай імперыі»³²⁵. Пераймалі «метады працы, тэхналогію і земляробчыя прылады, здабычу жалеза і пераапрацоўку яго на вытворчы рыштунак ды зброю, а каляровых і каштоўных металаў – на рэчы штодзённага карыстання і аздобы, пераймалі таксама гаспадаранне ды нават **формы пасялення**»³²⁶. Й. Херман згадаў цэнтр ганчарства ў Цюрынгіі, дзе «з III ст. выраблялася кераміка паводле рымскіх узоруў і рымскай тэхналогіі»³²⁷.

Гэтая ўплывы сягали Мекленбургіі, дзе, прыкладам, вялецкія ганчары выраблялі знакаміты, г. из. фельдбергскі, посуд. У першых стагоддзях пасля X. Н. рымскія гутнікі працавалі на поўдні Польшчы, у Свенетакшыскіх гарах, дзе стаўся вядомым цэнтр апрацоўкі жалеза³²⁸. (Да гэтых фактав можна далучыць і з'яўленне дзесьці ў той час вытворчасці шкла на абшарах сучасных Беларусі ды Украіны³²⁹. На доказ жа гандлёва-гаспадарчых стасункаў насельніцтва нашых земляў з Рымскай імперыяй можна падаць 23 знаходкі антычных манет, пераважна на абшары заходній часткі Беларусі³³⁰.)

На падставе розных фактав узаемадачыненняў Й. Херман канстатуе: «Пачынаючы з V ст., магчымасць сінтэзу германскага

Узоры фельдбергскага посуду.

³²⁵ Херманн Й. Общество у германских и славянских племён.... С. 71.

³²⁶ Таксама.

³²⁷ Таксама. С. 73.

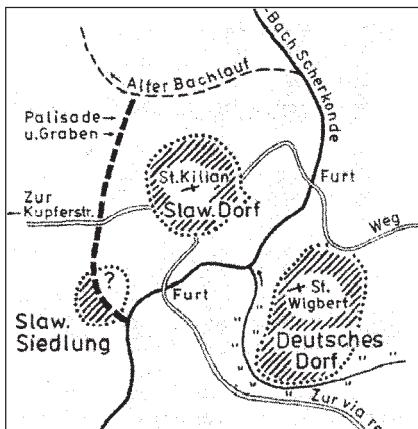
³²⁸ Bielenin K. Starożytne hutnictwo Świętokrzyskie. Warszawa. 1963. С. 12.

³²⁹ Mały słownik kultury dawnych Słowian. С. 522.

³³⁰ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 408.

і рымскага развіцця становіща гістарычнай рэальнасцю»³³¹. І за прыклад такога сінтэзу ён падае ўтварэнне Франкскай дзяржавы³³², у сферу сацыяльна-эканамічнага развіцця якой была ўключана тэрыторыя Цюрынгіі – пасля заваёвы яе ў 531 г. І на ўзор пасяленню ў Галіі «палонных германскіх сялянаў ды іх сем'яў – як лэтай»³³³, у заяваванай франкамі Цюрынгіі «ўзніклі буйныя вотчыны з прыгоннымі (servi, coloni)»³³⁴, дзе франкі пасадзілі захопленых палонных, у тым ліку і славянаў.

Такім чынам, «у Цюрынгіі (а таксама ў Баварыі) з канца VI – пачатку VII стст. з'яўляюцца групы **славянскіх пасяленцаў**, якія становяцца аб'ектам рознабаковай феадальнай эксплуатацыі»³³⁵, трапляючы, безумоўна, у залежны стан – стан літаў. (Верагодна, іх і называлі літамі.) Палонных сялілі паасобку ў асобных цюрынгскіх гаспадарках. Й. Херман падае, што ў Цюрынгіі было і шмат мяшаных, германска-славянскіх, паселішчаў³³⁶. М. П. Грацыянскі згадваў, што ў вярхоўях ракі Майна меўся славянскі рэгіён (*regione slavorum*)^{*} з шэрагам славянскіх вёсак. Там жа сялілі і палонных. Так утвараліся паселішчы славянскіх літаў. Некаторыя з гэтых вё-

Славянская і нямецкая вёскі.
(Фрагмент мапы-схемы.)

³³¹ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен... С. 74.

³³² Тамсама. С. 75.

³³³ Тамсама. С. 74.

³³⁴ Тамсама.

³³⁵ Тамсама. С. 76.

³³⁶ Тамсама.

* Польскі гісторык В. Багуслаўскі згадвае славянскае племя дурынцаў, што жыло ў Цюрынгіі. У 530 г. саксы, схаўрусаўавшыся з франкамі, захапілі княства дурынцаў і далучылі іх землі да сваіх: Bogusławski W. Dzieje słowiańskich północno-zachodniej do połowy XIII w. T. III. Poznań, 1892. С. 14.

сак маглі атрымаць назву, у аснове якой было слова *līt*, прыкладам, згаданыя ў нямецкім «Часопісе цюрынгскай гісторыі» **Lytouga, Lituania**³³⁷. Жыхары тых вёсак, як, зрэшты, усе літы, мелі пэўныя правы. Тымі славянскімі абшчы-намі кіравалі свае вясковыя старэйшыны – *жупаны*³³⁸. А яшчэ, як мяркуе нямецкі гісторык А. Мейцэн, у **літаў**, што жылі ў асобных вёсках, «маглі існаваць нават некаторыя карпаратыўныя ўстановы», якія меліся ўжо ў абасобленых групах германскіх **лэтаў** падчас рымскага ўладарання».

Але вышэйшая ўлада была франкская. Над жыхарамі цюрынгскіх літскіх вёсак былі паставленыя «графы, якія сумесна з біскупам насаджала сярод славянаў хрысціянства»³³⁹. Касцёл заахвочваў уладароў-хрысціянаў даваць волю падначаленым ды надзяляць іх зямлёй, за якую тыя павінны былі плаціць аброк. Аднак хрышчэнне літаў не ішло латва. Яны, як і раней, ушаноўвалі паганская баствы ды гатовыя былі плаціць штрафы, абы толькі не хрысціць дзяцей³⁴⁰.

Варта запомніць племя цюрынгаў (дурынцаў, паводле В. Багуслаўскага), а таксама пасяленне ў тым краі палонных славянаў іншых плямёнаў, іх хрышчэнне, таму што менавіта з Цюрынгіі, як меркаваў нямецкі гісторык К. Віль, паходзіў святар, біскуп **Christianus Litoviensis** ‘Хрысціян Літоўскі’³⁴¹, якому было наканавана ахрысціць нашага першага караля Мяндоўга ды літу – жыхароў Навагарадчыны.

³³⁷ Цыт. паводле: Will Cornelius. Ueber den Verfasser des Chronicon Moguntinum. //Historisches Jahrbuch. Bd. II. Heft 3. Münster, 1881. С. 369.

³³⁸ Херманн Й. Общество у германских и славянских племён... С. 76.

³³⁹ Грацианский Н. Карл Великий и славяне.// Исторический журнал. Книга 3. 1945. С. 21.

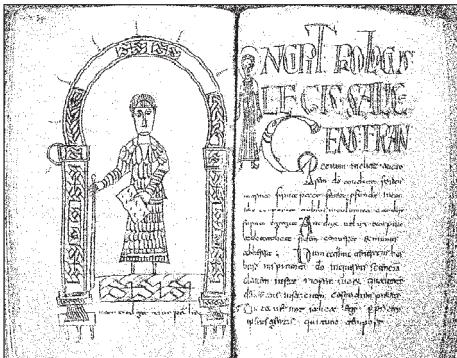
³⁴⁰ Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. С. 162.

³⁴¹ Will Cornelius. Ueber den Verfasser des Chronicon Moguntinum. С. 370.

Літы варварскіх «Праўдаў»*

Тэрмін *litus* 'літ', ад якога, верагодна, паходзіць тэрмін «літва», часта сустракаецца ў зборніках законаў ранняга сярэднявечча (V – VIII стст.), у г. н.з. варварскіх «Праўдах». Такія зборнікі мелі, прыкладам, саксы, фрызы, іншыя германскія плямёны, а таксама і франкі, што жылі па-над ракой Салай (Заале). Гісторыкам вядомыя Саксонская Праўда, Фрызская Праўда ды найбольш даследаваная Саліцкая Праўда. У гэтых зборніках законаў была вызначана і мера адказнасці за розныя ўчынкі розных асобаў трох сацыяльных груп адпаведных плямёнаў.

Як вядома, асноўную частку кожнага народа складаюць непасрэдныя вытворцы. У згаданых «Праўдах» яны называюцца пераважна словам *vollfrei* 'вольны' (у саксаў – *фрылінгі* або *ингені* 'вольныя сяляне'). Над імі ўзвышаецца род-племянная ці дружынная знаць – *эдэлінгі* (або *nobiles* 'нобілі'), а ніжэй іх стаць *напалову вольныя: liti, haldii, liberti* (*літы, альдзіі**, вольнаадпушчаныя) і *servi* 'рабы'³⁴². Такія сацыяльныя станы германскіх плямёнаў вызначаюць вядомыя савецкі гісторык-медыевіст А.І. Неусыхін. Заўважым, што адной з асноўных вызначальных прыкмет станаў было іх «судачыненне» з аб'ектам вытворчасці – зямельй: адны валодалі абшарам або надзелам, вотчынай, іншыя павінны былі толькі працаваць на чужых палетках.

Зборнік законаў «Саліцкая Праўда».

* Варварскія «Праўды» — зборнікі законаў старажытных германскіх плямёнаў.

** Альдзінат, як і «літства», – спрадвечны сацыяльны інстытут ва ўсіх германскіх народаў. Альдзій меў ва ўласным карыстанні не толькі зямельны надзел, але і рабоў. //Средние века. Вып. II. 1946. М., Л.-д. С. 111.

³⁴² Неусыхін А.І. Проблемы европейскага феодализма. С. 36.

Літы не мелі ўлеснага зямельнага надзелу, не мелі права ўдзельніцаць у народным сходзе і не маглі барапіць сваіх інтэрэсаў у судзе. Але яны адрозніваліся ад рабоў тым, што ім належала сямейнае права, яны маглі мець хатнюю жывёлу, свой гаспадарчы рыштунак³⁴³. Цягам часу сацыяльнае становішча літаў палепшилася. Прыкладам, саксонскія літы «ўдзельнічалі ў судовых сходах, з нобілямі і вольнымі нараўне становіліся закладнікамі, якіх браў Карл Вялікі падчас вайны з саксамі, а таксама мелі права насыць зброю»³⁴⁴. А.І. Неусыхін жа і ўдакладніў: «У літаў захаваліся шырокія кроўна-роднасныя повязі, ды яны мелі права ўдзельніцаць у агульнаплемянным сходзе саксаў»³⁴⁵.

Як бачым з пададзенага, літы – сваеасаблівая і шырока распаўсюджаная сацыяльная катэгорыя, складаная частка сістэмы ранняга ёўрапейскага феадалізму. Не выпадкова А.І. Неусыхін выкарыстоўваў для гэтай фармацыі назуву «інстытут літства»³⁴⁶.

«Інстытут літства» ў саксаў

На той час у «Саксонскай племянной дзяржаве» ўжо меліся згаданыя сацыяльныя станы: эдэлінгі, фрылінгі ды літы – напалову залежныя сяляне. Саксонскі, а таксама і фрызскі літ – гэта, пераважна, залежны ад свайго ўладара арандар зямлі³⁴⁷, які павінен быў плаціць невялікі аброк. Як бачым, літы (саксонскія залежныя сяляне) і леты (рымскія ваенныя пасяленцы) мелі не толькі падобныя назвы, але і подобны статус у грамадстве.

Паводле нямецкага гісторыка А. Мейцэна, літы, якія жылі на сядзібе свайго гаспадара, мелі перавагу, таму што за службу лягчэй маглі атрымаць нейкія права і дасягнуць лепшага

³⁴³ Таксама.

³⁴⁴ Неусыхін А.И. Крестьянские движения в Саксонии IX – XI вв. // Ежегодник германской истории. М., 1959. С. 9.

³⁴⁵ Таксама. С. 10.

³⁴⁶ Неусыхін А. И. Проблемы европейского феодализма. С. 164.

³⁴⁷ Таксама. С. 165.

сацыяльнага стану³⁴⁸. Цалкам незалежнымі, паўнапраўнымі літы адразу не маглі стаць. Але шмат хто мог выкарыстаць такі шанец. Так, з ліку гэтых напалову вольных «аброчных людзей» (*censuales* – чыншавікі) землеўласнікі выбіралі асабаў, на якіх ускладалі выкананне пэўных гаспадарчых абавязкаў, звязаных з большай адказнасцю, прыкладам, ляснічых, лоўчых, а таксама наглядчыкаў-цівunoў і кіраўнікоў асобных частак сваёй гаспадаркі. Як падае А. Мейцэн, францкія нобілі нават свой узброены почат набіралі з літаў, што лёгка магло спрычыніцца да пераходу іх у больш высокі сацыяльны стан.

Пасля феадал пачаў браць літа з сабою ў паход збраяносцам³⁴⁹. І хоць звычайна толькі паўнапраўныя вольныя (*vollfrei*), якія валодалі маёmacцю і публічным правам, маглі ўдзельнічаць у судзе ды службы у войску³⁵⁰, у эпоху Каралінгаў (772 – 911 гг.) «літаў бралі на ваеннную службу»³⁵¹.

Iх рэальны стан – яны і слугі, і ваяры – быў дваякім³⁵², але цягам часу ўсё больш і больш праяўлялася тэндэнцыя да значных зменаў у стане саксонскіх літаў. А.І. Неусыхін падае меркаванне гісторыка Ф. Гека, які меў саксонскіх літаў за асобны стан і трактаваў іх «як частку племені, абавязаную несці воінскую службу і прысутнічаць на судовых пасяджэннях»³⁵³, за ненаведванне якіх літаў штрафавалі³⁵⁴. Такім чынам, «важнейшыя правы-абавязкі вольнага сакса» падаюцца верагоднымі і для літаў³⁵⁵.

Паступова расла і сацыяльная значнасць колішніх «арандарапаў», «залежных людзей», якія сядзелі на чужой зямлі». Так, А.І. Неусыхін падае, што і літаў, якія напачатку не з'яўляліся нават асобным сацыяльным класам, закранула дыферэнцыяцыя, у аснове якой ляжаў агульны працэс маёmasнага і сацыяльнага рас-

³⁴⁸ А. Мейценъ. Сословия. История сословий въ Германии. С. 345.

³⁴⁹ Неусыхін А. И. Проблемы европейского феодализма С. 44.

³⁵⁰ Тамсама. С. 105.

³⁵¹ А. Мейценъ. Сословия. История сословий въ Германии. С. 370.

³⁵² Неусыхін А. И. Проблемы европейского феодализма. С. 159.

³⁵³ Тамсама. С. 158.

³⁵⁴ Тамсама. С. 162.

³⁵⁵ Тамсама. С. 158.

слаення грамадства. А.І. Неусыхін вызначыў тры гіпатэтычныя катэгорыі саксонска-фрызскіх літаў з розным маёмасным правам: 1) літы, што не мелі рабоў; 2) літы, якія мелі рабоў; 3) літы, у літскую залежнасць да якіх маглі трапіць вольныя»³⁵⁶.

Адкуль у «напалову вольнага» літа маглі з'явіцца рабы? У той час была толькі адна магчымасць займець іх: прывесці сабе палонных, захопленых падчас бітвы ці наезду. Вядома, што перамагчы непрыяцеља і атрымаць здабычу маглі толькі ўмелыя, можна сказаць, прафесійныя, ваяры. Грамадскі статус такіх літаў значна ўзрасці. Не выпадкова А. Мейцэн пісаў пра «прыняцце літаў у стан служылай шляхты». А.І. Неусыхін згадвае і саксонскія хронікі, аўтары якіх «залу- чаюць літаў у склад саксонскага племені» ды ставяць іх «на трэцяе месца пасля эдэлінгаў і фрылінгаў.. выразна аддзя- ляючы іх ад рабоў»³⁵⁷.

З гэтага фактычнага признання літаў аднапляменнікамі саксаў можа вынікаць, што іх літы, прынамсі, некаторыя, па-ходзілі з палонных, як і згаданыя «шматлікі laeti (лэты), большую частку якіх складалі германскія ваеннапалон- ныя»³⁵⁸. Але такое «залучэнне літаў у склад саксонскага пле- мені» адлюстроўвала і законы «старажытнага саслоўнага ладу», паводле якіх супляменнікам мог быць толькі паўнапраўны, народжаны вольным – згаданы раней «wollfrei». А «хто нарадзіўся несвабодным, той не быў часткай народа і не меў удзелу ў народных правах; і ў этнічным сэнсе ён не- сумненна не належаў да «племені»³⁵⁹.

Палонены літ.

³⁵⁶ Тамсама. С. 164.

³⁵⁷ Тамсама. С. 165.

³⁵⁸ А. Мейценъ. Сословия. История сословий въ Германии. С. 293.

³⁵⁹ Тамсама. С. 344.

Перш да значнай перамены стану саксонскіх літаў спры-
чылілася заваяванне напачатку IX ст. Саксонскай дзяржавы
каралём франкаў Карлам Вялікім. Саксонскія эдэлінгі-нобілі
паступова пераходзілі на бок франкаў. А вольныя сяляне, не
кажучы ўжо пра літаў, паступова закабаляліся ды становілі-
ся цалкам залежнымі людзьмі. Вядома, былыя фрылінгі не
маглі мірыцца з новым станам, а таму цягам 30 гадоў змага-
ліся за свае права. Iх натуральнымі супольнікамі сталі літы.
Прыкладам, у паўстанні Стэлінга ўдзельнічалі вольнарод-
жаныя (фрылінгі) і напалову вольныя (вольнаадпушчаныя і
літы). Фрылінгі сумесна з літамі «прагналі з краіны сваіх
паноў і пачалі жыць паводле старых звычаяў»³⁶⁰.

Тут важна здзейсніць, што нават у такіх крытычных мо-
мантах гэтыя два станы не становіцца адзінам народам,
прынамсі, храністы іх адрознівалі. Але напалову вольныя
літы, відаць, усё ж былі добра арганізаваны і ўяўлялі пэўную
вайсковую моц, інакш фрылінгі не сталі б хаўрусацаца з імі.

N.B. У германскіх княствах існаваў складаны «інстытут
літства». Літы, хоць і трапілі ў стан напаўзалежных, не міры-
ліся з сваім становішчам ды дамагаліся лепшага. Яны набыва-
валі пэўныя права вольных, паўнапраўных грамадзянаў ды
баранілі сваю свабоду. Прыкладам, літы і фрылінгі, удзельнікі
паўстання Стэлінга, «прагналі з краіны сваіх паноў і **пачалі
жыць паводле старых звычаяў**. (Забягаючы наперад, за-
важым, што праз некалькі стагоддзяў ваяры-літва ўчыняць
падобнае ў Мяндоўгавым каралеўстве, вядомым з булаў Папы
Інацэнта IV як Літовія.)

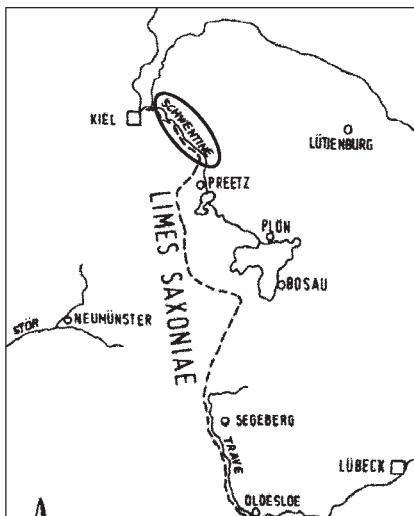
Славянскія літы

Ці магла быць падобная сацыяльная структура ў заходніх
славянаў? Умовы, принамсі, для яе ўзнікнення былі. Абадры-
ты, вялеты, іншыя славянскія плямёны амаль увесе час вая-
валі з германцамі, датчанамі ды і паміж сабою. Пра славяна-
германскія судачыненні на абшары Ніжній Эльбы (Лабы) зга-
даў Й. Херман. Там цягам вякоў паміж саксамі і славянамі-абад-

³⁶⁰ Неусыхин А.И. Проблемы европейского феодализма. С. 109.

рытамі існавала ваенна-палітычна мяжа – *limes Saxoniae*³⁶¹. Паабапал гэтай «этнічнай, сацыяльна-эканамічнай, культурна-гістарычнай і тэрытарыяльнай» мяжы стаялі бургі – умацаваныя паселішчы, жыхары якіх і вартавалі мяжу³⁶².

Абадрыты будавалі вялікія племянныя бургі па ўсёй сваёй зямлі. То былі гаспадарчыя і культурныя цэнтры. Бургі служылі сховішчамі і для вясковага насельніцтва, якое апрацоўвала зямлю феадала. Безумоўна, «уладары такіх бургаў наладжвалі сельскагаспадарчую вытворчасць у вясковых абшчынах залежных сялянаў»³⁶³. А трэба сказаць, што з пачатку Х ст. значна ўзрасла інтэнсіўнасць апрацоўкі зямлі. Храніст Гельмольд пісаў, што славяне **аралі зямлю плугам**, запрагаючы ў яго двух валоў або каня³⁶⁴. «Дадатковы працэкт, які паступаў у бургі, ствараў аснову для далейшага гандлю»³⁶⁵. Сваім чародом, рост гаспадарчай дзейнасці ўплываў на ўсе бакі жыцця славянскіх княстваў. Й. Херман пісаў, што «развіццё сацыяльной структуры ў паўночна-заходніх славянаў... было ў пэўнай ступені **падобным да саксонскага развіцця**»³⁶⁶, а, значыць, у славянаў таксама мог быць «інстытут літства».

Limes Saxoniae – мяжа паміж славянамі ды саксамі – пралягала і ўздоўж р. Schwentine (Святой?).

³⁶¹ Херрманн Й. Общество у германских и славянских племён... С. 76.

³⁶² Тамсама.

³⁶³ Тамсама. С. 80.

³⁶⁴ Helmolda kronika słowian. Warszawa, 1974. С. 352.

³⁶⁵ Херрманн Й. Общество у германских и славянских племён и народностей... С. 81.

³⁶⁶ Тамсама. С. 82.

Усходнія суседзі саксаў вымушаныя былі ствараць адпаведную гаспадарку, якая магла б забяспечыць эканамічныя падставы незалежнасці. На доказ эканамічнай і вайсковай ма-гутнасці славянаў можна падаць факт, што менавіта яны становіліся хаўруsnі-камі франкаў. Прыкладам,

Пілін Кароткі клікаў іх на дапамогу, калі збіраўся ваяваць з саксамі³⁶⁷. Абадрыты ўдзельнічалі ў крызвавых войнах Карла Вялікага з саксамі, што доўжыліся трыццаць тыры гады³⁶⁸. Вядомыя і войны славянаў паміж сабой. Славянскія ваяры пры-водзілі з тых войнаў палонных і, паводле рымскага і франкс-кага прыкладу, сялілі іх у сваіх вотчынах. Так ствараўся стан славянскіх літаў. І, верагодна, надалей іх называлі тым жа словам. Прынамсі, так можна зразумець тлумачэнне, хто та-кія літы, у дарчай грамаце Ляйтэрбергскаму кляштару (ад 1181 г.). У гэтым дақументе маркграфы Ота фон Мейсен і Дзітрых фон Остмарк пералічваюць некаторыя катэгорыі вясковых жыхароў іх маркі: «...seniores villarum, quos lingua sua supanos vocant, et in equis servientes, id est *withasii*... ceteri *liti*, videlicet hos est *zmurdi*»³⁶⁹ («вясковыя старэйшыны, якія на іх мове называюцца жупанамі, і конныя слугі – гэта віцязі... рэшта літы, гэта значыць, смерды»).

Апрацоўка зямлі плугам.

³⁶⁷ Грацианский Н. Карл Великий и славяне. С. 22.

³⁶⁸ Тамсама.

* Марка (з германскага mark ‘мяжы’) – памежная тэрыторыя, вылучаная з звычайнай тэрыторыяльнай адміністрацыі і падначаленая ўладзе маркграфа, г.зн. памежнага графа, які меў асобную адміністрацыю і войска. Маркі ствараліся дзеля зламання супраціву славянскіх пляменаў. Прыкладам, у захопленай у 1157 г. германцамі Брэнне, сталіцы славянскага племені стадаранаў, была створана Брандэнбургская марка – дзеля пакарэння вялетаў-люцічай: Mały słownik kultury dawnych słowian. С. 227.

³⁶⁹ Цыт. паводле: Meitzen A. Wanderungen, Anbau und Agrarrecht der Völker Europas nördlich der Alpen. I Abtheilung. Band II. Berlin, 1895. С. 240.

Як бачым, славянскім тэрмінам *смерд* маркграфы тлумачыць значэнне слова *літ*. Згаданы факт таксама можа служыць доказам існавання ў славянаў сацыяльнага стану *літаў*. Не выпадкова ж на славянскіх землях, падобна, як у Цюрынгіі, узнікалі паселішчы, назва якіх паходзіла ад тэрміна-назвы напаўзалежных суплеменікаў. Так, вядомы нямецкі мовазнаўца Р. Траутман падае тапонімы *Litten*, *Litsouw*, *Litzenitz* з палабскіх і памеранскіх славянскіх абшараў³⁷⁰.

ВЫСНОВЫ

Вайсковыя паходы, бітвы і ў рымскую эпоху, і ў рannім Сярэднявеччы заканчваліся захопам ваяроў суперніка. Палонныя, якія пачыналі служыць новым уладарам, атрымоўвалі ад іх адметную мянушку. Прыкладам, рымляне, перамогшы франкаў, асялілі палонных на памежных тэрыторыях рымскіх правінцый «то як рабоў і калонаў, то як ваенных пасяленцаў летаў (лэтав)».

Падобна і ў заваяванай франкамі Цюрынгіі зявіліся групы славянскіх пасяленцаў. Яны, вядома, трапілі ў залежны стан стан літаў. Ix, пераважна, так і называлі. Некаторых літаў франкі сялілі ў асобных паселішчах, якія атрымоўвалі назуву адпаведна гэтаму тэрміну. Прыкладам, у Цюрынгіі вядомыя вёскі *Lituania*, *Lytouga* (Літва, Літоўка).

Абадрыты, вялеты ды іншыя заходнія славяне таксама часта ваявалі з саксамі, датчанамі ды і паміж сабой. Пасля кожнага ўдалага паходу пераможцы прыводзілі палонных. Таму і ў славянскіх княствах міжрэчча Лабы і Одры меўся падобны сацыяльны стан напаўзалежных людзей літаў, якіх атаесамлялі з смердамі. Прынамсі, так вынікае з *Ляйтэрбергской дарчай граматы*. Больш того, на, прыкладам, палабскіх і памеранскіх абшарах узніклі паселішчы, назвы якіх утвораны ад тэрміна «літ».

Цягам часу стан палонных мяняўся. Рымляне, прыкладам, стараліся прывабіць «былых валакугаў і разбойнікаў» з

³⁷⁰ Trautmann R. Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. Teil III.
Н. 41, 42, 118.

ліку германскіх ваяроў зямельным надзелам ды прымусіць іх апрацоўваць зямлю. І былья грозныя германскія ваяры, што намерыліся заваяваць Рым, змушаныя былі выконваць працу рабоў. А таму ўяўляеца верагодным, што леты імкнуліся вярнуцца ў ваярскі стан. Панегірыст Яўменій нават напісаў пра «спакойных земляробаў»-летаў, якія «ахвотна зяўляюцца на заклік» рымскіх імператараў ісці на вайсковую службу. Шэрагі рымскіх легіёнераў сталі папаўняцца летамі.

Франкі таксама не грэбавалі паслугамі дасведчаных ваяроў. Іх нобілі выбіралі з літаў рыцараў свайго ўзброенага почату. А ў эпоху Каралінгаў літаў сталі браць на веннную службу.

І ў германцаў адбываліся падобныя сацыяльныя працэсы. Прыкладам, саксы сталі прымаць літаў «у стан службы ля шляхты». Як паведамляюць германскія «Хронікі», літаў нават залучалі ў склад саксонскага племені.

Так, у розныя эпохі, на розных тэрыторыях узрастала роля былых ваяроў. Яны становіліся, як бы цяпер сказаць, субектам дзяржаўнага будаўніцтва. Рымскія ды германскія леты, славянскія літы склалі адметныя сацыяльныя групы, стварылі свае «карпаратыўныя» ўстановы. Паступова яны дамагліся сацыяльнай роўнасці ды атрымалі права вольных грамадзянаў.

Прыкладам, А. Мейцэн падае, што «ваеннапалонныя, расцененія рымлянамі як *laeti*, германізавалі рымскія вобласці»³⁷¹. Саксонскія літы сталі супольнікамі саксонскіх фрылінгаў у іх змаганні з франкамі. Разам яны «прагналі з краіны сваіх паноў і сталі жыць паводле старых звычаяў».

(Забягаючы наперад, скажам, што і ваяры-літва заходнеславянскіх княстваў, паходжаннем з напаўзалежнага стану літаў, не толькі спрычыніліся да ўзнікнення паселішчаў з адпаведнымі назвамі ў Цэнтральнай і Ўсходняй Еўропе. Перасяліўшися з Мекленбургіі ды асеўшы на дрыгавіцкіх і крывіцкіх землях Полацкага княства, яны спрычыніліся да сварэння Вялікага Княства Літоўскага.)

---

³⁷¹ А. Мейценъ. Сословия. История сословий въ Германии. С. 280.

З ЛІТАЎ (ПАЎ)СТАЛА ЛІТВА

«...Паводле франка-саксонскага ўзору»

Як вядома, заходнімі суседзямі палабскіх славянаў былі германскія плямёны. А, прыкладам, у Цюрынгіі, як ужо згадвалася, жыло рознаэтнічнае насельніцтва. Німецкі гісторык Й. Херман нават напісаў, што «выразную геаграфічную мяжу паміж германскімі і славянскімі паселішчамі» нельга было правесці³⁷². Як відаць на малюнку (с. 103), дзе-нідзе славянскія і німецкія вёскі стаялі так блізка, што падаюцца дзвюма часткамі аднаго паселішча. Але паміж сак-самі ды абадрытамі цягам некалькіх вякоў існавала на Ніжній Лабе (Эльбе) ваенна-палітычная мяжа *limes Saxoniae*, абалап якой стаялі бургі³⁷³, дзе жылі феадалы з дружынамі³⁷⁴. (Згаданы німецкі гісторык А. Мейцэн падае, што на пачатку IX ст. Карл Вялікі ўсталяваў на ўсходзе сваёй новай дзяржавы падобную мяжу – *limes sorabicus*³⁷⁵.) У шэрагу тых вялікіх умацаваных паселішчаў вылучаўся галоўны горад абадрытаў Мехлін (цяпер Мекленбург), заснаваны, як мяркуюць, у VII ці ў VIII стагоддзі³⁷⁶. Аднак можна ўпэўнена гаварыць пра пастаянныя контакты двух этнасаў ды ўзаемнае перайманне матэрыяльнай культуры, хоць суадносіны не заўёды былі добрасуседскімі.

Славянскія плямёны, што жылі на абшары паміж Лабай і Одрай (німецкі храніст Адам Брэмэнскі называў яго *Sclavonia, Sclavia*), «знаходзіліся на адным узроўні грамадска-гага развіцця – на вышэйшай стадыі распаду абшчыннага ладу з ясна выяўленымі рысамі ваенай дэмакратыі»³⁷⁷. Несумненна, у вялетаў, «лепшых мараходаў у славянскай сям'і»³⁷⁸, а заадно і карсараў³⁷⁹, гэты працэс ішоў найбольш

---

³⁷² Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 76.

³⁷³ Тамсама.

³⁷⁴ Тамсама. С. 80.

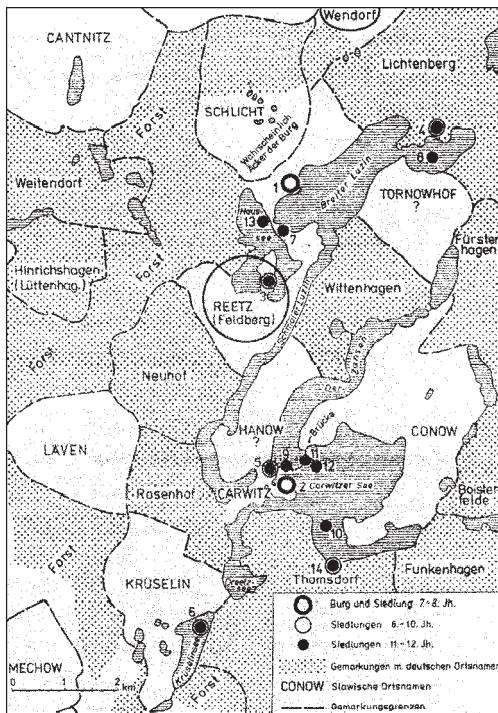
³⁷⁵ А. Мейценъ. Сословия. История сословий въ Германии. С. 280.

³⁷⁶ Mały słownik kultury dawnych Słowian. С. 229.

³⁷⁷ Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. М., 1982. С. 197.

актыўна. Дарэчы, яны на сваёй «прадзіме» сутыкаліся з античнай культурай³⁸⁰, а таму Палаб'е ды Памор'е вылучаліся некаторымі рысамі матэрыяльнай культуры, прыкладам, адметным, як згадвалася, посудам, – фельдбергскім, «які вырабляўся на ганчарным крузе, быў добра аблеплены і багата аздоблены»³⁸¹. У славянскіх гарадах, як сведчаць нямецкія місіянеры, былі «вуліцы, плошчы, храмы ды іншыя вялікія будынкі»³⁸².

Дарэчы, менавіта ў Фельдбергу (колішняя акруга Нойштрэліц, што паўночней Берліна), археолагі раскопалі былыя вялецкія ўмацаваныя паселішчы з «лінейнымі» вуліцамі, забудаванымі вялікімі дамамі, з храмамі ды месцам для сходу³⁸³. Й. Херман меркаваў, што ў такіх паселішчах маглі жыць ад 600 да

Вялецкія гарады і паселішчы на славянскім (незаштрыхаваным) абрашы.
(Вылучаны Фельдберг і Вендорф.)

³⁷⁸ Гильфердинг А. История балтийских славян. Ч. I. М., 1994. С. 79.

³⁷⁹ Helmolda kronika słowian. С. 296.

³⁸⁰ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 80.

³⁸¹ Развитие этнического самосознания славянских народов... С. 201.

³⁸² Грацианский Н. Заэльбские славяне в борьбе с немецкой агрессией в X-X вв. // Исторический журнал. 1942. Книга 8. С. 38.

1200 чалавек³⁸⁴. Ён жа ў іншым выданні падае, што славянскія бургі, у лацінскіх крыніцах названыя **civitates**³⁸⁵, верагодна, цэнтры абшчыны, накшталт сорбскай жупы, польскага *аполе*. У такіх бургах падчас нападу ворага хавалася і навакольнае насельніцтва³⁸⁶. Падобныя ўмацаваныя **civitates** заснавалі таксама іншыя заходнеславянскія плямёны, таму што, як вядома, «**славяне заўсёды былі будаўнікамі гарадоў**»³⁸⁷.

Абарончая ўмацаванні славянскіх гарадоў складаліся з драўляных канструкцый і некалькіх зямляна-каменных пластоў, што выяўлена падчас археалагічных даследаванняў. Й. Херман падаў прыклад складанай канструкцыі абарончай сцяны горада Берэн-Любычын (акруга Цецераў). У іншых гарадах абарончыя збудаванні былі яшчэ больш магутнымі. Вядома, прыкладам, што падчас аблогі руянскага горада Арконы германцы вымушаныя былі выкарыстоўваць спецыяльныя рухомыя прыстасаванні, з дапамогай якіх яны зусім нядаўна штурмавалі рымскія гарады³⁸⁸.

Ужо з гэтых фактаў можна зрабіць выснову пра адпаведныя тэхнічны ўзровень будаўніцтва, інжынерна-архітэктурныя здольнасці славянскіх дойлідаў, пра той высокі ўзровень

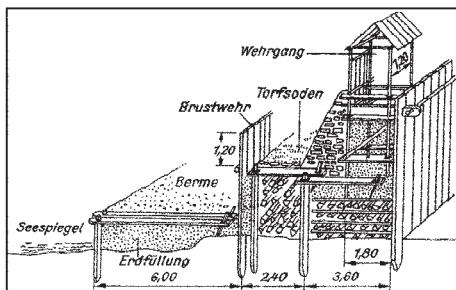

Схема абарончай сцяны славянскага горада Любычын.

³⁸³ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 80.

³⁸⁴ Таксама.

³⁸⁵ Die Slawen in Deutschland. Hrsg. J. Herrmann. Berlin, 1985. С. 17.

³⁸⁶ Развитие этнического самосознания славянских народов. С. 201.

³⁸⁷ Bogusławski W. Dzieje słowiańskich północno-zachodniej do połowy XIII w. Księga III. Poznań, 1892. С. 13.

³⁸⁸ Таксама. С. 652.

грамадскага, эканамічнага развіцця, што даваў магчымасць будаваць такія бургі.

З неабходнасці абароны падчас пастаянных войнаў вынікала імкненне вялецкіх плямёнаў да дзяржаўнага жыцця³⁸⁹. У славянаў, як і ў германцаў, ужо мелася веча³⁹⁰. І на гэтым народным сходзе вырашаліся асноўныя дзяржаўныя пытанні: пачатку вайны, замірэння, знешніх зносінаў, культаў³⁹¹. Не выпадкова Й. Херман меркаваў, што грамадскі лад славянскіх палабскіх плямёнаў нязначна адрозніваўся ад ладу германцаў. І наагул, **князі абадрытаў ды іншых плямёнаў... «удзельнічалі ў фармаванні феадальных дачыненняў падвode франка-саксонскага ўзору»**³⁹². А з гэтага вынікае, што і на правым беразе Лабы адбываліся тыя ж самыя грамадскія і сацыяльныя працэсы.

---

³⁸⁹ Гильфердинг А. История балтийских славян. С. 69.

³⁹⁰ Helmolda kronika słowian. С. 140.

³⁹¹ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 77.

³⁹² Тамсама. С. 83.

«...Ceteri iiti, videlicet hoc est zmurdi...»

Рабоў-супляменнікаў у заходніх славянаў, як вядома, не было. Але падняволънымі становіліся палонныя, якіх прыводзілі з кожнага ўдалага паходу. Палонных дзялілі «паміж ваярамі або прадавалі на рынку»³⁹³. Палацкія ды паморскія славяне вымушаныя былі пастаянна ваяваць. Працяглы час яны супернічалі ды змагаліся з франкамі. Прыкладам, паводле «Хронікі Фрэдэгара» франкі ў 631 г. напалі на дзяржаву Само, але не перамаглі ды вымушаныя былі ўцякаць³⁹⁴. Сваім чародам, шмат разоў пасля «вініды ўрываліся ў Цюрынгію ды іншыя вобласці каралеўства франкаў, спустрошваючы іх»³⁹⁵. Венрагодна, гэтае спусташэнне азначала і захоп насельніцтва.

У 789 г. кароль франкаў Карл Вялікі ваяваў з вялетамі, у 810 г. – з лініямі ды бытаньцамі. А вось абадрыты тым часам хайурсавалі з франкамі ды ўдзельнічалі ў шмат якіх сумесных вайсковых паходах. Так, як згадвалася, на дапамогу маярдому Піпіну, калі ён пачаў змаганне з сваім братам, які схайурсаваўся з саксамі, прыйшло славянскае вой-

Славянская дзяржава Само –
супернік франкаў.

³⁹³ Гильфердинг А. История балтийских славян. С. 57.

³⁹⁴ Грацианский Н. Славянское царство Само.// Исторический журнал.

1943. № 5-6. С. 44.

³⁹⁵ Тамсама.

ска – 100 тысяч ваяроў. (Такую лічбу падае польскі гісторык В. Багуслаўскі³⁹⁶. Калі войска было нават у дзесяць разоў меншым, то ўсё ж можна меркаваць пра эканамічны ўзровень абадрыцкай дзяржавы, якая магла ўзбройць і ўтрымваць такое войска.) З іх дапамогай Піпін скарыў брата і саксаў³⁹⁷.

Нямецкія хронікі паведамляюць пра частыя войны славянаў з германцамі ў сярэдзіне IX ст. (Пасля ўвогуле наступіў «перыяд славянска-нямецкіх войнаў X ст.»³⁹⁸). Так, абадрыты двойчы, у 844 і 845 гг., знішчалі Гамбург, дзе ў той час усталівалася хрысціянская мітраполія³⁹⁹.) Безумоўна, паводле звычаю таго часу, кожным разам пераможцы вярталіся дамоў з палонам. У 980 г. абадрыцкі князь Мсцівой **начале тысячи коннікаў** выбраўся разам з войскам імператара Атона I у Італію, дзе германцы ваявали з сарацынамі⁴⁰⁰. Праўда, з таго паходу вярнуліся не ўсе абадрыцкія вершнікі, але князь Мсцівой прыдбаў ваярскі досвěд, які спатрэбіцца яму ў будучым паўстанні.

Вядомыя і рабаўнічыя паходы заходніх славянаў на данаў⁴⁰¹. В. Багуслаўскі, спасылаючыся на дацкія сагі, пісаў, што славяне нападалі на Ютландыю і нават асядалі там, трапляючы, праўда, пазней у ярмо да данаў⁴⁰². У X ст. славяне пачынаюць нападаць

Пячатка Атона I.
(Павялічана.)

³⁹⁶ Bogusławski W. Dzieje słowiańszczyzny północno-zachodniej... C. 25.

³⁹⁷ Strzelczyk J. Drzewianie połabscy. C. 108.

³⁹⁸ Тамсама. С.84.

³⁹⁹ Bogusławski W. Dzieje słowiańszczyzny północno-zachodniej... C. 57, 59.

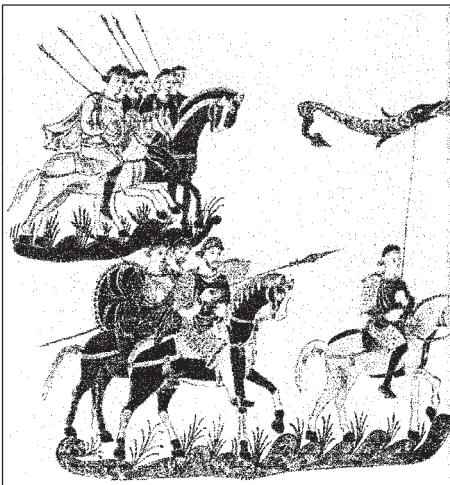
⁴⁰⁰ Labuda G. Powstania słowian połabskich u schyłku X wieku. // Slavia occidentalnis. № 8. Poznań, 1947. C. 170; Helmolda kronika słowian. C. 133.

⁴⁰¹ Lecejewicz L. Miasta słowian północnopołabskich. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1968. C. 57.

⁴⁰² Bogusławski W. Dzieje słowiańszczyzny północno-zachodniej... C. 3.

на ўжо хрысціянскую Данію⁴⁰³. Як падае Гельмольд, яму распавядалі, «што ў горадзе Мехліне ў гандлёвы дзень налічылі 700 палонных данаў, прызначаных на продаж»⁴⁰⁴. Абадрыты і вялеть да X ст. не жылі ў згодзе, а часта ваявалі паміж сабой. А. Гільфердынг пісаў, што славяне рабілі рабамі не толькі палонных германцаў. Пасля перамогі ў міжусобных войнах «люцічы зводзілі ў няволю бодрычаў, памаране — люцічаў»⁴⁰⁵. Захопленых у такіх бітвах-наездах палонных сялілі на княскіх дварах, сядзібах дружынных і вяскоўых старшинаў, а таксама ў асобных сёлах. (Як згадвалася, так з'яўляліся славянская літы.)

Пацвярджае існаванне славянскіх літаў, як напалову вольных сялянаў, В. Багуслаўскі. Ён пісаў, што «ў захопленай франкамі і саксамі славяншчыне дзеяліся жудасныя рэчы. Саксы забівалі лехаў*, **закабалілі людзінаў (літаў)**, зганялі мясцове насельніцтва з іх зямельных уладанняў»⁴⁰⁶. (На здзекі славяне адказалі паўстаннем 990 г.) Як бачым, В. Багуслаўскі вылучаў шляхту-лехаў ды літаў, «прасталюдзінаў», звычайных сялянаў, якія раней мелі ўсё ж нейкую свабоду.

Германскія воіны ў паходзе.
(Мініяцюра X ст.)

⁴⁰³ Тамсама.

⁴⁰⁴ Гельмольд. Славянская хроника. С. 238.

⁴⁰⁵ Гильфердинг А. История балтийских славян. С. 58.

* Лехі, лехіты (Lechitae паводле польскага храніста Кадлубека) – так некаторыя польскія навукоўцы называюць пэўныя катэгорыі насельніцтва палабскіх плямёнаў, відавочна, шляхту. Паводле кантексту твора В. Багуслаўскага, лехіты – вольныя, яны ж ваяры, а, значыць, асноўныя ворагі саксаў.

⁴⁰⁶ Bogusławski W. Dzieje słowiańskszczyzny północno-zachodniej... С. 17.

Пацвярджэнне знаходзім і ў нямецкага гісторыка А. Мейцэна, які парабоўнаваў літаў з рабамі і сцвярджаў, што *літы* паходзяць з «падначаленага народу»⁴⁰⁷. Яшчэ раз згадаем дарчую 1181 г. двух маркграфаў для Ляўтарбергскага кляштара: «*ceteri liti, videlicet hoc est zmurdi...*»⁴⁰⁸ («рэшта – літы, зразумела, гэта смерды...»).

Варта звярнуць увагу, што тэрмін *літы* тлумачыцца словам *смерды*. Верагодна, абодва слова аднолькава выкарыстоўваліся. Першае, відаць, было больш афіцыйным, а смерды, – размоўнае, як лічыць польскі гісторык К. Тымянецкі⁴⁰⁹. Яны «княжыя людзі», а таму можна меркаваць, што іх прывёў князь як палонных.

Ягоны калега Ю. Бардах згадаў іншы дакумент, у якім смерды вылучаны з агульнага пераліку вясковых жыхароў – *litaў, aльдъяў i чыншавікоў*. І гэты факт, – рэзюмуе Ю. Бардах, – сведчыць супраць меркавання пра паходжанне смердаў з палонных⁴¹⁰. Але ў сваёй навуковай працы «*Zmierzch smerdów*» («Заняпад смердаў») Ю. Бардах падае і думку расійскага гісторыка С. Юшкова, што смерды Маскоўскай дзяржавы, феадальна залежнае насељніцтва, паводле свайго грамадска-прававога стану збліжаюцца з лангбардскімі альдзіямі ды франконскімі літамі⁴¹¹.

З пададзеных дакументаў ды меркаванняў навукоўцаў вынікае, што літы ўсё ж чымсьці адрозніваліся ад смердаў. Прынамсі, яны жылі асобна. На пацвярджэнне можна падаць назvu мясцовасці *Malici zmurdjaca* ў Мекленбурзе⁴¹². І М. Ежова згадвае славянскія паселішчы *Smorte* з акругі Пенцлін, *Smerdele* з акругі Ростак ды тэрытарыяльна не акрэслены *Smarzenow I -78, 90, II – 86.*

⁴⁰⁷ А. Мейценъ. Сословия. История сословий въ Германии. С. 344.

⁴⁰⁸ Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte in Schlesien und der Ober-Lausitz. Hamburg, 1832. С. 66-69.

⁴⁰⁹ K. Tymieniecki. Studia Historica. W-wa, 1958. №. 105-136. Prace Komis. Hist. T. 18. Z. 2. Poznań, 1959. С. 50; H. Schuster-Sewc. Zur Bezeichnung des Aauern... // Zeitschrift für Slawistik. № 9, 1964. Z. 2. С. 241 – 255.

⁴¹⁰ Bardach J. Zmierzch smerdów. // Z polskich studiów slawistycznych. Серia 3. Historia. Warszawa, 1968. С. 61; K. Tymeniecki. Studia Historica. С. 105-136; Prace Komis. Hist. T. 18. Z. 2. С. 50.

⁴¹¹ Bardach J. Zmierzch smerdów. С. 46.

⁴¹² Тамсама. С. 61.

Ёсць падстава гаварыць, што славянскія ваяры выкарыстоўвалі менавіта літаў як зброяносцаў. Так, В. Багуслаўскі пераказаў звесткі храніста Саксона Граматыка пра бітву (верагодна, у 715 г.) каля паселішча Бравалс⁴¹³, дзе ад захопнікаў шведаў і нарвежцаў адбіваліся датчане. Датчанам дапамагаў полк люцічаў, якія вылучаліся сваімі зброяй і рыштункам. Тыя люціцкія ваяры мелі шчыты колеру медзі ды доўгія мячы. «Б'ючыся, славяне закідвалі шчыты за спіну або аддавалі іх слугам-пахолкам»⁴¹⁴. Праўда, В. Багуслаўскі не падае, як называюцца тыя пахолкі-служкі ў «Хроніцы» Саксона Граматыка. Але сам факт прысутнасці такіх памочнікаў-зброяносцаў у люціцкіх ваяроў дазваляе меркаваць, што гэта маглі быць літы, – падобна, як і ў германцаў. Напачатку яны былі на ўтрыманні свайго гаспадара, але пазней, нажыўшыся на рабаўнічых паходах і войнах, пачалі жыць і нават ваяваць самастойна. Прынамсі, на карысць такога меркавання сведчаць шматлікія паселішчы, у назве якіх – слова *līm*.

Litten, Lettowe – паселішчы літаў і... літвы?

Што да літскіх паселішчаў, у якіх жылі толькі літы, то можна спаслацца на даследаванні вядомага нямецкага мовазнаўцы Р.Траутмана, які падае тапонімы *Litten*, *Litsouw*, *Litzenitz* з палабскіх і памеранскіх славянскіх абшараў⁴¹⁵, а таксама М. Ежовай, якая адшукала ў нямецкім дакуменце пад 1314 г. тапонім *Lettowe** з выспы Руя⁴¹⁶.

Уяўляе пэўную цікавасць яшчэ адзін факт. Як ужо згадвалася, Карл Вялікі, «рэалізуючы сваю антысаксонскую палітыку, масава высыляў саксаў і ў 804 г. аддаў абадрыцкаму

⁴¹³ Гильфердинг А. История балтийских славян. С. 76.

⁴¹⁴ Bogusławski W. Dzieje słowiańsko-zachodniej... C. 8.

⁴¹⁵ Trautman R. Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. Teil III. Berlin, C. 41, 42, 118.

“Lettowe, ‘летавы’ – славінізаваная форма множнага ліку ад *lit*. Параўн. нямецк. Litten.

⁴¹⁶ Jeżowa M. Słowińskie nazwy miejscowe wyspy Rugii. C. 56.

князю Дражко Нордальбінгію^{**}⁴¹⁷, зямлю залабскіх, ад боку франкаў, саксаў⁴¹⁸. Польскі гісторык Е. Стшэльчык пераказаў меркаванне, што імператар Карл Вялікі пасадзіў славянаў на левым беразе Лабы дзеля свайёй выгады. Яны павінны былі стаць «**стражнікамі ракі**» (Stromhbyter) супраць непрыяцельскіх – у стасунку да франкаў – славянскіх плямёнаў і адначасова заставацца хаўруснікамі Карла Вялікага супраць скароных саксаў⁴¹⁹. (Гэты абавязак – быць стражнікамі – нагадаў паведамленне Галіцка-Валынскага летапісу пра *старожу*, якую паслала літва на возера З'ята, пра што ўжо гаварылася. Як уяўляеца, абавязкі тых стражнікаў на Лабе і літоўскай старожы па-над палескім возерам вельмі падобныя. Літва на Палессі, як калісьці леты на памежных абшарах Рымскай імперыі ды славянскія ваяры на Лабе, абавязана была несці вызначаную ёй спецыяльную службу.)

Зрэшты, на прыдбаных саксонскіх землях абадрыты маглі (фармуочы феадальныя дачыненні *паводле франка-саксонскага ўзору*) утварыць – на рымскі лад – паселішчы калонаў: летаў, літаў. Ускосна такое меркаванне пацвярджаеца даследаваннем гісторыка В. Кіпарскага, які выявіў у «нова-верхне-нямецкім ды сярэдне-ніжне-нямецкім назвы **Lettowen** «Літва»⁴²⁰.

Як магла ўтварыцца літва?

У вялетаў (вялетаў-люцічаў) нашмат раней, чым у іншых славянаў, адбылося сацыяльнае расслаенне грамадства. У іх што пэўны час мянілася ўлада: племяннога князя, нобіляў, народнага сходу⁴²¹. Але ўжо ў X ст. у вялетаў не было князёў... Усім распарараджаўся сход⁴²², і не было іншай грамадской ула-

---

^{**}Нордальбінгія, Паўночная Альбія (Белая), краіна залабскіх саксаў, сучасная Заходняя Гальштынія.

⁴¹⁷ Тамсама. С. 113.

⁴¹⁸ Bogusławski W. Dzieje słowiańszczyzny... С. 29.

⁴¹⁹ Strzelczyk J. Drzewianie połabscy. С. 113.

⁴²⁰ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. II. С. 502.

⁴²¹ Гильфердинг А. История балтийских славян. С. 139.

⁴²² Helmolda kronika Słowian. С. 157.

ды акрамя адзінага рашэння сходу⁴²³, – верагодна, веча. Й. Херман пісаў, што ў люцічаў перад пагрозай германскага прабачэння адбылася «мабілізацыя шырокіх народных мас дзеля абароны»⁴²⁴. Пачынаючы з IX ст., на галоўную арэну выйшла люціцкае сялянства. Менавіта сяляне ўмацавалі сваё становішча ў грамадстве, пацвердзілі свае правы ды аднавілі «стасункі ваенны дэмакратыі, а таксама **адметныя племянныя культуры**»⁴²⁵. Як бачым, у вялетаў-люцічаў адбылося тое ж, што і ў саксаў падчас паўстання Стэлінга.

Тады, як згадвалася, *фрылінгі* ‘вольныя’ ды *сервілес* ‘напалову вольныя (г. зн. вольнаадпушчаныя і ‘літы’) прагналі з краіны сваіх паноў і сталі жыць паводле старых законаў. Да рэчы, вядомае больш раннє «супрацоўніцтва» гэтых двух станаў. Так, у 555 г. падчас паўстання цюрынгскіх саксаў супраць франкаў мясцовыя літы, «не зважаючы на нянявісьць да саксаў, прынялі ўдзел у паўстанні, за што Хлотар, кароль франкаў, спустошыў Цюрынгію»⁴²⁶. Дык чаму люцічы, скажам, не маглі заклікаць дзеля сумеснай баравцьбы сваіх літаў?

У саксаў, паводле меркавання А.І. Неусыхіна, «літства кожны раз скрупулёзна адмяжоўваецца ад свабоды (*libertas*) менавіта як *servitium*»⁴²⁷, г. зн. слугі. Верагодна, і ў славянаў літы ўтваралі асобныя атрады. Можна меркаваць нават, што ў славянаў даўно меліся такія гурты. Мабыць, такую грамаду меў на ўвазе Гельмольд, калі распавядаў пра рабаванні маёmacці абадрыцкага біскупа Вага «разбойнікамі, якія часам прыходзячы сюды ад ранаў (руянаў – З.С.) або вільцаў, не шкадуюць і ягоных уладанняў»⁴²⁸.

Як ужо згадвалася, князі абадрытаў і іншых плямёнаў.. «удзельнічалі ў фармаванні феадальных дачыненняў паводле франка-саксонскага ўзору». (А ў германскіх княствах напрыканцы IX ст. утварыўся фактывна новы стан – літы, якія,

⁴²³ Гильфердинг А. История балтийских славян. С. 111.

⁴²⁴ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 82.

⁴²⁵ Таксама.

⁴²⁶ Bogusławski W. Dzieje słowiańska i polsko-zachodniej... С. 18.

⁴²⁷ Неусыхин А.И. Проблемы европейского феодализма. С. 161.

⁴²⁸ Гельмольд. Славянская хроника. С. 59.

паводле некоторых гісторыкаў, абавязаныя былі несці вайсковую службу⁴²⁹.) То, верагодна, лад жыцця і абавязкі саксонскіх ды славянскіх літаў былі падобнымі. Верагодна, і славяне вымушаныя былі адступіцца ад традыцыйнага вайсковага абавязку толькі вольных суграмадзянаў, асабліва, калі да гэтага вымушалі абставіны. Без літаў, колішніх ваяроў, не абышліся ў другой чвэрці Х ст., калі пачаліся абарончыя вайны вільцаў, якія самаахвярна змагаліся «супраць заваёўнікаў з Саксоніі ды захопніцкай палітыкі імператараў Атонаў»⁴³⁰.

Так, Й. Херман падае, што «ў гэтых войнах **стала больш значнай роля вольных сялянаў**. (Яны ў 983 г. дамагліся поспеху ў адным з найвялікшых паўстанняў Х ст...)»⁴³¹, а таксама і ў паўстанні 990 г. пад кірауніцтвам князя Мсцівоя. Тады славянскае войска спустошила Нордальбінгію, напаліла касцёлы і пазабівала святароў⁴³².) Як вынікае з кантэксту, хтосьці выконваў менш значную ролю. Хто яшчэ мог удзельнічаць у паўстанні? Далучыліся, верагодна, нобілі і літы. Аднак, паводле сведчання таго ж Й. Хермана, «пра панаванне племянных нобіляў у люціцкім звязе няма амаль ніякіх звестак»⁴³³, а напрыканцы X ст. «арганізатарамі войска выступалі паганская святары»⁴³⁴. Выпадае меркаваць, што «менш значную ролю» выконвалі літы – жыхары абадрыцкіх, люціцкіх, руянскіх паселішчаў, прыкладам, **Litten, Lettowe** ды іншых падобных – асобны сацыяльны стан. Створаныя імі атрады ці дружыны ніколі не становіліся ў шэрагі ваяроў іншых станаў. Таму нельга выключыць і ўтварэнне для гэтых вайсковых фармаванняў асобнай назвы.

Славянскія суграмадзяне маглі клікаць іх, скажам, словам літва. Гэтая назва дзеля пазначэння і адначасовага вылучэння ваяроў напаўзалежнага стану ўтварылася ад тэрмі-

⁴²⁹ Неусыхин А.И. Проблемы европейского феодализма. С. 158.

⁴³⁰ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 81.

⁴³¹ Тамсама.

⁴³² Helmolda kronika słowian. С. 135.

⁴³³ Херманн Й. Общество у германских и славянских племен и народностей... С. 81.

⁴³⁴ Тамсама.

на літ з далучэннем праславянскага суфікса з зборным значэннем *-tv-* (*-tve-*). Параўнайце: беларускія *дзяцьва*, *спадарства*, *казацтва*; польскія *dziatwa*, *państwo*; расійскія *братва*, *настъва*, *воинство*.

Тут згадаем меркаванне М.П. Грацыянскага пра тых, хто даў назыву Францыі: «...назва франкі не выкарыстоўвалася ў сэнсе этнічнага тэрміна, а **далучалася** да шмат якіх заходнегерманскіх народнасцяў»⁴³⁵.

Ці верагоднае ўтварэнне тэрміна літва ад этноніма люцічы?

Вядомы наш эмігранцкі гісторык Паўла Урбан, які даследуе дзеі Вялікага Княства Літоўскага, выводзіць літву таксама ад заходніх славянаў. Ён сцвярджае, што слова літва – гэта пераробка тэрміна лютва, які ўтварыўся з этноніма люцічы – вядомага заходнеславянскага племені. Такое меркаванне заснавана, верагодна, на адметным (калі не памылковым, як уяўляеца) напісанні ў Папскіх булах назывы Міндоўгава каралеўства Літва – *Liutowia*⁴³⁶. У гэтых дакументах, дарэчы, сустракаюцца таксама іншыя формы назывы каралеўства: *Litwia*, *Letowia*.

Паходжанне тэрміна літва з этноніма люцічы магло быць яўляцца верагодным, калі б разглядалася паходжанне назывы племя або народа. Але літва, як ужо гаварылася, – не племя і не народ, а сацыяльны стан. Гэтыя прафесійныя ваяры паходжаннем з палонных (у тым ліку і з захопленых, прыкладам, памаранамі ваяроў-люцічай), аднак не з нейкага аднаго этнасу. І, зразумела, ваяры-літва не былі генетычна звязаныя з нейкім адным канкрэтным племенем. Яны былі аб'яднаныя не паходжаннем, а сваёй прыналежнасцю да напаўзалежнага стану, з якога бытывалі ваяры, бытывалі вольныя людзі, імкнуліся выбіцца, як гэта зрабілі, прыкладам, рымскія лэты, учыніўшы свае карпаратыўныя ўстановы. Стан, у якім апы-

⁴³⁵ Грацианский Н.П. Из социально-экономической истории западноевропейского средневековья. С. 77.

⁴³⁶ Міндоўг, кароль Літвы ў дакументах і съведчаннях. С. 55.

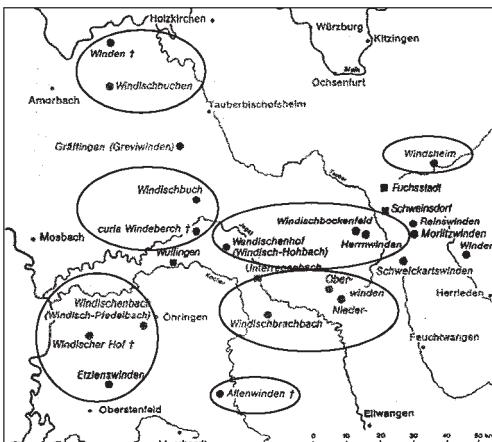
нуліся славянські літи, прымусі їх ствариць адпаведныя хайрусы. Згуртаваныя ваяры-літы зaimелі назыву *літва*.

А таму малаверагодна, каб менавіта вялетьы-люцічы, якія ўжо грунтоўна заявлі пра сябе на гістарычнай арэне ўсёй Еўропы, а не толькі Мекленбургії, выракліся свайго знакамітага этнічнага імя ды сталі называцца літвой. Да таго ж, люцічы не самая першая іх саманазва. Цягам сваёй шматвекавой гісторыі яны вымушаныя былі ісці пакручастым шляхам, і на розных этапах, у розныя эпохі былі вядомыя пад рознымі іменамі.

Безумоўна, люцічы выйшлі з вянец-даў – так антычныя аўтары называлі групу раннеславянскіх плямёнаў, што жылі на «абшары ад Прыкарпацця да Вялікай (Паморскай) затокі Балтыйскага мора»⁴³⁷. Але ў VIII ст. з'яўляеца тэрмін «вялетьы»⁴³⁸.

Арабскі падарожнік Ібрагім ібн Якуб занатаваў падобную форму — *weltaba* ‘вялеты’⁴³⁹

Храніст франкаў Эгінхард (Эйнгард) падаў амаль такую ж іх саманазву – *weletabi*⁴⁴⁰, таму што вялеты сябе так называлі. Але сярод франкаў яны былі вядомыя як *wiltzi* ‘вільцы’, пры-

Вянескія паселішчы на ўсходнім абшары карадеўства Франкаў.

⁴³⁷ БелСЭ, Т. 3, С. 23.

⁴³⁸ Dowiat Jerzy. Pochodzenie dynastii zachodnio-pomorskiej i ukształtowanie się terytorium księstwa Zachodnio-Pomorskiego. // Przegląd historyczny, Tom XLV, Zeszyt 2-3, Warszawa, 1954. C. 262,

439 Тамсама.

⁴⁴⁰ Annales d'Éginhard. // Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France. C. 34.

намсі, у апошняй чвэртцы VIII ст.⁴⁴¹. Такое ж іх імя – *vilci* – за-
пісаў храніст другой паловы IX ст. г. из. Баварскі Географ⁴⁴².
Але ён ужыў слова *vilci* ў іншым, чым франкскія храністы, зна-
чэнні: «Тэрмін *vilci* ў Баварскага Географа азначае пэўнае па-
літычнае аб'яднанне»⁴⁴³.

Можна меркаваць, што назва люцічы пераходзіць на ўсіх
чальцоў люціцкага звязу. Прыкладам, «Багуслаў I, князь За-
ходняга Памор'я, тытулаваўся *princeps Liuticorum*»⁴⁴⁴ ‘князь
люціцкі’. Як бачым, у гэтую назуву ўжо ўкладзены палітычны
сэнс. «З выкарыстаннем тэрміна «люцічы» дзеля пазначэння
вялецкага звязу сустракаемся пасля ў Адама Брэменскага, аў-
тара XI ст., і залежнага ад яго Гельмольда»⁴⁴⁵. Пад імем люцічы
ў іх творах выступае звяз чатырох плямёнаў: ратараў (рада-
раў), даленчанаў, чразпенянаў і хіжанаў (кішанаў)⁴⁴⁶. Польскі
гісторык Ежы Довят, аналізуючы сведчанні розных храністаў,
сцвярджвае: «Тэрміны вялеты-люцічы ўжываліся цягам VIII –
IX стст. у дваякім значэнні: або этнічнай групы, або палітыч-
най адзінкі, менавіта «звязу чатырох плямёнаў»⁴⁴⁷.

Зрэшты, люцічы, каб адрознівацца ад іншых хаўруснікаў
згаданага звязу, маглі ўзяць сабе, чарговы раз, новае імя –
літва. І некаторыя народы, скажам, суседзі, маглі называць
іх новым іменем, а тыя, хто жыў далей, і не ведалі пра заме-
ну. Але ў такім выпадку, перасяліўшыся ў наш край, люцічы
прynesлі б толькі сваё новае імя. Аднак у нашай тапаніміцы
знаходзім абедзве формы згаданага этноніма. Прыкладам, на
Міншчыне вядомыя некалькі паселішчаў, паходжанне назвы
якіх можна звязаць з люцічамі: Лютыя Крупскага, Люцец
Барысаўскага, Люці Пухавіцкага, Лютка Смалявіцкага раёнаў.
Варта зазначыць, што некаторыя вёскі люціцкага паходжан-
ня знаходзяцца непадалёку ад паселішчаў Літва: Лютовічы

⁴⁴¹ Тамсама.

⁴⁴² Kiersnowski R. Plemiona Pomorza Zachodniego. // Slavia Antiqua. Т. 3.
1952. С. 78.

⁴⁴³ Dowiat Jerzy. Pochodzenie dynastii zachodnio-pomorskiej... С. 264.

⁴⁴⁴ Тамсама. С. 239.

⁴⁴⁵ Тамсама. С. 265.

⁴⁴⁶ Гельмольд. Славянская хроника. С. 59.

⁴⁴⁷ Dowiat Jerzy. Pochodzenie dynastii zachodnio-pomorskiej... С. 265.

Капыльскага раёна – Літва Уздзенскага, Люташ, Люціна, Люцынка Валожынскага – Літва Маладзечанскага раёна⁴⁴⁸. І ў Капыльскім раёне ёсьць вёскі Вялешына (Капыльскі с/с), Вялешына I ды Вялешына II (Слабада-Кучынскі с/с), а ў Валожынскім — Вялец (Сакаўшчынскі с/с)⁴⁴⁹. Вёску Вялетава знаходзім і ў Карэліцкім раёне.

Відавочна, што ў тапаніміцы Панямоння адлюстраваліся розныя этнонімы аднаго і таго ж народа – вялетаў-люцічай, – асобныя гурты ці роды якога перасяляліся сюды ў розны час і засноўвалі паселішчы, называючы іх паводле свайго актуальнага імя. Але няма падставы ўключаць у гэты часавы-этнічны шэраг паселішчы Літва. Як вядома, вільцы сталі называцца люцічамі напрыканцы X ст.⁴⁵⁰ А ўжо на пачатку наступнага, у 1009 г., Літва – вядомы геаграфічны аб'ект далёка па-за межамі люціцкай тэрыторыі, аднак занатаваны менавіта ў нямецкіх аналах. Як уяўляеца, за такі надта малы адрэзак часу вільцы-люцічы не змаглі б чарговы раз памяняць саманазву ды яшчэ і засведчыць сябе ў іншым рэгіёне.

Зыход літвы

Шматвекавое супрацьстаянне германцаў і славянаў не магло скончыцца «мірным суіснаваннем». Асабліва зацяထы бітвы адбыліся падчас паўстання ў X ст.⁴⁵¹ Тагачасны вестфальскі манах Відукінд так пісаў пра барацьбу вялетаў: «Яны ваявалі за свабоду, супраць пагрозы скрайняга рабства»⁴⁵².

У вялетаў-люцічай, у ачоленым імі магутным племянным звязе, да канца VIII ст. яшчэ захоўвалася былая племянная структура. Паводле нямецкай хронікі, г.н.з. Кведлінбургскіх аналаў, вялеты ў той час падпарадкоўваліся Карлу Вялікаму.

⁴⁴⁸ Рапановіч Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мн., 1981. С. 160.

⁴⁴⁹ Тамсама. С. 58-59.

⁴⁵⁰ Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. С. 203.

⁴⁵¹ G. Łabuda. Powstania słowian połabskich u schyłku X wieku. // Slavia Occidentalis. № 8. 1939 – 1947. С. 170.

⁴⁵² Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. С. 203.

Але гэты факт не азначае, што яны мелі статус падняволных. Так, у згаданай хроніцы паведамляеца, што, прыкладам, правадыр вялетаў адрозніваўся ад іншых прывілеяваных сваім паходжаннем (*nobilitate generis*) і ўзростам. Аўтар Кведлінбургскіх аналаў называе яго rex ‘кароль’⁴⁵³. Варта да-даць, што франкі называлі вялетаў вільцамі⁴⁵⁴. То, відаць, пад «краінай Вількінлянд» трэба разумець дзяржаву вільцаў-люцічай. Праўда, згаданага ў скандынаўскай «Сазе пра Тыд-рэка Бэрнскага» князя Вількіна з «краіны Вількінлянд» некаторыя гісторыкі маюць за правадыра (*princeps*) звязу абадрыцкіх племёнаў. Але ў кантэксце нашага разважання гэта не мае вызначальнага значэння, таму што, прыкладам, у 50-х гг. Х ст. абадрыты і вільцы супольна змагаліся з германцамі.

З паведамлення згаданай нямецкай хронікі можна зрабіць выснову, што вялеты ўжо мелі сваю дзяржаву наследавання княскай улады. Ды неўзабаве вялеты выразна пераканаліся, што ва ўмовах сталага наступу нямецкіх феадалаў цэнтралізацыя ўлады сама па сабе не спрыяе ўмацаванню абароназдольнасці княства. Больш таго, неўзабаве надарылася адна трагедыя, якая значна падважыла неабходнасць княскай улады. Як падае Відукінд, нямецкі (саксонскі?) маркграф Гера падманам звабіў на пір 30 вялецкіх князёў і ўсіх забіў. Можна меркаваць, што такі выпадак даў падставу вялецкім паганскамі святарам сцвярджаць: з імі таго года ніхто не мог бы ўчыніць, таму што яны ніколі не пайшли б да хрысціянаў.

Гібелль князёў выразна паказала скіраванасць германскай палітыкі. Вялеты вырашылі на жорсткасць адказаць жорсткасцю.

Паводле «Хронікі» Цітмара, біскупа Мерзебургскага, у 893 г. вялеты, на той час ужо вядомыя як люцічы, разам з абадрытамі ўзнялі паўстанне⁴⁵⁵, якое называюць антыфеадальным,

⁴⁵³ Развитие этнического самосознания славянских народов... С. 202; *Annales Quaedlinburgenses. Anno 789.* // MGH SS. T. III. C. 70.

⁴⁵⁴ Тамсама. *Einhardi annales. Anno 789.* // MGH SS. T. I. C. 175.

⁴⁵⁵ *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon.* Ed. M. Jedlicki. Poznań, 1953. IV, 45 // I, 3, C. 52; VI, 24. C. 348.

антынямецкім і антыцаркоўным⁴⁵⁶. Ды, як і належала ўчыніць паўстанцам магутнага племяннога звязу, яны не абмежаваліся толькі збройнымі выступамі. У вызваленчай барацьбе люцічы «выявілі асаблівую адданасць племянному грамадскому ладу» і супрацьпаставілі пагрозе хрысціянізацыі далейшае развіццё паганскіх культатаў⁴⁵⁷. Прыняцце хрысціянства атася-самлялася імі з стратай грамадзянскай свабоды і нават незалежнасці. Люцічы нібы прадбачылі горкі досвед суседзяў – абадрытаў. Іх галоўны князь Готшалк (1010 – 1066 гг.) падтрымоўваў добрыя стасункі з саксамі і данамі, прыняў хрысціянства і пачаў хрысціць супляменнікаў. Ён цягам 20 гадоў уводзіў у сваім княстве хрысціянства, будаваў касцёлы. Такая дзеянасць галоўнага князя не магла не выклікаць абурэння. Паганская святыяры падбухторылі абадрытаў на паўстанне супраць яго і ягонай палітыкі. Готшалк быў забіты⁴⁵⁸.

Адсутнасць цэнтральнай улады ў вялетаў-люцічаў кампенсавалася асаблівай арганізацыяй паганскага культу. У люцічаў, калі парайноўваць іх з роднаснымі ім сорбамі ды лужычанамі, паганства набыло больш развітую форму, а таму значна больш паўплывала на фармаванне іх этнічнай свядомасці. «Менавіта ў 30-х гг. Х ст. складваецца новая форма паганскаі веры люцічаў... Гэта быў паганскаі політэізм... Яму была ўласцівая тэрытарыяльная структура: племянныя паганская бóstвы «апекаваліся» не пэўнай сферай чалавечага жыцця, а пэўным племянным абшарам. Існавалі таксама бóstвы з надплемяннай «кампетэнцыяй». У люціцкім горадзе Радагашчы знаходзіліся галоўная святыня і месца збору для агульных ваенных паходаў. Там жа захоўваліся штандary, з якімі люцічы хадзілі ў паход. Для аховы, сталага нагляду за святыніяй і дзеля выканання абавязкаў, наладжвання паганскаі культу насељніцтва абірала асобных служкаў⁴⁵⁹.

Але, як падае нямецкі храніст Гельмольд, аўтар лацінамоўнай «Славянскай хронікі», паходы саксонскіх феадалаў

⁴⁵⁶ Развитие этнического самосознания славянских народов... С. 203.

⁴⁵⁷ Таксама.

⁴⁵⁸ Mały słownik kultury dawnych słowian. С. 125.

⁴⁵⁹ Развитие этнического самосознания славянских народов... С. 204.

супраць славянскіх княстваў прывялі да спусташэння Мекленбургій: «І зышлі славяне, што жылі ў навакольных паселішчах, і прыйшлі саксы і аселі тут. Славяне ж паступова знікалі з гэтай зямлі»⁴⁶⁰.

Як вынікае з пададзенага вышэй ляўтэрбергскага дакументу 1186 г., не ўсе славяне рушылі ў выгнанне. Пад націскам саксаў шукаць новую радзіму пайшлі самыя вольналюбівія, самыя магутныя роды. З гэтымі гуртамі пайшлі і ваяры-літва, якім, беззямельным і безмаёмасным, не было чаго траціць. А іх ваярскае майстэрства патрэбнае было ўсюды. Да таго ж, літва, як і колішня літы, надзвычай варожа ставіліся да хрысціянізацыі, што прыходзіла разам з германскімі захопнікамі.

Як ужо згадвалася, ці не сама перш ваяры-літва перасяліліся ў Пабужжа, дзе знаходзім сляды палабскіх плямёнаў. Дружыны літвы дайшлі і да Балканай, дзе і сёння каля вытоку ракі Спрэчы, прытока Босны (вадазбор Дунаю) ёсць паселішча **Litva**⁴⁶¹. Гісторык Алесь Жлутка падаў антрапонімы **Lytuoyno**, **wojavode**, **Lithvay**, **Litvayovcy** і тапонімы **Litua**, **Litouia**, **Lytwa** з Падунаў'я – тэрыторыяў Румыніі, Чэхіі, Славаччыны. Варта падкрэсліць, што гэтыя паселішчы «знаходзяцца на значнай адлегласці ад абрашараў, займаных балтамі»⁴⁶².

Аселі выгнанцы і па-над Нёманавымі прытокаў. І да гэтага часу ў Слонімскім, Ляхавіцкім, Уздзенскім, Стайпецкім, Маладзечанскім раёнах стаяць вёскі Літва. Калісьці іх заснавалі ваяры-літва. А аддаленя яны ад адной, верагодна, таму, што крывіцкія ўладары гэтых земляў ужо ведалі пра літву – прафесійных, спрактыкованых ваяроў ды пабойваліся іх еднасці, зважаючы на захоп улады ў Кіеве падобнымі дружынамі ругаў-русаў.

Полацкія князі, якім належала Панямоніе, дазволілі літве асесці ў нейкіх важных для Полацкага княства месцах. Вядома, атрадаў літвы было нашмат больш, як то можна меркаваць з

⁴⁶⁰ Гельмольд. Славянская хроника. С. 245.

⁴⁶¹ Карта: Югославия. ГУГК, 1980. Квадрат 7 – В.

⁴⁶² Жлутка Алесь. Літва на Балканах (Першасны сэнс назывы). // Спадчына. 2000. № 5-6. С. 90-95.

пазнейших летапісных звестак пра шматлікіх удзельнікаў розных паходаў літвы. А таму пасялілі літву не толькі, прыкладам, на Шчары, на памежжы з Пінскім княствам, але і па-над Усой, прытокам Нёмана, на мяжы з Тураўскім княствам. Відаць, таксама памежнымі паселішчамі сталі ва Ўсходній Беларусі Стрэшын і Абольцы. Што да першага, то наша меркаванне пра верагоднае пасяленне бежанцаў з Мекленбургіі вынікае з адной заходнеславянска-беларускай паралелі: Strisenowe (з дакументу 1285 г.), пазнейшая Dorf Striesenow у акрузе Гюстраў I-79 – Стрэшын. Абольцы ж згадваюцца ў Ягайлавым прывілеі 1387 г.⁴⁶³.

Польскі даследнік Е. Ахманьскі здзіўляецца: «Загадка, адкуль у Вільні ведалі пра абалецкіх ліцьвіноў, а што муселі ведаць, даказвае Ягайлова фундацыя касцёла ў Абольцах»⁴⁶⁴. Але, пэўна, больш дзіўным было б, каб былы вялікі князь ВКЛ не ведаў, дзе ягонае войска, дзе аселены «баяры»-літва, якім ён, забавязаўшыся ахрысціц паганскіх вяроў, і пабудаваў святыню.

АБОЛЬЦЫ Горад з прадмесцем

За мэтu гэтага даследавання не ставілася этымалогія беларуска-мекленбургскіх тапонімаў. Зрэшты, сэнс некаторых празрысты. Шмат якія назовы паселішчаў польская мовазнаўца М. Ежова выводзіць з славянскіх дыялектаў Мекленбургіі, а тыя гаворкі мала адрозніваюцца ад нашай мовы. Аднак не могуць не прывабваць асаблівай увагі назвы, з якімі некаторыя даследнікі лучаць пэўнае міфічнае племя. Да ліку такіх тапонімаў, поруч з сёламі *Лотва, Літва, Язвязь* ды іншымі, належыць назва мястэчка **Абольцы**, што знаходзіцца каля вытокаў рэчкі Абалянкі ў Талачынскім раёне Віцебскай вобласці.

У старых хроніках Абольцы згадваюцца пад 1147 г.⁴⁶⁵ як мястэчка, якое «належала Літве». Больш вядомай становіц-

⁴⁶³ Ochmański J. Ludność litewska... С. 156.

⁴⁶⁴ Тамсама. С. 153.

⁴⁶⁵ Nasze kościoły. T. 1. Archidiecezja Mohylowska. Warszawa, Petersburg, 1913. С. 103.

ца гэтая мясціна пазней, калі «ў 1387 г. кароль Уладзіслаў Ягайла пабудаваў тут святыню з драўніны лістоўніцы»⁴⁶⁶. То быў адзін з сямі першых касцёлаў, якія кароль забавязаўся пабудаваць для ахрышчанай літвы, г. зн. для ваяроў-літвы, што прынялі хрысціянства.

На той час Абольцы ўжо былі вядомым горадам. Прыкладам, паводле «Спіска русских городов» Ноўгарадскага летапісу сярэдзіны XV ст., горад «**Оболчи**» значыцца ў асобным пераліку гарадоў пад згалоўкам «а се литовъскіи»⁴⁶⁷. А таму выпадае меркаваць, што Абольцы мелі абарончыя збудаванні. Такая выснова вынікае і з тлумачэння вядомага расійскага акадэміка М.М. Ціхамірава, што складальнік «Спісу рускіх гарадоў», падрыхтаванага да 1392 г.⁴⁶⁸, «пад горадам разумеў умацаванае места»⁴⁶⁹.

Дзіўна, што Абольцаў не ведаюць аўтары літоўскіх летапісаў. А «Хроніка Быхаўца» згадвае гэтае паселішча толькі пад 1499 г. Тады вялікі князь ВКЛ Аляксандар Ягайлавіч «стал у Обольцах, і там жыў немалы час», а таксама прымаў пасла ад вялікага князя Маскоўскага⁴⁷⁰. Гэтае паведамленне ўскосна сведчыць, што Абольцы не былі звычайнай вёскай.

Уключэнне Абольцаў у пералік літоўскіх гарадоў сведчыла не пра нацыянальнасць мясцовых жыхароў, а пра прыналежнасць да Вялікага Княства Літоўскага. Так, М.М. Ціхаміраў зазначыў, што «гарады, населеныя толькі літоўцамі (жамойтамі – З.С.), не ўключаны ў спіс», таму што яны не падыходзілі пад агульнае паняцце рускіх гарадоў. «Няма нават такіх літоўскіх (жамойцкіх – З.С.) гарадоў, як Біржы, Кейданы, Шаўлі, тады як *Вільна і Трокі з іх мяшаным літоўскім і беларускім насельніцтвам паказаны ў спісе*»⁴⁷¹. Вядома, згаданых жамойцкіх гарадоў у той час магло яшчэ і не быць. Аднак М. М. Ціхаміраў уяўіў, што ў аснову вызначэння прыналежнасці горада скла-

⁴⁶⁶ Тамсама.

⁴⁶⁷ М. Н. Тихомиров. Русское летописание. М., 1979. С. 95.

⁴⁶⁸ Тамсама. С. 88.

⁴⁶⁹ Тамсама. С. 90.

⁴⁷⁰ ПСРЛ. Т. 32. М., 1975. С. 167.

⁴⁷¹ М. Н. Тихомиров. Русское летописание. С. 88.

дальнік «Спіса» «паклаў прынцып мовы»⁴⁷². Такім чынам, ускосна пацвярджаецца славянскасць літвы, што ўяўляеца асабліва важным у сувязі з вызначэннем складу насельніцтва Абольцаў ды этнічнай прыналежнасці жыхароў абалецкага прадмесця – «сяла **Літоўскі Канец**».

«Баярскае» паселішча

Слова «Канец» у назве гэтага сяла мае адзінае, паводле І. І. Сразнеўскага, значэнне: частка горада⁴⁷³. Гарадскія «канцы» звычайна былі забудаваны **баярскімі** сядзібамі-паселішчамі. Прыкладам, знакаміты расійскі археолаг і гісторык В.Л. Янін сцвярджаў: «Насельніцтва ж канца складалася з баяраў і непасрэдна залежных ад іх людзей, што жывуць у баярскіх сядзібах»⁴⁷⁴. Ён жа трактаваў **канчанскую** структуру не як звычайны адміністрацыйны падзел, а як «сістэму повязі баярскіх патраніміяў (баярскіх спадчынных сядзібай – З.С.) у межах паселішча»⁴⁷⁵. І паступова з канчанскіх паселішчаў складвалася адміністрацыйная адзінка – горад. Так, пачынаючы з X ст., на аснове баярскіх сядзібаў складваўся сацыяльна-палітычны лад старажытнага Ноўгарада – цэнтра Ноўгарадскай «баярской рэспублікі»⁴⁷⁶. Кожны з ноўгарадскіх канцоў быў незалежнай ад князя палітычнай арганізацыяй, што «мела ўласнае веча і выбарныя ўлады»⁴⁷⁷. Важна зазначыць, што, «*Ноўгарад быў заснаваны баярамі... і веча ў Ноўгарадзе старажытнай князя*»⁴⁷⁸. Як ужо згадвалася, расійскімі навукоўцамі было выказанна меркаванне пра паходжанне ноўга-

---

⁴⁷² Тамсама.

⁴⁷³ И.И. Срезневский Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. I. СПб, 1893. Стб. 1274.

⁴⁷⁴ Янин В.Л. Социально-политическая структура Новгорода в свете археологических исследований. // Новгородский исторический сборник. 1 (1). Л-д, 1982. С. 91.

⁴⁷⁵ Тамсама.

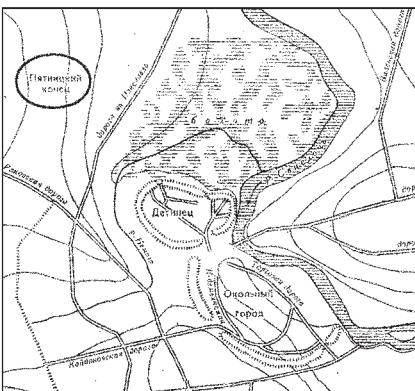
⁴⁷⁶ Янин В.Л. Проблемы социальной организации Новгородской республики. // История СССР. 1970, № 1. С. 48.

⁴⁷⁷ Тамсама. С. 52.

⁴⁷⁸ Алешковский М.Х. Социальные основы формирования территории Новгорода IX – XV вв. // Советская археология. 1974, № 3. С. 109.

радцаў з міжрэчча Лабы і Одры, пра вечавую сістэму ўлады на тых славянскіх землях. Таму гэтае важнае сведчанне можа служыць падставай для высновы пра заснаванне літвой (баярамі-літвой) Абольцаў ці засяленне ваярамі-літвой абалецкага «Літоўскага» канца. Сваім чарадом, можна разважаць пра верагоднасць вечавай структуры ўлады ў Авольцах ды ў некаторых іншых крывіцкіх гарадах.

Безумоўна, падобнае адміністрацыйнае дзяленне было і ў Вільні, Менску ды, верагодна, у Навагарадку. Так, у даследаванні У. Загорскага з гісторыі славутага віленскага абраза Маці Божай Вострабрамскай чытаем пра віленскае прадмесце, г. нз. **Востры канец**: «...на *Ostrym коńcu*

**План старожытнага Менска.
(Паводле Л.В. Аляксеева.) Вылучаны
«Пятніцкі канец».**

⁴⁷⁹ Арциховский А.В. Городские концы в Древней Руси. // Исторические записки. Т.16. М., 1945. С. 3.

480 Тамсама. С. 4.

⁴⁸¹ Подвигина Н.Л. Очерки социально-экономической и политической истории Новгорода Великого в XII – XIII вв. М., 1976. С. 103.

miasta, gdzie miała stanąć brama Krewska, albo Miednicka, później Ostrą przezwana»⁴⁸² («...на Вострым канцы горада, дзе паўстала Крэўская, або Медніцкая, брама, пазней Вострай празваная»).

У грамаце караля Рэчы Паспалітай Аўгуста II ад 11 сакавіка 1720 г. Менскуму жаночаму бенедыкцінскому кляштару згадваецца *Татарскі канец*⁴⁸³, які раней называўся *Пятніцкім*, відавочна, паводле Пятніцкай царквы⁴⁸⁴. Наш знакаміты этнограф Павел Шпілеўскі не толькі згадаў, што там жывуць татары. Ён патлумачыў: «Канцамі ў старажытных славянаў... называліся прадмесці або больш аддаленія часткі горада ад самога цэнтра ці ад замка»⁴⁸⁵. Павал Шпілеўскі падаў Пятніцкі канец за доказ старажытнасці Менска.

Верагодна, што і Навагарадскі г. из. вакольны горад уяўляў з сябе падобную самастойную адміністрацыйную адзінку. Прыкладам, дзеля абароны яго быў пабудаваны ў XII ст. вал. У раскопах навагарадскага вакольнага горада былі знайдзены меч, наканечнікі дзідаў, кісцень, ахоўны рыштунак (кальчуга і пласцінчаты даспех), часткі рэчаў з рыштунку вершніка і баявога каня, а таксама цэлыя наборы «жалезных стрэлаў» у кожнай (!) багатай пабудове⁴⁸⁶. На падставе гэтых знаходак Ф.Д. Гурэвіч прызнаўала, што ў навагарадскім «багатым квартале былі ўсе ўмовы дзеля стварэння сваёй вайсковай арганізацыі»⁴⁸⁷.

Па аналогіі з сацыяльным складам Ноўгарадскіх ды іншых «канцоў», улічваючы повязь «войсковай арганізацыі» з канчанскім ладам, трэба разглядаць сацыяльны стан жыхароў абалецкага «Літоўскага канца» – літвы.

⁴⁸² Zahorski Władysław, dr. «Obraz NMP Ostrobramskiej w Wilnie». *Kwartalnik litewski*. 1910. T. 1. Rok I. C. 21.

⁴⁸³ Белоруссия в эпоху феодализма. Т. II. Мн., 1960. С. 196.

⁴⁸⁴ Шпілевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. Мн., 1992. С. 143.

⁴⁸⁵ Тамсама.

⁴⁸⁶ Ф.Д. Гуревич. Древний Новогрудок. Л-д, 1981. С. 134.

⁴⁸⁷ Тамсама.

Хто ж жыў у Абольцах?

Польскі гісторык Е. Ахманьскі не ўжывае ні тэрміна літва, ні слова «літоўцы», а толькі слова баяры. Так, паводле ягона-га меркавання, «існавала ў Абольцах купка айчынных, тутэй-шых баяраў літоўскіх, побач з якімі ў палове XV ст. з'явіліся літоўскія баяры з далёкай Літвы»⁴⁸⁸.

Аднак на падставе занатаванага ў актах «сяла Літоўскі Канец» Е. Ахманьскі сцвярджаў прысутнасць у Абольцах «літоўскага элементу» і «перавагу літоўскага насельніцтва над рускім (чытай: крывіцкім – З.С.) у адносінах 15 да 11»⁴⁸⁹. Ён, разумеочы пад словам літоўскі (у арыгінале *litewski*) пры-належнасць да «племя літва», выказаў і меркаванне пра «літоўскае насельніцтва, якое ў XIV — XV стст. (і пазней) жыло ў абалецкай вотчыне». Яно, маўляў, «было рэшткамі літоў-скага племені балтаў»⁴⁹⁰, чый арэал, нібыта, прасціраўся ад Акі да Вянедскага (Балтыйскага) мора.

Польскага гісторыка прывабіла, безумоўна, слова «Літоўскі» ў назве часткі паселіща Абольцы. І менавіта па-водле традыцыйнага разумення сэнсу згаданага тэрміна Е. Ахманьскі пачаў настойліва разглядаць нацыянальны склад мясцовага насельніцтва. Ён пералічыў прозвішчы некаторых падданых абалецкага пана Судзімонта Даргевіча: Трычыс, Свіркліс, Юрыйс, Дабуціс, Рымейшыс, Кушлевіч, Мантэйка, Да-веміка, Нарэйка, Мікалай, Міка, Суднік, Малашка, Клім. З пе-раліку ён вылучыў пяць прозвішчай «абалецкіх сялянаў» і прызнаў іх прыналежнымі русінам, а дзевяць – да «нацыя-нальнасці літоўскай»⁴⁹¹, (хаця, на погляд недасведчанага, уяў-ляеца, што якраз наадварот). Даэля пацвярджэння сваёй высновы Е. Ахманьскі падаў адпаведнікі – прозвішчы з аб-шараў Летувы. Але такія паралелі не могуць служыць дока-зам прыналежнасці да пэўнага этнасу, таму што і на абшарах

⁴⁸⁸ Ochmański J. Ludność litewska we włości Obolce na Białorusi Wschodniej w XIV — XVI w. //Acta Baltiño-Slavica. 5. Białystok, 1967. C. 152.

⁴⁸⁹ Тамсама. С. 153.

⁴⁹⁰ Тамсама. С.157.

⁴⁹¹ Тамсама. С. 150.

Летувы, як мы ўжо бачылі на прыкладзе рэгіёну «ўсходнелітоўскіх курганоў» ды «аўкштайцкага авшару», маглі быць паселішчы розных этнічных групаў.

Падтасоўкі выяўляюцца і пры ўважным разглядзе іншых нібыта жамойцкіх прозвішчаў. Так, з пераданых Судзімонту Даргевічу восьмі прыгонных сялянаў Е. Ахманьскі вылучае «сама менш пяць, што маюць літоўскія імёны». Але ў гэты пералік трапіла відавочна славянскае імя – Цяшыла⁴⁹². На доказ славянскага, магчыма, мекленбургскага яго паходжання, падамо славянскае імя *te(xo)slavъ* (лацінізаваная форма – *Teslawus*) з даследавання М. Ежовай⁴⁹³. **Tesila** – такую форму гэтага славянскага імя згадвае А. Мейцэн у сваёй працы пра гаспадарку славянаў: так называлі аднаго з жыхароў аўстрыйскай вобласці Карынція⁴⁹⁴.

Тэндэнцыйнасць Е. Ахманьскага асабліва выразна выявілася ў каментары да прозвішчаў абалчанаў з інвентару 1593 г. Прыкладам, ён засяродзіў увагу на прозвішчы Шатэрнік, паходжанне якога, здавалася б, відавочнае: слова выразна сведчыць пра абавязкі першага носьбіта гэтага прозвішча: ён, княжы дружыннік, меў за абавязак захоўванне шатра. Але Е. Ахманьскі падае летувіскія паралелі: мясцовасці Шатрынінкай, Шатрэнай, Шатрай, дарэчы, не згадваючы, у якой частцы Летувы яны знаходзяцца. Гэтыя тапонімы даследнік выводзіць ад «летувіскага *šatra* ‘жэрдка’, [ад якога] Шатэрнік жа – жэрднік»⁴⁹⁵, хоць верагоднасць бытавання такога нібыта прафесійнага тэрміна сумніўная. (Прыкладам, М. Фасмер сцвярджае, што слова шацёр са значэннем ‘палатка’ было вельмі даўно ўзятае славянамі з цюркскай мовы⁴⁹⁶.)

Безумоўна, ні з прозвішчаў, ні з назвы сяля «Літоўскі Ка-нец» не можна выводзіць меркаванне пра нацыянальны склад ягоных жыхароў, а тым больш пра існаванне ў ваколі-

⁴⁹² Тамсама. С. 152.

⁴⁹³ Ежова М. II-65.

⁴⁹⁴ Meitzen A. Wanderungen, Anbau und Agrarrecht der Völker Europas nördlich der Alpen. I Abtheilung. Bd. II. С. 374.

⁴⁹⁵ Ochmański J. Ludność litewska... С. 155.

⁴⁹⁶ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. IV. С. 413.

цах Абольцаў рэшткаў даўніх балтаў. Праўда, Е. Ахманьскі ўсё ж прызнае, што паводле інвентару канца XVI ст. ва ўсходняй частцы былой Абалецкай воласці «каталіцкая і літоўская групы агулам налічвалі 32 асобы, або крыху больш за 9 адсоткаў насельніцтва»⁴⁹⁷. Гэтыя лічбы значна «перакрываюць» ім жа пададзеныя судносіны – 15 да 11 – «літоўскага» і «рускага» насельніцтва. Такім чынам, перавага славянскага «элемента» ў гэтым «літоўскім анклаве», нават паводле Е. Ахманьскага, відавочная. «Літоўскі канец» Абольцаў мог быць усяго толькі асобнай часткай горада, дзе пасялілі ваяроўлітву, і не меў дачынення да нейкага этнасу.

Нагадаем, што паселішча «Літоўскі Канец» названа сялом, на што польскі даследнік чамусьці не звярнуў увагі. А сёлы звычайна засноўваў князь. Уладар сяліў там сваіх падняволъных, у ліку якіх былі і палонныя. Падобнага паходжання – з Жамойці – маглі быць і некаторыя жыхары «літоўскага» канца Абольцаў ды навакольных паселішчаў. Такі варыянт падае і сам Е. Ахманьскі, але верагоднасць яго выключае⁴⁹⁸. Аднак жа знаходжанне ў суседнім, Сенненскім, раёне паселішчай Латыголь ды Латыгова ён тлумачыць менавіта асяленнем там палонных латгалай, прыведзеных, верагодна, полацкім ці віцебскім князем з-над Даўгавы.

Пра паходжанне назвы Абольцы

Паводле сваёй канцэпцыі спрадвечнай «літоўскасці» абалецкай воласці Е. Ахманьскі спрабаваў вывесці з балцкай мовы назму Абольцаў, адшукаць у ваколіцах іншыя паселішчы ды назмы рэк «выразна літоўскага (балцкага) паходжання». Ён падае, што назма Абольцы, як і летувіскія тапонімы ды гідронімы Obele, Obelis, Obeliai, Obelupis, Vabala, Vabalas, «маглі паходзіць ад выразу vabalas, што служыць дзеля абазначэння вадзянога жука»⁴⁹⁹. (На жаль, Е. Ахманьскі не ўдакладніў, ад якога менавіта, таму што ў Лету-

⁴⁹⁷ Тамсама. С. 154.

⁴⁹⁸ Ochmański J. Ludność litewska... С. 157.

⁴⁹⁹ Тамсама. С. 156.

ве жыве, паводле сцвярдзення энцыклапедыстаў, больш за «3200 vabalai»⁵⁰⁰.)

Проціпаставім этымалагічным высновам польскага да-следніка меркаванне ягонай калегі М. Ежовай. З дакументаў «Meklenburgische Urkundebuch» яна падае тапонім Dorf Woblitz-See, які выводзіць ад Oblisko - назвы возера. А з тапо-німа Dorf Wabel (у 1251 г. – Wabel) яна вылучыла першаасно-ву: **obla**⁵⁰¹. М. Ежова згадала і возера Oblica, занатаванае ў да-куменце 1298 г. як Wublitz⁵⁰². Варта дадаць цытаваны ня-мецкім даследнікам Р. Траутманам тапонім Antiqua Wobele 'Старое Вобеле'⁵⁰³, калі гэта не сяло Старыя Абольцы, згада-нае Е. Ахманьскім⁵⁰⁴. Нельга пакідаць па-за ўвагай і назву ма-завецкага паселішча Oblie (іншая назва Orle KN^oty), жыха-роў якога называлі **oblowie**⁵⁰⁵. Славянскасць нашых «Аболь-цаў» пацвярджаецца паралелямі: стараславянскае *N^obli, сербскае ubli, палабскае vN^oblo⁵⁰⁶.

Не выключана, што назва Абольцы, хоць і супадае па-водле гучання з гідронімам Oblica, паходзіць ад тэрміну «абол» (ад грэц. **abulos** 'чатырохграницы жалезны стры-жань') – «дробная срэбраная манета»⁵⁰⁷. Як вядома, «другім, наройні з дынарам, родам манеты,.. прынятym шэрагам краінаў сярэдневяковай Еўропы, з'яўляўся **obol**, натаваны ў крыніцах як obolus або obulus»⁵⁰⁸. Як паведамляе польскі даследнік Р. Керсноўскі, аўтар цытаванага радка,abol суст-ракаецца «ў некаторых пісаных крыніцах, найчасцей у хро-ніцы Гала, як сымбалічнае абазначэнне мінімальнай грошо-

⁵⁰⁰ Lietuviškoji Tarybiné Enciklopedija. T. 11. Vilnius, 1983. C. 611.

⁵⁰¹ Ежова М. II 50.

⁵⁰² Тамсама. I 43.

⁵⁰³ Trautmann R. Die Elb- und Ostseeslavischen Ortsnamen. T. I. Berlin, 1948. С. 81.

⁵⁰⁴ Ochmański J. Ludność litewska... C. 155.

⁵⁰⁵ Powiński A. Polska pod względem Geograficznno-Statystycznym. T. V. Mazowsze. Warszawa, 1895. C. 411.

⁵⁰⁶ P. Künel. Die slavischen Orts- und Flurnamen im Lüneburgischen. // Slavistische Forschungen. № 34. Köln, Wien. 1982. C. 335.

⁵⁰⁷ БелСЭ, Т. 1. Мн., 1969. С. 31.

⁵⁰⁸ Kiersnowski R. Wstęp do numizmatyki polskiej wieków średnich. Warszawa, 1964. C. 122.

вай адзінкі»⁵⁰⁹. Перанос жа «грашовай» назвы на прозвішча добра вядомы. Так, славуты польскі геральдыст Б. Папроцкі пісаў, што «ў XIV і XV стст. польскае прозвішча Pieniążek было лацінізаванае ў версіі *Obulus*»⁵¹⁰. І ў нашай краіне вядомыя «грашовыя» прозвішчы: Пенязь (пенязь – назва дэнарыя літоўскага ў XIV – XVII стст.⁵¹¹), Пенязік, Куніцкі, а таксама вёскі Кунцаўшчына ў Клецкім і Мінскім раёнах⁵¹². Жыхарамі гэтых вёсак былі вольныя людзі – кунічнікі, называныя так таму, што плацілі аброк кунамі. (Куна – грашовая і лікавая адзінка XI – пачатку XV стст.⁵¹³.)

Верагодна, жыхары некалькіх мекленбургскіх паселішчаў плацілі чыншabolamі, праз што і былі празваныя абольцамі. А адно з іх паселішчаў сталі называць Wobele. Яно вядомае з дакументу 1251 г. (Пазней немцы перайменавалі яго ў Dorf Wabel) Такую назуву-мянушку свайго паселішча жыхары Вобеле не страцілі пры перасяленні.

Нельга выключыць паходжанне згаданага тапоніма ад заходнеславянскага тэрміну аполе (opole), якім пазначалі «грамаду некалькіх вёсак альбо сяліб, што знаходзіліся на пэўным абшары, а таксама **адміністрацыйна-урядавую арганізацыю** насельніцтва на гэтай тэрыторыі»⁵¹⁴. Дарэчы, згаданы тапонім Талачынскага раёну не адзіны на Беларусі. Паселішчы з падобнай назвой – Обаль – ёсць у суседнім Сенненскім, а таксама ў Шумілінскім, Гарадоцкім раёнах. Двор (маёнтак) Аболін быў калісьці ў Баранавіцкім раёне, недалёка мястэчка Гарадзішча. (Дарэчы, на стара жытным гарадзішчы каля гэтага мястэчка, і быў, як меркаваў знакаміты наш краязнаўца Аляксандар Ельскі, горад Варута – Мяндоўгава сталіца.)

⁵⁰⁹ Тамсама. С. 123.

⁵¹⁰ Тамсама.

⁵¹¹ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 493.

⁵¹² Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мн., 1981. С. 146.

⁵¹³ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 356; БелСЭ. Т. 6. Мн., 1972. С. 197.

⁵¹⁴ Mały słownik kultury dawnych Słowian. С. 276.

«Кангламерат моваў» па-над Шчарай

Гіпотэзе пра перасяленне шматлікіх родаў заходнеславянскіх плямёнаў маем пацверджанне ў багатай тапаніміцы нашай краіны. Значную частку заснаваных мекленбургскімі бежанцамі паселішчаў – з агульнага іх ліку больш за 200 тапонімаў – знаходзім у Панямонні, Пащчар'і. У ваколіцах Навагарадка, здўяна аблюбаваных дрыгавічамі, нашчадкамі зарубінцаў, шчыльна заселеных, прыпынілася няшмат выгнаннікаў. Тут знайшлі сабе прытулак некаторыя жыхары колішніх палабскіх паселішчаў, вядомых цяпер як D. Borrentin I-34; D. Grivitz, Criwiz II-37, II-50, D. Lübc II-41, II-71; D. Radegast II-41; D. Ruthen II-28; Scorsowe II-15, D. Schorsow на беразе возера Мальхінер-зе, а таксама Crive II-95; Litouga ды Walow. (Мекленбургскія бежанцы, іх нашчадкі годна паказалі сябе ды паслужылі прыдбанай Радзіме. І сягоння ці не на ўвесь свет вядомыя Барацін, Валеўка, Крывічы, Літоўка, Любча, Радагошка, Рутка, Шчорсы.)

Але найбольш паселішчаў з рознатаўпнымі назвамі знаходзім у паўднёва-заходнім кутку колішняй Навагарадскай зямлі. Прыйкладам, сёлы Літва, Вялікая Лотва, Малая Лотва, Ляхавічы, Мазуркі, Туркі Ляхавіцкага раёну, а таксама Яцьвель, Русіны суседняга Баранавіцкага раёну далі падставу польскаму гісторыку М. Косману, аўтару кнігі «Historia Białorusi» («Гісторыя Беларусі»), уявіць у гэтым краі «кангламерат моваў»⁵¹⁵.

Ён убачыў тут тапонімы балцкага, заходнеславянскага, усходнеславянскага і «цюркскага» паходжання. З мясцовых «балцкіх» і славянскіх этнатапонімаў М. Косман выводзіў, што ўзаемапранікненне балцкіх плямёнаў і русі было найбольш выразна засведчана на Навагарадчыне. Такім чынам, нібыта, пацвярджалася гіпотэза, што сюды праніклі летувісы, і яны прынеслі на Навагарадчыну вярхойную ўладу г. нз. кунігасаў ды дзяржайнасць. Фактычна, М. Косман паўтарыў выдумку «літоўскіх» летапісцаў пра «апанаванне вялікай часткі Рускай зямлі» жамойцкім князем «без розляння крові»⁵¹⁶.

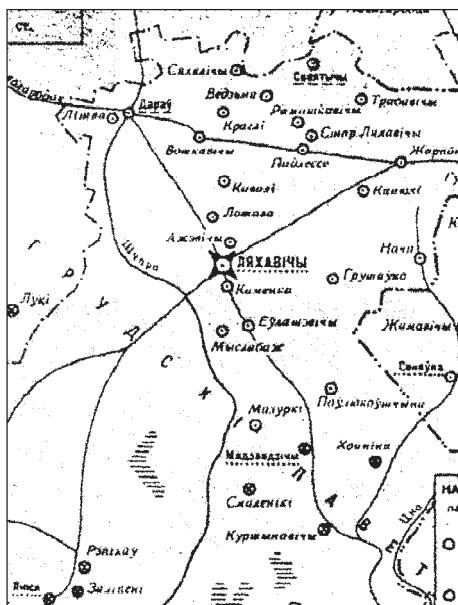
⁵¹⁵ Marcelli Kosman. Historia Białorusi. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1979. С. 95.

⁵¹⁶ ПСРЛ. Т. 32. С. 19.

Аднак, М. Косман чамусьці не згадаў мясцовыя сапраўды верагодныя балцкія этнатапонімы: Дайнякі, Куршынаўчы Ляхавіцкага і Жомадзь суседняга Клецкага раёну. Ён, сцвярджаючы балцкае паходжанне назваў вёсак Літва, Лотва, не змог ці не пажадаў вытлумачыць прычыну «канцэнтрацыі» этнатапонімаў у Пашчар’і. Сапраўды, як на такім не-вялікім абліцу засталіся ці ўзніклі «этнічныя выспачкі» балцкіх плямёнаў: дайновы, жамойтаў, куршаў, да якіх М. Косман далучае ўяўных: яцьвягай, літву, а таксама лотву, у супольнасці якой бачылі латгалай. А трэба было яшчэ згадаць польскія (Ляхавічы, Мазуркі) ды ўсходнеславянскія (Крывое Сяло, Русінавічы) этнатапонімы, а таксама вёску Сакуны, заснаваную, відаць, дрыгавічамі-случчакамі, вядомымі з мянушкі «сакуны». Дадамо яшчэ не «заўважаныя» М. Косманам тапонімы Смаленікі ды Рачканы (верагодна, ад палабскага племені смалінцаў і вялецкага племені рачане адпаведна).

Е. Ахманьскі, наадварот, значна пашырыў спіс мясцовых тапонімаў. Ён сцвярджаў, што **«той незвычайна цікаўны этнографічны абліччы, якім былі Ляхавічы з ваколіцамі, з'яўляецца вытворам эпохі**

ранняга сярэднявечча. У выніку рабаўнічых набегаў на суседнія краіны рускія князі ў XI — XIII стст. **прынялі сюды і пасадзілі** на дзікіх абліччы польскае і латышскае насельні-

Ляхавіцкі край у XVI стагоддзі.
(Фрагмент сучаснай мапы.)

цтва, ды, верагодна, і літоўскае ці язвяжскае»⁵¹⁷. Е. Ахманьскі заўважыў і вёску Літоўка ды з прысутнасці ў гэтым раёне назваў «тыпу Літва – Літоўка» меркаваў, «што асадніцтва палонных трэба датаваць хутчэй старарускім часам, чым эпохай літоўскага праўлення, якое было распаўсюджана на гэтую краіну ў часы вялікага князя Гедыміна». Маўляў, літоўскія ўладары хоць падтрымоўвалі і развівалі «баярскую каланізацыю» на рускіх землях, усё ж «не прыкладалі намаганняў, як вынікае з гістарычных крыніц, да асялення на Русі літоўскіх сялянаў»⁵¹⁸. Такім чынам, Е. Ахманьскі прызнаў, што ў паўднёва-заходнім кутку Навагарадской зямлі, у Верхнім Пащчар'і жылі славяне. Гэтым абшарам валодалі «рускія» князі, якія яшчэ да Гедыміна, г.зн. да XIV ст., прыводзілі палонных з балцкіх земляў і сялілі іх тут. Праўда, такому меркаванню Е. Ахманьскага пярэчыць згадка ў Галіцка-Валынскім летапісе пра памежную варту літвы: «... и **послаша литва сторожу** на озеро Зъяте». А таму больш верагодна, што ў гэтым кутку Навагарадчыны былі паселены ваяры-літва, аваляваныя вартаваць межы Навагарадской зямлі.

Аднак Е. Ахманьскі слушна вызначыў этнічны склад мясцовага насельніцтва. Ягонае меркаванне пацвярджаюць іншыя навукоўцы. У рannім жалезным веку (VII ст. да Х. Н. – IV ст. пасля Х. Н.) на тэрыторыі цяперашняга Ляхавіцкага раёну жыло насельніцтва зарубінецкай культуры⁵¹⁹, якое большасць даследнікаў лічыць стараславянскім⁵²⁰. У познім жалезным веку (V – VIII стст. пасля Х. Н.) землі па-над Ведзьмай і Шчарай засяляла насельніцтва позназарубінецкай культуры⁵²¹. У апошній чвэрці першага тысячагоддзя пасля Х. Н. на Верхній Шчары з'яўляюцца дрыгавічы⁵²². «Курганы дрыгавіцкія могільнікі на тэрыторыі Ляхавіцкага раёна

⁵¹⁷ Ochmański J. Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie. // Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Wydział filozoficzno-historyczny. Seria Historia. № 55. С. 86.

⁵¹⁸ Тамсама. С. 87.

⁵¹⁹ Памяць. Ляхавіцкі раён. Мн., 1989. С. 26.

⁵²⁰ Энцыклапедыя Археалогіі і нумізматыка Беларусі. С. 263.

⁵²¹ Памяць. Ляхавіцкі раён. С. 26.

⁵²² Тамсама.

ну захаваліся да нашых дзён»⁵²³, а помнікаў матэрыяльнай культуры балтаў тут няма.

Некаторыя іншыя навукоўцы не скільны бачыць «балцкі» субстрат у Пашчар’і ці гаварыць пра пасяленне ў гэтым кутку Навагарадскай зямлі *шасці балцкіх плямёнаў*. Прыкладам, вядомы летувіскі мовазнаўца *Казімір Буга* сцвярджаў, што цягам першых стагоддзяў пасля Х. Н. балты яшчэ жылі ў вярхоўях Дняпра, Сожа, Бярэзіны⁵²⁴. Безумоўна, трэба шукаць іншае тлумачэнне згаданаму «кангламерату моваў».

Уважна аналізуючы тапаніміку Ляхавіцкага раёна, выяўляем па-над Шчарай і яе прытокамі больш за 20 паселішчаў, якія маюць адпаведнікаў у Мекленбургі. Вось некаторыя: *Бабін*, цяпер урочышча, D. Bobbin a. Мальхін I-45, II-21; *Востраў*, D. Wustrow a. Варэн, Вісмар I-45, II-47; *Вошкаўцы* (цяпер в. Ураджайная), D. Woos a. Людвігуст I-44, II-72; *Гажавічы* або *Ажавічы*, былы фальварак, цяпер у межах Ляхавічаў, Jesevitze 1291, Geseviz a. Шверын I-96, II-34; *Галавачы*, D. Golwitz на выспе Пааль II-35; *Гулічы* D. Guße a. Хагенаў I-32, II-36; *Галдаевічы* D. Goldewin a. Гюстрай II-22; *Дамашы* Domascho з дакумента 1192 г. I-76, II-72; *Жарскія* D. Grose Sarau, D. Klein Sarau княства Люненбург, D. Sarow a. Дэмін II-19; *Кавалі*, D. Kowalz a. Ростак I-76, II-45; *Карані* D. Alt Karin a. Вісмар I-84; *Ліпск* D. Liepe a. Людвігуст II-37, II-47; *Літва Hof Litten**; *Літоўка* **Litouga****; *Вялікая Лотва*, *Малая Лотва* Lothen II-56; *Мінічы* Minitze 1275 г., D. Klein Sien a. Гюстрай II-33; *Мыслабаж* Mizlebor 1269 г. I-47, II-30; *Мядзведзічы* D. Grose Medewede, D. Kleine Medewede a. Шверын, Medwede I-22, II-48, II-79; *Рагачы* Rogatze, 1344 г., D. Rogeez a. Варэн II-45; *Рачканы* D. Retschow a. Ростак I-37, II-30; *Стральцы* Stralie, 1240 г., D. Alt Strelitz II-49; *Туркі* D. Thürkow a. Мальхін I-68, II-45, D. Thürk каля г. Любек; *Тухавічы* Hof Tuchow, 1375, Hof Tüchow a. Хагенаў.

Спіс можна дапоўніць праз далейшыя пошуки ў назоўніцтве Мекленбургіі ды гэтага краю. На жаль, ужо знішчаныя шмат якія курганы і гарадзішчы, прыкладам, каля хутара Гарадзішча, сёлаў

⁵²³ Тамсама. С. 27.

⁵²⁴ Цыт. паводле: Marceli Kosman. Historia Białorusi. С. 26.

* Гл. зноскау 320.

** Гл. зноскау 337.

Малое Гарадзішча і Вялікае Гарадзішча Ляхавіцкага раёна. На пачатку 80-х гадоў на паўднёвы ўсход ад сяла Гарадзішча Ганчароўскага сельсавету гэтага ж раёна, над берагам прытока Шчары – ракулі Свідроўкі ўзвышаліся чатырохмэтровыя валы, якія апаясвалі дзядзінец. Мясцовыя жыхары называлі гэтае гарадзішча Горадам. Вядомы беларускі археолаг М. Чарняўскі, які да следаваў «Горад», пісаў, што «характар гэтага ўмацавання, а таксама меншыя валы, што знаходзяцца побач, указваюць на позненаславянскіх перасяленцаў»⁵²⁵.

Але і на падставе пададзеных паралеляў назоўніцтва ды тапонімаў Смаленікі, Рачканы можна прызнаць, насуперак М. Косману, «пранікненне» ў край дрыгавічоў заходнеславянскіх перасяленцаў.

Этнатапонімаў Рачканы і Смаленікі М. Косман не заўва-жыў. А ўяўныя «балцкія» тапонімы Літва і Літоўка Ляхавіцкага раёна не маюць нічога агульнага з уяўным племенем. Што да тапоніма Лотва, то яго нельга браць за этнатапонім. Такога племя не было. Так, Нестар у пераліку народаў, якія жывуць у Падзвінні (і паводле А.Н. Насонава плацяць даніну Полацку⁵²⁶), называе ліваў (либы), куршаў (корсы), земгалай (зимигола), латгалай (летъгола)⁵²⁷, але не падае лотовы.

Не згадваеца лотва і ў «Хроніцы Лівоніі» Генрыха Латвійскага, якому вядомыя «лэты або лэцігальы (лэтыгальы)»⁵²⁸ ды селы, «даннікі караля»⁵²⁹, г.зн. кукенойскага князя Вячкі. Сучасны латышскі гісторык Т.Я. Зейдс падаў формы назваў «этнічнага аб'яднання, якое Ноўгарадскія летапісы абазна-чаюць як Лотыгола, лацінскія – *Letti* ды *Lettigalli*, а хронікі, складзеныя на нямецкай мове, – *Letten*»⁵³⁰. Паводле Т.Я. Зей-

⁵²⁵ Памяць. Ляхавіцкі раён. С. 28.

⁵²⁶ Насонов А.Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. М., 1951. С. 154.

⁵²⁷ Д.С. Лихачев. Археографический обзор списков «Повести временных лет». // Повесть временных лет. Ч. II. М.-Л-д, 1950. С. 160, 211.

⁵²⁸ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. М.-Л-д, 1938. С. 84.

⁵²⁹ Тамсама. С. 104.

⁵³⁰ Т.Я. Зейдс. Образование латышской народности в отображении письменных источников. // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980. С. 58.

дса, назва *Lothavia* з'яўляеца як агульная назва Латвіі ў нямецкіх аўтараў XVII ст.⁵³¹. Яны адрознівалі ў гэтай краіне «зямлю ліваў, уласна Латвію (*Lothaviam veram*), Курляндыю і Земгалію»⁵³².

Варта звярнуцца і да аднаго дакумента – успамінаў XIII ст. (Успаміны датуюцца паводле аўтарскай згадкі пра сваю прысутнасць на каранацыі Мяндоўга, што адбылася ў 1253 г.) Невядомы аўтар, верагодна, манах францішканін, пакінуў успаміны пра сваю місію ў Яцвезь (названа ў даступнай нам публікацыі як *Ietzizam*, *Ietwesya*), дзе хрысціў паганцаў. Ён згадаў краі *Zambie*, *Curlandia*, *Samoita*, *Liuonia*, *Hestonia*, *Bironia*⁵³³, але не ведаў Лотву.

Як уяўляеца, нельга ідэнтыфікаў тапонім Лотва з па-раўнайчай новай польскай назвай краіны латышоў – *Lotwa*. Верагодна, вёска Лотва Ляхавіцкага раёна – звычайны тапонім. Так, прыкладам, у Мекленбургіі мелася паселішча **Lothen** II-56, – з падобнай назвай, паходжанне якой М. Ежова лічыць цмінай. Верагодна, назва ўтварылася ад слова *lot*, якое выводзіцца з лацінскага *lotus* ‘доля, частка’. Лот – гэта адзінка вагі, якая ўжывалася ў Заходній Еўропе да ўводу там метрычнай сістэмы. Дарэчы, на нашых землях лот таксама быў вядомы. Прыйкладам, на адным напрастольным крыжы (ён згадваецца ў альбоме Н. Ф. Высоцкай «Дэкаратаўна-прыкладное мастацтва XII – XVIII ст.». Мн., 1984. С. 75) ёсць надпіс «в немъ весу два фунта и четыри лоти».

І вёска Туркі не мае нічога агульнага з цюркамі. Заснавалі яе не туркі, а тыя ж заходнеславянскія перасяленцы з Мекленбургіі, дзе знаходзім некалькі падобных тапонімаў: D. Thurkow з акругі Мальхін, D. Thurk каля Любека, Tureke (у дакуменце 1242 г.) – ад праславянскага **tur’kov** I-68, II-45.

Што да назвы Яцвезь, то варта зноў нагадаць меркаванне М.П. Авенарыуса пра яцвягаў: яны былі пераважна паляўнічымі ды бадзягамі, а таму не пакінулі помнікаў археалогіі⁵³⁴.

⁵³¹ Тамсама. С. 60.

⁵³² Тамсама. С. 58.

⁵³³ Speculum. Volume LIV, № 4. Oktober 1979. С. 725.

⁵³⁴ Авенариус Н.П. Дрогичин надбужский и его древности. С. 34.

Да такога сцвярджэння, заснаванага на ўласных назіраннях, М.П. Авенарыус дадае меркаванне польскага энцыклапедыста **З. Глёгера**. Той знакаміты археолаг, гісторык, этнограф ды калекцыянер аб'ездзіў і апісаў «даліны рэк Буга і Бобра» ды, паводле ягоных словаў, «набываў тое, што выкопвалі, знаходзілі ў маёй старонцы над Наравам»⁵³⁵, але «не ведаў асобных язвяжскіх рэчаў»⁵³⁶. (М.П. Авенарыусу пра мову жыхароў гэтага рэгіёна святар Герман Тымінскі паведаміў, што, прыкладам, ягоныя парафіяне з вёсак **Галінды** і Шкоць «размаўляюць на адной і той жа беларуска-польскай гаворцы»⁵³⁷.)

Да вызначэння сэнсу слова-тэрміна «язвезъ», як згадвалася, найбольш наблізіўся фінскі даследнік Ёрма Койвуlehта, які аналізаваў шматлікія значэнні дзеяслова *jaten* 'палоць, вырываць' у нямецкіх дыялектах.

Як згадвалася, Е. Ахманьскі пісаў, што ў XI - XIII стст. рускія князі прывялі з рабаўнічых набегаў палонных і пасадзілі на дзікіх абшарах. Верагодна, што так чыніў Мяндоўг, які часта хадзіў у ваенныя паходы. Ён прыводзіў палонных з Дайновы, Жамойці, з kraю куршаў і сяліў іх у паўднёва-захаднім кутку Навагарадскай зямлі, забяспечваючы такім чынам дабрабыт свайго сына Рэпіха. На карысць такога меркавання сведчыць назва колішняга маёнтка Рэпіхаў (Цяпер Ляхавіцкі р-н), названага, верагодна, так паводле імя ягонага першага ўладальніка, Мяндоўгава сына Рэпіха. (Цягам часу, а прайшло ўжо больш за сем стагоддзяў, нашчадкі паселеных тут куршаў, дайновы і жамойтаў цалкам асіміляваліся, і пра іх нагадваюць толькі назвы вёсак Куршынавічы, Дайнікі, Жомадзь.)

Згаданыя паселішчы супярэчаць меркаванию, што тут, па-над Шчарай, жылі балты. На карысць падобнай высновы сведчыць і тапаніміка суседняга Баранавіцкага раёна, дзе выяўлена больш за 30 беларуска-мекленбургскіх тапанімічных паралеляў. Згадаем некаторыя:

⁵³⁵ Gloger Zygmunt. Encyklopedia staropolska ilustrowana. T. I. Warszawa, 1978. С. 2-3.

⁵³⁶ Авенариус Н.П. Дрогичин надбужский и его древности. С. 33.

⁵³⁷ Тамсама. С. 29.

Бартнікі – Baartze, 1383, D. Barz a. Варэн I-88, D. Bartow a. Дэмін; *Войкавічы* – Weykeve, 1328, Hof Weckow a. Камін; *Гавенавічы* – Gowense, 1353, D. Gowens a. Плён II-55; *Грабавец* – Grabove, D. Grabau a. Пархім II-17; *Дамашэвічы* - ад імя Domas, 1192, Domasca, 1232 II-72; *Душкаўцы* – Duzekowe, 1273, D. Dutschow a. Людвіглуст I-65; *Жалезніца* – zelezna, зямля панад возерам Шверын I-68; *Звераўшчына* – Zweryn, 1282, D. Alt Schwerin a. Варэн II-26; *Карчова* – Carzowe, 1229, D. Kassau a. Ольдэнбург I-86; *Каўпеніца* – Colpine, 1230, D. Kulpin княства Ляўтэнбург I-93; *Колбавічы* – Colbowe, 1305, D. Kolbow a. Людвіглуст I-92; *Крашын* - Krosyna, 1235 II-52; *Люшнева* – Luchow kn. Ляўтэнбург I-70; *Малахоўцы* - Malachowe, 1284, D. Makhow a. Варэн II-10; *Новая Мыш* – Moysenstorp, 1311 II-73; *Палонка* - Polengowe, 1194, D. Palingen a. Шонберг I-62; *Пянчын* – Pentzin, 1318, D. Penzin a. Гюстраў II-24, D. Pentin a. Ростак; *Сваротва* – Zwartowe, 1265, D. Schwartau a. Эўцын I-89; *Скробава* – Skarbenowe, 1230, D. Scharbov a. Хагенаў I-89; *Сталавічы* – Stulowe, 1219, D. Stulow a. Ростак I-34; *Стрэлава* – Alt Schtreliz, D. Schtrelow a. Дэмін; *Цешаўля*, Tesen, імя асобы, D. Tessin a. Шверын I-24; D. Teschow каля г. Тэтэрай; *Чэрніхава* – Tsarnekowo, 1230, D. Scarnekowe I-89; *Ямічна* – Jamin, D. Jahmen a. Гюстраў I-40; *Ярашова* – Jaresowe, 1282, a. Гюстраў II-14; *Ясянец* – назва ракі Jasenica (Jasenitz), якая ўпадае ў возера Dobbeztiner-See, 1274 I-27.

Н.В. Росшукамі ў назоўніцтве «незвычайна цікавага, падоле Е. Ахманьскага, этнографічнага абшару», і Мекленбургіі пацвярджаецца факт перасялення палабскіх і паморскіх славянаў у Панямонне. А прыдуманае М. Косманам «узаемапранікненне балцкіх плямёнаў і русі», як выяўляецца, – звычайнае пасяленне Мяндоўгам палонных.

ХТО Ж ГАСПАДАРЫЎ У ПАНЯМОННІ?

Праблема вызначэння ролі заходнеславянскіх бежанцаў ды іх ваяроў-літвы ў стварэнні Вялікага Княства Літоўска-га не можа быць вырашана без адпаведнай ацэнкі стану Навагарадскага княства.

Пра такую дзяржаву, не кажучы ўжо пра каралеўства Літовію, яшчэ паўстагоддзя таму не згадвалася нават у падрыхтаванай Інстытутам гісторыі Акадэміі навук Беларусі двухтомнай «Гісторыі Беларускай ССР» (Мн., 1954). Не трапілі на старонкі гэтага выдання звесткі пра Гарадзенскае, Ваўкавыскае ды іншыя княствы. Усе яны называліся агулам «невялікімі і слабымі феадальнымі княствамі заходніх зямель Русі», над якімі ўжо «ў XII ст. усталявалі сваё панаванне» літоўскія князі⁵³⁸, дружynы якіх, «выкарыстоўваючы ваенную слабасць Полацка-Мінскай зямлі, праходзілі па ёй з канца ў канец»⁵³⁹. Далей паведамлялася, што «аднаму з літоўскіх князёў... Міндоўгу ўдалося падпрарадковаваць сабе іншых князёў Літвы і захапіць заходнерускія землі ў Верхнім Панямонні. Так быў пакладзены пачатак стварэння Літоўскай дзяржавы, сталіцай якой стаў заходнерускі горад «Новгородок»⁵⁴⁰. (Цяпер жа некаторыя навукоўцы з таго ж інстытуту адмаўляюцца бачыць у Навагарадку сталіцу Міндоўга).

Гара і курганы Навагарадскай зямлі

Як ужо згадвалася, мекленбургскім бежанцам ды іх ваярам-літве дазволілі асесці ў некаторых кутках Полацкага княства. Новыя жыхары абавязаліся вартаваць ягоныя межы, а таксама ўдзельнічаць у ваенных паходах по-лацкіх князёў, што пераканаўча давёў Мікола Ермаловіч⁵⁴¹. Цягам часу, як і варта было чакаць, вайсковую

⁵³⁸ Гісторыя Беларускай ССР. Том I. Мн., 1954. С. 43.

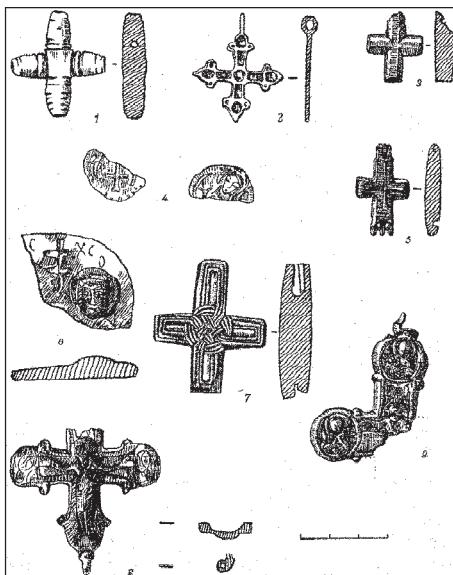
⁵³⁹ Тамсама. С. 56.

⁵⁴⁰ Тамсама.

⁵⁴¹ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 44.

моц ваяроў-літвы пачалі выкарыстоўваць іх суседзі. Прыкладам, разам з літвой (верагодна, той, якая асела на рацэ Бярэзіне Нёманскай) менскі князь Валадар Глебавіч у міжусобнай барацьбе перамог у 1162 г. по-лацкага князя Рагвалода⁵⁴², свайго стрыечнага брата, сына ягонага дзядзькі Барыса-Рагвалода⁵⁴³.

Паводле Т. Нарбута, Глеб Менскі ў 1116 – 1119 гг. рабіў паходы на літву⁵⁴⁴. А расійскі гісторык В. Тацішчаў пісаў, што Глеб Менскі ваяваў з Навагарадкам⁵⁴⁵. Гэтыя летапісныя паведамленні сведчаць, як падаў Мікола Ермаловіч, пра адныя і тыя ж падзеі. Але супярэчнасці ў гэтых паведамленнях няма, таму што, ваюочы з Навагарадкам, трэба было біцца з ягонымі ваярамі-літвой. Тая ж літва, што жыла ў Верхнім Панямонні, належала, як пісаў М. Стрыйкоўскі, Навагарадскому княству. Гэта пацвярджае і шмат разоў цытаваная звестка Галіцка-Валынскага летапісу пра «літу Мендога Ізяслава Новогородьскага» – Мяндоўгавых ваяроў-літву, якія былі на службе ў Навагарадска-га князя Ізяслава.

Рэчы хрысціянскага культу з Навагарадка.

⁵⁴² Мікола Ермаловіч. Старожытная Беларусь. Мн., 1990. С. 153.

⁵⁴³ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 45.

⁵⁴⁴ Мікола Ермаловіч. Старожытная Беларусь. С. 170.

⁵⁴⁵ Тамсама.

Важна адзначыць, што ў летапісах няма згадак пра на-
бегі літвы на Навагарадак, а таксама і на Гародню, Пінск,
Тураў. А спакусіцца было на што. Высокі ўзоровень эканаміч-
нага і культурнага развіцця старажытнага Навагарадка ды
іншых нашых панямонскіх гарадоў, пацвердзілі археолагі⁵⁴⁶.
Не выпадкова нават паводле літоўскіх (беларуска-літоўскіх)
летапісаў сюды імкнуцца і асядаюць у Навагарадку «без роз-
ляння крові» жамойцкія князі.

Заўважым: Летапісы літоўскія, а князі жамойцкія!

Такая замена літоўскіх князёў на жамойцкіх яшчэ раз па-
цвярджае меркаванні навукоўцаў пра пераробкі літоўскіх ле-
тапісаў, да чаго спрычыніўся, як падае Мікола Ермаловіч, жа-
мойцкі біскуп. Аднак, перакручваючы гісторыю, перапісва-
ючы летапісы і хронікі, прыхільнікі жамойцкага вяршэнства
не маглі хоць бы назваць летапісы жамойцкімі. Жамойцкая
ж мова не надавалася і для пераробкі летапісаў, таму што не
была распрацавана адпаведная лексіка. Як вядома, пратог-
рафы літоўскіх летапісаў і хронік былі напісаны на
«старабеларускай» мове, агульнаўжывальной дзяржаўнай
мове ВКЛ. І як бы ні называлі тую мову, яна была не толькі
зразумелая славянскаму насельніцтву, але і настолькі раз-
вітая, каб на гэтай мове пісаць законы – Літоўскія статуты, а
не толькі летапісы.

Праўда, такое лёгкае завалоданне Навагарадкам храні-
сты тлумачаць папярэднім спусташэннем яго манголамі, чаго
ніколі не было (доказы разглядаюцца ў іншым раздзеле). Ды
летапісная згадка пра жамойцкіх князёў, якія, «гды перешли
Немен, нашли в четырох милях гору красную»⁵⁴⁷, ускосна
сведчыць, што балты (жамойты) тут раней, прынамсі,
напачатку другога тысячагоддзя, не жылі.

---

⁵⁴⁶ Гуревич Ф.Д. Древности Белорусского Понеманья. М., Л.-д. 1962;
Гуревич Ф.Д. Грамотность горожан древнерусского Понеманья. //
Краткие сообщения Института археологии. (Далей: КСИА.) Вып. 135.
М., 1973; Тарасенко В.Р. Раскопки городища «Шведская Гора» в Волко-
выске в 1954 г.// Материалы по археологии БССР. Т. 1. Мн., 1957. С. 279;
А.А. Трусаў, В.Е. Собаль, Н.І. Здановіч. Стары замак у Гродне XI – XVIII
стст. Мн., 1993. С. 76.

⁵⁴⁷ ПСРЛ. Т. 32. С. 19.

«Ужо з другой паловы першага тысячагоддзя паўднёвая і паўднёва-ўсходняя часткі Беларускага Панямоння за-сляяюцца славянскім насельніцтвам»⁵⁴⁸. Славяне засведчылі сваю прысутнасць курганамі. Вядомая даследніца Ф.Д. Гурэвіч, аўтар кнігі «Древний Новогрудок», адзначыла: «Верхнє Панямонне было літаральна насычана курганамі, што сведчыць пра гушчыню насельніцтва»⁵⁴⁹. У 1955 г. падчас археалагічных пошукаў ва ўсходняй частцы Гарадзенскай вобласці былі выяўлены 24 курганныя могільнікі, дзе былі падоўжаныя і доўгія курганы⁵⁵⁰. (*Некаторыя з іх насыпаны ў VI – VII стст., відаць, над магіламі крывіцкіх волатаў – не выпадкова ж яны доўгія.*) Расійскі археолаг А.А. Спіцын яшчэ ў 1903 г. прызнаў падоўжаныя і доўгія курганы характэрнымі помнікамі менавіта крывіцкага насельніцтва⁵⁵¹. «Доўгія і падоўжаныя курганы... Панямоння аналагічныя такім жа курганам, распаўсюджаным... на заходзе да Віслы»⁵⁵². З такім меркаваннем Ф.Д. Гурэвіч згодны і В.В. Сядоў⁵⁵³. Такім чынам, мы маем яшчэ адно сведчанне перасялення заходніх славянаў, у гэтым выпадку – крывічоў, на землі Панямоння.

У наваколлі Навагарадка ёсьць мноства курганоў з пахаваннямі, што ўласцівыя дрыгавічам⁵⁵⁴.

---

⁵⁴⁸ Гуревич Ф.Д. Древности Белорусского Понеманья. С. 144.

⁵⁴⁹ Тамсама. С. 96.

⁵⁵⁰ Гуревич Ф.Д. Археологическая разведка 1955 г. в Понеманье. // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959. С. 240.

⁵⁵¹ Спіцын А.А. Удлиненные и длинные русские курганы. // Записки отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества. Т. V. СПб, 1903. С. 198 -199.

⁵⁵²

Тамсама. С. 144.

⁵⁵³ Седов В.В. Восточные Славяне в VI – XIII вв. С. 55.

⁵⁵⁴ Павлова К.В. Раскопки курганов у д. Городиловка. // КСИА. Вып. 135. М., 1973. С. 57; Гуревич Ф.Д. Археологическая разведка 1955 г. в Понеманье. С. 244; Cehak-Hołubowiczowa H. Słownieńskie cmentarzysko kurhanowe koło wsi Platowo w powiecie i województwie Nowogródzkiem. / Ateneum Wileńskie. Rocznik XIII. 1938. С. 193-194.

Навагарадак – цэнтр дрыгавічоў і крывічоў

Грунтоўнае даследаванне старажытнага Навагарадака пра-
вляла вядомая археолаг Ф.Д. Гурэвіч. Пра вынікі сваіх раскопак
яна напісала ў кнігах «Древний Новогрудок» (Л-д, 1981) ды «Ле-
тапісны Наваградак» (Санкт-Пецярбург – Наваградак, 2003). У
гэтых надзвычай значных дзеля пазнания нашай старажытнай
сталіцы манаграфіях пададзены шматлікія ўнікальныя зна-
ходкі. Археалагічныя даследаванні даюць падставу сцвярджаць:
у Навагарадку і наваколлі не было нават слядоў «балцкага суб-
страту». Ён (Навагарадак) «акружаны паселішчамі і курганнымі
могільнікамі з тыпова славянскім інвентаром»⁵⁵⁵.

Узнікненне Навагарадка нельга звязваць з дзеянасцю
кіеўскага князя Яраслава Мудрага. Ф.Д. Гурэвіч пераканана,
што гэты старажытны горад існаваў задоўга да таго, як упер-
шыню згадваеца ў летапісе⁵⁵⁶. (Відавочна, яна мела на ўзве
запіс пад 1044 г. у Сафійскім Першым летапісе.) Прынамсі,
да канца I тысячагоддзя неабходна аднесці час заснавання
паселішча на тэрыторыі Малога Замка⁵⁵⁷, г. зн. на ўзгорку, дзе
цяпер мемарыяльны курган Адаму Міцкевічу. Той пасад, аб-
несены на пачатку XII ст. валам, стаў пазней вакольным го-
радам, забудаваным двухпавярховымі, заможнымі дамамі.

Знаходкі археолагаў даюць падставу гаварыць пра Навагарадак XII ст. як гандлёвы, культурны, прамыслов-эканамічны цэнтр дрыгавічоў, крывічоў, а таксама і перасялен-
цаў з заходнеславянскіх, пераважна абарыцкіх ды вялецкіх,
княстваў. Эканамічнаму развіццю спрыялі земляробства на
ўрадлівой глебе, багатыя радовішчы балотнай жалезнай
руды на ашарах Налібоцкай пушчы. Тут выплаўлялі жалеза
і кавалі з яго разнастайны гаспадарчы і вайсковы рыштунак.
Далейшае эканамічнае і палітычнае развіццё Навагарадка
спрыяла аб'яднанню значнага ашару Верхняга Панямоння

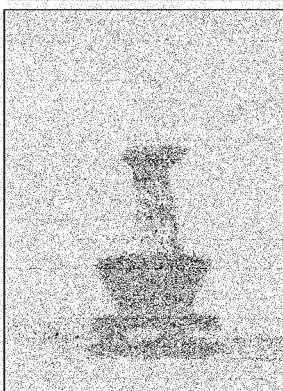
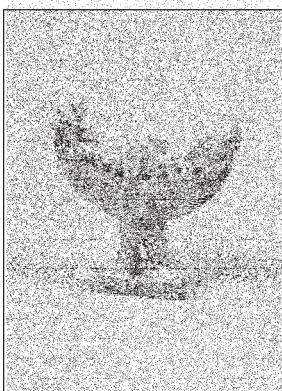
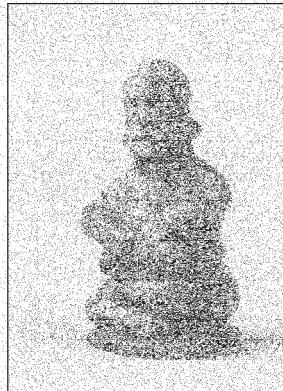
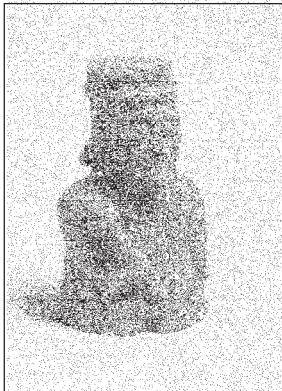
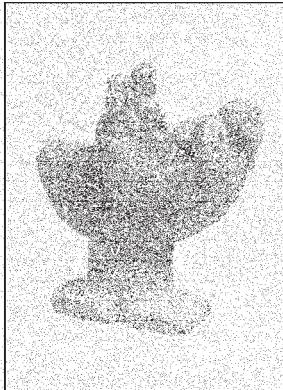
---

⁵⁵⁵ Гуревіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 5.

⁵⁵⁶ Тамсама.

⁵⁵⁷ Тамсама. С. 15.

⁵⁵⁸ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 819.

Шахматныя
фігуры,
знойденыя пры
раскопках
стара жытных
гарадоў
Верхнягая
Паянямоння.

ў Навагарадскую зямлю⁵⁵⁸. Цягам некалькіх дзесяцігоддзяў межы «Новгородъскіе державы, над Немном лежачее»⁵⁵⁹ сягнулі за Прыпяць, Буг, Вілію ды наблізіліся да Падняпроўя. Праз каранацыю Мяндоўга і абвяшчэнне каралеўства Літавій гэтыя край быў далучаны да ёўрапейскай супольнасці.

Горад жалеза, золата, шкла і... алхіміі

Даследаваннямі Ф.Д. Гурэвіч выразна даказана, што да сярэдзіны XIII ст. Навагарадак дасягнуў надзвычай высокага эканамічнага і культурнага развіцця. Падчас раскопак вакольнага гораду, які знаходзіўся ўзбоч Навагарадскага замку, выяўлена надзвычай багатая калекцыя жалезных вырабаў – блізу 1700 рэчаў рознага гаспадарчага, земляробчага, культурнага і вайсковага прызначэння. У будынках навагарадцаў знайдзена шмат незвычайна разнастайных наканечнікаў дзідаў, стрэл, у тым ліку і белты – металёвыея стрэлы да арбалетаў. Як сцвярджае Ф.Д. Гурэвіч, па насычанасці жалезнімі вырабамі ў археалагічных раскопах Навагарадак – адзін з найбагацейшых гарадоў Усходняй Еўропы⁵⁶⁰.

Ды ўсё ж асноўным рамяством у Навагарадку была апрацоўка каляровых і каштоўных металаў. Ф.Д. Гурэвіч мяркуе, што багацце і побытавую раскошу ў раскопаным ёю вакольным горадзе старжытнага Навагарадка можна вытлумачыць толькі вырабам і продажам дарагіх аздобаў мясцовых майстроў-злотнікаў⁵⁶¹. Археалагічнымі раскопкамі засведчана, што Навагарадак меў значныя гандлёвыя сувязі з іншымі крывіцкімі і дрыгавіцкімі местамі (найбольш з Полацкам⁵⁶²), з Кіевам, польскімі, нямецкімі гарадамі, а таксама з Візантыйяй, з краінамі Сярэдняга і Блізкага Ўсходу, менавіта, з Іранам і Сірыяй⁵⁶³. Высокі ўзроўень развіцця гандлю асабліва здзіўляе, таму што Навагарадак не стаяў на сплаўнай рацэ, як, скажам, Полацк.

---

⁵⁵⁹ ПСРЛ. Т. 32. С. 25.

⁵⁶⁰ Гуревіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 138.

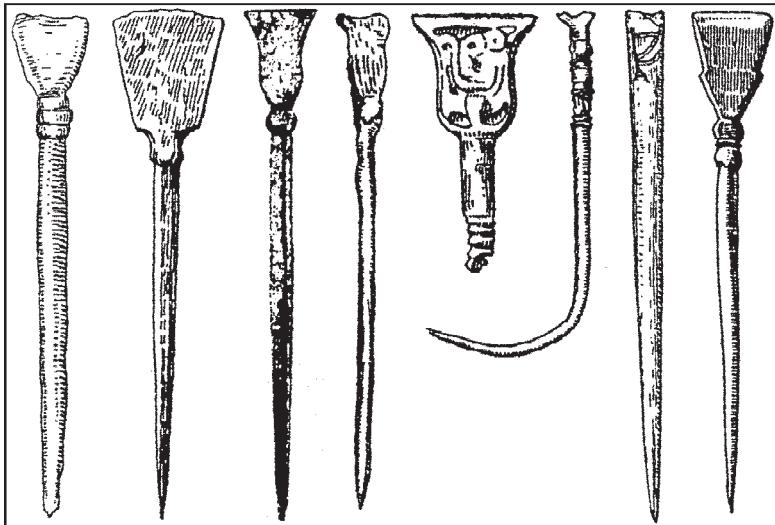
⁵⁶¹ Тамсама. С. 156.

⁵⁶² Ф. Гуревіч. Древности Белорусского Понеманья. С. 111, 136, 140;

Археологические открытия 1965 г. М., 1966. С. 168.

⁵⁶³ Гуревіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 138, 151.

Навагарадак, першая сталіца «державы, над Немном лежа-
чее», якую пазней будуць называць Вялікім Княствам Літоўскім,
яшчэ ў XII ст. стаў не толькі ўнікальным паводле багацця гора-
дам, але і значным культурным цэнтрам з сваім адметным архі-
тэктурным абліччам. Яго вызначаў, перш, величны замак. Ці ж не
на яго ўзораваліся дойліды, калі будавалі каля замкавых сценаў
«звычайна» жытло? Падчас раскопак навагарадскага ваколь-
нага горада, пры даследаванні пласту XII-XIII стст. археолагі ўба-
чылі рэшткі незвычайных пабудоў. Даследнікаў уразіла ўсё: іх вя-
лікія памеры (плошчай да 100 кв. м), наяўнасць цэглы і ваконна-
га шкла, што траплялася сярод рэшткаў пабудоваў⁵⁶⁴, разнастай-

Касцяныя і металічныя пісалы з вакольнага горада Навагарадка.

ны рыштунак, металёвыя і точаныя з касці **пісалы**, **кніжныя за-
шчапкі**, шматлікі багаты посуд, **скроневыя колцы**, пярсцёнкі,
шкляныя пацеркі, бранзалеты, карчагі-амфары⁵⁶⁵. Археолагі ад-

⁵⁶⁴ Тамсама. С. 5.

⁵⁶⁵ Малевская М.В. Амфоры Новогрудка XII – XIII вв.// Тезисы докладов
и конференций по археологии Белоруссии. М. 1969.

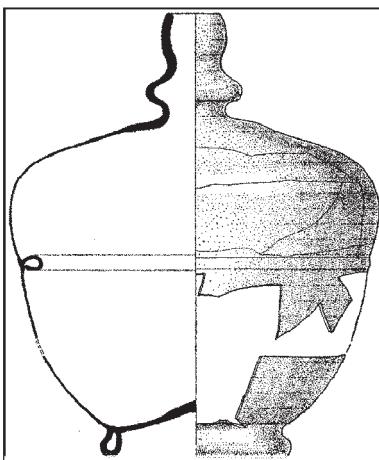
Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 58.

⁵⁶⁶

капалі тут і ўнікальныя рэчы: «шкляніцу Ядзвігі» (пра яе будзе гаворка ў падраздзеле «Каранацыя») і **посуд алхіміка** – бутлю для «дэкантациі».

Ф.Д. Гурэвіч у сваёй кнізе «Древний Новогрудок» згадала пра заходку ў «пабудове № 5» шматлікіх шкляных дру-
зак⁵⁶⁶. З тых кавалачкаў удало-
ся скласці «бутэлечку вышы-
нёю 9,5 см з круглым тула-
вам»⁵⁶⁷, і даследніца падала яе
выяву. Ф.Д. Гурэвіч заўважыла
самае незвычайнае ў «канст-
рукцыі» бутэлечкі – нешырокую
складку выступам у ся-
рэдзіну пасудзіны і выказала
меркаванне, што так зроблена
спецыяльна, каб затрымваць
частку змесціва. Падрабязней
пра знойдзеную бутэлечку на-
пісала даследніца Джанпалад-
зян Р.М.⁵⁶⁸. Яна пацвердзіла меркаванне, што гэтая пасудзіна
выкарыстоўвалася алхімікам дзеля дэкантациі (сцэджвання)
асадку, які ўтвараўся ў выніку нейкай хімічнай рэакцыі.

Верагодна, да посуду алхіміка можна залічыць і знойдзе-
ны ў 1958 г. у вакольным горадзе Навагарадка «танка-
сцены медны посуд з адагнутым венчыкам»⁵⁶⁹. Прынамсі,
Ф.Д. Гурэвіч нагадала, што кіеўскім археолагам у г.нз. «май-
стэрні мастака» трапілася такая ж пасудзіна, а служыла яна,
як мяркуюць навукоўцы, для падагравання нейкай сумесі. І
ў Навагарадку магла быць такая ж «майстэрня» мастака-
творцы. Менавіта слова мастак – як адно з вызначэнняў ал-
хіміка – найтрапней адпавядаеть духу стваральнасці, наватар-

Посуд алхіміка – бутля для «дэкантациі».
(Паводле Ф.Д. Гурэвіч.)

⁵⁶⁷ Тамсама.

⁵⁶⁸ Джанполадзян Р.М. Лабараторная посуда армянского алхимика. // Советская археология. 1965. № 2. С. 215.

⁵⁶⁹ Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 104.

скай дзейнасці тых творцаў сярэдневечча. «Алхімік – мастак, які кожны раз выштукоўвае адзінкавую рэч»⁵⁷⁰.

Што мог выштукувачаць навагарадскі алхімік?

Перш трэба сказаць, што алхімік з'явіўся тут не выпадкова. Навагарадку патрэбен быў такі творца. Ён мог прыехаць з Заходняй Еўропы, але мог быць выгадаваны і тут, у плённай атмасфери фенаменальнай духоўнай і матэрыйяльнай культуры Навагарадка. Ім мог стаць адзін з майстроў-рамеснікаў, таму што, кажучы словамі Карла Маркса, існуе «арганічная непадзельнасць вытворчасці ідэй і вытворчасці рэчаў»⁵⁷¹.

У раскопе г. нз. «пабудовы № 16» вакольнага горада Навагарадка былі знайдзены кавалкі ваконнага шкла ды розных памераў гліняныя пліткі з жоўтай і зялёнай палівай⁵⁷², мноства керамічнага паліванага посуду. Рыхтаваць даволі складаныя рэчывы для палівы, а, магчыма, і для шкляных вырабаў маглі мясцовыя майстры. Праўда, Ф.Д. Гурэвіч, называючы цудоўнай калекцыю **навагарадскага шклянога посуду, якая «не мае роўных сярод матэрыйялаў іншых старажытнарускіх гарадоў – больш за 100 рэчаў»**⁵⁷³, прызнае іх прывезенымі: «60 рускага, а 40 усходняга паходжання»⁵⁷⁴. (З такога дзіўнага сцвярджэння вынікае: дзесяці выраблялі шкляны посуд толькі для таго, каб павезці ў Навагарадак.)

Навукоўцы шмат разважалі пра асаблівасці знайдзенага ў Навагарадку шкла, рабілі складаныя аналізы, але не прыйшлі да згоды пра паходжанне шкляных рэчаў. Так, Б.А. Шалкоўнікаў сцвярджаў, што нават унікальныя кубкі былі мясцовага вырабу. Здзіўляе рэзкае пярэчанне самой Ф.Д. Гурэвіч. Яна признае, што для будынкаў вакольнага пасаду горада Навагарадка патрабавалася шмат шкла, і робіць выснову пра прывоз

⁵⁷⁰ Рабинович В. Л. Алхимия как феномен средневековой культуры. М., 1979. С. 254.

⁵⁷¹ Тамсама. С. 6.

⁵⁷² Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 82.

⁵⁷³ Тамсама. С. 152.

⁵⁷⁴ Тамсама.

яго з Києва⁵⁷⁵. Але ў пераліку некалькіх усходнеславянскіх храмаў, якія мелі ашклёныя ваконныя рамы, Ф.Д. Гурэвіч не згадвае кіеўскія цэрквы⁵⁷⁶. Ды, як вядома, «у XI – XIV стст. шкляныя пацеркі выраблялі ў Горадні, а ў XI – XIII стст. – у Навагарадку»⁵⁷⁷. Выпадае сказаць, што і ў Навагарадку, дзе стваралі ўсё ўнікальнае, маглі рабіць не толькі шкляныя пацеркі ды бранзалеты, але і шыбы для вокнаў.

Зрэшты, выпадае гаварыць пра дзейнасць пэўных асобаў, якія рыхтавалі паліву для керамічнага посуду, ды пра адпаведнае месца для іх працы. Зважаючы на шматлікасць «унікальных» рэчаў, назавём тую «майстэрню» сучасным тэрмінам – хімічная лабараторыя. Сапраўды, дзе можна было рыхтаваць неабходныя мешанкі сыравіны, каб надаць, прыкладам, гарадзенскаму шклу, навагарадскім пацеркам такія колеры? Трэба было мець будынак ці хоць бы нейкі пакойчык, дзе можна было распрацоўваць адпаведную тэхналогію ды выпрабоўваць якасць вырабаў.

Такім чынам, мы маём падставу гаварыць, што і ў Навагарадку працаваў-чараўваў алхімік. Тагачасныя алхімікі звычайна імкнуліся атрымаць золата. Але золата ў навагарадцаў хапала, і яму маглі даручыць стварыць, прыкладам, «грэчскі агонь», пра які яны чулі ад заморскіх гасцей, ці, што верагодней, ад самога Мяндоўга, дзеду якога давялося пажыць у Візантыі. Зрэшты, найбольш была патрэбная сталь для ахоўнага ваярскага рыштунку – панцыраў, для бранябойных арбалетных стрэлаў. Выпадае гаварыць і пра фарбы.

Археолагі сцвярджаюць, што чатыры **дамы, рэшткі якіх яны адкапалі, безумоўна, былі двухпавярховыі**⁵⁷⁸. Іх атынкаваныя сцены былі размаляваныя: пераважалі фрэскі з сюжэтнымі малюнкамі. Але гэтыя фрэскі «карэнным чынам адрозніваліся ад вядомых царкоўных роспісаў»⁵⁷⁹. Таму даследнікі і сцвярджаюць, што фрэскавы роспіс у свецкіх пабудовах Навага-

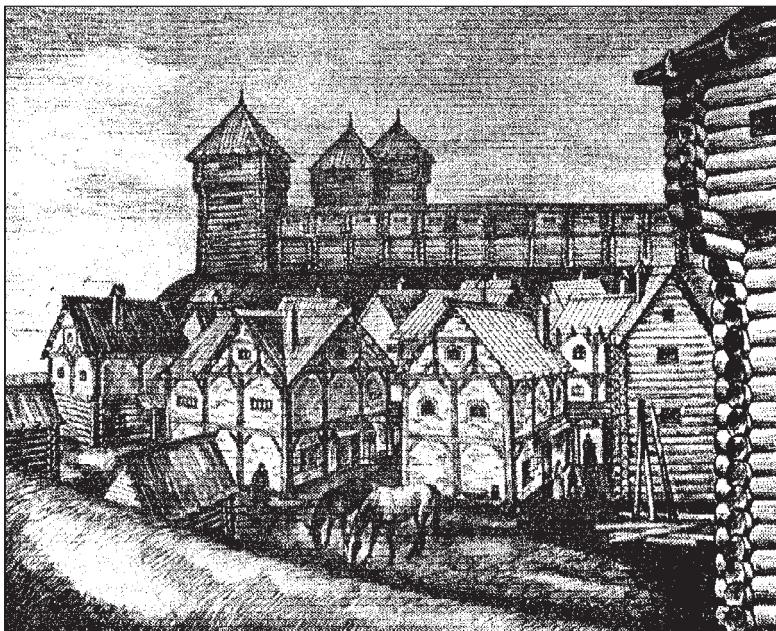
⁵⁷⁵ Тамсама. С. 150.

⁵⁷⁶ Тамсама. С. 123.

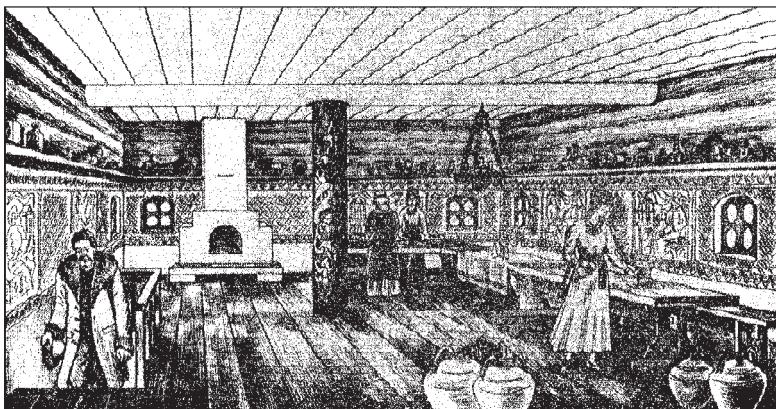
⁵⁷⁷ Энцыклапедыя Археалогіі і нумізматыка Беларусі. С. 492.

⁵⁷⁸ Гуревіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 124.

⁵⁷⁹ Спегальский Ю.П. Жилище Северо-Западной Руси IX – XIII вв. Л., 1972. С. 149-150.

Двухпавярховыя дамы вакольнага горада Навагарадка.
Рэканструкцыя В. Сташчанюка. (Паводле знаходак Ф.Д. Гурэвіч.)

Інтэр'ер "дому з фрэскамі" XII ст. у вакольным горадзе Навагарадка.
Рэканструкцыя В. Сташчанюка. (Паводле знаходак Ф.Д. Гурэвіч.)

радка – з’ява ўнікальная⁵⁸⁰. Роспісы служаць доказам, што тыя навагарадскія будынкі XII ст. не былі курнымі хатамі, а абаграваліся нейкім унікальным спосабам. (Увогуле, старарускае жытло, як прыкладам, у Ноўгарадзе да XV ст., апальвалася «па-чорнаму».)

Варта засяродзіць увагу на знаходках ваконнага шкла. Навукоўцы адзначылі незвычайную асаблівасць пабудоваў навагарадскага вакольнага гораду таго перыяду – зашклённыя вокны. У кожнай ваконнай раме было тры-четыры круглыя шыбы⁵⁸¹. Защклёныя вокны ў навагарадскіх дамах сярэдзіны XIII ст. асабліва здзівілі археолагаў, таму што ў Маскоўскай Русі, скажам, нават у XVI ст. такія вокны былі рэдкасцю. Нават у вокны царскага палаца была ўстаўлена слюда⁵⁸². Дарэчы, падобныя да навагарадскіх ваконных шклянных шыбы знайдзены і на гарадзішчы старажытнага Турава ў пласце, які датаваны XII – першай паловай XIII стст.⁵⁸³.

Сярод тых шыкоўных навагарадскіх дамоў не было двух адноўкавых: усе мелі індывідуальныя рысы⁵⁸⁴. На падставе вынікаў археалагічнага даследавання Ф.Д. Гурэвіч сцвярджае: «Багаты квартал не быў чужародным у Навагарадку, а ўзнік у выніку развіцця мясцовай культуры»⁵⁸⁵.

Свайм чарадом, унікальны Навагарадак не быў адзіным унікальным горадам у Верхнім Панямонні ды, увогуле, на аблшары заходній часткі сучаснай Беларусі.

Ваўкаўыск, Горадня і... Пінск

Як можна ўяўіць, аблшарам Панямоння валодалі не толькі навагарадцы. З летапісай, розных гістарычных дакументаў вядомыя Горадня і Ваўкаўыск. Яны былі цэнтрамі самастойных княстваў: Гарадзенскага, князь якога «Ўсевалад Давыдавіч удзельнічаў з іншымі рускімі князямі ў паходзе на Полацкую зямлю

⁵⁸⁰ Гурэвіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 121.

⁵⁸¹ Тамсама. С. 123.

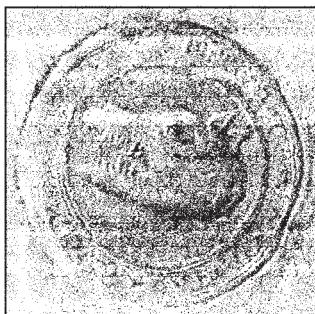
⁵⁸² Тамсама.

⁵⁸³ Полубояринова М.Д. Раскопки древнего Турова.// КСИА. Вып. 96. М., 1963. С. 45.

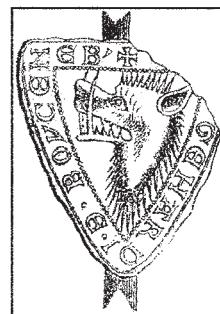
⁵⁸⁴ Гурэвіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 124.

⁵⁸⁵ Тамсама. С. 125.

Пячаткі беларускіх гарадоў і мекленбургскіх рыцараў

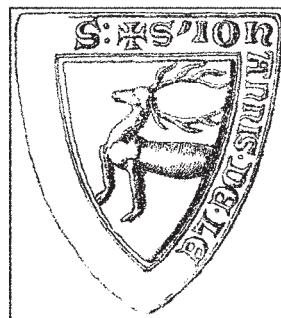
г. Горадня.

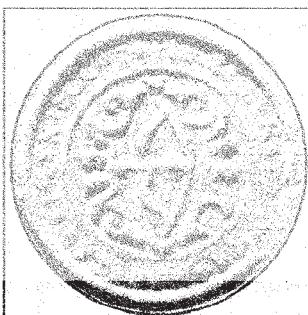
Eckhardi v. Boizenburg.

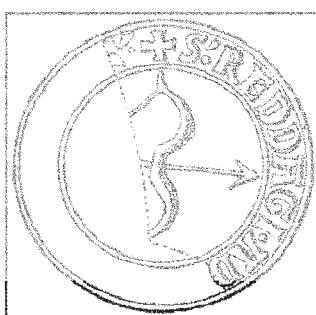
г. Пінск.

Johann v. Lowtzow.

г. Рібніц.

Reddag zu Ribnitz.

(1128) і літву (1132)»⁵⁸⁶, і Ваўкавыскага, князь якога «Глеб удзельнічаў у паходзе на язвягай» у 1256 г.⁵⁸⁷. Пра самастойнасць Гарадзенскага і Ваўкавыскага княстваў выразна сведчаць і выяўленыя археолагамі хрысціянскія храмы: гарадзенская г. из. Ніжняя царква другой чвэрці XII ст.⁵⁸⁸ і недабудаваная на Ваўкавыскім замчышчы царква XII ст.⁵⁸⁹. Дарэчы, навукоўцы залічаюць абодва храмы да г. из. «Гродзенской школы дойлідства»⁵⁹⁰.

Паводле высокага ўзоруно маствацтва Гародню і Ваўкаўск можна называць пабрацімамі Навагарадка. Нагадаем адзін вядомы факт.

У раскопе г. из. «пабудовы № 16» вакольнага горада Навагарадка былі знайдзены разам з кавалкамі ваконнага шкла гліняныя пліткі з жоўтай і зялёнай палівай, якія «вельмі нагадваюць пліткі Ніжнай царквы ў Горадні»⁵⁹¹. Там археолаг адкапалі маёлікавую падлогу – цудоўны «кілем з жоўтых, зялёных і карычневых паліваных керамічных плітак»⁵⁹². Керамічныя пліткі разнастайных колераў і формаў далі падставу археолагу М. Ул. Малеўскай сцвярджаць: «Гарадзенскія маёлікі, асабліва складаны арнаментальны набор падлогі Ніжнай царквы, не маюць пакуль аналагу ў захаваных помніках»⁵⁹³. Яшчэ больш багатую калекцыю керамічных плітак (546 цэльных плітак і кавалкаў) сабралі археолагі падчас раскопак на Замкавай гары ў Пінску⁵⁹⁴. Маёлікавыя пліткі для аздаблення сценаў знайдзены ў Ваўкавыску сярод нарыйтаваных для будаўніцтва царквы плінфы ды камянёў рознага колеру з адшлифаваным адным бокам⁵⁹⁵. З падобна апрацаваных валуноў пабудавана і знакамітая гарадзенская Каложская царква, што можна бачыць і цяпер.

⁵⁸⁶ БелСЭ. Т. 3. Мн., 1971. С. 345.

⁵⁸⁷ БелСЭ. Т. 2. С. 624.

⁵⁸⁸ БелСЭ. Т. 4. Мн., 1971. С. 17.

⁵⁸⁹ Энцыклапедыя літаратуры і маствацтва Беларусі (Далей: ЭЛіМБел). Т. 1. Мн., 1984. С. 589.

⁵⁹⁰ Тамсама.

⁵⁹¹ Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 82.

⁵⁹² Малевская М.В. К реконструкции майоликового пола Нижней церкви в Гродно. // Культура Древней Руси. М., 1966. С. 146.

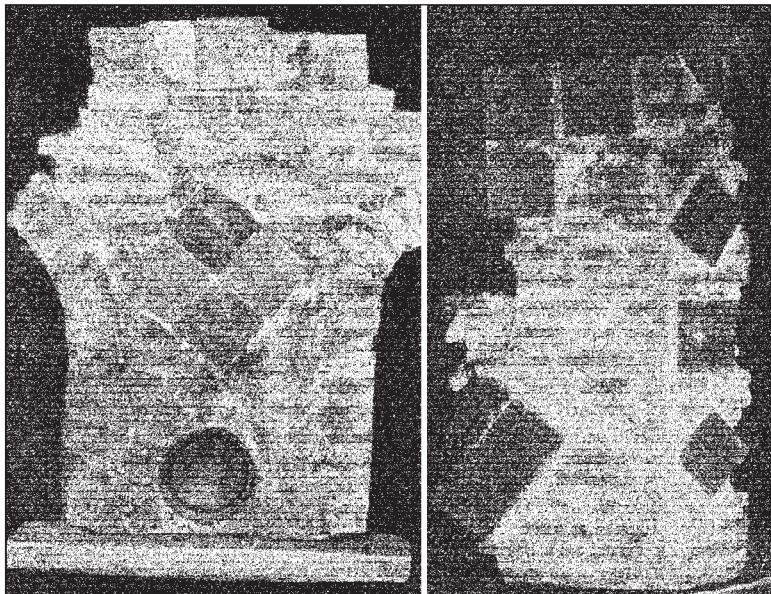
⁵⁹³

Тамсама. С. 149.

⁵⁹⁴ Тамсама.

⁵⁹⁵ ЭЛіМБел. Т. 1. С. 589.

Унікальнымі былі іншыя манументальныя збудаванні Панямоння. На падставе даследаванняў Старога замка ў Горадні навукоўцы сцвярджаюць: «У другой палове XII ст. старажытная Горадня, заснаваная ў канцы X – пачатку XI стст., была адзіным горадам на тэрыторыі Беларусі, які меў камбінаваныя драўляна-цагляныя ўмацаванні»⁵⁹⁶. Дарэчы, згаданыя двухпавярховыя дамы Навагарадка таксама будавалі «з выкарыстаннем цэглы і каменняў»⁵⁹⁷.

Фрагменты сцяны гарадзенскай царквы, якая была аздоблена каляровымі керамічнымі пліткамі.

Асаблівай увагі вартася шкло старажытнай Горадні. У руінах гарадзенскай Ніжній царквы XII ст. адкапалі ўнікальныя пласкатыя зялёныя, бялява-зялёныя, шэра-зялёныя, цёмна-карыйчневыя, чорна-сінія шкляныя шыбкі разнастайных формаў – круг-

⁵⁹⁶ А.А. Трусаў, В.Е. Собаль, Н.І. Здановіч. Стары замак у Гродне XI – XVIII стст. Мн., 1993. С. 6.

⁵⁹⁷ Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 124.

лъя, авальныя, рамбавідныя, прастакутныя⁵⁹⁸. Археалагічных паралеляў гэтым гарадзенскім знаходкам няма⁵⁹⁹. А заходнегарапейскія вітражы толькі часткова нагадваюць гарадзенскія знаходкі⁶⁰⁰. Выглядае на тое, што жыхары нашых старажытных панямонскіх гарадоў не толькі ўпадабалі зашклёныя вокны, не толькі шыкавалі шклянымі аздобамі ды посудам, не толькі назіралі алхімічныя пераўтварэнні ў спецыяльным шклянным посудзе. Відаць, былі і такія майстры, што чаравалі ў шкляных гутах — стваралі рэчы дзяля самой толькі боскай прыгажосці.

«Гарадзенскі маёлікавы посуд, пліткі і цацкі XII – XIII стст., мінскі маёлікавы посуд, полацкі, навагарадскі, тураўскі, пінскі, мсціслаўскі посуд і пліткі XII – XIII стст.»⁶⁰¹, «мазаічныя пліткі (смальтавыя! – З.С.) Полацка, Віцебска, Друцка, Мінска, Лагойска, Турава»⁶⁰² вызначаліся адметным трохколеравым каларытам і разнастайнасцю формаў. Паводле колераў яны **выразна адрозніваліся** ад падобных нешматлікіх вырабаў, што былі знайдзены археолагамі ў некаторых гарадах іншых усходнеславянскіх земляў⁶⁰³.

Занатуем: Унікальныя знаходкі ў нашых старажытных гарадах керамічных вырабаў, рэштак шкляных рэчаў, мазаікі сведчаць не толькі пра тоеснасць эстэтычных уяўленняў, духоўнай і матэрыяльнай культуры крывічоў і дрыгавічоў. Яны пацвярджаюць меркаванне, што кансалідацыя нашых старажытных плямёнаў вынікала з супольных каранёў. Аб'яднанне дрыгавіцкіх, крывіцкіх, радзіміцкіх земляў і княстваў у Вялікае Княства Літоўскае گрунтавалася на агульной культуры, што спалучала духоўныя здабыткі ды матэрыяльныя даробак. Знаходкі дазваляюць сцвярджаць верагоднасць на такой глебе моцнага эканамічнапалітычнага адзінства, што выразна прайвіцца падчас мангольскага нашэсця, калі будуць абароненыя Гомель, Мазыр, Бярэсце.

⁵⁹⁸ Воронин Н.Н. Древнее Гродно (по материалам археологических раскопок 1932 – 1949 гг.) / Материалы и исследования по археологии СССР. № 41. М., 1954. С. 120.

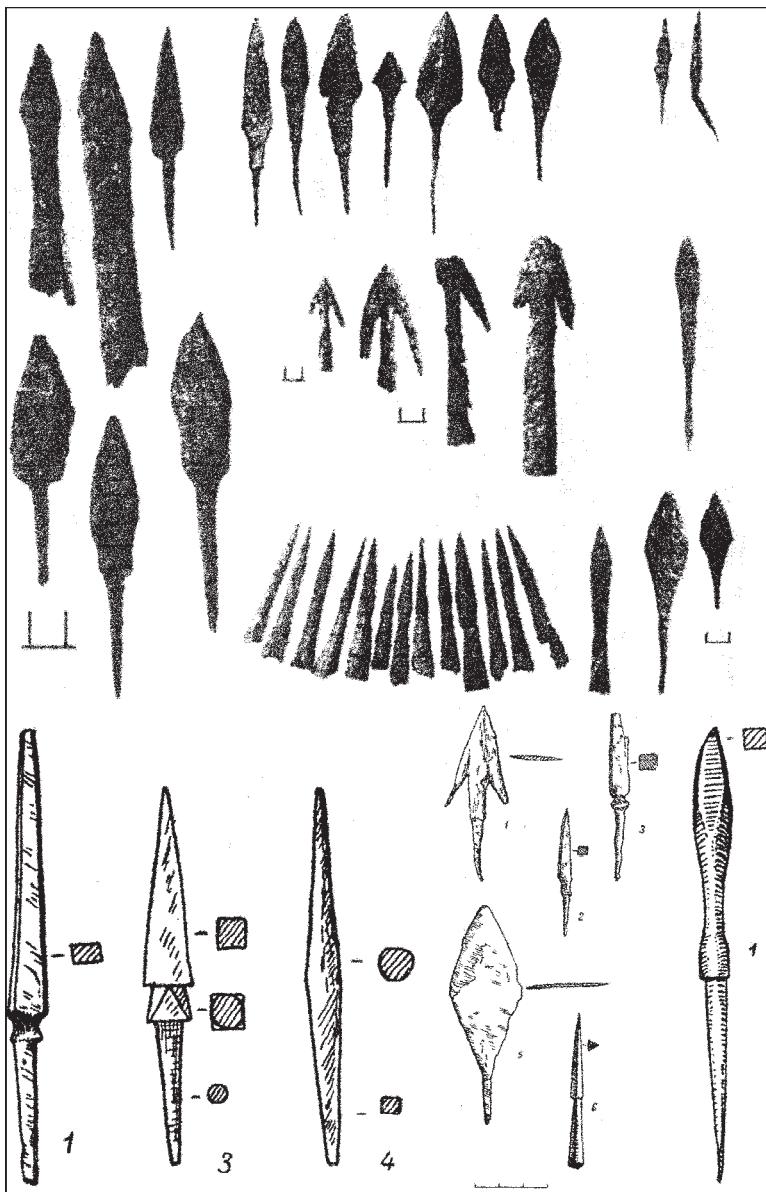
⁵⁹⁹ Щапова Ю.Л. Стекло Киевской Руси. М., 1972. С. 71.

⁶⁰⁰ Тамсама. С. 72.

⁶⁰¹ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 389.

⁶⁰² Тамсама.

⁶⁰³ Тамсама.

Стан Навагарадскага княства

Навагарадскае княства імкліва развівалася. І гэтая новая дзяржава не магла мець на ўвазе толькі рамёствы і гандаль. Яе ўладарам і жыхарам княства даводзілася клапаціца пра абарону. Апроч войска навагарадскага князя, прыкладам, вядомага з Галіцка-Валынскага летапісу Ізяслава, ды літвы, што знаходзілася ў яго на службе, у Навагарадку былі яшчэ і адметныя вайсковыя фармаванні. Знаходкі ва ўсіх раскопах на месцы былых жылых будынкаў шматлікіх жалезных наканечнікаў стрэл, у тым ліку і **бронябойных**⁶⁰⁴, сведчаць, што не толькі князь ды навагарадскія феадалы дбалі пра абарону. Ф.Д. Гурэвіч на падставе выяўленага ў вакольным горадзе абарончага вала XII ст., знайдзеных там мяча, наканечнікаў дзідаў, целаахоўнага рыштунку, набораў «жалезных стрэлай» у кожнай, як ужо згадвалася, багатай пабудове, прызначавала, што «ў багатым квартале былі ўсе ўмовы для стварэння сваёй вайсковай арганізацыі»⁶⁰⁵. Такое меркаванне Ф.Д. Гурэвіч дае падставу думаць, што рамеснікі вакольнага горада Навагарадка адчувалі небяспеку і гатовыя былі бараніць сябе самі.

Яны не маглі не цікавіцца і справамі падпрарадкованай Навагарадку літвы, што хадзіла рабаваць ды час-ад-часу наймалася ваяваць за інтарэсы суседніх княстваў. Навагарадцы, як і палачане, толькі да пары паблажліва глядзелі на станункі ў шэррагах ваяроў-літвы, не ўмешваліся ў іх справы, талерантна ставіліся да іх паганскіх звычаяў і абрадаў.

Але надыходзіла эпоха жорсткіх процістаянняў з Усходам і Захадам, з манголамі ды крыжакамі. Імкліва, пераможна прыйшло мангольскае войска па сібірскіх стэпах, захапіла і разбурыла багатыя сярэднеазіяцкія ханствы, уварвалася ў Прычарнамор'е. Захопнікі перанялі Дняпро – старадаўні шлях «з вараг у грэкі». Менавіта рамеснікі навагарадскага вакольнага горада і «госці», якія гандлявалі з краінамі Сярэдняга Ўсходу ды з Візантыйяй, першымі адчуулі небяспеку – пакуль што толькі

---

⁶⁰⁴ Гуревіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 117.

⁶⁰⁵ Тамсама. С. 134.

сваім эканамічным інтарэсам. Непасрэдную пагрозу існаванню навагарадцы ўсвядомілі пасля бітвы 1223 г. на Калцы. Як вядома з летапісаў, там аб'яднанае войска полаўцаў, Кіеўскага ды некаторых іншых рускіх княстваў было разбіта манголамі.

Такія падзеі змусілі ўсіх: феадалаў Навагарадскай зямлі і рамеснікаў вакольнага горада, уладароў суседніх крывіцкіх ды нават дрыгавіцкіх княстваў – рыхтавацца да абароны. Бачылася толькі адна магчымасць процістаяць навале – аб'яднанне. Верагодна, найперш у «Новгородъские державы, над Немном лежачее» аб'ядналіся панямонскія княствы. Ускосна пра гэта сведчыць «Кройніка літоўская і жмойцкая», у якой апавядаетца, што Ердзівіл (Радзівіл)^{*}, які асеў у Навагарадку, «з русью, новъгорожаны, слонимчаны, пинщаны, жмондами и литвою» разбіў войска «цара» Кадана «над Днепром на устю Припети»⁶⁰⁶. (Але гэтую дзяржаву змяніла, як пададзена ў тагачасных булах папы Інніцэнта IV, «каракалеўства Літовія».) Аб'яднанне панямонскіх, прынамсі, княстваў навагарадскім князем ускосна пацвярдждае Іпацейскі летапіс. Там паведамляецца, што Войшалк, сын навагарадскага князя Мяндоўга, **калі вырашыў прыняць «мнискій чин»**, то нібыта аддаў «Новогородък от Миндога и от себе Вослоним и Волковыеск, и все городаы»⁶⁰⁷. (Зайважым: Аўтар, а, верагодней, перапісчык таго летапісу, перакручуночы факты, дасканала ведаў, што Навагарадкам валодаў менавіта Мяндоўг.)

Фармальна навагарадскі княжыч мог мець права на бацькаву спадчыну. Але з летапісу вынікае, што Войшалк выбраў сабе рэлігійна-асветніцкі шлях. Ён стаў манахам яшчэ за жывым бацькам, пра што ускосна сведчыць і адсутнасць яго, стэрыйшага сына Навагарадскага князя, падчас хрышчэння Мяндоўгавай сям'і ды на каранацыі. Таму паводле часавага фактару пададзеная пад 1255 г. звестка ўяўляеца непраўдзівай. Наўона было б думаць, што Мяндоўг, які на той час ужо стаў каралём, меў маральную падтрымку Папы Рымскага, хаўру-

---

* Пра сапраўднага абаронцу ад манголаў – Мяндоўга – будзе гаворка ў другой частцы.

⁶⁰⁶ ПСРЛ. Т. 32. С. 20.

⁶⁰⁷ ПСРЛ. Т. 2. С. 192.

саваўся з Тэўтонскім ордэнам ды прымай у сябе свайго сябра майстра Лівонскага ордэна, самахоць аддасць багаты Навагарадак, пагодзіцца з стратай «Слоніма, Ваўкавыска і ўсіх гарадоў». Безумоўна, такога дару не было, і панямонскія княствы заставаліся ў каралеўстве Літвы, непарушнасць уладанняў якога пацвярджаў Папа. Прыкладам, і ў летапісе пададзена, што толькі праз дзесятак-паўтара летаў, у 70-х гадах XIII стагоддзя, Даніла Галіцкі, ваюючы з Навагарадкам, вымушаны быў пасылаць войска і да Ваўкавыска ды Горадні.

Перадумовы яднання

Аб'яднання толькі панямонскіх княстваў пад вяршэнствам Навагарадка⁶⁰⁸ было недастаткова. Трэба было, беручы за прыклад палачанаў, наладжваць вайсковае супрацоўніцтва з суседнімі крывіцкімі і дрыгавіцкімі княствамі. Навагарадцам былі добра вядомыя вайсковыя паходы полацкіх князёў на Пскоў і Ноўгарад, іх барацьба з Менскам, які таксама імкнуўся сабраць суседнія ды і больш далёкія землі пад сваё крыло. Але, як падае Мікола Ермаловіч, да 1180 г. міжусобіца скончылася⁶⁰⁹. Таго лета шэсць крывіцкіх князёў, у tym ліку полацкі, віцебскі, лагойскі, менскі, ізяславскі, пайшлі вызываляць Друцьк, які часова быў захоплены Смаленскім князем. Давід Смаленскі вымушаны быў уцякаць з Друцька, што «аўтаматычна рашала пытанне на карысць Полацка»⁶¹⁰. А ў 1195 г. князі Полацкай зямлі ўдзельнічалі ў новым паходзе на Смаленск⁶¹¹.

Асяленне ў вусці Дзвіны-Даўгавы рыцараў-мечаносцаў, паражэнне на Калцы прымусілі Полацкае, Віцебскае і Смаленскае крывіцкія княствы ўсвядоміць неабходнасць яднання ды памірыцца. І ў 1229 г. яны заключылі сумеснае гандлёвае пагадненне з Рыгай⁶¹². Можна меркаваць, што полацкія крывіцкія князі пастаянна мелі на воку падзеі ў Паня-

⁶⁰⁸ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 819.

⁶⁰⁹ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 12.

⁶¹⁰ Алексеев Л.В. Полоцкая земля в IX – XIII вв. М., 1966. С. 282.

⁶¹¹ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 13.

⁶¹² БелСЭ. Т. 4. С. 111.

монні, у сваёй Навагарадскай воласці⁶¹³. Непасрэдным чынам гэта выявілася праз прызначэнне князем літвы спачатку по-лацкага князя Маўколда, а праз нейкі час – ягонага сына Мяндоўга. Ды менавіта Мяндоўг пачне ўмацоўваць Навагарадскае княства, даможацца прызнанні сваёй дзяржавы Нямецкім ордэнам і Папам Рымскім. Але ён захавае самастойнасць Полацка нават тады, калі стане каралём. (Далейшыя падзеі пакажуць, што і ягоны сын Войшалк не пазбавіў Полацк прывілеяванага становішча.)

Эканамічнае развіццё дрыгавіцкіх земляў спрыяла іх адабленню ад Кієва. У 1158 г. з-пад ягонай апекі вызваліўся Тураў. Там пачала правіць самастойная княская дынастыя. Кіеў быў паспрабаваў вярнуць незалежнікаў⁶¹⁴, але тураўцы вытрымалі 10-тыднёвую аблогу войскам кіеўскага князя Ізяслава Давыдавіча і ягоных хаўруsnікаў. Так выявілася, – свярджвае П. Лысенка, вядомы археолаг і даследнік гісторыі палескіх гарадоў, – эканамічнае і вайсковая моц Турава⁶¹⁵. Пачалося адраджэнне незалежнасці Тураўскай зямлі, значна ўзрасла яе магутнасць. Дастаткова сказаць, што ўладанні Тураўскіх князёў сягалі Мазоўша. Як ужо згадвалася, «драгічынская (Драгічына па-над Бугам – З.С.) зямля належала да 1181 г. князям турава-пінскім»⁶¹⁶. І Мікола Ермаловіч падаў меркаванні чатырох даследнікаў, якія «грунтоўна даказалі прыналежнасць дрыгавічам тэрыторыі Берасцейскай зямлі і былога Гарадзенскага павета»⁶¹⁷. Праўда, «Кройніка літоўская і жмойцкая» згадвае, што «Берест, которога тепер зовут Литовским... на той час належал до князства Полоцкого»⁶¹⁸. Але калі то быў «той час»? Паводле «Кройнікі» яго можна вызначыць толькі прыблізна, верагодна, падчас князявання ў Польшчы Баляслава Харобрага (992 – 1025 гг.). Пазней уладанні полацкіх князёў у Пабужжы перанялі турава-пінскія князі. Ды, як пабачым далей, гэтае суперніцтва не пе-

⁶¹³ Алексеев Л.В. Полоцкая земля в IX – XIII вв. Рис. 12 (карта).

⁶¹⁴ Лысенко П.Ф. Города Туровской земли. Мин., 1974. С. 29.

⁶¹⁵ Тамсама. С. 38.

⁶¹⁶ Trajdos T.M. Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy. T. I. Warszawa, 1983. С. 94.

⁶¹⁷ Мікола Ермаловіч. Старажытная Беларусь. С. 24.

⁶¹⁸ ПСРЛ. Т. 32. С. 17.

рашкодзіла мацаваць палітычны і вайсковы звяз Турава і Пінска з багатым і магутным Навагарадскім княствам. Дастаткова сказаць, што навагарадскі княжыч Войшалк жыў у Пінску ды адтуль пасля гібелі бацькі рушыў бараніць спадчыну.

Неабходнасць аб'яднання вынікала сама перш з мангольскай пагрозы. Тэрміноваму вырашэнню гэтай надзённай задачы спрыялі даунія эканамічныя сувязі, тэрытарыяльная блізкасць ды этнічная роднасць. Як ужо згадвалася, значную частку земляў Панямоння насялялі дрыгавічы. Аб'яднанню спрыяла і агульнасць культуры, што выразна выяўлена, прыкладам, праз згаданае падабенства керамічных і шкляных вырабаў, а таксама і канфесійнае адзінства. Можна меркаваць, што ініцыятыву ўтварэння звязу ўзялі на сябе менавіта Навагарадскія гардскія вярхі ды феадалы. Iх падтрымалі і перасяленцы з Мекленбургіі, якім былі вядомыя і вынішчальныя метады захопнікаў ды наступствы паняволення.

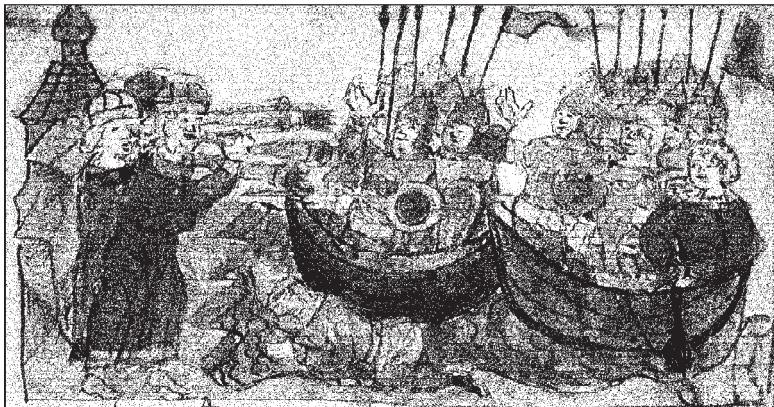
Вынік агульных памненній неўзабаве праявіўся: у 1228 г. войска Навагарадскага княства ўдзельнічала ў вайне Расіслава Пінскага з Данілам Галіцкім⁶¹⁹. Навагарадская літва годна паказала сябе на ратным полі. Таму ў 1235 г. Даніла Галіцкі, як мяркуюць, наняў яе дзеля барацьбы з мазавецкім князем Конрадам: «Даниил возведе на Конрада литву Мендорга Изяслава Новогородского». (Гэтае дзўянае, унікальнае словаспалучэнне дадаткова сведчыць пра сацыяльны стан літвы-ваяроў, наёмнікаў.)

Новае войска Навагарадка

Як бачым, у 40-х гадах XIII ст. літва ўсё яшчэ служыла Навагарадку, а Мяндоўг, князь літвы, падпарадкоўваўся навагарадскому князю Ізяславу. І паміж імі не ўзнікала ніякіх супярэчніцтваў. Ды дзе літва магла б знайсці гаспадароў, лепшых за багатых і талерантных навагарадцаў. Але і Навагарадку, як ніколі, патрэбная была літва. З усходу і поўдня прыходзілі трывожныя весткі пра новыя перамогі манголаў. І навагарадцы вымушаныя былі павялічваць сваё войска. Лепшых за літву ваяроў яны не маглі знайсці.

⁶¹⁹ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 41.

Навагарадак меў магчымасць утрымваць прафесійнае войска – літву і меў сродкі на яе ўзбраенне, адпаведнае єўрапейскаму ўзроўню. Ф.Д. Гурэвіч, прыкладам, згадвае знайдзеныя «**но выя ўзоры зброі** і рыштунку баявога каня», а менавіта бронзы вялікіх ажурных наканечнікаў ножнаў, што не мае паралеляў, частку шаблі, інкрустраваную бронзай стрэмія, шпору, арбалетныя стрэлы⁶²⁰. Больш таго, ёсць падставы меркаваць, што апроч спецыяльнага аберагальнага рыштунку, панцыраў, а таксама кушаў (арбалетаў) ды да іх белтаў – «жалезных стрэлаў», у навагарадцаў магла быць і нейкая ўнікальная зброя. Да такой думкі схіле знаходка згаданага ўнікальнага посуду алхіміка. Прынамсі, такі посуд нагадвае пра магчымасць вырабу нейкіх хімічных рэчываў,

Ф: оғ: и́ть : : оғ: :: :: :: въ оғ: д: ч: о: н: : , о օօօօ օօ օ օօօօ օ օօնы ո
լօձօօ օօօօօօ օ: : оғ: ь: : в: д: оғ: а: : нь, в: :: :: оғ: չ օօօօ օ: ՚: : оғ: ,
:օ: :: : оғ: :: :: .

Візантыйцы паліць «грэчаскім агнём» рускія караблі.
(Малюнак з Радзівілаўскага летапісу.)

скажам, сумесі для слыннага «**грэчаскага агню**». «Агонь» перанялі полацкія князі, якія, як згадвалася, побывалі ў Візантыйі. Ваяры аўяднаных княстваў маглі выкарыстаць такую «зброю» ў 1241 г. падчас абароны Гомеля ад Батыевага войска, таму Гомельскі замак і не быў захоплены. Не толькі ж стрэламі з лукаў

⁶²⁰ Гурэвіч Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 107.

ды дзідамі сустракалі нашыя прашчуры мангольскае войска і пад Берасьцем, не дапусцішы захопнікаў нават да прадмесця.

Да тых перамогаў непасрэдна спрычыніўся князь літвы Мяндоўг, дасведчаны ваяр і ваявода, як то можна меркаваць хоць бы з пададзенага летапісам факту запрашэння яго Данілам Галіцкім на барацьбу з Конрадам Мазавецкім. Верагодна, менаўта Мяндоўг двойчы адбіваў напады мангольскага войска. Але, безумоўна, не каля Ліды ў 1242 г. і не каля Крутагор'я ў 1249 г., як то падаецца ў «Гісторыі Беларускай ССР»⁶²¹. Менавіта Мяндоўгавы перамогі над мангольскім войскам пераважылі пад час чарговых выбараў навагарадцамі новага князя. І Навагарадак, які «пазбег мангольскіх рабункаў»⁶²², прыняў на княскі стол Мяндоўга. Выбар быў трапны. Мяндоўг не толькі ўтаймаваў літву ды ўмацаваў Навагарадскія княства, але і заклаў падмурок магутнай дзяржавы, якая была прызнаная ў Еўропе.

* * *

У гэтай частцы нарыса сцвярджалася: шматкроць згаданая ў нямецкіх хроніках, рускіх летапісах, «Отписках» і «Грамотах» цюменскіх ваяводаў літва – гэта не племя, а стан прафесійных ваяроў, якія напачатку служылі ў заходнеславянскіх князёў. Разам з шматлікімі родамі палабскіх ды паморскіх славянаў ваяры-літва з Мекленбургіі перасяліліся цягам XI – XII стст., пераважна, у Сярэдніяе і Верхніяе Паніямонне, на землі, што належалі полацкім князям. І ўладары «Полацкай імперыі» прымусілі іх прыносіць Полацку даніну ды хадзіць разам з палачанамі ў ваенныя паходы. Ратнае майстэрства літвы сталі выкарыстоўваць і феадалы Навагарадскай дзяржавы. Роля ваяроў-літвы асабліва ўзрасла ў XIII ст., калі іх вялікім князем стаў Мяндоўг (Мендог; Міндаў – паводле шматлікіх розных дакументаў).

З ягонай асобай звязана абарона дрыгавіцкіх, крывіцкіх і радзіміцкіх земляў ад Батыевай арды. Дзейнасць Мяндоўга ў Навагарадскім княстве паспрыяла ўмацаванню, эканамічнаму і культурнаму росквіту «Новгородъскіе державы над Немном лежачие». Вялікі князь Мяндоўг цягам трох дзесяткаў гадоў са-

⁶²¹ Гісторыя Беларускай ССР. Том I. С. 56.

⁶²² Гуревич Ф.Д. Древний Новогрудок. С. 136.

мааддана бараніў плён працы нашых продкаў – аратых і рамеснікаў, будаўнікоў і кніжнікаў. Менавіта Мяндоўг заклаў падмурок будучага Вялікага Княства Літоўскага. Пала Інацэнт IV у сваёй буле ад 17 ліпеня 1251 г. тытулаваў Мяндоўга каралём, і ягоная дзяржава стала каралеўствам – «Regnum Litovia».

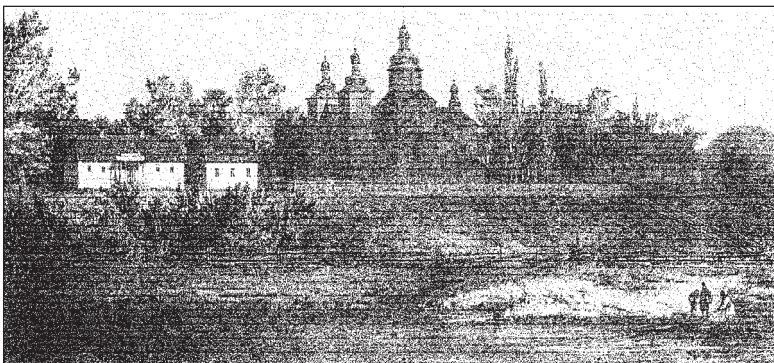
Праз прыніцце Мяндоўга за сына «святога Каталіцкага Касцёла», праз каранацыю Мяндоўга наша старажытная дзяржава ўвайшла ў сям'ю єўрапейскіх хрысціянскіх краінаў.

Не забудзем мы і яшчэ адну ягоную паслугу нашаму народу: у Мяндоўгавай сям'і быў выхаваны Войшалк, мудры спадкаемца знакамітага бацькі, дзяржаўны дзяяч і ваяр, асветнік і летапісец, заснавальнік славутага ў той час асяродка пісьменства, асветніцтва, духоўнасці, вядомага як Лаўрышаўскі монастырь.

Адкуль і з якога роду паходзіў вялікі князь Мяндоўг? Чаму ён асеў менавіта ў Навагарадку? Чаму Мяндоўгава сталіца г. Варута пададзена маскоўскімі гісторыкамі на месцы м. Гарадзішча Баранавіцкага р-на. Каму ён перайшоў дарогу да ўлады? Хто быў зацікаўлены, каб імя Мяндоўга і ягоныя чыны выкрасліць з нашай гісторыі? Чаму нават гісторыкі Каталіцкага Касцёла не наважыліся даць справядлівую ацэнку хрысціянской дзейнасці Навагарадскага князя? Пералік пытанняў можна доўжыць, але перш трэба шукаць адказу на ўжо згаданыя.

Частка II

МЯНДОЎГ – КНЯЗЬ ЛІТВЫ

**Напалеон Орда. Былы базіліянскі манастыр у пінскім прадмесці Лешч.
З правага боку малюнка – курган Мяндоўга.**

НАШЧАДАК ЗНАКАМІТАГА РОДУ, АБО КАМУ НАВАГАРАДЦЫ І ПІНЯНЕ СТВАРЫЛІ ВЕЛІЧНЫЯ ПОМНІКІ?

«*Dein Vater war ein König groß*»

Die Livländische Reimchronik

«...Мендок и Витен з Гедимином, преславные и
преважные княжата.»

ПСРЛ. Т. 32. С. 17

Уступ

У XIII стагоддзі пра Мяндоўга гаварылі ў замках маза-вецкіх і валынскіх князёў, крыжацкіх і лівонскіх майстраў, у ірландскіх кляштарах⁶²³ ды ў рэзідэнцыі рымскага першасвятара. З ім ліставаліся папа Інацэнт IV, біскупы. Майстар Лівонскага ордэна («Landmeister von Livland») Андрэас фон Штырлянд (вядомы з розных крыніц як «Andreas von Felben (Stirland)», «Andreas von Steyer», «Andreas von Stuerlandt», «майстар Андрэас са Штырыі») называў Мяндоўга «*Freunde Myndauen*»⁶²⁴ ‘сябра Міндаў’ і неаднойчы гасціваў у яго. Што праўда, першы раз Андрэас фон Штырлянд прывёў крыжацкае войска да замка Варута дзеля нейкіх невядомых намераў, а таму нібы толькі паставяў каля сценаў, за якімі адседжваўся «негасцінны» Мяндоўг⁶²⁵. Але восенню 1250 г. гасцей з Рыгі начале з майстрами Андрэасам фон Штырляндам шчыра віталі, відаць, у той жа Варуце, дзе была Мяндоўгава сядзіба, *curia nostra* («наш двор»), як то называў яе сам гаспадар. Пасля паслannікі Німецкага ордэна прыязджалі ўжо ў Навагарадак, дзе была сталіца-рэзідэнцыя князя Мяндоўга⁶²⁶. Андрэас фон Штырлянд прысутнічаў на каранацыі князя літвы

* «Твой бацька быў вялікім каралём»

⁶²³ M. L. Colker. American Rediscovered in the Thirteenth Century? C. 712, 717.

⁶²⁴ Die Livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Reval, 1848.

Верш 3596.

⁶²⁵ Тамсама. Вершы 3325-3355; ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. М., 1962. Стб. 817.

⁶²⁶ Latviešu konversacijas vardnica. Т. XII. Riga, 1935. С. 22859.

Мяндоўга ў 1253 г. Апроч таго, як напісаў верагодны аўтар «Рыфмаванай лівонскай хронікі» Дзітліб фон Альпэке, «*Bruder Andreas dann nahm Urlaub... und ritt... zu seinem Freunde Myndauen*»⁶²⁷ («брат Андрэас потым узяў адпачынак... і паехаў да свайго сябра Міндава»). Паводле даваенай Латышскай энцыклапедыі, звесткі якой заснаваны на дакументах Рыжскага архіву, апошні раз Андрэас фон Штырлянд наведаў Навагарадак у 1260 г.⁶²⁸ Гэты візіт пацвярджаюць і даследнікі гісторыі Лівонскага ордэна⁶²⁹.

Мяндоўгавы дзеяціельнасць захавалася ў нямецкіх храністах: згаданы Дзітліб фон Альпэке, Пётр Дусбург⁶³⁰, Герман фон Вартберг⁶³¹, Бальтазар Русаў⁶³², вядомы польскі гісторык і паэт Мацей Стрыйкоўскі⁶³³, а таксама некаторыя рускія летапісцы. Ды менавіта ў булах папы Іннокэнція IV, нямецкіх хроніках ягонае імя (Mindowe, Myndow, Mendoch, Mendog) спалучана з самымі ганаровыымі тытуламі, эпітэтаў: «*carissimus in Christo filius noster*»⁶³⁴ ‘найдаражэйшы ў Хрысце сын наш’, «*specialem filium*»⁶³⁵ ‘асаблівыы сын’, «*König Mindove von Litthauen*»⁶³⁶ ‘кароль Міндаў літоўскі’, «*principe domino Mindowe rege Lettowiae*» ды «*Myndouwe Dei gra rex Litowie*»⁶³⁷ ‘пан Міндаў, уладар каралеўства Летовіі’ ды ‘Міндаў, **Божай ласкай кароль Літавіі**’.

---

⁶²⁷ Die Livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Вершы 3593-3596.

⁶²⁸ Latviešu konversacijas vardnica. Т. XX. Riga, 1940. С. 40742.

⁶²⁹ Lutz F., Militzer K. Ritterbruder im Liwländischen Zweig des Deutschen Ordens. Köln – Weimar – Wien. 1993. С. 237.

⁶³⁰ Petri de Dusburg cronica terre Prussie. Francofurti, 1679. С. 323.

⁶³¹ Die livländische Chronik Hermann's von Wartberge. С. 42. (Цыт. паводле: Bunge F. Liv., Est. und Curländische Urkundenbuch. Т. II. 1854).

⁶³² Balthasar Rüssow. Chronica der Prov. Lyfflandt. // Scriptores rerum Livonicarum. Bd. II. Riga, 1848.

⁶³³ Maciej Stryjkowski. «O poczatkach, wywodach, dzielności, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojckiego i ruskiego». Warszawa, 1978. С. 195.

⁶³⁴ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. Ed. A. Theiner. T. I. Romae, 1860. С. 53. № 61.

⁶³⁵ Тамсама. С. 49. № 52.

⁶³⁶ Th. Kallmeyer. Versuch einer Chronologie der Meister deutschen Ordens in Livland. Riga, 1845, С. 27.

⁶³⁷ Цыт. паводле: Kętrzyński W. O dokumentach Mendoga króla litewskiego. Kraków, 1907. С. 17, 22.

Шаноўны чытачу! Запомні выслоё «Божай ласкай кароль». Нам яшчэ давядзеца здзіўляцца і шкадаваць, што пра Божую ласку для караля Мяндоўга забыліся не толькі летапісцы і храністы, але і святыя Каталіцкага Касцёла, які ў XVI ст. апекаваліся хрысціянскімі вернікамі Вялікага Княства Літоўскага.

У рускіх ды ў некаторых г. із. літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах імя Мяндоўга (Мендог, Мидогъ, Миндовгъ) падаецца мімаходзь. Ці не адзінае выключэнне – «Хроніка Литовская и Жмойтская». У гэтай «гісторыі Вялікага Княства Літоўскага цалкам» згадваецца, хоць і не ў адпаведнасці з датамі жыцця, «о **Мендогу великом и валечном князю**», што «окрещенный есть и Мендолфом названый»⁶³⁸. А вось «Хроніка Быхаўца» паведамляе толькі пра ягоную смерць: «и w oseni ubit byst **weliki kniaż litowski Mindowh**, samoderžec byw wsey zemli Litowskoy»⁶³⁹ ‘увосень быў забіты вялікі князь літоўскі Міндовг, самадзержац быў усёй зямлі Літоўской’. (Выпадае толькі дзівіца дасведчанасці «Быхаўца». Ён падае, у якую пару года быў забіты Мядоўг, але пра тое, што Мяндоўг быў каралём, не згадвае. Аднак можна ўяўіць, што аўтар «Хронікі Быхаўца» ведаў пра каранацыю. Не выпадкова ж ён ужыў слова самадзержац, якое можна прыніць за сіонім слова кароль.)

Большасць жа летапісцаў нават не згадалі Мяндоўга і ягоныя дзеі. Прыкладам, з 13 твораў, якія склалі 35-ы том ПСРЛ «Летаписи белорусско-литовские», толькі ў адным згадваецца «Міндовг»⁶⁴⁰, да таго ж, у іншым стагоддзі. І ўвогуле, аўтары летапісаў прыпісваюць той ягоны чын іншым, міфічным, асобам. Прычыны пераробкі, перакручвання гістарычных фактаў у нашых летапісах аналізаваў Вячаслаў Чамярыцкі. Даследнік даў гэтым творам вельмі трапную ацэнку ўжо назовай сваёй кнігі: «Беларускія летапісы як помнікі літаратуры». Ён, звярнуўшы увагу на падабенства тэкстаў Іпацеўскага летапісу ды згаданай «Хронікі» і «Хронікі Быхаўца», прыйшоў да высновы, што «непасрэднай крыніцай для аўтара легендарнай гісторыі

⁶³⁸ ПСРЛ. Т. 32. С. 3, 26.

⁶³⁹ Тамсама. С. 133.

⁶⁴⁰ ПСРЛ. Т. 35. С. 96.

Літвы паслужыў Іпацеўскі летапіс»⁶⁴¹, і дадаў, што «запазычаны дакладны гістарычны матэрыял храніст адвольна перарабіў»⁶⁴². Верагодна, В. Чамярыцкі не ставіў сабе за мэтu аналіз праўдзівасці фактаў Іпацеўскага летапісу, а менавіта той часткі, якую звычайна называюць Галіцка-Валынскім летапісам.

Як убачым далей, аўтар Галіцка-Валынскага летапісу не вызначаецца аб'ектыўнасцю. Прыкладам, ягонае стаўленне да Мяндоўга найтрапней ацаніла амаль невядомая ў нас да-следніца, аўтар кнігі «Міндо́г кароль Літвы» Канстанцыя Скірмунт: «Для Міндо́га летапісец мае толькі чорную фар-

Гара Мяндоўга ў Навагарадку. (Фота Яна Булгака.)

бу»⁶⁴³. Не можа не здзіўляць згадка ў «Істории Белорусской ССР», што «один из литовских князей Миндовг (1240 – 1263) дважды отражал нападения татар: в 1242 г. у Лиды и в 1249 г. у Крутогорья (Дзержинск)»⁶⁴⁴.

⁶⁴¹ В.А. Чамярыцкі. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Мн., 1969. С. 153.

⁶⁴² Тамсама. С. 154.

⁶⁴³ Skirmunt K. Mindog król Litwy. Warszawa, 1909. С. 9.

⁶⁴⁴ История Белорусской ССР. Том I. Мн., 1954. С. 56.

Аднак асоба Мяндоўга, першага вядомага з разнастайных дакументаў князя літвы, вялікага князя «Новгородъские державы над Немном лежачие»⁶⁴⁵, стваральніка Вялікага Княства Літоўскага, караля Litovii, як была, так і застаецца таемнай. Гісторыкі ды археолагі ўсё яшчэ спрачаюцца, дзе магла стаяць згаданая ў летапісах Варута, горад, куды Мяндоўг вяртаўся з шматлікіх паходаў, дзе ратаваўся ад ворагаў, дзе была ягоная «курыя».

А ў Навагарадку яшчэ і сёння вы ўбачыце рэшткі магутных вежаў старажытнага замка, у мурах якога, як то падае ў баладзе «Сьвіцязь» Адам Міцкевіч⁶⁴⁶, трymаў аблогу Мяндоўг. Неда-

Курган Мяндоўга ў Пінскім прадмесці Лешч.
Знішчаны пасля II Сусветнай вайны.
(Падаецца з ласкі Варшаўскага музея археалогіі.)

лёка ад навагарадскага замчышча ўзвышаецца гары, якую стэрэйшы Адамаў брат Францішак Міцкевіч называў «grobowcem Mendoga»⁶⁴⁷ («магілай Мяндоўга»). Упершыню, відаць, пра гэты помнік згадвае, праўда, звязваючы яго з міфічнымі «жомойтскими» князямі, «Кройника литовская и жмойтская»: «Скирмонт

⁶⁴⁵ ПСРЛ. Т. 32. С. 25.

⁶⁴⁶ Міцкевіч Адам. «Зямля Навагрудская, краю мой родны...»
Мн., 1969. С. 46.

⁶⁴⁷ J. Trypućko. O języku «Wspomnień dzieciństwa» Franciszka Mickiewicza. //
Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Slavica Upsaliensis, 7. Upsala, 1970. C. 172.

и Гинвил, учинивши погреб обычаем поганским отцу своему князю Мекгалови, усыпали костем его курган^{*} великий недалеко Новгородка»⁶⁴⁸. Сваім чарадом, паданне пра «высокую насыпную гару», дзе нібыта пахаваны Мяндоўг, пераказаў і А.Г. Кіркор ды дадаў: «Ці тут спачыў літоўскі герой,.. невядома, але

Навагарадак. Мемарыяльная дошка да помніка археалогіі і гісторыі «Гара Мяндоўга».

ва ўсякім выпадку гэты курганны насып сведчыць пра тулюбоў і паshanu, што мелі да яго не толькі літоўскі, але і russкі народ»⁶⁴⁹. Пра магілу Мяндоўга ў Навагарадку ведаў і знакаміты археограф, гісторык і краязнавец А.П. Сапуноў⁶⁵⁰.

* Жамайты хавалі сваіх нябожчыкаў у грунтавых ямах. А таму пададзены ў «Хроніцы» абраад пахавання Мекгала ўяўляеца ускосным доказам падробкі. Адпаведна, пахаванне Мяндоўга ў кургане пацвярджае ягонае славянскае паходжанне .

⁶⁴⁸ ПСРЛ. Т. 32. С. 21.

⁶⁴⁹ Живописная Россия. Т. 3. М., 1882. С. 373.

⁶⁵⁰ Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Т. 9. СПб, 1905. С. 541.

Ушанавалі Мяндоўга і піняне. У гонар яго быў насыпаны курган у пінскім прадмесці Лешч побач з старажытным Ляшчынскім манастыром, дзе, як падаюць А.П. Сапуноў і Д.З. Шэндрык, жыў (і, верагодна, пісаў летапісы) Войшалк, Мяндоўгаў сын. Манастыр і курган, які называлі «Магілай Мяндоўга», не захаваліся, але іх можна бачыць на малюнку Напалеона Орды. Л.Д. Побаль апублікаваў фотаздымак «кургана Мяндоўга» і падаў, што ён знаходзіўся каля пінскага гарадскога кірмашу і вуліцы імя Мяндоўга⁶⁵¹.

Можна ўпэўнена сцвярджаць, што жыхары двух нашых старажытных гарадоў, нашчадкі славянскіх бежанцаў з Мекленбургіі, стварылі паводле даўняй традыцыі велічныя помнікі князю, які заслужыў такую ўдзячнасць нейкім надзвычайнам чынам. Безумоўна, Мяндоўг з падначаленымі яму ваярамі-літвой бараніў – у першай частцы нарыса на падставе фактаў паспяхой абароны Гомеля і Бярэсця ўжо было выказана такое меркаванне – дрыгавіцкія і радзіміцкія землі ад Батыевай арды.

Зважаючы на згаданыя велічныя помнікі, можна сказаць, што, прынамсі, у Навагарадку і ў Пінску склаўся культ Мяндоўга. Пазней гэты культ праявіўся і ў літаратуры. Так, у XVI ст. славуты храніст і паэт Мацей Стрыйкоўскі ператварыў адзін раздзел сваёй «Хронікі» ў оду ваярскому майстэрству навагарадскага князя і караля. Юльян (Юльюш) Славацкі паводле сваёй паэмы «Mindowe, obraz historyczny» (1829 г.) напісаў лібрэта да оперы «Mindowe» (1880 г.) польскага кампазітара Г. Ярэцкага (1846 – 1918 гг.). Баладу Яна Чачота пра навагарадскага караля («Што з таго, што ўздзеў карону...») співае цяпер знакаміты гурт «Тутэйшая шляхта» Беларускага Дзяржайна гарадскога Універсітэта. Паводле лібрэта нашай сучасніцы Вольгі Іпатавай гарадзенскі кампазітар А. Бандарэнка стварыў оперу «Князь Наваградскі». І ўжо шмат гадоў каля згаданай гары Мяндоўга ўзвышаецца валун з мемарыяльнай дошкай у гонар славутага князя і караля. З нагоды 750-х угодкаў каранацыі Мяндоўга ў Навагарадку былі наладжаны

---

⁶⁵¹ Поболь Л. Д. Древности Белоруссии в музеях Польши. Мн., 1979. С. 112.

міжнародная навуковая канферэнцыя і выставка, а ў Менску – «круглы стол» у навукова-асветным Цэнтры імя Францішка Скарыны ды выставка беларускіх мастакоў. То можна казаць, што ў нашым краі памяць пра Мяндоўга жыве.

Надзённыя пяць пытанняў

Праз навуковы подзывіг Міколы Ермаловіча гісторычная праўда выбілася з наезджанай каляіны і цярэбіць свой шлях. Але гісторыкі ўсё яшчэ карыстаюцца тымі міфічнымі звесткамі пра Навагарадскага князя і караля Літовіі, якія не аднайчы прывабілі паэтаў, кампазітараў, мастакоў. Яны ўсё яшчэ шукаюць адказу на 6 пытанняў:

- 1) ці Мяндоўгу належыць вызначальная роля ў стварэнні ВКЛ?
- 2) з якога роду паходзіў князь Мяндоўг?
- 3) дзе была сталіца ягонай дзяржавы?
- 4) ці аўтэнтычныя дарчыя дакументы Лівонскаму ордэну?
- 5) ці Мяндоўг быў шчырым хрысціянскім вернікам?
- 6) якой агульной ацэнкі заслугоўвае Мяндоўг?

Падобныя пытанні пераказваюць вядомыя нашы гісторыкі В. Насевіч і У. Свяжынскі ў рэцэнзіі на кнігу Э. Гудавічуса «Mindaugas»⁶⁵². Яны паўтараюць і заўвагу Э. Гудавічу, што амаль такія ж пытанні былі сформуляваныя яшчэ ў 1939 г. прафесарам Бонскага універсітэту З. Івінскасам.

Заўважым, што больш за сто гадоў тамупольскі гісторык Юльюш Ляткоўскі па-свойму адказаў на іх. Прыкладам, ён становіўча ацаніў Мяндоўгаву заслугу ў стварэнні Вялікага Княства Літоўскага, а таксама ягоныя намаганні ахрысціць літву⁶⁵³.

Здавалася б, першае пытанне ўвогуле няма патрэбы абмяркоўваць. Мы маём Папскія булы, у якіх чорным па белым напісана: «...найдаражэйши ў Хрысце сын наш Міндаў, найясней-

⁶⁵² В. Насевіч, У. Свяжынскі. Міндоўг знаёмы і незнёмы: погляд літоўскага гісторыка. // Беларускі гісторычны агляд. Том 6. Сш.1-2. Мн., 1999. С. 262.

⁶⁵³ Latkowski J. Mendog król litewski. Kraków, 1892. С. 11, 24, 38.

шы кароль Літоўі.. даў далучыць сябе да ліку верных праз сакрамант хросту», і прасіў прыняць яго «за асаблівага сына святога Каталіцкага Касцёла і ўзяць пад айцоўскую апеку». І папа Інацэнт IV у буле ад 17 ліпеня 1251 г. даручыў біскупу Кульмскому «...нашаю ўладаю вянчаць памянёнага Міндовіна на карала **ўсіе Літоўі і ўсіх земляў**, якія ён з дапамogaю Божае моцы ўжо вырваў ці вырве ў будучым з рук ніверных»⁶⁵⁴.

Як бачым, Папскай булай больш за 750 гадоў таму словамі пра землі, якія «ўжо вырваў», засведчана ды пацверджана ягоная галоўная роля ў стварэнні ВКЛ. І дзеля чаго летувіскія гісторыкі намерыліся аспрэчваць «вызначальную ролю» Мяндоўга? Няўжо яны прадчуvalі, што 750-гадовы юбілей прыспешыў пошуку праўды пра паходжанне, дзеі Мяндоўга ды лёс ягонай дзяржавы. Так, прыспешыў, але абавязвае нас шукаць і гаварыць паводле Божага запавету: «Не сведчы ілжыва на бліжняга свайго!» Што ж, калі некаторыя наукоўцы-хрысціяне не лічаць Мяндоўга сваім бліжнім.

Шмат якія вузлы нам давядзецца развязваць, спрачаючыся з летапісцамі ды гісторыкамі. А ўвогуле адказаў на рэшту – пяць – пытанняў давядзецца чакаць доўга: пакуль навукоўцы не перастануць выкарыстоўваць міфы летапісаў.

Значэнне ж летапісных твораў для гісторыкаў ацаніў, як згадвалася, В. Чамярыцкі: «Легендарная, міфічная гісторыя Літвы ад Палемона да Гедыміна, поўная аўтарскага вымыслу, фактычна з'яўляецца творам пераважна літаратурным»⁶⁵⁵. А гэта значыць, што вядомыя цяпер літоўскія (ці гэтак называемыя беларуска-літоўскія) летапісы можна разглядаць толькі ў супастаўленні з гістарычнымі крыніцамі. Як бачым, тыя высновы Ю. Ляткоўскага і М. Ермаловіча не скіравалі навукоўцаў, у тым ліку і гісторыкаў Летувы, на пошуку гістарычнай праўды. Як і раней, летувіскія даследнікі спрабуюць ажывіць прыдуманых «палямонавых» нашчадкаў, трасуць усё тыя ж ялавыя, узгадаваныя на літаратурнай глебе генеалагічныя дрэвы. А таму і праз трывцаць гадоў В. Чамярыцкі з жалем гаво-

⁶⁵⁴ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. Ed. A. Theiner. T. I. Romae, 1860. P. 49. № 51, 52.

⁶⁵⁵ В.А. Чамярыцкі. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. С. 162.

рыць пра аматараў мінуўшчыны, якія некрытычна прымаюць «байкі даўніх храністашаў за чыстую праўду»⁶⁵⁶.

Зрэшты, Э. Гудавічус, як пішуць рэцэнзенты В. Насевіч і У. Свяжынскі, «вельмі крытычна ставіўся» да летапісных канструкций пра паходжанне «літоўскіх» князёў, пра паходжанне, жыццё і дзеянасць Мяндоўга. Але, відаць, прымаў на веру ўсё, што паведамляе, скажам, «Кройника літавская и жмойтская». Прыкладам, магчыма, і такі запіс пра славянскае паганскае капішча: «на устю реки **Вілни**, где в Вилию впадает... жеглище... княжат литовских и бояр знаменитых тела на том местцу были палены»⁶⁵⁷. І, мабыць, таму Э. Гудавічус прызнаў, што землі абапал сярэдняга цячэння Вяллі (старая назва Віліі – З.С.), іх «частка з раёнам Вільні належала яго (Мяндоўга – З.С.) старэйшаму брату Даўспрунгу»⁶⁵⁸.

Відавочна, летувіскі гісторык быў схільны бачыць горад Вільню «на устю реки Вілни» ўжо ў палове XIII ст., задоўга да таго, як тут, паводле летапісу ў 1323 годзе, вялікі князь Гедымін убачыў прарочы сон і заснаваў горад⁶⁵⁹, будучую сталіцу ВКЛ.

А сваё меркаванне што да імя старэйшага Мяндоўгава брата Э. Гудавічус, відаць, засноўваў усё на tym жа паведамленні Галіцка-Валынскага летапісу пра «литовских князей», якія паехалі на Валынь «мир дающе»: «се старешей Живинъбоуд, Давъятъ, Довъспроункъ, брат его Мидогъ...»⁶⁶⁰. Але ж, прыкладам, укладальнік і рэдактары 32-га тома ПСРЛ, у якім надрукаваны «летаписи и хроники, содержащие историю Великого Княжества Литовского», згодна лічаць **Доспронгуса легендарным князем**⁶⁶¹. Да таго ж, нават у летапісах згадваюцца Даўспрунгавы ўладанні толькі па-над ракой Святой ды ў Кернове, а гэта ж далёка не «раён Вільні».

І можна было б падумаць, што Э. Гудавічус загаварыўся, ці ягонае меркаванне пра Даўспрунгавы ўладанні, у tym ліку

---

⁶⁵⁶ Беларускія летапісы і хронікі. Мн., 1997. С. 16.

⁶⁵⁷ ПСРЛ. Т. 32. С. 31.

⁶⁵⁸ Насевіч В., Свяжынскі У. Міндоўг... С. 264.

⁶⁵⁹ ПСРЛ. Т. 32. С. 39.

⁶⁶⁰ ПСРЛ. Т. II. Стб. 735.

⁶⁶¹ ПСРЛ. Т. 32. С. 218.

і пра «раён Вільні», недакладна пераклалі. Але летувіскі дас-леднік гатоў прыняць і большае, маўляў, у XIII ст., у Мяндоў-гаву пару, Вільня была і духоўным цэнтрам летувісаў. Як згадваюць рэцэнзенты, «Э. Гудавічус дапускае нават, што раска-паныя археолагамі ў Вільні рэшткі муроў – гэта рэшткі ка-тэдralънага касцёла, пабудаванага пасля хрышчэння Міндоўга»⁶⁶². Вядома, дзеля чаго гэта было ўчынена. Летуві-скія гісторыкі загадзя падумалі пра будучыя 750-я ўгодкі ка-таліцкага біскупства ва ўладаннях Мяндоўга.

Але меркаванне Э. Гудавічуса пра Вільню (ды віленскую хрысціянскую святыню XIII ст.) ускосна пацвярджае, што яе жыхары называліся вільніяне. Менавіта пра іх чын паведам-ляў Уваскрасенскі летапіс: «А **Вільніе** взяша себе изъ **Ца-ряграда** князя Полотцкого Ростислава Рогволодовича детей, Давила князя да брата его Мовколда князя, и той на **Вілне** 1-й князь; Давиль братъ Мовколдовъ болшай... А у Мовкол-да князя сынъ князь Миндовгъ...»⁶⁶³.

Зайважым: З пацвярдження існавання Вільні ў пару Мян-доўгава каралівання могуць вынікнуць два новыя аспекты. Першы. Вільніне ўзялі сабе князя з Канстанцінопаля, што сведчыць пра пэўную канфесійную прыналежнасць жыхароў Вільні, прынамсі, яе часткі – Крывіч-города. Не будзем па-куль разважаць, ці полацкі княжыч мог стаць ініцыятарам пабудовы ў Вільні святыні, рэшткі якой і адкапалі летувіскія археолагі. (Пабудавалі ж палачане храм у Куkenойсе, а такса-ма і ў Герсіке. Там, як вядома, было «дзве праваслаўныя цар-квы»⁶⁶⁴.) Праўда, тая святыня мусела быць царквой. І яе пас-ля смерці Мяндоўга павінен быў напаткаць лёс першых цэр-кваў, пабудаваных у Гародні, Ваўкавыску, Менску, пра што будзе гаворка пазней.

Але, прынамсі, у трох згаданых гарадах засталіся хрыс-ціянскія абшчыны. На карысць такого меркавання сведчаць знаходкі шматлікіх рэчаў хрысціянскага культу, а таксама і Лаўрышаўскае Евангелле. Вядомы і хрысціянскі духоўны ася-

⁶⁶² Насевіч В., Свяжынскі У. Міндоўг... С. 265.

⁶⁶³ ПСРЛ. Т. 7. СПб, 1856. С. 165.

⁶⁶⁴ В.В. Седов. Балты. С. 358.

родак каля Навагарадка, у Лайурышаве, заснаваны Войшалкам, Мяндоўгавым сынам. А што можа сведчыць пра адпаведны летувіскі паганскі цэнтр у Вільні?

Другі. Ці гатовы даследнікі прыняць версію паходжання літоўскіх князёў, і Мяндоўга ў тым ліку, з роду полацкіх князёў, заснаваную на згаданым паведамленні Ўваскрасенскага летапісу? Як вядома, гэты факт гісторыкі ігнаруюць. А падставай для адмаўлення – летапіснае паведамленне пра заснаванне Вільні ў 1323 г. Гедымінам⁶⁶⁵. Варта сказаць, што Мікола Ермаловіч прызнаваў існаванне ў сутоку Вяллі і Віленкі крывіцкага горада Крывічграда або Крывога Горада⁶⁶⁶ на падставе даследавання вядомых археолагаў Галубовичаў. Знаходжанне па-над Вяллём і Віленкай засведчанага археолагамі крывіцкага «Крывога» замка пацвярджае і аўтар Хронікі Быхаўца такім словамі: «*U poyde pakі kniaц Witolt ko horodu Wilni so wsimi siiam, i ostupit horod Wilniu, i nacznet dobywaty Krywoho horoda u puszkami bity; u wziai horod Ktuywy*»⁶⁶⁷ («и пойдзе пакі князь Вітолт ко городу Вільні со всімі сіламі, і оступіт город Вільню, і начнет добываты Крывога города і пушкамі біты; і взял город Крывы»).

Меркаванне Міколы Ермаловіча і сведчанне аўтара «Хронікі» не тояць супярэчнасці. Сапраўды, у сутоку «Вілны» і Вяллі існавала паселішча, якое называлася паводле традыцыі нашага старадаўнягага назоўніцтва «**Вілнем от Вілни реки**»⁶⁶⁸, а на гары па-над ракой стаяў дайні полацкі (крывіцкі) замак. Полацку быў падпарадкованы ўвесь абшар Павілля, прынамсі, «*завілейская зямля, якую ў той час (пачатак XIII ст. – З.С.) трymalі russkія (г. зн. полацкія – З.С.) князі*»⁶⁶⁹. А гэта словаў Мацея Сtryjkoўскага, якога не папракнеш прыхільнасцю да палачанаў. Польскі гісторык XX ст. Г. Лаймяньскі пацвердзіў: «Не сумняваемся, што падчас княжання Рагвалодавага пераемні-

⁶⁶⁵ ПСРЛ. Т. 32. С. 39.

⁶⁶⁶ М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. Мн., 1989. С. 47; Голубович Е., Голубович В. Кривой город – Вильно. //КСИИМК. 1945. Выпуск 11.

⁶⁶⁷ ПСРЛ. Т. 32. С. 146.

⁶⁶⁸ Тамсама. С. 40.

⁶⁶⁹ Maciej Stryjkowski. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi. Krolewiec, 1582. С. 83.

ка Ўладзіміра^{*} Палацкая зямля... ахапіла чатыры лівонскія плямёны, а, верагодна, і Павілескую Літву»⁶⁷⁰, г. зн. і Віленшчыну, дзе Э. Гудавічус адшукаў уладанні міфічнага Даўспрунга. Дарэчы, лівонскі храніст Дзітліб фон Альпэке пасяляе ў Павіллі, у згаданым Кернове, Траняту: «Kernowen... ward König Thoreidens Land»⁶⁷¹ («Кернове была зямля князя Траняты»). Транята, або Трамат (Tramata, Trojnat, Treyden) – рэальны князь, які «бяша... в Жэмойти». Пасля забойства Мяндоўга ён, верагодна, стаў княжыць у Кернове.

Верагоднасць існавання Вільні ў XII ст. пацвярджае і А.Г. Кіркор згадкай пра «вядомага скандынаўскага падарожніка Сноры Стурлусона», які ў ваколіцах Вільні напаткаў сваіх землякоў⁶⁷². Відаць, згадка аўтара Ўласкрасенскага летапісу пра вільнянаў праўдзівая. Дарэчы, ён, аўтар, вызначаецца тым, што «падае і такія паведамленні, якія не згадваюцца ні ў Сафійскім, ні ў Ніканоўскім летапісах»⁶⁷³.

А што да Мяндоўгавай сталіцы, то Ю. Ляткоўскі прапанаваў Варняны⁶⁷⁴, якія, паводле ягонай мапы, знаходзіліся паўднёвей Вільні, верагодна, на месцы аднайменнага мястэчка Астравецкага раёна.

---

* Уладзімір, палацкі князь, якога Генрых Латвійскі называе magnus rex Woldemaro de Ploceke (вялікі кароль Уладзімір Палацкі), княжыў, паводле Хронікі Лівоніі, з 1186 па 1216 гг. Менавіта ў яго прасіў дазволу прапаведаваць лівам Хрыстову наўку Мейнард, святар ордэна аўгустынцаў. Г. Лаймінскі не канкрэтізуе, хто такі быў Уладзімір. А рыхскі даследнік XIX ст. А. фон Рыхтар, згадваючы пра Васільку, сына сасланага ў Візантыйню Давіда Палацкага, мяркаваў, што «Уладзімір, сын Васількі, быў, мабыць, тым Уладзімірам, які паводле словаў Генрыха Латвійскага правіў Палацкам напачатку XIII ст. і пры якім Vetseka (Вячка – З. С.) быў князем у Кукенойсе, a Vissewalde (Усевалад) – у Герсіке» (А. фон Рихтер. Прибалтийский край и его население до прибытия немцев.// Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. Т. I. Рига, 1876. С. 16.)

⁶⁷⁰ Henryk Łowmiański. Geneza ziemi Połockiej. // Z polskich studiów słowistycznych. Seria 3. Historia. Warszawa, 1968. C. 24.

⁶⁷¹ Die Livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Вершы 8347-8349; T. Narbut. Dzieje starożytne narodu litewskiego. T. IV. Wilno, 1838. Dodatek VIII. C. 34.

⁶⁷² Живописная Россия. Т. 3. Ч. 1. СПб, М., 1882. С. 74.

⁶⁷³ ПСРЛ. Т. 7. С. VI.

⁶⁷⁴ Latkowski J. Mendog król litewski. C. 38.

Што і адкуль ведаэм пра Мяндоўга?

Першае згадванне імя Мяндоўга – **Мидогъ** – знаходзім пад 1215 г. у Галіцка-Валынскім летапісе. **Галіцка-Валынскі летапіс** – трэцяя частка трохчасткавага старажытнага летапіснага твора, вядомага як Іпацеўскі звод. (Яго называють таксама *Іпацеўскім летапісам*.) У трэцюю частку Іпацеўскага зводу ўключаны датаваныя падзеі, звязаныя, пераважна, з гісторыяй Галіцка-Валынскага княства XIII ст., што і дало даследнікам падставу падаваць згаданую частку зводу за асобны Галіцка-Валынскі летапіс.

Першым спрабаваць спрычыніцца да разгадкі таямніцы паходжання Мяндоўга, варта разгледзець цытаваны летапісды некаторыя іншыя творы, а таксама і дакументы, у якіх згадваецца імя гэтага Навагарадскага князя і караля Літві.

Безумоўна, аўтары (і рэдактары) летапісаў стваралі, кожны паводле асабістых (або дзяржаўных, сацыяльных ці нацыянальных) поглядаў, сваю – праўдзівую або ўяўную – версію паходжання Мяндоўга і адпаведна ацанілі ягоны чын. Як пісаў У.Ц. Пашута, «аналіз прыёмаў працы абласных летапісцаў... выявляе, што ў аснове дзеянасці кожнага з іх ляжала імкненне абгрунтаваць прыярытэт свайго княства ва ўсёй Рускай зямлі і апраўдаць права мясцовага князя распараджацца яе лёсам»⁶⁷⁵. (Такая заўвага стасуецца і да летапісных твораў ВКЛ.)

Менавіта Іпацеўскі летапіс, – сцвярджае В. Чамярыцкі ў сваім даследаванні «Беларуская летапісы як помнікі літаратуры», – стаў «непасрэднай крыніцай» для аўтараў дзвюх хронік Вялікага Княства Літоўскага. Але «дакладны гісторычны матэрыял» Іпацеўскага летапісу быў **адвольна перайначаны**. Каб уяўіць, што магло атрымацца пасля такой пераробкі, мы вымушаныя сама перш вызначыць, ці ў Іпацеўскім летапісе, а дакладней, у трэцяй частцы гэтага твора – Галіцка-Валынскім летапісе – пададзены сапраўдныя падзеі ды ці не выявілася там палітычная прыхільнаць перапісчыкаў, рэдактараў.

⁶⁷⁵ В.Т. Пашуто. Киевская летопись 1238 г.// Исторические записки. Т. 26. М., 1948. С. 305.

Слова пра Іпацеўскі звод (летапіс) ды асаблівасці двух спісаў (копіяў) з яго

Іпацеўскі летапіс (дакладней, копія летапіснага зводу, знайдзеная ў кастрамскім Іпацеўскім манастыры) пачынаецца тэкстам «Аповесці мінульых часоў» («Повести временных лет»), у якой апісаны падзеі да 1117 г. Наступная, другая, частка Іпацеўскага летапісу, куды ўвайшлі некаторыя паведамленні «з Галіцка-Валынскага летапісу»⁶⁷⁶, заканчваецца падзеямі 1199 г. «Трэцяя частка Іпацеўскага летапісу даводзіць апавяданне да 1292 г. і ўяўляе з сябе пераважна **Галіцка-Валынскі летапіс** з выкарыстаннем некаторых растова-сузdal'скіх летапісных артыкуулаў і, магчыма, **пінскіх летапісаў** апошняй чвэрткі XIII ст.»⁶⁷⁷. (Запомнім гэтую згадку знакамітага расійскага даследніка Д.С. Ліхачова пра пінскія летапісы.)

Навукоўцам вядомыя некалькі копіяў Іпацеўскага зводу. Паводле Д.С. Ліхачова, «асноўных спісаў Іпацеўскага летапісу два: **Іпацеўскі і Хлебнікаўскі**». Абодва яны спісаны з летапіснага зводу канца XIII ст., як меркаваў М.Д. Присёлкаў, або XIV ст. – паводле А.А. Шахматава⁶⁷⁸.

Вядомы расійскі акадэмік А.С. Арлоў удакладніў, што паводле архаічнасці лексікі старшая копія – г. нз. Іпацеўскі летапіс. Гэтая копія напісана, як вынікае з паперы, калі 1425 г., – прынамсі, так меркаваў М.П. Ліхачой. А.С. Арлоў пагаджаўся з ім, але не пярэчыў і А.А. Шахматаву, які падаваў больш познюю дату – сярэдзіну XV ст. А.С. Арлоў уяўляў, што згаданая копія спісана з паўднёварускага арыгіналу ў Пскове⁶⁷⁹. Архаічная пскоўская – а, дакладней, пскоўскіх крывічоў – лексіка, час стварэння – ужо толькі дзьве згаданыя асаблівасці заслугоўваюць нашай увагі. І спрабуючы падаваць Іпацеўскі летапіс за аўтэнтычны дакумент, мы павінны ўважна паставіцца да некаторых ягоных паведамленняў.

---

⁶⁷⁶ Д.С. Лихачев. Археографический обзор списков «Повести временных лет». // Повесть временных лет. Ч. II. М. – Л-д, 1950. С. 160.

⁶⁷⁷ Тамсама.

⁶⁷⁸ Тамсама. С. 159.

⁶⁷⁹ А.С. Орлов. О Галицко-Валынском летописании. // ТОДРЛ. Т. V. М., Л-д. 1947. С. 15.

Зайважым аднак, што сама цікавы для нас – **Хлебнікаўскі спіс**. У ім захавалася імя «Нестара, чарнарызца Фядосева манастыра Пячэрскага», якога даследнікі маюць за аўтара «Аповесці мінульых часоў». Іншыя перапісчыкі «Аповесці», «рэдактары, што належалі да іншай палітычнай групоўкі ды да другога, варожага пячэрцам, манастыра, выкінулі імя Нестара з загалоўка летапісу»⁶⁸⁰. А з гэтага вынікае, што стваральнік ці перапісчык Хлебнікаўскага летапісу чытаў той сапраўдны Нестараў тэкст і не дазваляў сабе яго папраўляць. Да таго ж, паводле М.Д. Прысёлкова, Хлебнікаўскі спіс можа быць найстарэйшым, таму што летапіс-

**Мангольскія захопнікі выводзяць палонных
з Галіцка-Валынскай Русі.
(Малюнак з венгерскай хронікі.)**

ны звод, які стаў асновай Хлебнікаўскага ды Іпацеўскага летапісаў, створаны напрыканцы XIII ст. або на пачатку XIV ст.⁶⁸¹ Верагодна, у той жа час былі выкананыя копіі зводу, якія сталі вядомымі як Хлебнікаўскі ды Іпацеўскі летапісы. Аднак, паводле А.А. Шахматава, **Хлебнікаўскі напісаны «ў XVI ст. у Паўднёва-Захадній Русі», хадзя ў параўнанні з Іпацеўскім «уяўляеца больш ар-**

⁶⁸⁰ Д.С. Лихачев. Археографический обзор... С. 103.

⁶⁸¹ Цыт. паводле: А.С. Орлов. О Галицко-Волынском летописании. С. 16.

хаічным»⁶⁸². (Такая разбежка меркаванняў пра час стварэння спісаў патрабуе асобнага даследавання. Але можна ўяўіць, што А.А. Шахматаў сутыкнуўся з пазнейшай, пераробленай, копіяй, пра што будзе згадана).

Увогуле, навукоўцы шмат спрачаліся і пра месца складання згаданых летапісных твораў. Перамагла тэндэнцыя лічыць іх прыналежнымі Паўднёва-Заходняй Русі. Аднак трэба мець на ўвазе, што ў той час на ўсім абшары ВКЛ карысталіся адзінай мовай, якую цяпер называюць старабеларускай. Да таго ж, зважаючы на згадку Д.С. Ліхачова пра Пінскія летапісы, не варта выключачы і Навагарадка, Ваўкавыска, дзе «энтадзена шмат прыладаў пісьма – пісалоў»⁶⁸³, Гародні (Гародзеня) ды Слоніма. Высокую культуру пісьменства ў згаданых гарадах сцвярджает Ф.Д. Гурэвіч⁶⁸⁴.

Калі ўлічыць, што ўсе буйнейшыя гарады Галіцка-Валынскага княства былі ў 1240 г. разбураныя, спаленыя Батыевай ардой⁶⁸⁵, то зразумела, што там не засталося ні адукаваных людзей, якія маглі бы складаць ці перапісваць летапісы, ні ўмовай для працы «кніжнікаў». І таму, паводле Л.В. Чарапніна, «заняпад галіцкага летапісання пачынаецца з 1256-57 гг.»⁶⁸⁶, а паводле Д.С. Ліхачова – «з сярэдзіны 50-х гадоў XIII ст.»⁶⁸⁷. Выпадае меркаваць, што **Хлебнікаўскі** летапіс мог быць створаны ў Навагарадскім княстве, у Навагарадку, Слуцку або на **Піншчыне**, скажам, **«в Пін(ъ)ску»**. (Дарэчы, Т. Нарбут лічыў, што рускі аўтограф «Хронікі літоўскай» мог быць напісаны «ў Пінску або ў Тураве».) І таму Хлебнікаўскі летапіс можа ўтрымваць праўдзівія паведамленні пра падзеі ў нашым краі.

---

⁶⁸² Тамсама. С. 15.

⁶⁸³ А.Ф. Медведев. Древнерусские писала X – XV вв.// СА. 1960. № 1. С. 66-67.

⁶⁸⁴ Гурэвіч Ф.Д. Грамотность горожан древнерусского Понеманья. С. 28-34.

⁶⁸⁵ Пашуто В. Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. М., 1982. С. 8.

⁶⁸⁶ Л.В.Черепнин. Исторические записки. № 12. 1941. С. 232. – Цыт. паводле: ТОДРЛ. Т. V. С. 52.

⁶⁸⁷ Д.С. Ліхачев. Галицкая литературная традиция в житии А. Невского.// ТОДРЛ. Т. V. С. 52.

У Галіцка-Валынскай частцы Хлебнікаўскага летапісу пададзены падобныя звесткі. **Аднак**, як згадвалася, копію маглі перапісаць каля 1425 г. ці ў сярэдзіне XV ст., а значыць, праз паўтараста ці амаль праз дзвесце гадоў пасля смерці Мяндоўга. Вядома, за такі час шмат што магло забыцца. Магло змяніцца стаўленне да пэўных асабаў і падзеяў.

Трэба ўлічваць і рэдактарскія скарачэнні ды праўкі. Апроч недакладнасцяў, у спісах маглі быць свядомыя змяненні, падробкі, устаўкі. Так, акадэмік А.С. Арлоў, які даследаваў падожданне і змест Галіцка-Валынскага летапісу, заўважыў, «што і над другой часткай летапісу (падзеі 1262 – 1291 гг. – З.С.) працаваў галіцка-валынскі рэдактар»⁶⁸⁸. Больш таго, А.С. Арлоў зрабіў выснову: «Было два галіцка-валынскія рэдактары...»⁶⁸⁹. Пяру аднаго з іх можна прыпісаць, скажам, **«палімічны ўрыўкі супраць лацініна»**⁶⁹⁰.

Нам яшчэ давядзеца ўбачыць, што маглі рэдактары навыдумляць пра непрыяцеля валынцаў – Мяндоўга. Для яго, як сказала Канстанцыя Скірмунт, «летапісец знайшоў толькі чорныя фарбы», тым больш, што навагарадскага князя ахрысцілі паводле лацінскага абрэду. Зрэшты, Мяндоўг, як і шмат хто з валадароў таго часу, мог быць жорсткім князем. Валынцы, прынамсі, маглі памятаць, як то напісана ў «Хроніцы літоўскай і жмойтскай», «окрутенство... Мендога, которое чинил над землями рускими, же неслужне оторвал замков руских килось собе»⁶⁹¹.

З пададзеных сцвярджэнняў вядомых даследнікаў вынікае, што ўсё ж не кожнаму паведамленню Галіцка-Валынскага летапісу варта давяраць. Перш тому, што стаўленне летапісца, рэдактара да пэўнай гістарычнай асобы адпавядае стаўленню да яе «мясцовага князя». І мы, відаць, не памылімся, калі скажам, што на змест Галіцка-Валынскага летапісу магла паўплываць думка Данілы Галіцкага. Але і не толькі яго.

Верагодныя дадаткі другога рэдактара можна ўяўіць паводле некаторых адметнасцяў двух згаданых спісаў Іпацеў-

⁶⁸⁸ А.С. Орлов. О Галицко-Волынском летописании. С. 31.

⁶⁸⁹ Тамсама. С. 32.

⁶⁹⁰ Тамсама. С. 33.

⁶⁹¹ ПСРЛ. Т. 32. С. 30.

скага зводу – Іпацеўскага і Хлебнікаўскага летапісаў. Да такіх адвольных уставак можна залічыць, прыкладам, дату першага згадвання Мяндоўга – 1215 год.

Увогуле, пагадовую сетку Галіцка-Валынскага летапісу – 1201-1292 гг. – навукоўцы прызнаюць недакладнаю⁶⁹². Відаць, не меў магчымасці падаць час падзеі аўтар Хлебнікаўскага летапісу. Так, Д.С. Ліхачоў пісаў, што «звычайная летапісная сетка гадоў у Хлебнікаўскім спісе адсутнічае з 1201 г. зусім». Падобна, рэдактар ці перапісчык, які выконваў пажаданне заказчыка такой пераробкі Хлебнікаўскага летапісу, быў чалавекам даволі крытычнага светапогляду. Ён, верагодна, убачыў, што даты не адпаведныя, і зусім выкінуў іх. «Складальнік жа Іпацеўскага спісу расставіў гады, але няўдала – часам з памылкамі да 4 гадоў»⁶⁹³. Падобнае сцвярджжаў і А.А. Шахматай: «... Складальнік зводу,.. што называеца Іпацеўскім летапісам, не дадаў сабе клопату размясціць матэрыял Галіцка-Валынскага зводу па гадах: гады, што ёсць у Іпацеўскім спісе, з'явіліся пазней...»⁶⁹⁴. Такія меркаванні вядомых даследнікаў даюць падставу сумнявацца, ці дакладная кожная дата, ды падазраўца, што іншыя звесткі, устаўкі ды пераробкі аўтэнтычных тэкстаў летапісаў таксама маглі «з'явіцца пазней».

Ці хадзілі князі у 1215 годзе «миръ дающе»?

У летапісе чытаем: «В лето 6723 (1215). Божиимъ повелениемъ прислаша князи Литовъскии к великои княгини Романове и Данилови и Василкови миръ дающе. Бяхоу же имена **литовъскихъ князей:** се старешеи Живинъбоудъ*, Давъять, Довъспроункъ*, братъ его Мидогъ*, братъ Довъяловъ Виликаиль; а **Жемотъскыи** князь Ерьдивиль*, Выкынгъ*, а **Роушъковичевъ** Кинтибоутъ, Вонибоутъ, Боутовитъ, Вижеикъ и сынъ его Вишлии, Ки-

⁶⁹² ПСРЛ. Т. 2. С. V.

⁶⁹³ Повесть временных лет. Часть вторая. М. - Л-д, 1950. С. 160.

⁶⁹⁴ Цыт. паводле: А.С. Орлов. О Галицко-Волынском летописании. С. 16.

* Пазначаны імёны князёў, якія згадваюцца таксама ў Хроніцы літоўской і жмойцкай, праўда, не заўсёды ў адпаведны час, як вынікае з пададзеных заўвагаў.

тении, Пликосова, а се **Боулевичи**: Вишимоут, его же оуби Миндого тъ и женоу его пояль и братью его побиль Едивила, Спроуденка, а се князи из **Дыволтвы**: Юдьки, Поукенсь, Бикши, Ликинсь. Си же вси миръ даша **князю Данилови и Василкоу...**⁹⁵.

Апошнія з паслоў названы князямі «изъ лотвы» ў Хлебнікаўскім летапісе, складзеным, паводле А.А. Шахматава, у XVI ст., ды ў Пагодзінскім летапісе, датаваным 1621 г.

Трэба заўважыць, што пададзены час напісання згаданых летапісаў, а значыць, і час замены дзяволтваўскіх князёў на князёў з Лотвы супадае з часам біскупства Паўла Гальшанскага: 1536 – 1556 гг. (Пра верагоднасць судачынення гэтага іерарха Каталіцага Касцёла ВКЛ да пераробкі-пералісвання летапісу згадаем пазней.) Згаданая замена ўскосна пацвярдждае наша меркаванне пра «пазнейшую» падробку ці пералісванне прынамсі часткі летапісных тэкстаў. Зрэшты, і ўвесы вышэй пададзены «аўтэнтычны» тэкст уяўляеца падробкай. Чым больш уважна чытаеш гэтыя радкі Галіцка-Валынскага летапісу, тым больш схіляешся да такой высновы.

Перш успамінаеца мержаванне УЦ. Пашуты што да «ўсвядомленай» неабходнасці адзінства «літоўскіх» кунігасаў, да якіх далучыліся яшчэ жамойцкія і «дзяволтваўскія» князі. Прыгадваеца і ягонае ўяўленне пра памеры «аўкштайцкай тэрыторыі» – «гістарычнай вобласці Аўкштайція», – «ад басейна ракі Нявяжы на паўночным заходзе да летувіска-беларускай мяжы на паўднёвым усходзе». Таму кідаеца ў вочы адсутнасць у гэтым пасольстве «аўкштайцкіх» князёў. Праўда, за «аўкштайцкіх» кунігасаў можна было б прынайць князёў з Дзяволтвы: яны наўмысна адлучаны ад «літоўскіх» князёў. Зрэшты, такое «адлучэнне» ўскосна сведчыць, што аўтар пераробкі згаданага летапісу сапраўды не атаесамляў іх, прынамсі, паводле тэрытарыяльнай прыкметы. Відавочна, у той час дзяволтваўская, яна ж і лотаўская, зямля не толькі падпадала пад арзал селонскіх гаворак і волраткі, як падаюць латышскія навукоўцы. Аўтарам было добра вядома, што там апроч селонскіх нашчадкаў жывуць і навасельцы-славяне. На карысць такога меркавання сведчыць факт, што насуперак паведамленню «літоўс-

⁹⁵ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 735-736.

кага» летапісу пра заснаванне Вілкаміра ды будаўніцтва там замку, аўтары пераробкі Галіцка-Валынскага летапісу выракліся славянскай назвы горада – Вілкамір.

Не можа не здзівіць прадстаўніцтва рушкавіцкіх ды булавіцкіх князёў, невядомых іншым летапісцам, а таксама і пералік іншых «племянных» князёў, старэйших і малодшых, іх імёны.

Заўажым: імёны некаторых напісаны так, як, верагодна, і вымаўляліся. Прыкладам, фарманта -бут- (імёнаў Жывінбут, Кінцібут, Вонібут) у гаворках паўднёва-заходнія Навагарадчыны вымаўляеца як -боўт-, што і зафіксавана ў Галіцка-Валынскім летапісе. (Гэты факт патрабуе асобнага даследавання.) А ўвогуле, імёны «літоўскіх» паслоў, асаблівата ѿся, што ўтрымваюць дыфтонгі -оу-, з'яўляючыя славянскімі, або падробленымі на славянскі лад. Аўтар падробкі не бачыў неабходнасці ўпісваць у почат літоўскіх князёў кунігасаў з выключна балцкімі (жамойцкімі) імёнамі. Аднак, забягаючы наперад, можна сказаць, што менавіта з гэтага паведамлення вядомага спісу Галіцка-Валынскага летапісу пачалася міфалагізацыя гісторыі ВКЛ. Паступова дзеі славянскіх ваяроў-літвы ператвараліся ў гісторыю балцкіх «літоўскіх» плямёнаў і жамойцкіх кунігасаў. Міфалагізацыя ўрэшце выйшла на карысць гісторыі дзяржавы Летува, паспрыяла стацтвенню нацыянальной самасвядомасці жамойтаў, далучэнню да ўяўнай гісторыі ўсіх грамадзян Летувы. Адначасова, на жаль, складвалася пагардлівае стаўленне да суседніх народаў, якія, нібыта, былі заваяваныя продкамі летувісаў.

Пра князёў, згаданых пад 1215 г.

У першай частцы нарыса на падставе аналізу звестак аналаў, летапісаў, іншых гістарычных дакументаў паказана, што літва – не племя, а стан прафесійных ваяроў. Але гэтая выснова не азначае, што можна зусім адкінуць частку паведамлення Галіцка-Валынскага летапісу, дзе пералічаны князі літвы. Правадыры ў ваяроў-літвы былі, і яны сапраўды называліся князямі, як то сведчаць летапісы, прыкладам, пад 1225⁶⁹⁶ і 1239 гадамі⁶⁹⁷.

⁶⁹⁶ ПСРЛ. Т. 7. Спб., С. 133.

⁶⁹⁷ ПСРЛ. Т. 25. М., Л-д, 1949. С. 130.

На імёны князёў літвы варта звярнуць асаблівую ўвагу. Яны, як уяўляецца, славянскія, крыўіцкія (паводле сучаснай тэрміналогіі – беларускія): Живинъбоуд (Живибундъ, Живинъбудъ, Живибуднъ); Довъятъ (Довнятъ або Давят); Довятоў, або Довъяловъ (ці не Даўялаў?) брат «Вилика-иль» (ці не Велікайла? – З.С.), у Еўраінаўскім жа – Вілквіль); Довъспроункъ (Довъспруйк), Довъспроуикъ (розныя напісанні пададзены паводле Хлебнікаўскага ды Пагодзінскага летапісаў). Да гэтых імёнаў маем паралелі ў нашай мове.

Падамо некаторыя: Жыва – паганскае бóstва жыцця, плённасці; прозвішча Жывула, вёска Жывунь у Любанскам раёне. Імёны ж Ердзівіл, Кінцібут, Вонібут, Бутавіт, Едзівіл (Едивала – у Пагодзінскім), Спрудзейка (Съпроудеіка, Сопрудека) утрымваюць фарманты -віл-, буд- (-боут), даў- (доў-), уласцівыя славянскаму назоўніцтву. Прозвішчы з такімі фармантамі распаўсядженыя на Беларусі. Да імя Спроудеіка ў нашай мове таксама знаходзім паралелі, прыкладам, слова спрундзіўся, выпрундзіўся, спрунжына ды прозвішча Дзейка. А таму не будзе, відаць, памылкай прызнаць паходжанне імёнаў згаданых літоўскіх князёў з славянскай мовы.

Як пазначана вышэй, некаторыя з іх – Живинъбоудъ, Довъспроункъ – засведчаны ў «Хроніцы літоўскай і жмойтскай». І таму няма падставы сумнявацца: згаданае поруч з імі імя Мидогъ – добра вядомы з розных крыніцаў князь літвы Мяндоўг. Але ўзнікаюць сумненні, што да пададзенага летапісцамі ягонага брата, якога нібыта называлі «Довъспроункъ». У «Хроніцы» напісана: «Доспронгус, товариш Палямонов, патрикій або отчичь княжат рымскихъ... тягнул... над Швету реку, там нашол пагорок... и збудовал на нем замок, а другой замок нижший, и **Волкомиро** назвал; и написался... княжатем Девялтовскимъ»⁶⁹⁸. І хоць Дзяволтва ад Валкаміра недалёка, відаць, была важная нагода, каб нейкі «Палямонов» нашчадак не звязаў імя «Доспронгус» з ваўкамі ды «мірам», а запісаўся «князем Девялтоўскім».

⁶⁹⁸ ПСРЛ. Т. 32. Хроника Литовская и Жмойтская. С. 16.

Было відавочна, што назва Валкамір выразна паказвае на повязь з заходнеславянскім племенем люцічамі – ваўкамі-люцічамі. Прынамсі, такую «неадпаведнасць» заўважылі ў Рэспубліцы Летува ды паправілі назуву. Горад Валкамір (Волкомір) атрымаў ад летувісаў новае імя – Укмерге. (Дарэчы, як падае летувіская энцыклапедыя, у свой час назва гэтага горада была зменена толькі часткова: Вілкмерге.) І летапісную назуву Дзевялтова (Дзявілтова, Дзяволтва), у якой прачуваецца слова *волат* (*вялет*), не выпадкова памянялі на Дзялтува. Але чатырох дзевялтоўскіх ці дзяволтваўскіх князёў не закранулі, і ўсе яны трапілі ў сучасную Летувіскую энцыклапедыю. Аднак пара пакінуць гэтага дзіўнага Паля-монава таварыша, які пабудаваў нібыта аж два замкі ў Валкаміры, але стаў называцца князем Дзевялтоўскім.

У тым летапісным запісе апроч часавага несупадзення ці «вечнага», усячасавага, імя «Доспронгус», заўважаем раку Святую, славянскую назуву якой праз балцкую асіміляцыю – Швета – не схаваць. Тут сапраўды «недаперайменавалі». Праўшчыкам трэба было і з гэтай ракойabyсціся, як з валкамірскім замкам, што стаў родавым гніздом «вядомага» з летапісай літоўскага князя.

Шаноўны чытачу, ты сцвярджаеш, што, як вядома, у горадзе Валкаміры не было двух замкаў? Але аўтар летапісу меў узор дзеля наследавання. У той жа «Хроніцы» далей апісана падобнае заснаванне Гедымінам двух віленскіх замкаў, рэальных, не летапісных. Адзін з іх, названы Крывым, пабудавалі, відаць, крывічы-палаchanе, якія і мелі ў Віленскім краі, краі вельянаў, сваю воласць. Відавочна, падобны чын аўтары «Хронікі» прыпісалі Даўспрунку. А падставай для такога «рашэння» было вядомае ім перасяленне па-над Святую палабскіх ваяроў, якія і пабудавалі тут горад ды назвалі паводле імі свайго племені. Абачлівы аўтар «Хронікі Быхаўца» не рашыўся пакінуць у сваім творы згадку пра такое перасяленне. Праўда, ён паўтарыў амаль тыя ж міфічныя звесткі пра Мяндоўгава «брата»: «A Dowsprunk imenem s Kitawrasa poszoł rekoiu **Swiatoiu** y naszoł meysce welmi choroszo y horodyszczu podobnaho... y wczynił sobi horod, i dał

imia tomu horodu **Wiłkomir**, a sam nazwałsia kniazem Diawiłtowskim...»⁶⁹⁹. Як бачым, Быхавец большы рэаліст і пра два Валкамірскія замкі не згадаў.

Але колькі разоў ні паўтарай лягенду пра два замкі ці пра адзін горад, яна застаецца толькі лягендай пра «патрыцыевага» нашчадка Доспронгуса-Даўспрунка, нібыта старэйшага Мяндоўгава «брата». І няма ніякай патрэбы пытацца, які «князь **Жывынбут**, сын Деспронгов, мешкал на **Девялтове і Волкомиру**»⁷⁰⁰, а таксама які «Живинбут тежь Доспронгович в Кернове, в Вилкомири, в Девялтове и в Литве межи Невяжею и Вилиею в покою пановал...»⁷⁰¹? Храніст жа такім чынам, відаць, хацеў сказаць, што Мяндоўгаў пляменнік доўга не заседзеў ў родавым гняздзе ды ўжо авалодаў і Кернове. Але ж там была Мяндоўгава сталіца, як меркавалі раней некаторыя гісторыкі, і да чаго схіляюцца нашы сучаснікі⁷⁰². А, прыкладам, Д. фон Альпэке напісаў, як згадвалася вышэй, пра Кернове як Транятувую краіну. Ды ўвогуле не зразумела, як гэты Даўспронгавіч «и в Литве межи Невяжею и Вилиею в покою пановал», таму што Мяндоўг, калі верыць летапісу, яшчэ да свайго хрышчэння «литвоу зане. Поимана бе вся земля Литовъская»⁷⁰³, да якой і «раён Вільні» павінен быў належаць. Да таго ж, як падаюць летувіскія і маскоўскія даследнікі, «межи Невяжею и Вилиею» – нібыта, Аўкшттайція.

Аўтары іншых летапісаў усё перарабілі на свой капылы, але ўпартая трymаюцца Дзяволтвы. «Кгируса, сына Довспрунскова з Дявилтова» – зусім іншага нібыта нашчадка Мяндоўгава «брата» – згадвае аўтар Румянцаўскага летапісу і загадвае яму «пановати на всеи земли **Завелской**

⁶⁹⁹ ПСРЛ. Т. 32. Хроника Быховца. С. 129.

⁷⁰⁰ ПСРЛ. Т. 32. Хроника литовская и жмойтская. С. 17.

⁷⁰¹ Тамсама. С. 19.

⁷⁰² T. Narbut. Dzieje T. IV. Dodatek. С. 9; Археологические открытия 1982 г. М., 1984. С. 382. Што праўда, Т. Барапаўскас піша: «...У гістарычнай традыцыі толькі Кернаве і Вільнюс вядомыя як сталіцы Літвы. Але наўрад ці гэта азначае, што Кернаве сапраўды быў сталіцай»: Т. Барапаўскас. Новогрудок в XIII в. История и миф.//Castrum, urbs et bellum. Барапаўчы, 2002. С. 41.

⁷⁰³ ПСРЛ. Т. 2. С. 815.

по границу Латыгонъскую и по Завелскии Браславль, аже по реку Двину»⁷⁰⁴. (Звернем увагу на аўтэнтычную назну ракі – **Веля**, як то вынікае з цытаванага геаграфічнага тэрміна.) Гэтага «Кируса» (Kirussa, Кируса) надта ж упадабалі і складальнікі летапісу Рачынскага⁷⁰⁵, Альшэўскага летапісу⁷⁰⁶.

Што ж, у Даўспрунка магло быць некалькі сыноў. А месца «на горе одной над рекою Светою недалеко Девялтова», відаць, надта ж прывабнае. Там Уценус, нашчадак князя іншага племені, паставіў стодзіва – «вчыnil балъвана на память отца своего» Куковойта⁷⁰⁷, князя «жомоитскаго». Дзіўна, але і ў гэтага нібыта жамойцкага князя славянскае імя – Кука, войт Кука. Дарэчы, слова «кука» вядомы этымолаг М. Фасмер падае за беларускае ў значэнні «кулак»⁷⁰⁸. Ён жа падае і летувіскae *kuko* ‘дубінка’. Але іншыя паралелі: стар. індыйскія *kucati* ‘сціскацца, скрыўляецца’, *kucitas* ‘загнуты, закручены’, ірландскae *cuar* ‘крывы’ схіляюць да беларускага значения слова *кука*.

З усіх прыкладаў згаданых пераробак вынікае: быў нейкі пачатковы тэкст. Вельмі верагодна, што паведамленне пра князёў «миръ дающе» – гэта старонка згаданых Д.С. Ліхачоўым «пінскіх летопісей последней четверти XIII в.»⁷⁰⁹.

Верагодна, Пінскі летапіс чытаў перапісчык іншай копіі Іпацеўскага спісу – Хлебнікаўскага летапісу, які, як згадвалася, беражліва паставіўся да Нестараўага тэксту. І ў гэтым выпадку ён мог сумленна перапісаць вядомых пінскаму летапісцу князёў «изъ Лотвы» ды «литовъских», г. зн. з паселішчаў Лотва і Літва суседній Навагарадскай зямлі (цяпер Ляхавіцкі раён), а таксама імёны князёў «**роушковичевъ, боулевичи**». Рушкавічы і булевічы – гэта

⁷⁰⁴ ПСРЛ. Т. 35. С. 194.

⁷⁰⁵ Тамсама. С. 146.

⁷⁰⁶ Тамсама. С. 174.

⁷⁰⁷ Пазнанскі летапіс. Цыт. паводле: ПСРЛ. Т. 32. С. 132.

⁷⁰⁸ М. Фасмер. Этимологический словарь русского языка.

Т. II. М., 1967. С. 403.

⁷⁰⁹ Гл. зноскау 676. (Повесть временных лет. Часть вторая. М. – Л-д, 1950. С. 160.)

ваяры родаў, што жылі ў Панямонні, як то сведчыць згаданы раней тапонім Булевічы.

Мала верагодна, што і з далёкай Жамойці маглі прыйсці князі. Перш, як сцвярджалася ў першай частцы нарыса, там не было князёў. Ды каб яны і былі, то ім не проста было б выбрацца ў далёкі шлях на Валынь. Зрэшты, ці была на тое пільная патрэба? А таму можна меркаваць, што князі «жемочтъскіи» – гэта, верагодна, ваяры з паселішча Жомайдзь (цяпер Клецкага, суседняга з Ляхавіцкім раёнам), заснавана-га палоннымі або бежанцамі з Жамойці. Гісторыя не ведае і міфічнага племя лотва. (*У першай частцы нарыса ўжо гаварылася, што лотвенельга атаесамляць з назовам (тэрмінам) Lotwa – польскай назвой Латвій.*)

Можна ўявіць, што перапісчыку Хлебнікаўскага летапісу ўжо была вядомая іншая назва Інфлянтаў-Латвіі, якую звязваюць з сучасным польскім «Лотва». Як згадвалася, Хлебнікаўскі ды Пагодзінскі спісы, дзе замест Дзяволтвы падаецца «лотва», лічацца перапісанымі адпаведна ў XVI ст. і 1621 г. Назва ж **Lothavia** з'яўляецца ў аўтараў XVII ст. як агульная назва Латвіі ды «падзяляецца на зямлю ліваў, уласна Латвію (Lothaviam veram), Курляндью і Земгалію⁷¹⁰. И назыву «Лотва» быццам можна вывесці з цытаванага *Lothaviam*. (Такая лацінская назва дае падставу яшчэ раз згадаць пра меркаваных рэдактараў.) Але ж у той час ужо была шырокая вядомая іншая польская назва Латвіі – Інфлянты. Прыкладам, у летапісе Рачынскага, створанага, як мяркуюць, у другой палове XVII ст.⁷¹¹, чытаем: «прышли немцы з-за моря до тое же земли Латыголское, и туую землю засели, и панове тои латыголе зостали, и назвалися Инфлянты»⁷¹². Як бачым, няма і згадкі пра «лотву». Але, як то вынікае з «Хронікі літоўскай і жмойтскай», Дзяволтва ўвогуле не можа быць названа Лотвай хоць бы з той прычыны, што Лотва і Дзяволтва – два розныя, прынамсі, геаграфічныя, паняцці.

⁷¹⁰ Т.Я. Зейдс. Образование латышской народности в отображении письменных источников. // Этнографические и лингвистические аспекты этнической истории балтских народов. Рига, 1980. С. 60.

⁷¹¹ A. Brückner. Archiv für slawische Philolog. Bd. IX. H. III. Berlin, 1886. C. 345-391. Цыт.: ПСРЛ. Т.35. С. 12.

⁷¹² ПСРЛ. Т. 35. С. 149.

Дзяволтва ці Лотва?

Што ж такое, насамрэч, Дзяволтва ці, як у летапісах, Девялтова (Дявілтов)? У розных энцыклапедыях яна падаецца як «Дзяволтва, гістарычна літоўская вобласць»⁷¹³ або як «Дзялтува. Гістарычна літоўская зямля, што ўпершыню згадваецца пад 1219 г. у Галіцка-Валынскім летапісе»⁷¹⁴. Як бачым, месца знаходжання яе прывязвають да паселішча Дзялтува Укмяргайскага раёна Летувы. А гэта ж абшар старажытнай Селоніі ці, як сцвярджають летувіскія гісторыкі, г. нз. Аўкштайці. (*Аднак «аўкштайцкіх» кунігасаў у пасольстве на Валынь не было.*)

Там, у «Дзялтуве», павінен быў быць замак, які, калі верыць летапісу, у 1265 г. захапіў Войшалк. Самае незвычайнае, аднак, у тым, што ні Дзялтуўскім замчышчам, ні Валкамірскім гарадзішчам не зацікавіліся археолагі, якія павінны былі б імкнуцца туды, каб знайсці там пацверджанне сваім гіпотэзам. Прынамсі, у томе «Финно-угры и балты в эпоху средневековья», згаданым у першай частцы нарыса, такая «земля» не называецца, не згадваецца і Дзялтува. Верагодна, там, у «гістарычнай літоўской вобласці», не вяліся раскопкі, хаця «у аўкштайцкім рэгіёне вядома вялікая колькасць гарадзішчаў»⁷¹⁵.

Нам не ўяўляецца вельмі дзіўнай такая абыякавасць да «гістарычнай вобласці». Прыкладам, на недалёкім ад Валкаміра могільніку «Обяляй» вяліся раскопкі цягам двух гадоў, але іх вынікі ў згаданым томе не пададзены: магчыма, там не знайшлі патрэбных рэчаў. Няма згадак пра «гістарычную вобласць Дзяволтву» і ў артыкуле С.Я. Цымерманіса і В.І. Моркунаса «Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в.»⁷¹⁶, у якім, дарэчы, можна прачытаць, што абшар ваколіц Валкаміра падпадае, як згадвалася, пад арэал селонскіх гаворак і вопраткі.

⁷¹³ БелСЭ. Т. 4. Мн., 1971. С. 214.

⁷¹⁴ Tarybu Lietuvos enciklopedija. Т. 4. Vilnius, 1985. С. 407.

⁷¹⁵ Седов В.В. Балты. С. 388.

⁷¹⁶ С.Я. Цимерманис, В.И. Моркунас. Об историко-этнографических областях в Латвии и Литве во второй половине XIX в. С. 9 – 45.

Польскі гісторык Ю. Ляткоўскі ў сваёй кнізе пра Мяндоўга, падаючы згаданы ўрывак «Валынскай хронікі», чамусьці напісаў не слова гэтага летапісу «се князи изъ Дяволтвы», а замяніў іх выразам «а се князи изъ Лотвы»⁷¹⁷. У дужках тут жа ён патлумачыў, маўляў, гэта Дзяволтва, але дадаў да апошняга слова «гіп.». Гэтае «гіпатэтычна» можа азначаць, што аўтар кнігі пра Мяндоўга сумняваўся ў існаванні зямлі Дзяволтва. Меркаванне пра такое сумненне Ю. Ляткоўскага пацвярджаецца тым, што ў далейшым сваім разважанні ён гаворыць пра «książęt łotewskich»⁷¹⁸, маючы на ўвазе князёў з-над Даўгавы. Аднак, паводле агульнага сэнсу даследавання Ю. Ляткоўскага, імі былі князі з абшару ракі Святой.

Але і пад лотвай Хлебнікаўскага летапісу нельга бачыць міфічнае племя лотва. Такога не было. Нестар у пераліку народоў, якія жывуць у Падзвінні ды плацяць даніну Полацку⁷¹⁹, называе ліваў (либы), куршаў (корсь), земгалаў (зимигола), латгалаў (летъгола)⁷²⁰, але не падае лотвы. Мне могуць запярэчыць, што Нестар не ведаў і селаў. Але яны згаданы ў папскіх булах. Не ўспамінаеца лотва і ў «Хроніцы Лівоніі» Генрыха Латвійскага, якому вядомыя «лэты або лэцігалы (лэтыголы)»⁷²¹ ды селы, «даннікі караля»⁷²² – кокнескага (кукенойскага) князя Вячкі. Паўторым і меркаванне сучаснага латышскага гісторыка Т.Я. Зейдса. Ён падае формы назваў даўніх латышоў – «этнічнага аўяднання, якое Ноўгарадскія летапісы абазначаюць як Лотыгола, лацінскія – Letti seu Lettigalli, а хронікі, складзеныя на нямецкай мове, – Letten»⁷²³.

Калі б нават уявіць, што племя лотва існавала, то яно разам з іншымі плямёнамі Падзвіння залежала б ад Полацка. Т.Я. Зейдс, прыкладам, прызнае, што латгальскія «княствы Ерсіка,

⁷¹⁷ J. Latkowski. Mendog kryl litewski. С. 13.

⁷¹⁸ Тамсама. С. 17.

⁷¹⁹ Гл. Насонов А.Н. «Русская земля» и образование территории древнерусского государства. М., 1951. С. 154.

⁷²⁰ Повесть временных лет. СПб, 1916. С. 10.

⁷²¹ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. М.-Л-д, 1938. С. 84.

⁷²² Тамсама. С. 104.

⁷²³ Т.Я. Зейдс. Образование латышской народности в отображении письменных источников. С. 58.

Талава і Кокнese на пачатку XIII ст. былі звязаны з рускімі княствамі»⁷²⁴, г.зн. з Палацкам. Г. Лаўмяньскі дакладна вызначае ролю Палацка, які праз сваё «геаграфічнае месцазнаходжанне на важным камунікацыйным шляху... умацаваны ў VIII – IX стст., узяў пад кантроль рух па Дзьвінскім шляху»⁷²⁵. Зразумела, што палацкім князям былі падпрарадкованы і падзвінскія плямёны.

С.А. Анінскі, перакладчык (на расійскую мову) «Хронікі Лівоніі», у якой апісваюцца падзеі ў Падзвінні на пачатку XIII ст., палічыў неабходным адзначыць: «Рускіх (г.зн. палацкіх – З.С.) князёў «Хроніка» называе *reges* ‘князь’, г.зн. ставіць іх на ўзореньне з князямі Даніі, Швецыі, Германіі, а часам дае ім (палацкім – З.С.)... тытул **magnus rex** ‘вялікі кароль’. (Успомнім гэтае *magnus rex*, калі будзем гаварыць пра паходжанне Мяндоўга!) Правадыроў жа ліваў, эстаў аўтар «Хронікі Лівоніі» называе *senior* ‘старэйшы’ ды зрэдку *princeps ac senior*»⁷²⁶ ‘першы як старэйшына’.

Тое самае можна сказаць і пра правадыроў лётаў. Тытулы гэтых мясцовых «старэйшынаў» добра ведаў храніст, таму што, паводле С.А. Анінскага, быў непасрэдным уздельнікам падзеяў у Падзвінні. (*У першым нарысе згаданы падобныя небысокія тытулы жамойцкіх нобіляў.*) Тым больш падаецца дзіўным, што летапісец (ці капіст) цытаванага раней тэксту Галіцка-Валынскага летапісу, які жыў далёка ад Жамойці ды Падзвіння, шчодра адкорвае княскімі і вялікакняскімі тытуламі ўсіх асобаў «миръ дающе» валынскім князям. Ды праз супастаўленне тэксту «Хронікі Лівоніі» з пададзеным урыўкам Галіцка-Валынскага летапісу выяўляецца, што сапраўдны ранг тагачасных «гасцей» валынскіх князёў быў нашмат ніжэй.

Відаць, не будзе памылкай сказаць, што тытул «літоўскіх» небіляў не адпавядаў высокаму тытулу «князь», адкуль бы яны ні былі – з летапіснай Дзяволтвы, ці з-над Дзвіны. Але на такія «дробязі» не звярталі ўвагі ні рэдактары Галіцка-Валынскага летапісу, ні праўшчыкі Хлебнікаўскага летапісу. А што да аўтара «Хронікі літоўскай і жамойцкай», то перад ім стаяла больш важная задача: даказаць, што ягоныя гаспадары – нашчадкі рымскіх патрыцыяў.

⁷²⁴ Тамсама. С. 61.

⁷²⁵ Łowmiański H. Geneza ziemi Połockiej. С. 14.

⁷²⁶ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. С. 248.

Год 1215

Згадаем заувагу А.А. Шахматава пра пазнейшую ўстаўку гадоў у летапіс, што ўжо дае падставу для сумнення. І Ю. Ляткоўскі крытычна паставіўся да гэтай даты. Ён здзіўляўся, што Густынскі летапіс «мала або зусім не памыляецца», падаючы 1218 г., але прызнаваў больш верагодным 1219 г.⁷²⁷. Ды ніводная з пададзеных датаў у дачыненні да «князёў» нібыта «балцкіх» плямёнаў не можа быць адпаведнай.

Гэта стане відавочным, як толькі паглядзім, што дзеялася тады на тых абшарах, адкуль летапісец паслаў князёў на Валынь.

Як згадана, з XI ст. у Падзвінні знаходзіліся падпарадкаваныя Полацку ўдзельныя крывіцкія княствы, якімі валодалі полацкія князі. Вячка, князь аднаго з княстваў, Кукенойскага, прыняў уладу рыжскага біскупа Альберта ў 1207 г.⁷²⁸. Усевалад, князь другога княства, – Герсіке (Герцыке), заснаванага на абшары латгалаў⁷²⁹, – стаў васалам Лівонскага ордэна ў 1215 г.⁷³⁰. Селы, не згаданыя ў «Аповесці мінульых часоў», страцілі сваю незалежнасць у 1208 г., калі рыжскі біскуп Альберт «захапіў цэнтр селаў (castrum Selonum)... прымусіў селаў хрысціцца, даць закладнікаў, а таксама адмовіцца ад хаўрусу з літоўцамі»⁷³¹. У 1218 г. папа Ганоры III зацвердзіў межы зелонскага (селонскага) біскупства⁷³², якое ахапіла землі ўздоўж левага берага Дзьвіны. А з гэтага вынікае, што ў той час, калі перапісчык-рэдактар Хлебнікаўскага, прыкладам, летапісу загадаў князям «лотвы» несці «мір» валынцам, значная частка пайднёвага Падзвіння ўжо фактычна была падпарадкавана Лівонскому ордэну, рэшта ж заставалася ў складзе Полацкага княства⁷³³, дакладней, у «Полацкай імперыі», як сцвярджае Г. Лаймянскі⁷³⁴.

⁷²⁷ J. Latkowski. Mendog król litewski. C. 15.

⁷²⁸ БелСЭ. Т. 6. Мн., 1972. С. 181.

⁷²⁹ Łowmiański H. Geneza ziemi Połockiej. C. 20.

⁷³⁰ БелСЭ. Т. 3. Мн., 1971. С. 458.

⁷³¹ Т.Я. Зейдс. Образование латышской народности в отображении письменных источников. С. 60.

⁷³² Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Ed. F.G. Bunge. T. I. Reval, Riga, 1853. № 18.

⁷³³ Штыхов Г.В. Города Полоцкой земли (IX—XIII вв.). Мн., 1978. С. 59.

⁷³⁴ Łowmiański H. Geneza ziemi Połockiej. C. 23.

І калі раней усе латышскія плямёны, тыя лівы, што ў Поляцкай імперыі «захавалі свой уласны лад»⁷³⁵, маглі хайурса-вацца з суседзямі ды разам з імі ісці супраць якога-небудзь агульнага ворага, то пазней яны вымушаныя былі слухацца тэўтонаў. Пра гэта, прыкладам, сведчыць пад 1219 г. Ноўгарадскі летапіс: «Иде князь Все́волод с новогородцы ко Перту-еву и устреташа немци, литву, либь и бишася»⁷³⁶. А да таго ж, у той час у Сярэднім і Ніжнім Падзвінні было неспакойна.

У Лівонскай хроніцы Генрыха Латвійскага пад 1215 г., а гэта быў 17-ты год ад высвячэння біскупа Рыжскага – дата не выдуманая! – апавяддаецца, што «эсты дамовіліся з'явіцца адразу трывма войскамі разбураць Лівонію». Жыхары Саккалы і Унгайні прыйшлі з вялікім войскам на землю лётаў і ўзялі ў аблогу замак Аўціне. Неўзабаве ў адказ лёты з «сваімі сябрамі і блізкімі, з братамі-рыцарамі з Вендэна, з іншымі тэўтонамі» пайшлі ва Унгайнію, зямлю эстаў, дзе «спалілі замкі»⁷³⁷. Таго ж году, калі замерзла мора, рыжане з лівамі і лётамі напалі на выспу Эзель. На наступны год «рыжане з лівамі ды лётамі, майстар Волквін з братамі і пілігрымамі» пайшлі рабаваць ужо ахрышчаных жыхароў эстонскай вобласці Саккала⁷³⁸. І, верагодна, у адказ «эсты паслалі да караля Поляцкага Уладзіміру, каб прыйшоў на аблогу Рыгі, а самі паабязцалі гнаць ліваў і лётаў», пра што «Хроніка Лівоніі» паведамляе пад тым жа 1216 г. Улетку 1217 г. жыхары Саккалаў «ўварваліся ў зямлю лётаў, спустошылі іх вёскі, парушыўшы замірэнне»⁷³⁹. Узаемныя набегі паўтараліся. І пад 1218 г. Генрых Латвійскі напісаў: «Вось ужо ішла 20-я гадавіна біскупа ў Рызе, край жа Лівонскі ад войнаў цішыні, як і раней, не бачыў»⁷⁴⁰. Але і пра далейшыя, неспрыяльныя ўяўнаму замірэнню 1219 г., падзеі сведчыць «Хроніка Лівоніі»: «Рыжане паслалі па ліваў і лётаў, каб ісці супраць эстаў»⁷⁴¹, а «пад во-

⁷³⁵ Тамсама. С. 22.

⁷³⁶ ПСРЛ. Т. 3. С. 39.

⁷³⁷ Генрых Латвійскій. Хроніка Лівоніи. С. 157.

⁷³⁸ Тамсама. С. 168.

⁷³⁹ Тамсама. С. 172.

⁷⁴⁰ Тамсама.

⁷⁴¹ Тамсама. С. 182.

сень рускія з Пскова з'явіліся ў зямлю лётаў ды зрабавалі іх вёскі»⁷⁴². Вышэй ужо згадвалася пра яшчэ адзін паход, пададзены ў Ноўгарадскім летапісе пад 1219 г.

Паводле цытаваных звестак «Хронікі Лівоніі», у такіх умовах ніякія князі з Падзвіння, хоць бы яны і былі незалежныя, ні ў 1215, ні ў 1218 годзе, ні пазней не маглі выбрацца ў Галіцка-Валынскае княства з «мірам». Не выяўляеца і нейкай пільнай патрэбы «літоўскіх» плямёнаў выпраўляць пасольства менавіта ў той неспакойны час у далёкую краіну. Ды і пра карысць для Галіцка-Валынскага княства пасольства якіхсьці васалаў рыжскага біскупа і Лівонскага ордэна гаворкі быць не можа. Не выпадкова такая «важная» падзея не трапіла ў Валынскі кароткі летапіс⁷⁴³.

Як бачым, з геапалітычнага пункту гледжання звестка летапісу пра ўдзел «лотвы» ў падзеях 1215 г. (ці 1219 г.) недарэчная. Тоё ж можна сказаць і пра меркаванне некаторых гісторыкаў, якія сцвярджаюць нібыта высокое ўсведамленне «балцкімі» князямі неабходнасці яднацца ды заяўіць пра сябе на міжнароднай, так бы мовіць, арэне. Тагачасныя балцкія плямёны, у тым ліку і з абшару сучаснай Летувы, вымушаныя былі падпарадкоўвацца Полацку або рыжскаму біскупу. Аўтар жа вядомага цяпер тэксту Галіцка-Валынскага летапісу прагнунуў даказаць самастойнасць, незалежнасць балцкіх «князёў». Ён меў пад рукою і ўзор для наследавання.

Як і дзеля чаго з'явілася мноства князёў?

Пасольствы дзеля замірэння згодна выпраўлялі крывіцкія княствы. «Кароль Смаленскі, **кароль** Полацкі і некаторыя іншыя рускія карапалі» пасля бітвы на Калцы ў 1224 г. выправіліся ў Рыгу з «мірам»⁷⁴⁴. Ім неабходна было пасля шматгадовай канфрантацыі памірыцца з небяспечным суседам – Лівонскім ордэнам. (*Так, з ордэнам, але не з падпарадкованымі яму старэйшынамі ліваў, латгалаў ды іншых плямёнаў!*)

⁷⁴² Тамсама. С. 187.

⁷⁴³ ПСРЛ. Т. 35. С. 120.

⁷⁴⁴ Генрих Латвийскій. Хроніка Лівонии. С. 210.

Напрашваецца парадынанне і з адным пасольствам, апісаным у «Аповесці мінульых гадоў». Там пададзена грамата 944 г., у якой запісаны ўсе ўдзельнікі кіеўскага пасольства ў Візантыйю – «от рода рускага съли и гостье», гзн. паслы і купцы. У той грамаце «сярод імёнаў паслоў сустракаюцца і скандынаўскія, і славянскія («Улеб, Синко»), і эстонскія («чудские: Іскусеви, Каницар, Апубъксаръ»). Аднак сярод княскіх імёнаў ёсць менавіта славянскія: «Святослав, Предслава, Володислав». Скандынаўскія імёны паслоў паданыя ў жывым рускім ымаўленні: «Слуды, Шихъберн, Кары, Руалд, Алдан, Фростенъ...»⁷⁴⁵ – 51 чалавек, як пададзена ў летапісе. (*Столькі паслоў ад літвы, жамойтаў, дзяяволты або лотвы, рушкавіцкіх і булевіцкіх родоў не набралася, а таму валынскі аўтар ці «рэдактар», пагартаяшы іншыя летапісы ды хронікі, скіраваў да валынскіх уладароў напалову менш замірэнцаў. Але мэта ў летапісца ці рэдактара была падобная.*)

Некаторыя навукоўцы лічаць, што ў выпадку з кіеўскім «пасламі і гасцямі» выяўлена «рэальнае палітычнае прадстаўніцтва за мяжой асобных рускіх земляў, асобных прадстаўнікоў вялікакняжага дома, баяраў і «княжатаў»⁷⁴⁶. Аўтар такога меркавання не пастараўся вытлумачыць знаходжанне ў складзе «рускага» пасольства асобаў з скандынаўскімі (варажскімі?) ды чудскімі імёнамі. Магчыма, менавіта таму А.Н. Сахароў⁷⁴⁷ і Д.С. Ліхачоў⁷⁴⁸ не пагадзіліся з такім меркаваннем і вылучылі сваю гіпотэзу: яны (кіеўскія паслы – З.С.) усе – прадстаўнікі рускай дзяржавы. Але ж эстонскія землі не ўваходзілі нават у Пскоўскае княства, як то можна было ўжо пераканацца, калі разглядаліся падзеі пачатку XIII ст. у Падзвінні.

Згаданыя гісторыкі не выпадкова праігнаравалі скандынаўскіх ды чудскіх паслоў. (Можна ўяўіць, што гэтыя «от рода рускага съли» – варагі.) Прынамсі, склад гэтага апісанага ў «Аповесці мінульых часоў» пасольства дае падставу разважаць пра ролю варагаў у старажытнай Кіеўскай дзяржаве. Наўрад ці кіеўскі летапісец, або пазнейшы рэдактар, наўмысна выдумаў

⁷⁴⁵ Повесть временных лет. Часть вторая. С. 289.

⁷⁴⁶ Сахаров А.Н. Дипломатия древней Руси. М., 1980. С. 237.

⁷⁴⁷ Повесть временных лет. Часть вторая. С. 289.

⁷⁴⁸ Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. С. 237.

скандынаўскія, чудскія імёны ды падаў у летапісе. У яго была іншая мэта: канстатаўваць уяўны факт дыпламатычных зносінаў кіеўскіх князёў з Візантый. (*Пазней прыдумаюць нават царскі вянец ад Канстанцінопалія для маскоўскага князя.*)

Думка пра падобную падробку ў Галіцка-Валынскім летапісе мае, як то можна было пераканацца праз аналіз праўдзівасці даты, падставы. Перш, пра магчымасць яднання жамойцкіх кунігасаў і васальных падзвінскіх старшинаў з князямі літвы разважаць не даводзіцца. Праўда, яднанне балцкіх плямёнаў было неабходным, таму што яны часта ваявалі паміж сабой. Прывкладам, у Лівонскай хроніцы не аднойчы гаворыцца пра бітвы лэтаў і «літоўцаў»⁷⁴⁹.

Верагодна, памыляюцца даследнікі гісторыі ВКЛ, прымаючы цытаваны летапісны запіс за сведчанне яднання ўсіх балцкіх плямёнаў ды іх правадыроў. Так, У.Ц. Пашута сцвярджаў, што «дамова літоўскіх князёў з Галіцка-Валынскай Руссю, заключаная ў 1219 г. (читай: 1215 г. – З.С.) – не выпадковасць, а заканамерны акт пэўнай палітыкі», якая, нібыта, мела за мэту «дзейнічаць з'яднана, каб, забяспечыўшы сабе супакой з поўдня, паспяхова ваяваць супраць рыцараў на поўначы»⁷⁵⁰. Але ці была карысць з таго акту для жамойтаў, з якімі валынскія князі ніколі не ваявалі? Наадварот, менавіта Мяндоўг аддаў пазней частку Жамойці рыхскім рыцарам. Дастаткова сказаць, што сам У.Ц. Пашута папракнуў Мяндоўга, які пачаў «наступ у бок Смаленска, а не ў абарону прускіх і жамойцкіх земляў ад нямецкай пагрозы»⁷⁵¹. Супярэчнасць летапіснага паведамлення прызначаецца і Г. Лаўмяньскі: «Факт заключэння замірэння дваццяю раскіданымі па ўсёй Літве воласцямі не мае пад сабой праўдападабенства»⁷⁵².

Не зважаючы на такія супярэчнасці, тэзіс, што ўжо ў 1215 г. разам дружна выступілі літоўскія, рушкавіцкія, булевіцкія, жамойцкія ды дзяволтваўскія князі, падтрымоўваюць навукойцы. Калі ўлічыць вышэй пададзеную заўвагу А.А. Шахма-

⁷⁴⁹ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. С. 212.

⁷⁵⁰ Пашуто В.Т. Образование Литовского государства. М., 1959. С. 374.

⁷⁵¹ Тамсама. С. 378.

⁷⁵² Lowmiański H. Studia nad dziejami WKL. С. 314.

тава пра больш познє датаванне падзеяў ды меркаванне А.С. Арлова пра «рэдактараў» гэтага летапісу, то напрошваеца выснова: шматлікія «съли» на Валынь былі ўпісаны ў тэкст летапісу пазней. Пытанне: рэальныя ці міфічныя згаданы там асобы, можна вырашыць толькі праз дакладны лінгвістычны ды гістарычны аналіз тэкstu, што не ставілася за мэтu гэтага даследавання.

Аднак неабходна памятаць заўвагі даследнікаў да розных тэкстаў летапісаў, прыкладам, да розных спісаў (копій) «Аповесці мінульых часоў». Так, акадэмік А.С. Арлоў, аналізуючы спіс «Аповесці мінульых часоў» (менавіта той, які ўключаны ў «Летописец русских царей»), сцвярджаючы яго падабенства да «Аповесці мінульых часоў» Іпацеўскага летапісу, зварнуў увагу на слова «ино-славянскаго происхождения и западно-русского употребления: зарекноваша, с прилики, кошиоли, витязей, конокръмци, скарбу, оплатки, събуруя, мес-тича,, – украинско-белорусские слова»⁷⁵³.

З уласцівымі беларускім гаворкам асаблівасцямі перададзены таксама родавыя прозвішчы князёў Булеўчай (Булеўчы), Рушкавічай (Роушкавичевъ, роускович, рускович) – з іх больш вядомы Айшвна Рушкавіч⁷⁵⁴, які рабаваў Валынь. Іншае напісанне імя Едивила – «Едивала» таксама схіляе да думкі пра славянскае, а паводле сучаснага назоўніцтва, беларускае (ліцвінскае), паходжанне асобы з такім імем. У нашым назоўніцтве шмат падобных словаў-прозвішчаў, прыкладам, Буяла, Вавула, Вакула, Даўгяла, Гікала, Забяла ды інш. А таму закрадваецца думка: ці не мог «галіцка-валынскі» летапісец «пазычыць» ідэю пра пасольства «балцкіх» князёў на Валынь з «Аповесці мінульых часоў», а імёны некаторых «паслоў» узяць з Пінскага ці Навагарадскага летапісаў, у якіх згадваліся ваяры з Літвы, Лотвы цяперашняга Ляхавіцкага ды Жомадзі Клецкага раёнаў.

⁷⁵³ А. С. Орлов. О Галицко-Волынском летописании. С. 30.

⁷⁵⁴ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 797.

ПАХОДЖАННЕ МЯНДОЎГА

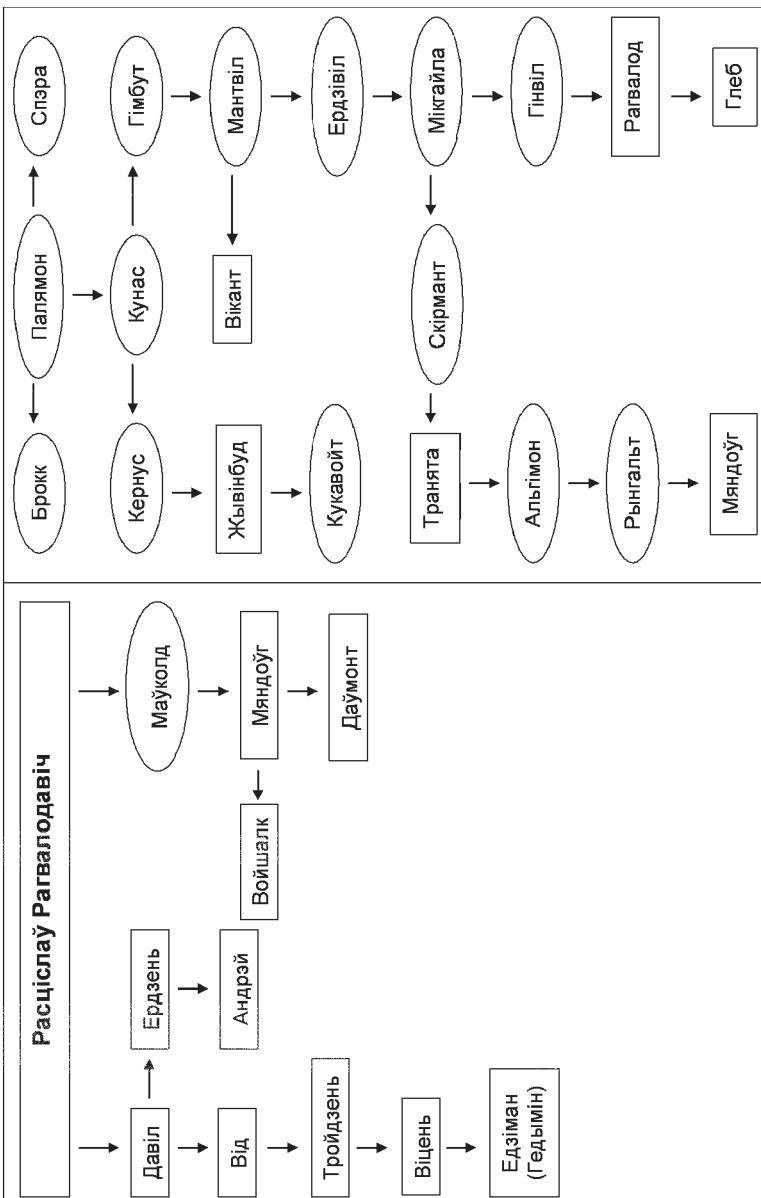
1. Чыім жа сынам быў Мяндоўг?

Аўтары летапісаў ды хронік, у якіх згадваеца Мяндоўг, не паведамляюць пра ягонае паходжанне. Найбольш здзіўляе «недасведчанасць» галіцка-валынскага летапісца, таму што ён, як то вынікае з Галіцка-Валынскага летапісу, павінен быў добра ведаць роды літвы, а, значыць, і Мяндоўгава бацьку. Прынамсі, ягоныя сыны аўтару летапіса вядомыя. У пераліку ж літоўскіх князёў, якія нібыта прыехалі на Валынь дзеля замірэння – «миръ даша» – сама перш называюцца *Мидогъ* (Мяндоўг) і ягоны брат. Абодва яны – асобы вельмі маладыя, як можна меркаваць з вядомых датаў жыцця Мяндоўга. (Узрост іншых не мае анікага значэння: то былі «дробныя княжата», так бы мовіць, почат.)

Не верыцца, каб у такім важным, як падаюць яго аўтары летапісу ды гісторыкі, і шматлікім пасольстве не было самага галоўнага князя – іх бацькі, за якога літоўскія (беларускія-літоўскія) летапісы падаюць міфічнага Рынгальта. І над гэтым фактам можна было б шмат разважаць, згадаўшы статус галіцка-валынскіх князёў ды непасрэдна вялікай княгіні, жонкі вялікага князя Рамана Мсціславіча. Можна было б сцвярджаць, што такое пасольства яна магла б палічыць за абразу, таму што да вялікай княгіні маладых асобаў, а да таго ж нашчадкаў дробных княстваў, не пасылаюць. Можна было б спрабаваць апраўдаць князёў літвы, маўляў, у той час яны пачуваліся мацней за род Рамана Галіцкага. І можна было б шукаць ды нават знайсці прычыну, чаму галоўны «літоўскі» князь не паехаў на Валынь. Але трэба ўпрост сказаць, што галіцка-валынскі летапісец, а дакладней, перапісчык ці рэдактар згаданага твора, не столькі быў уражаны пасольствам – так меркаваў польскі гісторык Ю. Ляткоўскі⁷⁵⁵, – як стараўся не сказаць пра Мяндоўгава бацьку. Гэтага князя нібы зусім не было. Дарэчы, ягонае імя, імя полацкага князя Маўколда, маглі выкрасліць пазней.

---

⁷⁵⁵ Latkowski J. Mendog kryl litewski. С. 10.

Аднак пра Мяндоўгава бацьку згадваюць «Кройніка літоўская і жмойцкая»⁷⁵⁶, «Хроніка Быхаўца»⁷⁵⁷, Уваскрасенскі летапіс⁷⁵⁸ ды «Лівонская рыфмаваная хроніка». Абедзьве першыя хронікі падаюць за Мяндоўгава бацьку невядомага іншым летапісцам князя Рынгальта. Мяркуемы аўтар «Лівонской рыфмаванай хронікі» Дзітліб фон Альпэке, амаль сучаснік Мяндоўга, абмежаваўся згадкай «Dein Vater war ein König groß»⁷⁵⁹ («Твой бацька быў вялікім каралём»), уклаўшы гэтые слова ў вусны пасланца жамайтай.

Вось як уяўляе Ю. Ляткоўскі радаслоўную Мяндоўга. Ягоная, паводле літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў, схема – праваруч, леваруч – паводле Ўваскрасенскага летапісу. (Прастакутнікамі абведзеныя рэальныя, гістарычна вядомыя князі, аваламі ж – міфічныя асобы.)

Уваскрасенскі летапіс, як гэта ні дзіўна, называе таксама невядомую іншым крыніцам асобу – Маўколда: «Вілняне взяша себе изъ Царяграда князя Полотцкого Ростислава Рогволодовича детей, Давила князя да брата его Мовколда князя... А у Мовколда князя сынъ князь Миндовгъ»⁷⁶⁰.

Верагодна, такое супадзенне і дало падставу Ю. Ляткоўскуму яшчэ ў XIX ст. назваць гіпотэзу пра паходжанне Мяндоўга з жамойцкіх нашчадкаў рымскіх патрыцыяў (паводле «Кройнікі літоўской і жмойцкой») міфічнай, а з роду полацкіх князёў (паводле Ўваскрасенскага летапісу) – недарэчнай⁷⁶¹. Заўважым, што Ю. Ляткоўскі не прапанаваў сваёй гіпотэзы. Зрэшты, сучаснымі гісторыкамі хапае і аднаго – таго міфічнага – радаводу першага нашага караля. А радаслоўная Ўваскрасенскага летапісу ці не аднаголосна прызнаецца фальшивай, нібы не заснаванай на вартых даверу крыніцах. І была яна прыдумана выключна дзеля нібыта нейкіх палітычных мэтаў, дакладней, дзеля апраўдання памкненняў вялікіх князёў Маскоўскіх на землі Вялікага Княства Літоўскага. Ды,

⁷⁵⁶ ПСРЛ. Т. 32. С. 26.

⁷⁵⁷ Тамсама. С. 132.

⁷⁵⁸ ПСРЛ. Т. 7. СПб, 1856. С. 165, 253.

⁷⁵⁹ Die Livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Верш 6383.

⁷⁶⁰ ПСРЛ. Т. 7. С. 165.

⁷⁶¹ Latkowki J. Mendog kryl litewski. С. 12.

як уяўляеца, за адмаўленнем генеалагічнай версіі Ўваскрасенскага летапісу крыеца нежаданне крытычнага разгляду Мяндоўгава радаводу, схільнасць – нават маладога пакаления гісторыкаў – прымачь на павер састарэлых погляды і дормы.

2. Блытаніна і замоўчванне

Падставай для меркавання Ю. Ляткоўскага пра міфічны Рынгальтаў род былі імёны «князёў жмотскіх» ды храналогія іх дзеяй, пададзеная ў згаданых крыніцах. Так, паводле «Кройнікі літоўскай і жмойцкай», Ердзівіл (Радзівіл) Мантви́лавіч у разбураным Батыем Навагарадку «косел без розляня крови», таму што гэты горад нібы не было каму бараніць⁷⁶². У Летапісе Красінскага замест Ердзівіла аднавіцелем Навагарадка названы Скірмант Манцівілавіч⁷⁶³.

Калі згаданыя паведамленні прымачь усур'ёз, то выпадае меркаваць, што пачатак Ердзівілавага «княжання» мог бы прыпадаць прыблізна на той час, калі Батыева войска захапіла і разбурыла Кіеў, г. зн. на 1240 г. Але ж паводле хронікі толькі ў 1263 г. Ердзівіл (Радзівіл) «з русью, **новъгорожаны**, слонимчаны, пинщаны, жмондами и литвою» нібыта разбіў войска «цара» Кадана «над Днепром на устю Припети»⁷⁶⁴. (*Не будзем дзвінца, што за нейкі дзесятак гадоў у «разбураным» Навагарадку ўжо з'явліся ваяры. Варты запомніць пералік летапісных ваяроў: «новъгорожсаны, слонимчаны, пинщаны».*
Жамайты ж і літва пададзены апошнімі.)

Пасля смерці Ердзівіла панаваў, нібыта, ягоны сын Мікгайла⁷⁶⁵, а затым з «року 1268» – «Скирмон, сын Мікгайловіч»⁷⁶⁶. Пасля смерці «Скирмона» (Скірманта?), ягоны сын Трайніята Скірмантавіч «року 1276» з князямі кіеўскім, друцкім, луцкім і валынскім разблі «за Мозырем над рекою Окуновкою», «великие войска нагайские, крим-

⁷⁶² ПСРЛ. Т. 32. С. 19.

⁷⁶³ ПСРЛ. Т. 35. С. 129.

⁷⁶⁴ Тамсама. 32. С. 20.

⁷⁶⁵ Тамсама.

⁷⁶⁶ Тамсама. С. 21.

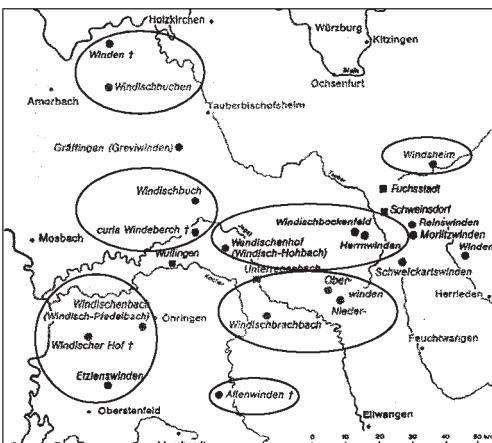
нуліся славянскія літы, прымусіў іх стварыць адпаведныя хаўрусы. Згуртаваныя ваяры-літы займелі назму *літва*.

А таму малаверагодна, каб менавіта вялеты-люцічы, якія ўжо грунтоўна заявлі пра сябе на гістарычнай арэне ўсёй Еўропы, а не толькі Мекленбургії, выракліся свайго знакамітага этнічнага імя ды сталі называцца літвой. Да таго ж, люцічы не самая першая іх саманазва. Цягам сваёй шматвекавой гісторыі яны вымушаныя былі ісці пакручастым шляхам, і на розных этапах, у розныя эпохі былі вядомыя пад рознымі іменамі.

Безумоўна, люцічы выйшлі з *вянецдаў* – так античныя аўтары называлі групу раннеславянскіх плямёнаў, што жылі на «кабшары ад Прыкарпацця да Вінедскай (Паморскай) затокі Балтыйскага мора»⁴³⁷. Але ў VIII ст. з'яўляецца тэрмін «*вялеты*»⁴³⁸.

Арабскі падарожнік Ібрагім ібн Якуб занатаваў падобную форму – *weltaba* ‘вялеты’⁴³⁹.

Храніст франкаў Эгінхард (Эйнгард) падаў амаль такую ж іх саманазву – *weletabi*⁴⁴⁰, таму што вялеты сябе так называлі. Але сярод франкаў яны былі вядомыя як *wiltzi* ‘вільцы’, пры-

Вінедскія паселішчы на ўсходнім ашшары каралеўства франкаў.

⁴³⁷ БелСЭ. Т. 3. С. 23.

⁴³⁸ Dowiat Jerzy. Pochodzenie dynastii zachodnio-pomorskiej i uksztaltonie się terytorium księstwa Zachodnio-Pomorskiego. // Przegląd historyczny. Tom XLV. Zeszyt 2-3. Warszawa, 1954. С. 262.

⁴³⁹ Тамсама.

⁴⁴⁰ Annales d'Éginhard. // Collection des Mémoires relatifs a l'histoire de France. C. 34.

скага⁷⁷⁵, а таксама ў Альшэўскім⁷⁷⁶, Румянцаўскім⁷⁷⁷, Еўрай-наўскім летапісах⁷⁷⁸. Відаць, дзесьці там сапраўды адбылася пераможная бітва з Батыевым войскам. І што не сумніўна, бараніць родную зямлю сталі ваяры з нашых земляў, таму што іншыя палеглі яшчэ па-над Дняпром, у Кіеве ды іншых драўлянскіх і валынскіх гарадах. А ў Навагарадку ў гэты час і аж да 1263 г. княжыў Мяндоўг, што пацвярджаецца папскім буламі. І мы маем падставу сцвярджаць: за Мазыром сапраўды адбылася пераможная бітва князя літвы Мяндоўга!

У ноўгарадскіх, пскоўскіх, цвярскіх, валынскім летапісах, ды і ў пазнейшых, прыкладам, ва Ўваскрасенскім, не знаходзім паведамленняў пра ўяўныя бітвы згаданых міфічных жамойцкіх князёў. Пра Мяндоўгаву ж перамогу летапісцам падданых манголам рускіх княстваў пісаць не хацелася. Але ў Навагарадку, Пінску, Полацку, Слоніме, а таксама і ў Крывіч-градзе (Вільні) ведалі пра пераможныя бітвы з манголамі, хаця яны і адбыліся далёка ад Панямоння, за Прывілію, за Мазыром, мабыць, дзесьці каля мяжы Тураўскага княства. Было вядомае імя правадыра-пераможцы. Такія звесткі бе-зумоўна ўпісалі ў тагачасныя хронікі, скажам, у Навагарадскі ды Пінскі летапісы. З іх, толькі некалькі стагоддзяў пазней, туую звестку ўзялі іншыя аўтары, замяніўши Мяндоўга іменем свайго гаспадара ці ягонага прашчура. У пералічаных шасці летапісных творах тая перамога аддадзена прыдуманым прашчурам роду Радзівілаў, роду Скірмунтаў – верагодна, на жаданне нашчадка, які заказваў сабе, свайму роду панегірык.

Падобнае чытаем і ў іншых летапісах. Мяндоўг, полацкі князь з роду Рагвалодавічаў, стаўся лішнім і для аўтара «Хронікі Быхаўца». (Дарэчы, віленскі даваенны гісторык Казімір Хадыніцкі, прафесар Віленскага ўніверсітэта, аспрэчваў аўтэнтычнасць гэтага твора, а за аўтара «Хронікі Быхаўца» падаваў Тэадора Нарбута⁷⁷⁹. Зрэшты, не мае значэння, хто

⁷⁷⁵ Тамсама. С. 148.

⁷⁷⁶ Тамсама. С. 176.

⁷⁷⁷ Тамсама. С. 196.

⁷⁷⁸ Тамсама. С. 217.

⁷⁷⁹ Chodnicki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskiem.// Ateneum Wileńskie. R.III. Z. 10-11. Wilno, 1925-1926. С. 388 – 401.

напісаў «Хроніку Быхаўца».) Нас больш цікавіць прычына таго стаўлення да Мяндоўга. Чаму, перапісваючы з Галіцка-Валынскага летапісу ў свой твор байкі пра нібыта Мяндоўгавы ахвяраванні паганскім бóstvам, пра нібыта няшчырае ягонае хрышчэнне, ён (сапраўдны аўтар ці Тэадор Нарбут – усёроўна) не падаў геральдичныя чыны правадыра літвы, не ўспомніў найважнейшую падзею XIII ст. – ягоную каранацыю? Зразумела, валынянін не згадаў ні пра Мяндоўгаву перамогу над манголамі, ні пра каранацыю таму, што Мяндоўг быў супернікам валынскага князя. (Як вядома, Галіцка-Валынскае княства было захоплена Батыевым войскам⁷⁸⁰. А князь Даніла Галіцкі ў той час жыў, калі не сказаць, хаваўся, спачатку ў Венгрыі, а пасля ў Польшчы пры двары князя Конрада Мазавецкага⁷⁸¹.) Таму і валынскім князям не патрэбная была праўда пра перамогі над манголамі ды дзеі палаchanіна Мяндоўга.

Напрошваецца выснова: і блытаніна, і замоўчванне каранацыі Мяндоўга – самай значнай падзеі XIII ст. на авшары, які займае сучасная Беларусь, – было ўчынена толькі дзеля адной мэты: выкрасліць з радаводу князёў Вялікага Княства Літоўскага Мяндоўга, таму што ён быў полацкім княжычам.

3. Перамена накірунку?

Напачатку ХХ ст. падобнае – праз замоўчванне – вырашэнне праблемы Мяндоўгава радаводу бачылася непрыемальным. Ды не таму, што слугі Кліо ўсвядомілі сваю віну перад стваральнікам ВКЛ, абаронцам нашых земляў ад Батыевай арды. Мяндоўг спатрэбіўся жамойцкім адраджэнцам. На 700-гадовым падмурку Мяндоўгавай хрысціянскай дзяржавы можна было будаваць новую – Летувіскую рэспубліку, ствараць еўрапейскую хрысціянскую нацыю. Зразумела, што такой мэце адпавядаў толькі адзін радавод Мяндоўга – ад прыдуманых жамойцкіх князёў, якімі ў XVI ст. падмянілі першага караля літвы.

⁷⁸⁰ БелСЭ. Т. 3. С. 309.

⁷⁸¹ Włodarski B. Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach Polsko-Ruskich. // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Dział II. T. XIX. Zeszyt 2. 1936. C. 33.

Цягам часу некаторыя летувіскія гісторыкі ўсё ж, відаць, зразумелі, што рана ці позна, але з міфічнымі асобамі г. із. літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў навука вымушана будзе развітацца. Мяндоўгавых прашчураў ды ягоную радню пачалі шукаць у Галіцка-Валынскім летапісе. (*На звестках гэтага твора пра пасольства, прынамсі, літоўскіх, «дзяволтва-лотваўскіх», булевіцкіх, рушкавіцкіх ды жамойцкіх князёў, усё яшчэ складаюцца канцэпцыі гісторыі ВКЛ.* Больш таго, Летува ўрачыста адзначыла 750-годдзе каранацыі летувіскага князя Міндаўгаса.)

Варта асобна заўважыць, што чарам міфалогіі паддаліся і польская навукоўцы. К. Хадыніцкі лічыў, што «лягенда пра паходжанне Гедыміна з Жмудзі»⁷⁸² ды заснавана на «захаванай у гісторыяграфіі нейкай (?! – З.С.) традыцыі пра паходжанне дынастыі Гедыміна з Жмудзі»⁷⁸³. І ў сваім грунтоўным даследаванні, з якога ўзята цытата, К. Хадыніцкі сцвярджаў, што выдумка Ўваскрасенскага летапісу пра полацкае паходжанне літоўскіх князёў створана «з мэтай прыніжэння дынастыі Гедыміна»⁷⁸⁴. Здзіўляе такое меркаванне польскага навукоўца пра полацкі радавод, асабліва, калі параяунаць з ягоным стаўленнем да версіі жамойцкага паходжання Гедыміна. Верагодна, для К. Хадыніцкага звестка пра выгнанне полацкіх князёў у 1129 г. у Візантію – сведчанне ніzkага стану Рагвалодавічаў, а значыць, ганьба для Гедымінава ды Мяндоўгава роду.

Але ж летапісы сведчаць толькі пра тагачасную родавую варажнечу полацкіх і кіеўскіх князёў: «И оттоле мечь взимають Роговоложи внуци противу Ярославлиム внуком»⁷⁸⁵. К. Хадыніцкі нібы не ведае, што кіеўскія князі – нашчадкі полацкай князёўны, але іх ён не папракае ніzkім станам. Ды пакручасты лёс Рагвалодавічаў не мог вынікаць з іх стану. І факт высылкі полацкіх князёў у Канстанцінопаль, калі ён толькі

---

⁷⁸² Kazimierz Chodynicki. Geneza dynastji Giedymina. // Kwartalnik Historyczny. Т. 40. 1926. С. 561.

⁷⁸³ Тамсама. С. 562.

⁷⁸⁴ Тамсама. С. 557.

⁷⁸⁵ Повесть временных лет. Ч. II. С. 17.

**Выгнанне кіеўскім князем Мсціславам полацкіх Рагвалодавічаў у Візантыйю (1129 г.).
(Малюнак з Радзівілаўскага летапісу.)**

не прыдуманы, ускосна сведчыць пра высокі аўтарытэт Палацкай дзяржавы і яе князёў. Рагвалодавіч выслалі не абыкуды, а ў Візантыйю. Да таго ж, полацкіх князёў напачатку XII ст. ужо толькі выслалі.

Выпадае дзівіцца, чаму з Рагвалодавічамі абышліся так «лагодна». Як вядома, кіеўскія князі не шкадавалі нават родных братоў. Так, пасля смерці Святаслава Ігаравіча ў 972 г. паміж ягонымі нашчадкамі пачалася міжусобіца. Ягоны сын Уладзімір Святаславіч, забойца Рагвалода, забіў свайго брата Яраполка і стаў вялікім князем кіеўскім⁷⁸⁶. Пасля ягонай смерці ўжо сыны Уладзіміра Святаславіча забівалі адзін аднаго, каб толькі завалодаць Кіеўскім тронам⁷⁸⁷. Усобіцы доўжыліся дзесяць гадоў, з 1015 г., калі памёр Уладзімір Святаславіч, і да 1024 г. «3 12 ягоных сыноў ацалела толькі троє»⁷⁸⁸.

⁷⁸⁶ БелСЭ. Т. 10. Мн., 1974. С. 458.

⁷⁸⁷ Б.А. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. М., 1982. С. 404, 412-414.

⁷⁸⁸ Тамсама. С. 470.

Не менш жорсткія спосабы змагання за ўладу выкарыстоўваў і Ўладзімір Манамах, вялікі князь кіеўскі (1113 – 1125 гг.). Як падае Б.А. Рыбакоў, ён «то выводзіў з гульні Алега Святаславіча, то заганяў у далёкі ноўгарадскі куток старэйшага з племеннікаў, дынастычнага суперніка – князя Святаполка, то адцясняў ізгояў – Расціславічаў, то раптам рука забойцы выключала з гульні другога суперніка – Яраполка Ізяславіча. І ўсё гэта рабілася галоўным чынам рукамі Ўладзіміра Манамаха»⁷⁸⁹. Верагодна, праз ягоныя інтырыгі ў 1097 г. быў аслеплены князь Васілька Церабоўльскі⁷⁹⁰. Пра жорсткую помсту Ўладзіміра Манамаха жыхарами Менска сведчыць летапіс. У 1116 г. Менск вытрымаў двухмесячную аблогу ягонага войска⁷⁹¹. Але праз тры гады Манамах з «паваеўцкай ардой Чыщевічаў» захапіў Менск: «изъехахом город и не оставихом у него ни челядина, ни скотины»⁷⁹². Жорстка распраўляліся «Ярославли внуци» з сваімі супернікамі.

І можна меркаваць, што на згаданы бяскроўны вынік суперніцтва Кіева і Палацка ў 1129 г. паўплывалі повязі палацкіх князёў з візантыйскім імператарамі. Рагвалодавічай у Канстанцінопалі прынялі, таму што яны, як сцвярджжаў наш вядомы гісторык Міхась Ткачоў, былі параднёныя з імператарскім родам Комнінаў.

Вельмі ганарова, называючы яго вялікім каралём, падае палацкага князя Ўладзіміра, які напрыканцы XII і на початку XIII стст. валодаў усім Падзвіннем, храніст Heinrich von Lettland (Генрых Латвійскі). Цытавалася і меркаванне польскага гісторыка Г.Лаўмяньскага пра «Палацкую імперию», куды уваходзіла і «Завілейская Літва», **якая плаціла палаchanам даніну**. Гэты факт падае і аўтар «Крайнікі»: «...народ литовский през час долгий от початку своего панования незначный был. Русь мела над ними зверхность и трибут от них отбирала» ды ўдакладніе: «Завійскую землю на той час княжата руские держали»⁷⁹³.

⁷⁸⁹ Тамсама. С. 456.

⁷⁹⁰ Тамсама. С. 460.

⁷⁹¹ БелСЭ. Т. 7. Мн., 1973. С. 215.

⁷⁹² «Повесть временных лет» паводле Лаўрэнцеўскага летапісу. Ч. I. С. 160.

Цыт. паводле: Б.А. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества... С. 468.

⁷⁹³ ПСРЛ. Т. 32. С. 17.

Няма ганьбы для Гедымінаў роду ў гібелі прашчура полацкіх князёў Рагвалода, якога Ўладзімір забіў, а ягоную дачку Рагнеду прымусіў стаць жонкай. Зрэшты, нашчадкай Уладзіміра і Рагнеды ніхто гэтym не папракаў. Наадварот, менавіта Рагнедзін сын Яраслаў Мудры не толькі спрычыніўся да росквіту Кіеўскай дзяржавы, але і дамогся пашырэння яе аўтарытэту. Яраславы дочки, а значыць, Рагнедзіны ўнуцкі, Рагвалодавы праўнучкі, як вядома, павыходзілі замуж за прынцаў. Прыкладам, Ганна стала каралевай Францыі⁷⁹⁴. Уладзіміраў і Рагнедзін сын Ізяслав, значыць, родны дзядзька каралевы Францыі, адрадзіў полацкую княскую дынастыю⁷⁹⁵.

Унучка Рагнеды Ганна – каралева Францыі.

4. ТЭНДЭНЦЫЙНАСЦЬ

Меркаванне К. Хадыніцкага пра полацкіх князёў выяўляе ягоную неаб'ектыўнасць. Сама перш трэба адзначыць: калі сапраўды Рагвалодавічы трапілі ў далёкі Канстанцінопаль, то, відаць, не выпадкова, таму што маглі б апыніцца ў вязніцы, у кіеўскім порубе. Што да самога факту такой, можна сказаць, ганаровай высылкі ці ўцёкаў («...а Рогволодовичи забежали въ Царьград»⁷⁹⁶, як то падаецца ў tym жа Ўласкрасенскім ле-

⁷⁹⁴ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. С. 412.

⁷⁹⁵ БелСЭ. Т. 5. Мн., 1972. С. 60.

⁷⁹⁶ ПСРЛ. Т. 7. СПб, 1856. С. 253.

тапісе), то няма падставаў трактаваць яго выключна як ганьбу. (Не да мангольскіх ханаў у Арду пабеглі па ярлыкі!) Ужо з таго ганаровага самаўсведамлення і адлаведнага стаўлення Рагнеды, якая не хацела «розути робичича»⁷⁹⁷ – выйсці замуж за князя Ўладзіміра, маці якога была ключніцай княгіні Вольгі⁷⁹⁸, – можна мець уяўленне пра радавітасць Рагвалода, нашчадка абадрыцкіх, люціцкіх або руянскіх князёў. Сказана ж у «Аповесці мінульых часоў», што «Роговолод перешел из заморья», як можна ўявіць, з выспы Руя (Руяна).

Яшчэ адзін факт сведчыць пра тэндэнцыі наасць К. Хадыніцкага. Ён выкарыстаў звестку прускага (крыжацкага) рукапісу пра «castrum Gedemini» («замак Гедыміна»)⁷⁹⁹, але не пажадаў пагадзіцца ні з расійскім гісторыкам М. Карамзіным, ні з ягоным нямецкім калегам Й. Фойгтам, якія атаесамлялі той горад з Вільніем. К. Хадыніцкі, схільны прыняць жамойцкае падходжанне князёў ВКЛ, не дапускаў і думкі пра верагоднасць іншага радаводу. Ён не прымаў таксама паведамлення «Кройнікі» пра будаўніцтва Гедымінам па-над «Кривою доліною» замку, які называўся «Вілнем от Вілни реки»⁸⁰⁰.

Не выпадкова К. Хадыніцкі, аналізуочы розныя часткі паведамлення Ўваскрасенскага летапісу і даказваючы, чаму полацкія князі не моглі быць пратапластамі князёў ВКЛ, «не заўважыў» словаў «вільняне взяша». Ён у сваім даследаванні замяніў іх выразам «прыбылі ў Літву»⁸⁰¹ і такім чынам пазбег неабходнасці гаварыць і пра горад вільніанаў – Вільню ў XIII ст. Такая пастава польскага даследніка вынікала, верагодна, з тагачаснай геапалітычнай сітуацыі: незадоўга перад тым Віленскі край аддалі Польшчы. Таму і не выпадала прызываць Вільню ліцвінскім, жамойцкім, ці, тым больш, крывіцкім або полацкім горадам. Зрэшты, яшчэ раней Ю. Ляткоўскі, не абумовіўшы сваё меркаванне, сцвярджаў: «Пра Вільню і вільніанаў у XII ст. увогуле гаворкі быць не можа»⁸⁰². Цяпер

⁷⁹⁷ Повесть временных лет. Часть первая. М.-Л-д, 1950. С. 54.

⁷⁹⁸ Повесть временных лет. Часть вторая. С. 322.

⁷⁹⁹ Chodynicki K. Geneza dynastji Giedymina. С4. 565.

⁸⁰⁰ ПСРЛ. Т. 32. С. 40.

⁸⁰¹ Chodynicki K. Geneza dynastji Giedymina. С. 557.

⁸⁰² Latkowski J. Mendog kryl litewski. С. 12.

жа, як згадвалася, летувіскія гісторыкі не толькі прызнаюць існаванне ў XIII ст. Вільні, але і бачаць там месца каранацыі Мяндоўга ды першую катэдру першага літоўскага біскупа.

Стайлізованне колішніх маскоўскіх уладароў да паходжання князёў суседняга Вялікага Княства Літоўскага было ясна выявлены публіцыстычным творы 20-х гадоў XVI ст. «Родословие князей литовских». Там не толькі паўторана байка пра нявернага служку смаленскіх князёў Гедыміна. Ён быў авшучаны самазванцам, які «израдою» завалодаў «многими землями», а таму і Ягелоны, Гедымінавы нашчадкі, не маюць права на крывіцкія, дрыгавіцкія, валынскія ды іншыя землі Кіеўскай Русі. З таго часу мала што змянілася. Гісторык У.Ц. Пащула стварэнне ВКЛ прыпісваў жамойцкім князям, якіх ён атаесамляў з князямі літвы. Не згадваў пра ролю полацкіх князёў у стварэнні ВКЛ і ягоны калега Б.М. Флоря. Больш того, ён настойліва паўтараў меркаванне пра захопы кривіцкіх земляў «літоўскімі феадаламі», прызнаючы іх за жамойцкіх кунігасаў.

Аднак роля полацкіх князёў у стварэнні Вялікага Княства Літоўскага неаспречная. Гэты факт можна пацвердзіць толькі праз вырашэнне праблемы паходжання Мяндоўга – з полацкіх князёў, як падае, прыкладам, Уваскрасенскі летапіс.

5. Перадумовы з'яўлення Уваскрасенскага летапісу

Уваскрасенскі летапіс называюць «самым дасведчальным» не выпадкова. У прадмове да двухтомнага выдання гэтага твора рэдактар-укладальнік паведамляў: «Летопись по Воскресенскому списку содергіт в себе многіе Кіевскіе известія, которых нет в Кіевскай летапісі, рассказывает некаторые события, совершившиеся в Московском государстве, гораздо подробнее Ніконовской... сообщает и такие известія, которые не встречаются ни в Софийской, ни в Ніконовской летописях»⁸⁰³. «Воскресенская летопись XVI века, — сцвярджае даследніца С.А. Левіна, —

---

⁸⁰³ ПСРЛ. Т. VII. С. VI.

по богатству использованных материалов и по полноте известий занимает первое место после Никоновского летописного свода»⁸⁰⁴.

Таму выкладзеная ў гэтым летапісе радаслоўная вялікіх князёў Вялікага Княства Літоўскага можа быць адной з такіх звестак. Яна ўяўляеца слушнай: маскоўцам не было ніякай карысці згадваць пра вільнянаў ды перадаваць ім ініцыятыву заснавання роду князёў ВКЛ – супернікаў князёў вялікага княства Маскоўскага. Чытаем жа ва Ўваскрасенскім летапісе: «Вильняне взяша себе **изъ Царяграда** князя Полотцкого Ростислава Рогволодовича детей, Давида князя да брата его Мовколда князя... А у Мовколда князя сынъ князь Миндовгъ*...».

Адной згадкай славутай сталіцы канстанцінопальскіх імператараў і патрыярхаў перакрэслівалася ранейшае сцвярджэнне пра «нізкае» паходжанне князёў Гедымінавічоў. Повязі полацкіх Рагвалодавічаў з візантыйскім імператарскім родам Комнінаў былі вядомыя тым адукаваным асобам, якія складалі або папраўлялі Ўваскрасенскі летапіс.

Фактычна прызнавалася княская годнасць полацкіх Рагвалодавічаў: князя Мяндоўга, князя Давіла – Гедымінава прodka. Можна меркаваць, што такое пакрывенства полацкіх князёў было на руку Івану Жахліваму, спараднёнаму праз Глінскіх з Гедымінавічамі. Але ў той жа час сваяцтва не давала Івану Жахліваму права на вялікакняскі стол ВКЛ: хто ён такі ў парайнанні з полацкімі нашчадкамі, крэўнымі візантыйскіх імператараў. Такім сведчаннем, занатаваным у дзяржайным летапісе Маскоўскага княства, адмаўлялася папярэдніе смаленскае, скажам, паходжанне роду Гедымінавічаў. І ва ўладароў ВКЛ з'яўлялася дадатковая падстава адстойваць сваё спадчыннае права на полацкія ды іншыя «рускія» землі, заснаванае на спрадвечных уладаннях полацкіх князёў у Падзвінні, Падняпроўі ды Панямонні.

⁸⁰⁴ Левина С.А. О времени составления и составителе Воскресенской летописи XVI в. //ТОДРЛ. Т. XI. М., Л-д, 1955. С. 375.

* «Генеалогія» віленскіх князёў паводле Ўваскрасенскага летапісу ўяўляеца вельмі незвычайнай хоць бы з таго гледзішча, што не быў выкарыстаны матыў іх «канюшоўскага» паходжання.

Генеалогія віленських князёў паводле Ўваскрасенскага летапісу ўяўляецца вельмі незвычайнай. Зразумела, чаму не выкарыстана версія паходжання іх ад рымлянаў. Але якой жа пільней неабходнасцю было выклікана прызнанне: «изъ Царяграда»? (Перад тым жа пра Гедымінаў род маскоўцы гаварылі ды пісалі толькі зняважліва.)

На жаль, даследнік К. Хадыніцкі не засяродзіў сваёй увагі на такім незвычайнym аспектце паведамлення Ўваскрасенскага летапісу. А гэтая тэма яго надзвычай цікавіла. Дастатковая сказаць, што «генезісу дынастыі Гедыміна» ён прысвяціў спецыяльную грунтуюную манографію.

Гэты дасведчаны гісторык вылучыў і абмеркаваў трох асноўныя версіі паходжання Гедымінаў роду: крыжацкую, літоўскую (жамойцкую) і маскоўскую. І толькі разглядаючы апошнюю версію, у якой К. Хадыніцкі адрознівае два варыянты: «смаленскі» ды «полацкі», ён згадвае Мяндоўга. Такі факт значны для нас перш тamu, што выяўляе выразную палітычную скіраванасць ягонага даследавання. К. Хадыніцкі прымае тэндэнцыйную, створаную крыжакамі (а пасля паўтораную маскоўцамі ды ліцьвінскімі летапісцамі) генеалогію князёў ВКЛ – без згадвання Мяндоўга, заснавальніка ВКЛ, караля «*Regnum Litavia*». А менавіта нямецкі ордэн у свой час спрыяў Мяндоўгу. Прэсвітар лівонскіх рыцараў хрысціў будучага караля Літовіі, а крыжацкі біскуп каранаваў. За паўтара стагоддзя крыжакі не моглі забыць Мяндоўга, таму што ўвесь час «вісела» праблема г. нз. Мяндоўгавай дарчай: нібыта падараванне Ордэну жамойцкіх земляў за спрыянне хрышчэнню і каранацыі Мяндоўга. Польскі гісторык В. Кентшиньскі, прыкладам, падае натарыяльны 1393 г. акт біскупа Яна, папскага нунцыя, у якім згадваецца «*Myndouwe Dei gra rex Litowie*⁸⁰⁵ «**Мяндоўг, Божай ласкай кароль Літовіі**». І ў ордэнскім дакуменце 1409 г. згадваецца «*rex in Litwania Myndaw*⁸⁰⁶ («кароль Літвы Міндаў»).

⁸⁰⁵ Kętrzyński W. O dokumentach Mendoga króla litewskiego. Kraków, 1907. C. 22.

⁸⁰⁶ Monumenta Medii aevi Historica Res gestas Polonia illustrantia. Tomus VI. Codex Ípistolaris Vitoldi. Cracoviae, 1882. C. 996.

Як сцвярджаюць даследнікі, менавіта ў крыжакоў пасля іх паразы на Грунвальдскім полі ў 1410 г. зрадзілася задума спракаваца Маскоўскае княства, каб яно заявіла пра свае прэтэнзіі на г.нз. Літоўскую Русь – крывіцкія, радзіміцкія землі, якія ўвайшлі ў склад ВКЛ. І тады быў створаны фальшывы радавод князёў ВКЛ. Пачалі з Гедыміна, хоць крыжакі ведалі сапраўдных ягоных палярэднікаў – дынастыю полацкіх князёў. Прыкладам, вядомы польскі гісторык Ю. Вольф падае: «Найстарэйшыя прускія хронікі паведамляюць пад 1292 г., што Путувер (Пукувер, Лютувер?), кароль Літвы, паслаў у паход на Польшу войска начале з сваім сынам Віценем»⁸⁰⁷. Менавіта ў «Хроніцы» Пятра з Дусбурга Віцень – «сын карала». Ягіным бацькам у пазнейшым (1679 г.) выданні «Хронікі» названы «Лютувер». У таго ж Пятра з Дусбурга Віцень – «кароль Літвы» (1296- 1315 гг.). А з 1323 г. на старонках «Хронікі» з'яўляецца новы «літоўскі кароль Гедымін»⁸⁰⁸.

Крыжацкія крыніцы XV ст., а менавіта г.нз. мемарыял «Summarium von Jagel und Wytaw», – падае Ю. Вольф, – дзеля знеслаўлення Ягайлы і Вітаўта выставілі Гедыміна як Віценавага канюшага: «pferdemarschalck, Jedemen genannt»⁸⁰⁹ ‘канюшы, Едымінам (Гедымінам – З.С.) называны’. Так крыжакамі наўпрост было сказана, што Ягайла паходзіць не з княжага роду. (Як тут зноў не ўспомніць радок «Летописца русских царей» або «Летописца Переяславля Суздальского»: «литва, испръева исконнии даннини и конокръмци».)

Праўда, К. Хадыніцкі сцвярджаў, што складзены ў 1412-1413 гг. фальшывы радавод Гедымінавічаў трапіў у маскоўскія летапісы з «Annales» («Аналай») польскага храніста Яна Длугаша, які не любіў Ягелонаў⁸¹⁰ і таму ахвотна паўтарыў крыжацкую плётку. У Москве ж не толькі «даведаліся» пра «нізкае» паходжанне Гедымінавічаў, але і ўсвядомілі, што падобныя плёткі могуць спатрэбіцца, калі надарыцца магчымасць захапіць усе крывіцкія землі. Такая нагода з'явілася на-

⁸⁰⁷ Wolff J. Ród Gedymina. Kraków, 1886. C. 2.

⁸⁰⁸ Тамсама.

⁸⁰⁹ Тамсама. С. 3.

⁸¹⁰ Chodynicki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskiem. C. 392.

прыканцы XV ст. Прайшло ўжо дваццаць гадоў пасля Кулікоўскай бітвы, і палітыкай маскоўскіх князёў кіраваў ужо турэцкі султан, праўда, рукамі перакопскага татарскага хана.

Гісторык Р.П. Дзмітрыева сцвярджае, што ідэя, задумка ідэалагічна абгрунтаваць памкненні вялікіх князёў маскоўскіх на «вяртанне» рускіх «ускрайных» земляў не была пазычана ні ў Візантыйі, ні на Захадзе⁸¹¹.

Аднак Фелікс Канэчны, прафесар Віленскага ўніверсітэта ў 30-я гады мінулага стагоддзя, разважаючы над матывамі прэтэнзіяў вялікага князя маскоўскага Івана III (1440-1505) на землі Вялікага Княства Літоўскага, сцвярджаў, што гэтая ідэя была падказана немцамі, а таксама Візантыйскім патрыярхатам, якім кіраваў тады турэцкі султан Баязэт, ды крымскім (перакопскім) ханам Менглі-Гірэем⁸¹². Хаўрус патрыярха з халіфатам мацаваўся палітычнымі ўмовамі. Варожасць першага да ВКЛ за спрыянне «лацінству» лучылася з намерам султана Баязета падтрымоўваць венныя канфлікты паміж ВКЛ і Москвой, таму што ў такіх умовах не магла ўмацоўвацца ёўрапейская антытурэцкая ліга. «Патрыярхат дзейнічаў у Москве і ў асяроддзі Праваслаўнай Царквы Вялікага Княства Літоўскага, а халіфат за піянера змагання з Рэччу Паспалітай абраў перакопскага хана»⁸¹³. Паводле дамовы 1490 г. Менглі-Гірэй павінен быў адваяваць Кіеў «у імя праваслаўя» і перадаць яго Івану III, які будзе пакорна заставацца ў «татарскім ярме», а пасля далучыцца да турэцкага хаўрусу ды пачне вайну з Ягелонамі, з «лацінскай ерассю».

Заходнія ініцыятары былі больш настойлівымі. Ф. Канэчны падае, што Івану III чатыры разы нагадвалі пра магчымасць прэтэндаваць на гэтак названую Русь Літоўскую. Ці не ўпершыню слова «de grose Konung von Moskowe, de rusche Keyzer» ‘вялікі князь Маскоўскі, рускі імператар’ прагучалі з

⁸¹¹ Дмитриева Р.П. Сказание о князьях Владимирских. М.-Л-д, 1955. С. 13.

⁸¹² Koneczny F. Geneza uroszczeń Iwana III do Rusi Litewskiej. //Ateneum Wileńskie. R. III. Wilno, 1925-6. C. 193.

⁸¹³ Тамсама. С. 234.

вуснаў лівонскага пасла⁸¹⁴. Але, як мяркуе Ф. Канэчны, «пахвальба лівонцаў трапіла на пустое месца»⁸¹⁵. З 1472 г. немцы началі нагадваць Івану III, што ён заслугоўвае тытула караля⁸¹⁶. Тады ж пайшлі пагалоскі, што вялікі князь Маскоўскі стараецца атрымаць ад Папы тытул караля над усімі праваслаўнымі, а значыць і над Руссю Літоўскай⁸¹⁷. Р.П. Дзмітрыева ў сваім даследаванні «Сказание о князьях Владимирских» згадвае пра папскіх паслоў, якія прывозілі прапановы Папы вялікаму князю Маскоўскуму «его и всех людей Русской земли приняти в единочество и согласие Римской Церкви... занже Церковь Греческая не имеет главы: патриарх Константинопальский и все царство в турских руках». Урэшце паслы перадалі маскоўскуму князю, што Папа «царя всяя Руси хочет короновати...»⁸¹⁸. Вялікі князь Маскоўскі, магчыма, і на меру такога не меў. Галоўнай жа перашкодай была залежнасць ад татарска-турэцкага дыктату. Ды і патрыярх Константинопальскі выступіў бы супраць збліжэння Масквы з Рымам. Аднак Іван III хацёў падтрымоўваць сувязі з Ватыканам. Таму пасольствы ў Рым выпраўлялі, але замест згоды на каранацыю маскоўскія паслы везлі туды толькі падзякі.

Урэшце, як падае Ф. Канэчны, немцы ўпрост спыталі Івана III, ці не хоча ён нагадаць пра свае права на Русь Літоўскую⁸¹⁹. А было гэта ў 1489 г., калі ў Москву прыехаў пасол германскага імператара рыцар Мікалай Попель, анямечаны чэх. Ф. Канэчны сцвярджае, што менавіта яму належыць думка: «Ці не маглі б Габсбургі з дапамогай Масквы ўзяць Ягелонаў у абцугі?»⁸²⁰. Германскі імператар і анямечаны рыцар суладна спадзяваліся, што ў такой сітуацыі можна лёгка адабраць у Ягелонаў Чэхію.

Вось так схілялі маскоўскага князя да нападу на ВКЛ. І ў Москве началі рыхтаваць ідэалагічную падставу.

⁸¹⁴ Тамсама. С. 207.

⁸¹⁵ Тамсама.

⁸¹⁶ Тамсама. С. 208.

⁸¹⁷ Тамсама. С. 216.

⁸¹⁸ Р.П. Дмитриева. Сказание о князьях Владимирских. С. 103.

⁸¹⁹ Koneczny F. Geneza uroszczeń... С. 219.

⁸²⁰ Тамсама. С. 223.

6. Пра аўтара ідэі

Непасрэдным аўтарам літаратурнага ўвасаблення новай думкі стаў «незаурядны писатель и церковный деятель» Спірыдон-Сава⁸²¹. Пра гэтага стаўленіка Канстанцінопальскага патрыярха ў летапісе пад 1476 г. паведамляеца: «Приде из Царяграда в Литовскую землю митрополит, именем же Спиридон, а родом тверин, **поставлен по мэде патреархом, а повелением турскаго царя**⁸²².

Спірыдана, прысланага на кіеўскую мітраполію, кароль Казімір Ягайлівіч не прыняў, таму што прызначэнне не было ўзгоднена з ім. Кароль, пэўна ж, палічыў такое самаўпраўства Канстанцінопальскага патрыярха і турэцкага султана за абразу. Але за што Казімір Ягайлівіч пасадзіў Спірыдана ў вязніцу? Можна толькі здагадвацца, што падставай былі згаданыя палітычныя інтрыгі патрыярха і халіфа.

Калі ж пазней Спірыдана выпусцілі з вязніцы, той накіраваўся ў Москву. Там да ягонага прыезду таксама паставіліся падазрон. Як падае Р.П. Дэмітрыева, падчас кіравання маскоўскага мітрапаліта Сімана (1495-1511 гг.) у архірэйскай прысязе яшчэ меліся слова: «Отрицаюсь... и Спиридана, нарицаемого Сатана, взыскавшаго в Царьграде поставления...»⁸²³. (Дзіўна чытаць слова «нарицаемого Сатана» пра стаўленіка Візантыйскага патрыярха.) Як можна было прадбачыць, Спірыдана «заточили» ў Ферапонтаў манастыр. Там ён пачаў пісаць публіцыстычныя творы і паміж 1506 і 1523 гадамі, як сцвярджае Р.П. Дэмітрыева, на замову нейкай «уплыўовай асобы»⁸²⁴ склаў «Послание», якое ўзялі за аснову «Сказания о князьях владимирских».

У гэтым творы нас зацікаўіць супрацьпастаўленне радаводаў рускіх князёў і князёў Вялікага Княства Літоўскага.

Перш Спірыдон сягае ў даўніну. Ён распавядае пра Пруса – «сродника» імператара Аўгуста: «Август постави... Пруса в

⁸²¹ Дмитриева Р.П. Сказание о князьях Владимирских. С. 73.

⁸²² Тамсама. С. 74.

⁸²³ Тамсама. С. 75.

⁸²⁴ Тамсама. С. 80.

брезех Вислы реки в град, глаголемый Морборок». Ад Пруса ж Спірыдон выводзіць Рурыка: ноўгарадцы «шедше в Прусску землю и обретоша тамо некоего князя именем Рюрика, суща от рода римска царя Августа... И от великаго князя Рюрика четвертое колено великий Володимер, просветивший землю Русскую святым крещением...»⁸²⁵.

У Маскоўскім вялікім княстве надавалі вельмі вялікае значэнне акту памазання на царства. А таму Спірыдон выдумаў, што Ўладзімір нібы «атрымаў» царскі вянец ад Візантыйскага імператара Канстанціна Манамаха. Такім чынам, Спірыдон сцвярджаў дайнасць валодання рускім князямі тытула «цар». І легенда⁸²⁶ павінна была пацвердзіць: рускія князі не толькі шляхетнага паходжання, але і ўзвышаныя тым, «што адзін з іх **вянчаўся на царства**»⁸²⁷.

7. «Удасканаленне» Спірыдонава твора

Запомнім такую заўвагу пра значэнне царскага тытула, таму што палітыкі Вялікага Княства Літоўскага, прынамсі, аўтары пераробак хронік ды летапісаў, або мімаходзь згадалі пра каранацыю Мяндоўга, або ўвогуле выкраслі ягонае імя з дзеяў Вялікага Княства Літоўскага. А права маскоўскага гаспадара вянчанца на царства, як назначае Р.П. Дэмітрыева, пазней палічылі неабходным аргументаваць больш дасканала. Было складзена «Поставление великих князей русских на царство», у якім таксама паўтаралася лягенда пра Ўладзіміра і царскі вянец. У другой палове XVI ст. маскоўцы пачалі дамагацца міжнароднага прызнання царскага тытула для цара Івана Жахлівага. За сведчанне такіх захадаў даследніца падае перапіску з краінамі Заходній Еўропы. Звярталіся і да візантыйскага патрыярха, які ў 1558 г. «благосклонно принял венчание на царство»⁸²⁸.

У 1576 г., г. зн. пасля складання Ўваскрасенскага летапісу, дыпламаты Івана Жахлівага палічылі неабходным перак-

⁸²⁵ Тамсама. С. 162.

⁸²⁶ Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества. С. 451.

⁸²⁷ Дмитриева Р.П. Сказание о князьях Владимирских. С. 96.

⁸²⁸ Тамсама. С. 119.

ласці радаслоўную вялікіх князёў маскоўскіх на лацінскую мову⁸²⁹. І хоць пачыналася радаслоўная ад рымляніна Аўгуста ды Пруса, не забыліся і на лягенду пра візантыйскі царскі вянец для Ўладзіміра Манамаха. І ў ВКЛ стварылі падобную – ад рымлянаў – радаслоўную ды, дапісашы да яе асобныя часткі летапіса⁸³⁰, таксама пераклалі новы твор на лацінскую мову. Так з'явілася «*Origo regis*», у якой таксама не згадалі ні пра Мяндоўга, ні пра ягоную каранацыю.

Тут зноў напрошваецца парыўнанне. Калі вянчанне Ўладзіміра Манамаха на цара – толькі Спрыядонава выдумка, то каранацыя Мяндоўга пацвярджаецца дакладнымі дакументамі – папскімі буламі. Аднак пра дзеянасць маскоўцаў можна сказаць: вось як грунтоўна рыхтаваліся адстойваць гонар і права свайго ўладара на княжанне ды на царства! Выкарыстоўвалі і легенды, і рэальных асобаў, і заходнегерманскіх манархаў, і патрыярха, не забываючыся звяртацца да Бога, хоць бы і для няправай справы. Так, падчас «памазання на царства» Івана Жахлівага, мітрапаліт падаваў яму скіпетр, гаворачы: «О боговенчанный царю... приими от Бога в даное ти скіпетро...»⁸³¹.

Ці знаходзім падобнае настойлівае аргументаванне радавітасці ды права на высокі трон князёў ВКЛ у літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах ды хроніках? На жаль, не знаходзім. Іх аўтары выкарыстоўвалі звесткі Галіцка-Валынскага ды іншых рускіх летапісных твораў, але чамусьці не ўзялі за прыклад такі важны акцэнт паведамлення Іпацеўскага летапісу пра каранацыю Данілы Галіцкага: «**Он же венец от Бога прия, от Церкве святых апостол и от стола святаго Петра, и от отца своего папы Некентия**⁸³²». Чаму падобнае не напісалі пра каранацыю Мяндоўга? Такая няўлага тым больш здзіўляе, калі згадаць, што верагоднымі аўтарамі ці ініцыяタрам пераробкі літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў быў хтосьці з іерархіі Каталіцкага Касцёла ВКЛ.

⁸²⁹ Тамсама. С. 129.

⁸³⁰ ПСРЛ. Т. XVII. С. X – XI.

⁸³¹ Дмитриева Р.П. Сказание о князьях Владимирских. С. 117.

⁸³² Ипатьевская летопись, под 1255 г. Цыт. паводле: Лихачев Д.С.

Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского. С. 51.

Але вернемся да разгляду генеалагічнай «творчасці» Спрыдана-Савы. У ягоным «Послании» пададзенаму «родословию» рускіх князёў, якія «венцем царьским... венчяються»⁸³³, супрацьпастаўлены радавод князёў ВКЛ. Яны паходзяць ад «Гегиминика», якія нібыта быў «рабом Витенца, не-коего княжати» князя Расціслава Мсціслававіча Смаленскага. Цягам часу «Гегиминик, прежде бывши **конюшец Вите-нев**», становіцца «слободщиком великого князя» Аляксандра Міхайлівіча, князя Цвярскага. Сын «Гегиминика» Альгерд стаў называцца князем, нібыта, толькі пасля таго, як сын Аляксандра Міхайлівіча вялікі князь Цвярскі Міхаіл Аляксандравіч «возлюбі его» за абяцанне «помоществовать во всем и повиноватися» і аддаў Альгерду за жонку «сестру свою великую княжну Ўльяну»⁸³⁴. Палітычная скіраванасць «Послания» асабліва відна ў заканчэнні гэтага твора, дзе яшчэ раз падкрэслена: «Ростислава Мъстиславича Смоленскаго раб его Витенец, и Витеников конюшко Гегиминик»⁸³⁵.

Р.П. Дэмітрыева падкрэслівае, што Спрыдан у сваіх творах пісаў пра рэальных асобы, але дзеля пэўнага палітычнага асвятлення падзеяў выдумваў іх радаслоўную⁸³⁶. Запомнім гэтае меркаванне даследніцы. Яна ж сцвярджаяе, што «Послание» з розных прычынаў, у тым ліку і праз невысокі аўтарытэт Спрыдана-Савы, не магло стаць «творам афіцыйнай літаратуры»⁸³⁷. А таму неўзабаве першая частка «Послания» была пераапрацавана, і новы твор атрымаў назыву «Сказание о великих князех владимерских великия Русия». Гэтае «Сказание...» павінна было падтрымаць думку пра «законнае» права Маскоўскай дзяржавы на «рускія» землі ВКЛ і аргументаваць намер Івана IV пачаць вайну з Вялікім Княствам Літоўскім.

Пераапрацаваная другая частка «Послания» сталася вядомай пад назвай «Родство великих князей литовских»⁸³⁸.

⁸³³ Тамсама. С.165.

⁸³⁴ Тамсама. С. 169.

⁸³⁵ Тамсама. С. 170.

⁸³⁶ Тамсама. С. 87.

⁸³⁷ Тамсама. С. 90.

⁸³⁸ Тамсама. С. 97.

Р.П. Дзмітрыева адзначае, што менавіта ў гэтай, другой, частцы былі зроблены значныя змены. Былі выкінуты некаторыя звесткі пра цвярскіх князёў, якіх ужо не ўшаноўваюць праз слова «вялікія». А вось Віценъ названы не проста «некій князец», а «князъ»⁸³⁹. Гедыміна ж імянуюць: «князъ великий Гедимант літовъскій Первыі»⁸⁴⁰. І ўжо да вялікага князя маскоўскага «Сімона Ивановіча» звяртаецца Альгерд з просьбай аддаць за яго дачку цвярскага князя⁸⁴¹.

Аднак і гэты варыянт радаслоўнай князёў ВКЛ быў адхілены, а створаны новы, які і ўвайшоў ва Ўваскрасенскі летапіс, складзены паміж 19 сакавіка 1542 і 8 кастрычніка 1544 гг.⁸⁴². Р.П. Дзмітрыева мяркуе, што на пераробку паўплывалі «палітычныя тэндэнцыі Алены Глінскай», жонкі Васіля III, якая была параднёная з вялікім князем ВКЛ. Яе сын Іван IV Жахлівы, які сабе за ўзор дзяржайнага дзеяча меў вялікага князя ВКЛ Вітаута, зусім адкідаў лягендзу пра нізкае паходжанне князёў ВКЛ: «...врут, что Витенец служебник был тверских великих князей, а при нем был конюшец Гегиминик»⁸⁴³.

Дзеля высвятлення цікавага для нас паведамлення Ўваскрасенскага летапісу (пра полацкае паходжанне князёў ВКЛ) неабходна згадаць аналіз Р.П. Дзмітрыевай аднаго знайдзенага ў Чудаўскім манастыры спісу «Повести, начинаяющейся с разделения вселенной Августом». Яна падае некаторыя асаблівасці ўключанай у гэты спіс радаслоўнай князёў ВКЛ. Прыкладам, «загаловак радаслоўнай літоўскіх князёў» мае дату: «В лето 6801», г.зн. 1293 г. Гэта год смерці князя ВКЛ Путавера (Лютавера) і пачатку княжання Віценя, згадваннем якога і пачынаеца радаслоўная. Устаўлена ў спіс і дата смерці Альгерда... ды сказана, что **Альгерд быў пахаваны ў царкве**, «юже созда супружница его». (Заўважым, што гэтае сведчанне не супярэчыць нашаму меркаванню пра першасную канфесійную

⁸³⁹ Тамсама С. 201.

⁸⁴⁰ Тамсама С. 202.

⁸⁴¹ Тамсама С. 203.

⁸⁴² Левіна С.А. О времени составления и составителе Воскресенской летописи XVI в. С. 376.

⁸⁴³ Дмитриева Р.П. Сказание о князьях Владимирских. С. 100

прыналежнасць каралаля Мяндоўга ды пра ягонае паходжанне з полацкага княскага роду, а таксама і пра першую пабудаваную ў Вільні хрысціянскую святыню, як царкву.)

З'яўленне ў Чудаўскім спісе звесткі пра паходжанне Альгерда вельмі здзіўляе. Яна можа сведчыць, што вялікі князь ВКЛ Альгерд быў хрысціянінам ды, верагодна, належаў да Царквы ўсходнягага абраду, прынамсі, спрыяў вернікам праваслаўнай канфесіі⁸⁴⁴. Так перакрэслівалася выдумка крыжакоў пра нібыта спаленне цела Альгерда разам з коньмі ды вайсковым рыштункам, што было паўторана і Дlugашам⁸⁴⁵. З кантэксту Чудаўскага спісу таксама вынікала, што Русь Літоўская – уладанне праваслаўных князёў ВКЛ, а не паганцаў ці «лацінінікаў». Такі запіс касаваў асноўны матыв прэтэнзіі вялікіх маскоўскіх князёў: вяртанне захопленых паганкамі Гедымінавічамі «рускіх» зямель.

Гэтая звестка ўяўляеца вельмі важнай і дзеля нашай развагі пра стаўленне летапісцаў, храністаў да розных падзеяў. Параўнаем згаданы радок Чудаўскага спісу з радком Галіцка-Валынскага летапісу пра збіранне Данілам Галіцкім кааліцыі супраць «паганай літвы».

Канфесійны аспект заўсёды выкарыстоўваўся. Але калі ў Візантыйі, нібыта, Альгерда называлі «вогнепаклоннікам», паганцам, то перапісчык Чудаўскага манастыра чамусьці падаў сваё асабістое меркаванне. На карысць ягонай аб'ектыўнасці сведчыць і згадка пра канфесійную прыналежнасць Вітаўта, які «ста в римскую веру». Сваім чарадом, праўдзівая падача перапісчыкам Чудаўскага манастыра падзеі у ВКЛ дае падству разважаць пра верагоднасць праўдзівага асвятлення аўтарам Уваскрасенскага летапісу полацкай радаслоўнай князёў Вялікага Княства Літоўскага.

Спіс Чудаўскага манастыра не толькі пацвярджае цікаўнасць да радаводу князёў ВКЛ, прынамсі, сярод святароў, у манастырскім асяроддзі. Ён жа сведчыць, што з «Радаслоўнай літоўскіх князёў» рабілі адметныя копіі. У тэкст летапі-

⁸⁴⁴ Паштуто В. Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. М., 1982. С. 33.

⁸⁴⁵ Таксама. С. 35.

miasta, gdzie miała stanąć brama Krewska, albo Miednicka, później Ostrą przezwana»⁴⁸² («...на Вострым канцы горада, дзе паўстала Крэўская, або Медніцкая, брама, пазней Вострай празваная»).

У грамаце караля Рэчы Паспалітай Аўгуста II ад 11 сакавіка 1720 г. Менскуму жаночаму бенедыкцінскому кляштару згадваецца *Татарскі канец*⁴⁸³, які раней называўся *Пятніцкім*, відавочна, паводле Пятніцкай царквы⁴⁸⁴. Наш знакаміты этнограф Павел Шпілеўскі не толькі згадаў, што там жывуць татары. Ён патлумачыў: «Канцамі ў старажытных славянаў... называліся прадмесці або больш аддаленія часткі горада ад самога цэнтра ці ад замка»⁴⁸⁵. Павал Шпілеўскі падаў Пятніцкі канец за доказ старажытнасці Менска.

Верагодна, што і Навагарадскі г. из. вакольны горад уяўляў з сябе падобную самастойную адміністрацыйную адзінку. Прыкладам, дзеля абароны яго быў пабудаваны ў XII ст. вал. У раскопах навагарадскага вакольнага горада былі знайдзены меч, наканечнікі дзідаў, кісцень, ахоўны рыштунак (кальчуга і пласцінчаты даспех), часткі рэчаў з рыштунку вершніка і баявога каня, а таксама цэлыя наборы «жалезных стрэлаў» у кожнай (!) багатай пабудове⁴⁸⁶. На падставе гэтых знаходак Ф.Д. Гурэвіч прызнаўала, што ў навагарадскім «багатым квартале былі ўсе ўмовы дзеля стварэння сваёй вайсковай арганізацыі»⁴⁸⁷.

Па аналогіі з сацыяльным складам Ноўгарадскіх ды іншых «канцоў», улічваючы повязь «войсковай арганізацыі» з канчанскім ладам, трэба разглядаць сацыяльны стан жыхароў абалецкага «Літоўскага канца» – літвы.

⁴⁸² Zahorski Władysław, dr. «Obraz NMP Ostrobramskiej w Wilnie». Kwartalnik litewski. 1910. T. 1. Rok I. C. 21.

⁴⁸³ Белоруссия в эпоху феодализма. Т. II. Мн., 1960. С. 196.

⁴⁸⁴ Шпілевский П.М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. Мн., 1992. С. 143.

⁴⁸⁵ Тамсама.

⁴⁸⁶ Ф.Д. Гуревич. Древний Новогрудок. Л-д, 1981. С. 134.

⁴⁸⁷ Тамсама.

Ердень князь; а Ерденевъ сын крестился, был владыка во Твери... а звали его Андреемъ... А у Мовколда князя сынъ князь Миндовгъ, а у Миндовга князя дети Вышлегъ да Домонть...»⁸⁴⁹.

Разгледзім жа паданы радавод. Князь Расцілаў Рагвалодавіч – гэта, верагодна, князь Расцілаў Усяслававіч (1044-1161). Памылка магла ўзнікнуць праз называнне ўсіх полацкіх князёў Рагвалодавічамі – нашчадкамі Рагвалода, як падаецца ў летапісах. Давіл – гэта, верагодна, Давід, сын Усяслава, сасланы разам з іншымі князямі ў Канстанцінопаль. Што да Маўколда, то ёсьць падстава сумнівацца, ці не выдуманы ён летапісцам, таму што князя з такім іменем у іншых крыніцах не бачым. Але варта ўспомніць вядомых з кіеўскіх падзеяў князёў Аскольда і Дзіра, якія княжылі таксама і ў Полацку. Таму можна ўяўіць, што ў раду полацкіх князёў мог быць князь з іменем Маўколд. Так, імя Рынгольд утрымвае падобную ж фарманту -гольд. (Як згадвалася, фарманты -колд (-колоўд), -толд (-толъд), -толт (-талт) – праславянская анамастычная фарманты⁸⁵⁰) У «Кройніцы літоўскай і жмойцкай» згадваецца жыхар горада Ўладзіміра-Валынскага «Миршколт немец, пан руский»⁸⁵¹, вядомы таксама паводле Хронікі Быхаўца як «Markolt Nemczyn»⁸⁵² («Марколт нямчын»).

Пра Віда, сына Давіла, згадвае толькі Ўваскрасенскі летапіс, падаючы яго наступнікам Мяндоўга «на княжени Литовскому»⁸⁵³. Від, верагодна, прыхільна ставіўся да паганства, сам мог быць паганцам. Ён мог быць ваўкалакам, прынамсі, прыхільнікам гэтага абраду, вядомага яшчэ з часоў Усяслава Чарадзея. Не выпадкова ж падаецца ў летапісе: «Его же люди волком звали»⁸⁵⁴, што стасуецца з рэнесансам паганская рэлігіі пасля забойства Мяндоўга. І польскі даследнік Гедымінавай генеалогіі Ю. Вольф не выказаў сумнення ў праўдзівасці звестак пра Віда⁸⁵⁵.

А полацкага князя Гердзеня (Ердзеня) не ведалі хіба толькі аўтары літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў. У іншых ягонае

⁸⁴⁹ ПСРЛ. Т. VII. С. 165.

⁸⁵⁰ М. Яежова. II-79.

⁸⁵¹ ПСРЛ. Т. 32. С. 30.

⁸⁵² Таксама. С. 134.

⁸⁵³ ПСРЛ. Т. VII. С. 165.

⁸⁵⁴ Таксама.

⁸⁵⁵ Wolff J. Ród Gedymina. C. 4.

імя звязана з падзеямі жыцця і дзейнасці Мяндоўга. Ён быў, верагодна, Нальшчанскім князем⁸⁵⁶, а з 1264 г. княжыў у Полацку, што пацвярджаецца аутэнтычнай, напісанай у Рызе на крывіцкай (старабеларускай) мове, граматай Гердзеня, князя Полацкага і Віцебскага⁸⁵⁷. Яму помсціць «благочестивый» Даўмант, таксама Нальшчанскі князь, які стаў пскоўскім князем. Пскоўская летапісцы, падкрэсліваючы хрысціянскі матыў гэтай помсты, называюць полацкага князя «злочестивый Гердень»⁸⁵⁸. Але, відавочна, для такой абразы ме-

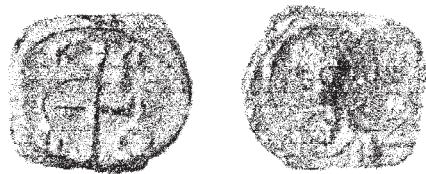
лася іншая прычына, таму што Гердзень быў хрысціянінам. Дзеля доказу вартага працытаваць апошні радок – датаванне: 22 снежня 1264 г. – згаданай Гердзеневай граматы: «тогда написана в Рызе, коли Богъ быль 1000 летъ и 200 и 60 летъ и 4 лета по Роженни Божии дни за три дни».

Пацвярдженнем такога меркавання можна лічыць імя ды дзейнасць ягонага сына Андрэя. Так, у Маскоўскім летапісным зводзе XV ст. пад 1289 г. згадваюцца падзеі пасля смерці Семёна епіскапа Цвярскага. «Князь Михаил Ярославич послан на Киевъ игумена Ондрея Пречистыя из общего монастыря (з монастыра «от святыя Богородицы», як падае паводле Троіц-

Полацкія пячаткі з хрысціянскімі сімваламі

Пячатка Якава, епіскапа Полацкага.

Пячатка з выявай св. Семіона.

⁸⁵⁶ Preussischen Urkundenbuch. № 106. Bd. 1, Heft 2. Königsberg, 1909. С. 91-93.

⁸⁵⁷ Russisch-Livländische Urkunden gesammelt von K.E. Napiersky.

St. Petersburg. 1868. С. 13.

⁸⁵⁸ Охотникова В.И. Повесть о Довмонте. С. 217.

кага летапісу У.Ц. Пашута – З.С.) на епіскопью к митрополиту Максіму, и постави его. Бе же сей **Андрей родом литвин, сын Еденевъ литовскаго князя**⁸⁵⁹. Такія звесткі асабліва ўраж-

Пскоўскі князь Даўмант адбівае пагоню
князя Віцебскага і Полацкага Гердзеня.
(Малюнак з «Лицевога свода».)

ваюць, таму што ў ВКЛ пасля смерці Мяндоўга на стагоддзе ўсталёўваецца паганства як дзяржаўная рэлігія. А ў тагачасным Полацку рыхтуюцца хрысціянскія па духу дзяржаўныя дакументы, і ў сям'і «літоўскага» князя Гердзеня, якога падаюць за паганца, расце сын Андрэй, будучы епіскап Цвярскі.

Гэты факт сведчыць пра асаблівае стаўленне Андрэя да хрысціянства, пра ягоную шчырую рэлігійнасць, чаго нельга выхаваць у паганскім асяроддзі. Не выпадковым было і прызначэнне яго епіскапам Цвярскім. Андрэй яшчэ з дзяцінства быў знаёмы з Хрыстовай навукай і рэлігійнай літаратурай, безумоў-

⁸⁵⁹ ПСРЛ. Т. 25. М., Л-д, 1949. С. 157.

на, меў адпаведную адукацыю. Пэўныя звесткі пра сям'ю, у якой выхаваўся Андрэй, пра ягоных родзічаў-хрысціянаў падае расійская даследніца В.І.Ахотнікова⁸⁶⁰. «Літоўскі» князь Гердзень, якога нібыта «літва паставіла полацкім князем», відавочна, быў хрысціянінам, прынамсі, прыхильна ставіўся да гэтай рэлігіі. Ён і ажаніўся з хрысціянкай Еўпраксіяй⁸⁶¹.

Вядомага з іншых крыніцаў князя Расціслава называюць бацькам Маўколда, ад якога выводзяць зноў такі рэальную асобу – Мяндоўга, бацьку Войшалка. Уваскрасенскі летапіс падае яшчэ і Даўманта за сына Мяндоўга. Але гэтая памылка магла з'явіцца праз неадпаведнае разуменне слова сыновец ‘пляменнік’. (*У некаторых летапісах Даўмант называецца пляменнікам Мяндоўга.*) Ускосным доказам можна лічыць і факт, што Даўмант не згадваецца ў тых папскіх булах, дзе падаюцца імёны Мяндоўгавых сыноў.

Як бачым, усе князі, акрамя, мабыць, Маўколда, – рэальнія асобы, і ніхто з даследнікаў гэта не аспрэчвае. Праўда, К. Хадыніцкі даводзіў, што князя Мсціслава Ўладзіміравіча не было. А з'яўленне згаданых радкоў Уваскрасенскага летапісу С.А. Левіна абумовіла так: «...зроблена спроба звязаць літоўскую гісторыю з рускай. У 1129 г. в.к. Мсціслаў Уладзіміравіч рушыў у паход на Полацк. Полацкі князь уцёк у Царград (Візантыю). Вілінчане (відаць, трэба разумець: вільняне – З.С.) жа праз нейкі час узялі Давіда і Маўколда – сыноў полацкага князя⁸⁶². Але такі факт С.А. Левіна тлумачыць надта сваеасабліва: «Гэтая глава складзена так, каб, прачытаўши яе, чытач зрабіў высьнову пра правамернасць памкнення маскоўскіх вялікіх князёў захапіць літоўскія землі».

Згаданае паведамленне Уваскрасенскага летапісу пра вільнянаў можа лічыцца пацверджаннем гістарычных правоў Полацка на Вільню. Гэтая вотчына полацкіх «рускіх» князёў не без падстаў уяўлялася Івану Жахліваму забранай. Але такі факт, вядома, не мог служыць падставай для «законных» памкнення вялікіх маскоўскіх князёў на землі Вялікага Княства Літоўскага.

⁸⁶⁰ Охотникова В.И. Повесть о Довмонте. С. 38-39.

⁸⁶¹ Тамсама. С. 193.

⁸⁶² Левіна С.А. ТОДРЛ. Т. 13. 1957. С. 704.

9. Паходжанне назвы Вільня

Існаванне Вільні ды вільнянаў ужо ў XII ст. уяўляеца, як гаварылася, вельмі верагодным. Першае. Польскі гісторык Уладзіслаў Каваленка цытуе храніста Ян Длугаша, які лічыў Вільню найстарэйшым горадам літвы, заснаваным адразу ж пасля асялення літвы па-над Вяллэй⁸⁶³. Ён жа падае «найстарэйшае гістарычнае паведамленне пра Вільню»⁸⁶⁴ згаданага раней скандынаўскага храніста Сноры Стурлусона, якога на вукоўцы маюць за аднаго з найбольш годных даверу скандынаўскіх храністаў. Сноры Стурлусон «у XIII стагоддзі падарожнічай па Літве і наведаў паселішчы Вельні і Трыкі»⁸⁶⁵, г. зн. пазнейшыя Вільню ды Трокі (сучасны Тракай).

Другое. Утварэнне назвы горада ад назвы ракі, як прыкладам, Вельня ад рэчкі Вельні, – гэта тыпова славянскі спосаб назоўніцтва. Ад гідронімаў паходзяць назвы некаторых іншых крывіцкіх гарадоў. Паўсталі ў сутоку Дзвіны і Друйкі – Друя, Дзвіны і Дрысы – Дрыса, Дзвіны і Улы – Ула, Дзвіны і Палаты – Полацак, Дзвіны і Віцьбы – Віцебск. Цэнтрамі княстваў, як і Віцебск ды Полацак, сталі Ваўкавыск на Ваўкавыі, Друцак на Друці, Менск на Менцы, Пінск на Піне, Слуцак на Случы, Тураў у сутоку ручая Тур з Прыпяццю. Вельня (Вільня) у сутоку Вяллі і Вельні, а таксама навакольны абшар, называны «Завілейс-каю Літвою», сталі асобным удзелам Полацкага княства.

Што да назвы ракі Вельня (Вільня), то верагодная лучнасьць гэтага гідроніма з этнонімам – назтай заходнеславянскага племені вельяні⁸⁶⁶. Вельяне перасяліліся на нашыя абшары, як і морычы, што аселі на прытоку Арэсы і далі той рэчцы назву Морач, як і чрэзпеняне, якія пасяліліся на прытоку Прыпяці ды назвалі яго Піна. І назму самой Вяллі-Вілі, і яе прытоку Вельні (Вільні) маглі даць менавіта вельяніне. Яны ж пабудавалі ў сутоку гэтых рэк горад Вельню. Крывіцкая полацкая князі заснавалі недалёка ад яе сваю калонію, што стала вядомай як Крывіч-горад. І ўрэш-

⁸⁶³ W. Kowalenko. Geneza udziału Wilna w sejmach Rzplitej. // Ateneum Wileńskie. Rocznik 3. Zeszyt 10-11. Wilno, 1925-1926. С. 329.

⁸⁶⁴ Таксама. С. 330.

⁸⁶⁵ Таксама.

⁸⁶⁶ M. Jeżowa. II-30.

це вельяне-вільняне запрасілі на княжанне аднаго з Рагвалода-вічаў, які і стаў прашчурам вядомай дынастыі Гедымінавічаў.

Увогуле, маем дастаткова прыкладаў назоўніцтва тыпу «гідронім – этнонім» (назва ракі – назва племені). Сярод заходніх славянаў сустракаем сілезскае племя бабране па-над ракою Бобр, прытокам Одры⁸⁶⁷, палабскæ племя варняне па-над ракой Варновай, прытокам Лабы⁸⁶⁸, занатаваных Баварскім Географам велюнчанаў-воліньяну з выспы Волін⁸⁶⁹, вісьлянаў у вярхоўї ракі Віслы⁸⁷⁰, маравінаў па-над ракой Маравай⁸⁷¹, шэраг славянскіх плямёнаў пад агульнай назвай палабяне, якія пасяліліся ў нізаўі Лабы⁸⁷², ды глопеанаў, што жылі вакол возера Гопло⁸⁷³. У звяз вялецкіх і палабскіх плямёнаў уваходзілі вядомыя гаваляне з-над р. Гавела⁸⁷⁴, даленжане з-над р. Даленза (Таленза)⁸⁷⁵, дашане з-над р. Доша⁸⁷⁶, морычы з-над возера Морыц⁸⁷⁷, укране з-над р. Укра або Вкра⁸⁷⁸, вялецкае племя чрэзпеняне – за р. Пенай⁸⁷⁹, шпревяне на ніжнай Шпрэі⁸⁸⁰.

На карысць версii перанясення заходнеславянскіх гідронімаў на нашыя абшары сведчаць і некаторыя паралелі. Польская мовазнаўца М. Ежова падае гідронімы: Берзніца⁸⁸¹, Трстніца⁸⁸² (Трысніца), якія нагадваюць назвы нашых рэк: Бярэзіна (Нёманская і Дняпроўская), Трасцяніца, што цячэ праз Жабінкаўскі і Кобрынскі раёны. У даследаванні М. Ежовой знаходзім гідронімы, якія маюць паралелі – назвы нашых рэк і возера: Кнегене (flumen Knegene, I-63) – рэчка Княгінька ў Заслаўі; Лососніца I-70 – Л-

---

⁸⁶⁷ Maii sionnik kultury dawnych siowian. C. 37.

⁸⁶⁸ Тамсама. С. 397.

⁸⁶⁹ Тамсама. С. 465.

⁸⁷⁰ Тамсама. С. 404.

⁸⁷¹ Тамсама. С. 241.

⁸⁷² Тамсама. С. 300.

⁸⁷³ Тамсама. С. 120.

⁸⁷⁴ Тамсама. С. 464.

⁸⁷⁵ Тамсама. С. 90.

⁸⁷⁶ Тамсама. С. 91.

⁸⁷⁷ Тамсама. С. 242.

⁸⁷⁸ Тамсама. С. 405.

⁸⁷⁹ Тамсама. С. 79.

⁸⁸⁰ Тамсама. С. 364.

⁸⁸¹ M. Jejowa. I-64.

⁸⁸² Тамсама. I-75.

сосна ў Гародні; Лочніца, Локніца II-29 – Лакнея, правы прыток Случы; возера Чревено I-29 – возера Чырвонае (Князь-возера) ў Жыткавіцкім р-не , Ясеніца I-41 – рэчка Ясенец у Ельскім р-не; рака Швенціне I-31,33, II- 48, 95, адпаведнік якой у «Завілейскай Літве» – рака Швянтой 'Святая', прыток Вяллі, ды іншыя.

Нельга цалкам выключыць і верагоднасць утварэння назвы Вельня (Вільня) праз перанясенне заходнеславянскага тапоніма: такія прыклады пададзены ў першай частцы даследавання. Як згадвалася, М. Ежова апроч назвы племені вельяне згадала шэраг мекленбургскіх тапонімаў з коранем *vil*: Vilan I-26, II-30, 76; Vilebeke I-26, Vilim II-41, 67; Vilin II-25; Vilvn I-26, 84; Wilen I-26.

10. «Вілняне взяша»

Назва вільняне, якая засведчана на крывіцкім абшары, не выпадковая. Яна створана паводле заходнеславянскай традыцыі назоўніцтва і ў згаданы Ўваскрасенскі летапісмагла трапіць з нейкага полацкага дакумента або летапісу. Словаспалучэнне «вілняне взяша» не маглі наўмысна прыдумаць у тагачаснай Маскве, дзе ўсталявалася ўлада вялікага князя, які сам адзін вызначаў лёс усіх падуладных. Зразумела, што і ў летапісца не магла ўзікнуць здрадлівая думка пра абранне князя народам. Можна сцвярджаць, што словаспалучэнне **«вілняне взяша»** – гэта пэўнае сведчанне пра народайладдзе накшталт згаданых сходаў палабскіх, паморскіх славянаў, веча ў вялетаў, у крывічоў. Верагодна, і ў Вельні (Вільні) было веча, як і ў Ноўгарадзе, Пскове ды Полацку. (*Не пярэчыць такому меркаванню і згаданая раней выснова пра канчанскі адміністратыўны падзел раннесярэдневяковай Вельні-Вільні.*) Аднак, менавіта спалучэнне словаў «вільняне взяша» сталася падставай для адмаўлення гістарычнай вартасці згаданага паведамлення Ўваскрасенскага летапісу.

На карысць Полацкага радаводу Мяндоўга сведчыць аўтар Лівонскай рыфмаванай хронікі (як згадвалася, верагодна, нямецкі храніст Дзітліб фон Альнпэке). Ён, не падаючы імя, называе Мяндоўгава бацьку вялікім каралём, а такім для крыжакоў мог быць толькі полацкі князь. І гісторык Тэадор Нарбут не змог

цалкам вырачыся версіі пра полацкае паходжанне Гедымінавічаў. У складзеным ім самім, як мяркуюць, летапісе, г. нз. Раўданскім рукапісе, Гедымін падаецца ўнукам нейкага «марскога разбойніка» Лютавора, сынам Віценя, які ўславіўся ў бітвах з манголамі, але трапіў у няволю да Бату-хана. (Успомнім згаданага пад 1292 г. караля Літвы Лютувера ў старым, 1679 г., выданні «Хронікі» Дусбурга, дзе Лютувер называецца бацькам Віценя.) «Вызвалены з палону» Віцень кіраваў Полацкім княствам і ўрэшце быў абраны вялікім князем ВКЛ. Пасля смерці Віценя вялікім князем стаў ягоны сын Гедымін.

Зважаючы на дакладную «распрацоўку» радаслоўнай вялікіх маскоўскіх князёў, якіх абавязваюць выконваць асноўную, маскваетрыйчную, місію захавання спадчыны Рурыкавічаў, выпадае здзівіцца, чаму ва Ўваскрасенскім летапісе ў стаўленні да паходжання літоўскіх князёў раптам праўялецца адваротная, цэнтрабежная тэндэнцыя: выхадцаў з суседніх, каля Масквы, княстваў замяняюць больш далёкімі. Здавалася б, што дзеля аргументавання памкненняў Масковіі на Русь Літоўскую – спадчыну смаленскага князя – ужо больш ніякіх доказаў і не трэба.

Можна меркаваць, што «блізкія» цвярскія ды смаленскія князі заменены больш «далёкімі» полацкімі не выпадкова. Складальнік Уваскрасенскага летапісу вымушаны быў вырачыся прыдуманых генеалогій ды зрабіць праўдзівы радавод князёў ВКЛ. А калі б у Москве XVI ст. былі схільны трывамацца выдумкі, то не было б патрэбы штосьці мяняць. «Законнасці» прэтэнзіяў Івана Жахлівага на ўладанні любых князёў, якіх хацелі выводзіць з Рурыкавічаў, цвярскі або смаленскі радавод Гедымінавічаў не зашкодзіў бы. Аднак ва Ўваскрасенскім летапісе за бацькаўшчыну Гедымінавічаў чамусьці была абрана больш далёкая ад Москвы «вотчына». Відаць, гэтая версія была бліжэй да праўды. Прынамсі, яна адпавядала новай маскоўскай тэндэнцыі, што выявілася праз слова: «...врут, что Витенец служебник был...».

Замена смаленскіх князёў на полацкіх зусім інакш выпадала для тагачасных, XVI ст., ліцьвіноў. Смаленскія апекуны князёў ВКЛ – для ўсіх было зразумела – прыдуманы. А полацкія князі мелі на Павіленне ды Панямонне спадчыннае права.

11. Літоўскія летапісы... без князя літвы

Трэба яшчэ раз адзначыць, што некаторыя князі, ваяводы, згаданыя верагодныя фундатары пераробкі летапісаў (прыкладам, Радзівілы, Гаштольды, Скірмунты) паходзілі з асёлых у Панямонні заходнеславянскіх родаў – нашчадкаў ваяроў-літвы. Цягам часу ўсе яны сталі лічыць сябе ліцьвінамі – грамадзянамі Вялікага Княства Літоўскага. Але не магла не перадавацца нашчадкам памяць пра перасяленне іх прашчураў у Панямоннне, на Навагарадчыну. Не выпадкова ж ва ўсіх літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах герой-заснавальнікі новай дзяржавы, якога б роду яны ні былі, імкнуцца ў Навагарадак, там асядаюць, становяцца князямі Навагарадскім і ўжо адтуль вырушаюць на заваёвы.

Ліцьвіны не маглі забыць, што іх прашчуры пасяліліся на абрашарах Палацкага княства за згодай полацкіх князёў, у чыіх жылах, пачынаючы ад Рагнедзінага сына Ізяслава, цякла кроў «рускага» князя Ўладзіміра. Яны і іх ваяры-літва служылі новай Радзімі. Іх «старожа» вартавала межы, з іх дружынамі, атрадамі, палкамі полацкае войска супыняла полаўцаў, крыжакоў, а пасля і мангольскую арду. Як падаюць летапісы, літва і русь не адно стагоддзе супольна баранілі землі сваёй новай, прыдбанай Радзімы. На паходжанне не зважалі. Ці з літоўскага, ці з рускага роду – усе яны людзі Вялікага Княства Літоўскага, а таму ліцьвіны.

Верагодна, супраць менавіта такога адзінства была скіравана згаданая ідэалагічная, так бы мовіць, прапаганда крыжакоў, а пасля і ўладароў суседніх княстваў.

Напачатку XIII ст. полацкі князь – «ein Künig großer» («вялікі кароль»). У другой палове таго ж стагоддзя ягоны сын Мяндоўг – *Freunde* («сябар») майстра Лівенскага ордэна ды «*Dei gratia rex Litowie*» («Божаю ласкаю кароль літвы»). А ўжо ў XV ст., пасля Грунвальда, нашчадак полацкіх князёў, вялікі князь ВКЛ Гедымін – «*pferdemarschalck*» («канюшы»). Таксама і аўтар «Летапісца Пераяслаўля Сузdal'скага» да слова «літва» дадаў кпліва «испръва исконнии данницы и конокръмци». (Так мог сказаць палачанін, ваявода або летапісец князя Вільчана.) У Маскве ж

загаварылі і пра бяспраўна захопленыя землі, колішнюю Рагвалодаву вотчыну, якую лічылі спадчынай Рурыкавічай.

І калі на ўладанні полацкага «рускага» («рускага» – паводле інтэрпрэтацыі Ўваскрасенскага летапісу) князя Мяндоўга заявіў прэтэнзіі маскоўскі вялікі князь, а пасля і цар, уладары ВКЛ хапіліся... за фальсіфікацыю.

Спецыяльна насуперак сцвярджэнню маскоўцаў, што літоўскія князі паходзілі з роду полацкіх князёў, ліцвінскія «ідэолагі» выкарысталі іх сапраўды заморскае паходжанне – з Мекленбургіі, як вядома. Але да нашчадкаў літвы – мужных ваяроў, абаронцаў ад мангольскага іга – ужо прыстала мянушка канакормцаў. А на Ўсходзе кічыліся паходжаннем ад рымлянаў. І ў ВКЛ... нашчадкаў палабскіх, вялецкіх плямёнаў замянілі «рымлянамі». За пратапласта быў выдуманы рымскі патрыцый Палямон, які нібыта ўцёк ад Нерона і прыплыў у Жамойць. У літоўскіх летапісах ягоных нашчадкаў «пацягнулі» далей на ўсход, па-над Нявяжу, Святую, Вілію, а ўрэшце і за Нёман, у Навагарадскую зямлю.

Князі, святы, летапісцы XVI ст. – ідэолагі ВКЛ, з якіх шмат хто меў мекленбургскія карані, рашуча выракліся полацкага радаводу вялікіх князёў ВКЛ. Імя Мяндоўга было выкраслена з летапісаў і хронік. З іх, як можна меркаваць, былі вырваны лісты з апісаннем полацкіх дзеяй, звесткі пра літву ды яе паходжанне. (Відаць, тады былі знішчаны або перакроены Віленскі, Полацкі летапісы, згаданы Пінскі летапіс, да стварэння якога мог спрычыніцца Мяндоўгай сын Войшалк, а таксама і Навагарадскі летапіс, пра верагоднасць існавання якога разважаў У.Ц. Пащута⁸⁸³. Ягоную думку падтрымала – на падставе шматлікіх археалагічных знаходак, якія пацвярђаюць шырокое распаўсюдженне пісьменства ў Навагарадку і адукаванасць жыхароў гэтага горада, – і Ф.Д. Гуревіч⁸⁸⁴.) Прынамсі, з апісанняў тэкстаў твораў, якія ўключаны ў 32 і 35 тамы «Поўнага збору рускіх летапісаў», вядома, што шмат якія не маюць пачатку⁸⁸⁵, а першыя старонкі некаторых запоўнены жамойцкімі выдуманымі князямі.

⁸⁸³ Пащуто В.Т. Образование Литовского государства. С. 38.

⁸⁸⁴ Ф.Д. Гуревич. Грамотность горожан древнерусского Понеманья. С. 34.

⁸⁸⁵ ПСРЛ. Т. 32. С. 9; ПСРЛ. Т. 35. С. 3.

Перш Мяндоўга не ўключылі ў спіс Гедымінавых продкаў крыжакі. Іх стаўленне вынікала з канкрэтных палітычных умоваў. Яны не сягнулі ў Мяндоўгаў час, першага караля літвы не згадалі, таму што ў Прусіі памяталі пра Мяндоўгава хрышчэнне і каранацыю ды прыняцце ягоных уладанняў пад «апеку святога Пятра». Крыжакі стараліся зганьбіць менавіта Гедымінавічаў: Ягайлу і Вітаўта.

Ліцьвіны XVI ст. не маглі прыняць маскоўскіх версіяў, але чамусыці не захацелі змагацца і за праўду. Больш таго, абрали падобны спосаб фальсіфікацыі радаводу вялікіх князёў ВКЛ. Як згадвалася, было прыдумана спусташэнне Навагарадка манголамі, дарэчы, насуперак паведамленням літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў пра перамогу Ердзівіла, Трайнітата над мангольскім войскам «за Мозырем».

Як згадвалася, збіраць каля Менска нібыта рэшткі аца-лельных пасля Батыева нашэсця жыхароў нашых княстваў маскоўскія летапіцы паслалі слугу князёў уладзімірскіх. Аўта-ры ці рэдактары літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў выправілі аднаўляць нібыта разбуранные Батыем Навагарадак князёў з Жмуздзі – нашчадкаў Палямона. (Нагадаем, што ліцьвіны падавалі Палямона за рымскага патрыцыя, на-кштал маскоўской версіі паходжання Пруса ад рымлянаў.) А вось гістарычныя асобы, прыкладам, полацкія князі Кан-станцін, Уладзімір, Гердзень, дзеянасць якіх пацвярджаецца старажытнымі граматамі, сталі не толькі чужымі, непатрэбнымі, але і шкоднымі, небяспечнымі.

Пацвярджэннем слушнасці такога меркавання – наўмыс-нае замоўчванне дзеяў Мяндоўга менавіта ў літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах. Сапраўды, ці можна ўявіць, што ў Галіцка-Валынскім летапісе не згадваецца Даніла Галіцкі, што з Ноўгарадскіх летапісаў выкраслілі Аляксандра Неўска-га і ягоную перамогу над крыжакамі прыпісалі нейкаму пры-думаному князю? А імя заснавальніка Вялікага Княства Літоўскага, літоўскай (жамойцкай) – паводле ўяўленняў гісторыкаў – дзяржавы, не знайдзене ні ў адным з літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў, надрукаваных у 35-м томе Поўнага збору рускіх летапісаў, а іх там больш за тузін.

Пра каранацыю Мяндоўга – такі важны дзяржаўны акт ВКЛ – павінны былі паведаміць усе г. із. літоўскія летапісы і хронікі: створана ж прызнаная і блаславёна Папам Рымскім дзяржава. Але гэтая дзяржава ва ўяўлении ліцьвіноў XVI ст. – дзяржава тых, каго спачатку клікалі літвой, і хто пасля называў сябе ліцьвінам, адасабляючыся ад крывічоў, палачанаў, якіх залічылі да русі. Дарэчы, такім адасабленнем яшчэ раз падкрэсліваецца славянскае паходжанне літвы, таму што ў іншым выпадку розніца была б відавочнай. Прыкладам, Іван III, вялікі князь маскоўскі, не ведаў іншага значэння выразу «літва», як толькі – «дзяржава». І, увогуле, пра тое, што ў ВКЛ меўся быць нейкі асобны этнографічны элемент, не славянскі, тагачасныя маскоўцы, як сцвярджае Ф. Канэчны, не ведалі⁸⁸⁶. І ліцьвінская мова была ў Маскве зразумелая. Прыкладам, перакопскі хан Менглі-Гірэй пераслаў Івану III ліст, атрыманы 14 чэрвеня 1501 г. ад вялікага князя ВКЛ Аляксандра з Ягелонаў, і дадаў заувагу: «и эта грамата в литовском языке»⁸⁸⁷. Зразумела, што гэты документ быў напісаны не на жамойцкай мове, а на той, для якой цяпер прыдумалі новы тэрмін – старабеларуская.

(*Складзеныя на крывіцкай мове летапісы ператіваліся ў той час амаль такой жа мовай, якую ўжо сталі называць ліцвінскай. Так яе называлі і чужаземцы, як прыкладам, папа Пій II, пра што ўжо згадвалася.)* Факт прызнання папам Інацэнтам IV кароны Мяндоўгу ў пераважнай большасці тых твораў наогул не згаданы, а, прыкладам, у «Кройніцы літоўскай і жамойцкай» – галоўным летапісе ВКЛ – пра гэту падзею сказана мімаходзь. Такое стаўленне да каранацыі Мяндоўга асабліва здзіўляе, калі пары́наць радкі літоўскіх (літоўска-беларускіх) летапісаў з тым жа «Посланием» Спрыдона, з «Сказанием о князьях Владимирских» або з цытаваным паведамлением Галіцка-Валынскага летапісу.

Аўтар гэтага летапісу да сведчання пра каранацыю Даніэлы Галіцкага дадаваў: «Он же венець от Бога прия». Пра літоўскага князя Мяндоўга (які б радавод яму ні прыпісвалі!) у летапісах ВКЛ падобнае не напісаны. А, здавалася б, яго павінны былі таксама ўшанаваць і ўзвысіць ды, заадно, праз

⁸⁸⁶ Koneczny F. Geneza uroszczeń... С. 262.

⁸⁸⁷ Тамсама.

аўтарытэт Мяндоўгавай кароны дамагацца адпаведнага стаўлення да дзяржаўных межаў ВКЛ.

Напрошваецца выснова: хтосьці наўмысна перапісваў, пераствараў летапісы – спрабаваў перакруціць гісторыю.

Вось толькі хто? Хто з нагоды свайго паходжання быў настолькі закамплексаваным (ужываючы сучаснае слова), што сваіх ваярскіх прашчураў, пераможцаў Батыевай арды, вырашыў памяняць на міфічных герояў? Адно ўяўляеца бяспрэчным: складальнікі Ўваскрасенскага летапісу на пераробкі чужых (палацкага, пінскага ці навагарадскага) летапісаў не пасягнулі, не спакусіліся. Праўда, Р.П. Дэміtryева заўважае, што «летапіс, які ляжыць у аснове «заходнерусскага» летапісання, складзены быў напачатку XVI ст. у Смаленску праз аб'яднанне агульнарускага летапіснага зводу з «Летапісцам вялікіх князёў літоўскіх», які ўзнік у сярэдзіне XV ст. Дарэчы, парыўноўваючы «Сказание» з літоўскімі (беларуска-літоўскімі) летапісамі, заўважаеш, што складзены яны паводле аднаго і таго ж узору. Прынамсі, міфічны пачатак радаводаў падобны: ад рымлянаў, хоць ідэя была, верагодна, пазычана ў крыжакоў. І ў крыжацкай плётцы, і ў ліцьвінска-жамойцкім міфе, і ў спрыданавым творы абыдзены Мяндоўг, а радавод Гедымінавіч пачынаеца з самога Гедыміна. И толькі аўтар Уваскрасенскага летапісу, адкінуўшы цвярское, смаленскае паходжанне князёў ВКЛ, уводзіць у Гедымінаў радавод палацкіх князёў.

Яшчэ ў 1969 г. В. Чамярыцкі пераказаў меркаванні польскіх даследнікаў пра верагодных «рэдактараў» літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісаў. Так, гісторык Я. Якубоўскі лічыў, што да ўзнікнення і распаўсюджвання выдумкі пра рымскае паходжанне ліцвіноў спрычыніліся Гаштольды⁸⁸⁸. Е. Ахманьскі за ініцыятара такой генеалогіі падаваў Паўла Гальшанская, біскупа Берасцейскага (з 1522 г.) і Віленскага (з 1536 г.)⁸⁸⁹. Мікола Ермаловіч меў за верагодных заказчыкаў пераробкі летапісаў ВКЛ жамойцкіх феадалаў ды галоўнага іх ідэолага біскупа Мельхіёра Гедройца (? – 1608)⁸⁹⁰.

⁸⁸⁸ Чамярыцкі В.А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. С. 155.

⁸⁸⁹ Тамсама. С.156.

⁸⁹⁰ М. I. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 6.

Пра Мяндоўгава «паганства»

«Няма патрэбы тлумачыць, чаму гэтыя байкі пра
Палямона... пра міфалогію не існуюць для нас.»

Въскнер A. Staroїутна Litwa. Ludy i bogi. C. 71.

Мы імкнемся спазнаць матывы ўчынкаў Мяндоўга, то павінны спазнаваць ягоны духоўны свет, ягонае стаўленне да Сусвету. Вельмі важна ведаць, ці Мяндоўг уяўляў яго кіраваным Богам ці жорсткімі бóstвамі, якім трэба было складаць ахвяры. І хоць падаецца пра Мяндоўга ў Галіцка-Валынскім летапісе: «Крещение же его лъстиво бысть: жряше богомъ своимъ вътайне, первому Нънадееви, и Телявели, и Диверикъзу, заечему богу...»⁸⁹¹, наш ганаровы аваўязак праверыць, ці напісалі праўду.

Намі кіруе не цікаўнасць. Абылганы наш першы кароль і, што самае горшое, да сёння навукоўцы паўтараюць той паклён – інакш і не назавеш выдумку летапісца. Праз сваю даўнасць і задамоўленасць у навуцы яна не можа перастаць лічыцца бяскрыўднай хаця б таму, што няпраўда, як і памылковая канцэпцыя, не можа стаць падмуркам пазнання, выяўлення праўды.

Нас, хрысціяну, не можа не хваляваць абвінавачванне нашага брата ў Хрысце, караля Мяндоўга, што ён быў няшчырым і выкарыстаў імя Божае толькі дзеля нейкай сваёй асабістай выгады. Мы маём іншае меркаванне пра маральна-этычныя вартасці нашага першага караля, пра ягонае сумленне, пра канфесійную прыналежнасць Мяндоўга.

І слова пра Мяндоўгава паганства ўяўляюцца выдумкай летапісца або рэдактараў. Дарэчы, пра адвольныя ўстаўкі ў Галіцка-Валынскі летапіс гаварыў, прыкладам, расійскі акадэмік мінулага стагоддзя А.С. Арлоў⁸⁹². На жаль, расійская,

Пячатка з імем Мяндоўга.
(Паводле М.П. Ліхачова.)

⁸⁹¹ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 817.

⁸⁹² Орлов А.С. О Галицко-Волынском летописании. С. 31.

польскія навукоўцы – староння людзі – не былі непасрэдна зацікаўленыя спазнаць праўду. Іншыя гісторыкі, што з'явіліся пазней, былі непасрэдна зацікаўленыя схаваць праўду, таму старанна перапісвалі выдумкі творцаў мінульых стагоддзяў. І скажам упрост: пара выпраўляць іх правіну. Яны вінаваты, што не ведаем пра абарону Мяндоўгавым войскам нашых земляў ад манголаў. А напярэдадні 755-х угодкаў абвяшчэння Навагарадскага княства каралеўствам Літovіяй неабходна сказаць, што гэта заслуга Мяндоўга, таксама як і стварэнне (Мяндоўгам!) першага біскупства. Аднак Мяндоўг нат не набліжаны да кола тых асобаў, якім найбольш павінен быць удзячны ўвеселі наш народ. Скажам больш, Мяндоўга, хоць ён і грэшны чалавек, як і шмат хто з ягоных сучаснікаў, пакрыўдзілі няўлагай касцёльныя іерархі. Сама першыя, хто ў XVI стагоддзі «забыўся» згадаць пра ягоны знакаміты чын і не ўспомніў пра стварэнне першага каталіцкага біскупства на нашых землях.

За падставу абвяргаць выдумку Галіцка-Валынскага летапісца пра Мяндоўгаву прыхільнасць да паганства бярэм звесткі пра г. из. літоўскія паганская бóstвы, пададзеныя ў «Хронографах»^{*}, прынамсі, у Віленскім ды Архіўскім «Хронографах».

Верагодна, менавіта ў «Віленскіх хронографах» перш і была дабаўлена глоса^{**} пра нейкага «Саві»⁸⁹³ (Совія, паводле «Віленскага хронографа»). Прынамсі, на карысць такога пяршэнства сведчыць меркаванне, што «Віленскіх хронограф» – адзін з старэйших, найбольш захаваных»⁸⁹⁴.

Пра «Саві» нашы прашчуры **даведаліся** з выдання «Хронографа» візантыйскага храніста VI ст. Іаана Мала-

* «Хронограф» – у сярэднявеччы зводны агляд усеагульнай гісторыі, складзенены на аснове Бібліі, антычных, візантыйскіх крыніц. Узнік у Візантыі. У парапісанні з летапісамі апавяданне пра падзеі ў хронографах больш белетрызаванае (БелСЭ. Т.9. С. 79).

** Глоса – устаўка перапісчыка або рэдактара.

⁸⁹³ Истрин В. Первая книга Хроники Иоанна Малала. //Записки Императорской Академии Наук. VIII серия по историко-филологическому отделению. Т. I. № 3. СПб, 1897. С.25

⁸⁹⁴ Мещерский Н. А. К вопросу о датировке Виленского хронографа. // ТОДРЛ. Т. XI. Л-д, 1955. С. 386.

лы (каля 491 – 578 гг.)⁸⁹⁵ – перакладу на славянскую (старожытнаславянскую) мову. У тэксце таго перакладу «Хроники» (дакладней, перастварэння «Хронографа» Іаана Малалы ў X ст. ці ў XI ст.) чытаем: «Въ та же лета Сави некто, боляринъ Антиохия, пришедъ съ Августомъ въ Римъ, оумре въ Риме, пороучивъ память свою градоу своею творити … игры скомрашьскыя и сконуколныя…»⁸⁹⁶. (Вылучэнні дыфтонгаў мае – З.С.)

На жаль, пазнейшыя гісторыкі, даследнікі міфаў, не сягнулі да арыгіналу твора Іаана Малалы ці, скажам, да перакладу гэтага «Хронографа» на лацінскую мову. Прыкладам, у Бонскім выданні твора Іаана Малалы можна было прачытаць: «Hac tempestate **Sosibius** quidan, Senator Antiochensis, Romam cum Augusto veniens...»⁸⁹⁷ ('У той час **Сасібіус**, Антыёхійскі баярын, прыйшоў у Рым з Аўгустам...')

Хто такія Аўгуст і “Саві”?

Аўгуст – менавіта так у згаданым славянскім перакладзе «Хронографа» Іаана Малалы названы славуты рымскі імператар Гай Юлій Цэзар Актавіян Аўгуст (23. 09. 63 г. да Х.Н. – 14 г. пасля Х.Н.; правіў з 27 г. да Х.Н.). Ён, верагодна, перад паходам у Егіпет праз Сірюю бавіў час у Антыёхії**. Што да Сасібіуса, якога перакладчык называў «Сави некто, боляринъ Антиохия», то ён – звычайны чалавек. Гэта падк-

⁸⁹⁵ Мещерский Н. А. Два неизвестных отрывка древнеславянского перевода «Хроники» Иоанна Малалы // Византийский Временник . Т. XI. М., 1956. С. 279.

⁸⁹⁶ Цыт. паводле: Истрин В. М. Хроника Іоанна Малалы в славянском переводе. Книги 8 и 9. // Сборник ОРЯС Императорской АН. Т. 89. № 7. СПб., 1912. С. 17.

⁸⁹⁷ Ioannis Malalae. Chrographia. Bonnae, MDCCCXXXI. С. 224.

** Антыёхія – старожытны горад на рацэ Аронт (сучасная назва Асі), сталіца дзяржавы Селеўкідаў. Пасля 64 г. да Х.Н. – разідэнцыя імператарскага легата (намесніка) ў рымскай правінцыі Сірыя. У VI – VII стст. Антыёхія ўваходзіла ў склад Візантыйскай імперыі. Цяпер – горад Антак'я ў пайднёва-ўсходнія частцы рэспублікі Турцыя // Краткая художественная энциклопедия. Искусство стран и народов мира. Т. 4. М., 1978. С. 439.

рэсліў і перапісчык згаданага вядомага «Хронографа», што захоўваўся ў Віленскай публічнай бібліятэцы: «Совіе бе человекъ»⁸⁹⁸. Ён (перакладчык) нібыта прадбачыў, у каго, у якую асобу могуць перавярнуць “Саві”. А гэты «боляринъ Антиохия», безумоўна, быў прыдуманы візантыйскім храністам, верагодна, дзеля ганьбавання рымскага імператара. А падставай для такога меркавання маем сведчанне рымскага пісьменніка Гая Свяtonія Транквіла, што Аўгуст купляў хлопчыкаў-рабоў... асабліва ж з Сірыі ды Маўрытаніі⁸⁹⁹. (Іаану Малалу, аўтару-хрысціяніну, рабства было асбалаўва непрымальнym.)

Што да «Хронікі» Іаана Малалы, то там, сцвярджаюць навукоўцы, «шмат займальных, але недакладных паданняў»⁹⁰⁰. Яшчэ больш крытычна ацэньвае гэты твор расійская даследніца З.В. Удальцова: «Хранаграфія Іаана Малалы (асабліва ў першых 15 кнігах) мела нямала прымітыўных, нават **абсурдных памылак** і анахранізмаў. (Толькі для VI ст. яна вартасная крыніца, хаця і патрабуе сталай крытычнай пра-веркі»⁹⁰¹). Удальцова, што меркаванне З.В. Удальцовой су-адносіцца менавіта да цікавага нам часу – апошніх дзесяцігоддзяў перад Хрыстовым Нараджэннем, эпохі «Августа».

Храніст Іаан Малала, як мяркуюць, паходзіў з горада Антыёхіі колішній рымскай правінцыі «Сірыя»⁹⁰². Варта дадаць, што ў навуковай літаратуры абмяркоўвалася гіпотэза, паводле якой гэтым візантыйскім храністам быў канстанцінопальскі патрыярх Іаан III Антыёхійскі, які да абраціння яго ў 565 г. на патрыяршы прастол жыў у Антыёхіі⁹⁰³. Адной з падставаў для ўзнікнення згаданай гіпотэзы сталася спроба аўтара (Іаана Малалы ці Іаана III) аб'яднаць у сваім «Хронографе» распovяд «пра падзеі з біблейскай і царкоўнай гісторыі з

⁸⁹⁸ Добрянский Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. Вильна, 1882. С. 249. Хронограф. Лист 27.

⁸⁹⁹ Гай Светоний Тронквилл. Жизнь двенадцати цезарей. СПб, 2000. С. 108.

⁹⁰⁰ БСЭ. Т. 10. М. 1955. С. 364.

⁹⁰¹ Удальцова З.В. Хроника Иоанна Малалы в Киевской Руси. // Археографический ежегодник за 1965 г. М. 1966. С. 50.

⁹⁰² Тамсама. С 48.

⁹⁰³ Тамсама.

падзеямі антычнай, паганскай гісторыі»⁹⁰⁴. Аўтар «Хронографа», як сцвярджае З.В. Удальцова, «праводзіў хрысціянскую канцэпцыю сусветнай гісторыі»⁹⁰⁵. І як хрысціянін, ён уволю кпіў з паганскіх звычаяў ды дзеля высмейвання паганскіх рымскіх абрадаў выдумляў розныя падзеі, здарэнні, перакручваў гістарычныя факты.

У перакладзе «Хронографа» Іаана Малалы падаецца, што Аўгуст пабудаваў вялікі тэатр і паставіў «капище мрязоряно»* недалёка Антыёхіі, у горадзе «Соурыя». (Гэтага горада не ведаюць тагачасныя аўтары. Прынамсі, у г.нз. «Анкірскім надпісе», у якім пералічаны 15 асноўных пабудаваных імператарам Аўгустам помнікаў, згаданыя Малалам «соўрыйскія» тэатр і «капішча» не пададзены. А таму можна ўяўіць, што перакладчык твора Іаана Малалы крыху пераіначыў назну краіны Сірыя і даў такое імя выдуманаму гораду, які ўрэшце пад пяром навагарадскага перапісчыка (магчыма, перакладчыка) стаўся горадам «Соурыя».)

Дарэчы, некаторыя ўсходнія Рымскія правінцыі, у тым ліку і Сірыя, былі ўтвораныя на руінах царства Селеўкідаў. Яшчэ правіцелямі гэтага царства ў прадмесці Антыёхіі – горадзе Дафне было пабудавана «свяцілішча Апалона... Тут жа былі храмы Зеўса, Ісіды... у Амапеі – храм Бела, які атаесамляўся з Зеўсам. У Пальміры – храм Сонца. У гонар Дыяны і Афрадыты ладзіліся ў траўні святы...»⁹⁰⁶.

Усходнімі Рымскімі правінцыямі кіраваў Марк Антоній, які паводзіў сябе як самадзержац⁹⁰⁷. Аўгуст жа правёў адну зіму ў Азіі пасля перамогі ў марской бітве 2 верасня 31 г. да Х.Н. каля мыса Акцыум⁹⁰⁸. Але жыў ён вельмі далёка ад Антыёхіі. Менавіта выспа Самос каля заходняга ўзбярэжжа Малой Азіі служыла Аўгусту рэзідэнцыяй падчас ягонага побыту.

⁹⁰⁴ Лихачев Д.С. Возникновение русской литературы. М.–Л–д, 1952. С. 135.

⁹⁰⁵ Удальцова З.В. Хроника Іоанна Малалы в Киевской Руси. С. 48.

* Капище мрязоряно – гэта, найверагодней, мармуро娃е стодзіва.

⁹⁰⁶ Ранович А. Восточные провинции Римской империи в I – III вв. М., – Л–д, 1949. С. 157 – 158.

⁹⁰⁷ БелСЭ. Т.1. Мн., 1969. С. 360.

⁹⁰⁸ Ранович А. Восточные провинции Римской империи в I – III вв. С. 41.

⁹⁰⁹ Машкин Н.А. Принципат Августа. М. – Л–д, 1949. С. 486.

ту на Ўсходзе⁹⁰⁹. Адтуль жа імператар вымушаны быў вярнуцца ў Італію, але неўзабаве, як згадвалася, праз Малую Азію і Сірыю накіраваўся ў Егіпет, каб скарыць Марка Антонія. Вядома, тады Аўгусту было не да будаўніцтва.

Да таго ж, як вынікае з «Хронографа» Іаана Малалы, Сасібіус «пришедъ съ Августомъ въ Римъ». Гэта магло быць у 44 г. да Х.Н., а, значыць, тады, калі будучы імператар яшчэ называўся Гаем Актавіем. Праўда, тады Аўгуст вяртаўся ў Рым не з Сірыі, а з Апалоніі, якая знаходзілася ў заходній частцы Грэцыі, у правінцыі Эпір, куды яго напрыканы 45 г. (да Х.Н.) накіраваў Юлій Цэзар дзеля падрыхтоўкі парфянскага паходу. І нагода да вяртання Аўгуста ў Рым была такая, што наўрад ці ён мог браць з сабою староніх асобаў. Аўгуста зайнімлі думкі вельмі далёкія ад забаваў і гульняў. 15 сакавіка 44 г. да Х.Н. змоўшчыкамі быў забіты Юлій Цэзар, які да таго часу абвясціў Аўгуста сваім прыёмным сынам, што азначала абвяшчэнне яго наследным імператарам. Аўгусту паведамілі пра такое рашэнне Юлія Цэзара, але распавялі і пра стан у Рыме. Таму Аўгуст вяртаўся ў Рым амаль таемна. Па дарозе ён заехаў у Неапаль, каб заручыцца падтрымкай прыяцеляў, таму што яму выпадала змаганне з Маркам Антоніем, які фактычна абвясціў сябе дыктатаром.

У Рыме на Форуме яшчэ не развейўся попел вогнішча, на якім 30 сакавіка 44 г. да Х.Н. спалілі цела Юлія Цэзара⁹¹⁰, калі туды прыехаў Аўгуст. Папулярнасць маладога прэтэндента хутка расла і «асабліва ярка праяўлялася падчас розных шматлюдных гульняў і відовішчаў» у гонар Апалона ды дзеля хвалы **перамогаў Юлія Цэзара**⁹¹¹.

Зрэшты, хто б ні быў аўтарам «Хронографа», адкуль бы ні прыехаў адзін з «герояў» Іаана Малалы, для нас становіцца відавочным, што храніст адвольна трактаваў факты, выдумляў падзеі ды прыпісаў іх фікцыйным асобам. (Тое ж можна сказаць і пра перакладчыка на славянскую мову.) Заўвага дастычыць сама перш “Саві”, які нібыта ў Рыме ладзіў паганская

⁹¹⁰ Фереро Г. Величие и падение Рима. Кн. II.(T.3, IV и V). Санкт-Петербург, 1998. С. 33

⁹¹¹ Утченко С.Л. Цицерон и его время. М., 1973. С. 311.

ігрышчи і яшчэ перад смерцю «пороучивъ память свою» ладзіць «игры скомрашьская и сконколныя». Сасібіус ў той час быў – калі ўвогуле быў – «маленькім чалавекам», каб асмеліцца камусьці штосьці даручаць. Прыкладам, дзеяля наладжвання чарговых традыцыйных секулярных гульняў, якія выпадалі на чэрвень 17 г. да Х.Н., сам імператар Гай Юлій Цэзар Актавіян Аўгуст прасіў асобнага дазволу і пастановы сената, таму што трэба было прызначаць пэўныя грашовыя сродкі⁹¹². Як вядома, імператар сам узельнічаў у гульнях.

Імператар Аўгуст, як сцвярджаюць, грэбаваў старымі лацінскімі традыцыямі ды з замілаваннем ставіўся да ўсяго замежнага⁹¹³. А першай гадзіне ночы на 1 чэрвеня 17 г. да Х.Н. «Аўгуст, апрануты ў дарагі грэцкі строй, на трох ахвярніках на Марсавым полі паблізу Тыбра прынёс боствам лёсу Мойрам або Паркам у ахвяру 9 чорных авечак і столькі ж козаў»⁹¹⁴. І менавіта першая нач згаданых секулярных гульняў была прысвечана Мойрам – грэцкім боствам лёсу⁹¹⁵.

Гаварыць жа пра гульні ў гонар нейкага антыёхійскага «болярина» ці «senatora» ўвогуле не выпадае – з двух, прынамсі, прычынаў. Менавіта, Аўгуст дзеяля сваёй папулярнасці «карміў люд і забаўляў яго»⁹¹⁶. І «забавы народа каштавалі яму не менш за кармленне»⁹¹⁷. Як бачым, на гульні патрабаваліся немалыя сродкі. А хто б стаў плаціць за ўшанаванне нейкага чужынца-скамароха? Але самая важная прычына – культ самога імператара Аўгуста, што цягам часу распаўсюдзіўся па ўсёй імперыі. Вядомы нават тэрмін «аўгусталы» – чальцы спецыяльной калегіі пагансkich святароў, што кіравала справаваннем культа Аўгуста⁹¹⁸.

Ды калі нават дапусціць, што сапраўды Сасібіус «пришедъ» у Рым, то ягонае з'яўленне там не магло б стаць

⁹¹² Базинер О. Ludi Saeculares. Древнеримские секулярные игры. Варшава, 1901. С. 249.

⁹¹³ Фереро Г. Величие и падение Рима. Кн. II. С. 40.

⁹¹⁴ Базинер О. Ludi Saeculares. С. 258.

⁹¹⁵ Мифологический словарь. М., 1991. С. 374.

⁹¹⁶ Буасье Г. Собрание сочинений в 10-ти томах. Т. 1. С. 382.

⁹¹⁷ Тамсама. С. 383.

⁹¹⁸ Тамсама. С. 437.

чымсьці незвычайным. Невыпадкова той невядомы перакладчык «Хронографа» на славянскую мову, за якога падаюць нейкага «кіеўляніна XI стагоддзя»⁹¹⁹, ніяк не пракаментаваў згаданыя «даручэнні» антыёхійскага «болярина».

«Хроніка» і гlosы

Цягам часу «Хроніка» Іаана Малалы сталася вядомай і на нашых землях. Яе фрагменты пачалі ўключаць у новыя, кампілітыўныя творы. Рукапісай з урыўкамі перакладу твора Іаана Малалы захавалася параўнаўча вялікая колькасць. За асноўныя спісы падаюць «Архивскі хронограф» ды ідэнтычны з першай ягонай часткай «Віленскі хронограф»⁹²⁰. Мяшчэрскі Н. А., прааналізаваўшы тэкст менавіта Віленскай копіі «Хранографа», сцвярджаў, што «перакладчык перадае грэцкі арыгінал амаль слова ў слова»⁹²¹.

Аднак у некаторых выпадках віленскі перакладчык палічыў неабходным даваць каментар. Прыкладам, у другой кнізе сваёй «Хронікі» Іаан Малала распавядае пра антычныя боствы – Гефеста і Геліоса, падаючы іх, як гэта ён звычайна робіць, магутнымі ўладарамі – «царамі», якія **ўстаноўваюць новыя законы**⁹²². Сваім чарадом, перакладчык патлумачыў, хто такія Гефест (боства кавальства) і Геліос (боства Сонца): «По умъртвии же Феостове (читай: Гефестове – З.С.), его же Сварога нарічить, и царствова египтяном сын его, Солнце именем, его же нарічують Даждьбог»⁹²³. (Сварог і Даждьбог – усходнеславянскія, як вядома, паганская боствы). На падставе гэтага прыкладу вядомая расійская даследніца З.В. Удальцова сцвярджае, што «кіеўлянін XI стагоддзя» разглядаў асобы «Хронікі» Іаана Малалы як боствы⁹²⁴. (Гэтае меркаванне даследніцы дазваляе выразна выявіць прынцып з'яўлення ў

⁹¹⁹ Удальцова З.В. Хроника Иоанна Малалы в Киевской Руси. С. 57.

⁹²⁰ Мещерский Н. А. Два неизвестных отрывка древнеславянского перевода «Хроники» Иоанна Малалы С. 280.

⁹²¹ Тамсама. С. 283.

⁹²² Тамсама.

⁹²³ Тамсама.

⁹²⁴ Тамсама.

«Хранографах» г. из. «глосаў» – уставак перапісчыка (рэдактара) у тэкст рукапісу.

Такім чынам, звычай тлумачыць некаторыя імёны быў пазычаны ў самога візантыйскага храніста. А таму і не дзіўна, што чарговы перапісчык «Хронікі» Іаана Малалы палічыў неабходным дадаць штосьці сваёй. Сама перш аўтар Віленскага «Хронографа» вырашыў нагадаць, што паганская звычкі не выкараненая таксама і ў мясцовых жыхароў: «Скажем поганьскія прелести быти сіцево и в **литве нашай**»⁹²⁵. И на 27-м лісце гэтага «Хронографа» чытаем: «О великаа прелесть диавольскаа, я возведе въ **литовски родъ**, и въ ятвези, и въ прусы, и въ емъ, и во ливъ, и иныя многія языки, и совіцею наричуются. Мняще и душам своимъ суща проводника в адъ, Сояья...»⁹²⁶.

Як бачым, «**Sosibius**, Senator Antiochensis», або «боляринъ», звычайны чалавек, пяром перапісчыка або рэдактара быў пераўтвораны ў боства “Саві” – правадніка душаў у пекла, таму што, як выпадае меркаваць, для паганцаў рай не існаваў.

Апроч «прелести диавольскаа... Сояья» знаходзім у рукапісе Віленскага «Хронографа» дапіску-тлумачэнне, што гэты паганская звычай выяўляецца праз ахвяраванні «скверным багомъ, Андіеве, и Перкунови рекше грому, иже во Руне, рекше суце...»⁹²⁷. Не забыўся рэдактар пра згаданага Малалам кавала Гефеста, а таму дадаў: «И Теля великъ кузнецъ, сковавше ему слнце, яко светити по земли». Рэдактар Віленскага «Хронографа», не чытаў, як выпадае меркаваць, арыгінала «Хронографа» Іаана Малалы, а таму напісаў: «Сия прелесть скверная прииде вне отъ Елинъ»⁹²⁸, г.зн. ад грэкаў. (Візантыйскі жа храніст падаваў, што паганская «прелесть» Сасібіуса зарадзілася ў Рыме.)

Разглядаючы г. из. «Архіўскі зборнік», у склад якога ўключаны і згаданы Архіўскі «Хронограф», вядомы даследнік

⁹²⁵ Добрянский Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. Хронограф. С. 249.

⁹²⁶ Тамсама. С. 250.

⁹²⁷ Тамсама.

⁹²⁸ Тамсама.

В. Істрын засяродзіў увагу на такім жа, як і ў Віленскім «Хронографе», фрагменце: «В той часе Архівскаго хронографа, где рассказ из Хроники Малалы **разрезывает** XI глава книги Бытия, помещено сведение о **ереси** некоего Совия, поганская прелесть которого вошла и «в литовский род, и Ятвезе, и в Прусы, и в Емъ, и во Ливъ»⁹²⁹.

Падабенства ўставак пра “Саві” дало В. Істрыну падставу меркаваць, што менавіта Віленскі «Хронограф» стаў асновай для стварэння Архіўскага «Хронографа»⁹³⁰.

Для нас важна памятаць, што рукапіс Віленскага «Хронографа» трапіў у Віленскую публічную бібліятэку з Супрасльскага манастыра⁹³¹, што можа сведчыць пра стварэнне яго дзесьці ў адным з нашых старажытных гарадоў. І вядомы мозавнаўца I.I. Сразнёўскі зрабіў выснову, што «Хронограф», «мяркуючы з устаўкі пра Совія і літоўскае паганства, – твор рускага працаўніка, які шчыраваў, верагодна, у заходній Русі»⁹³².

В. Істрын, увогуле згаджаючыся з ім, падае свае аргументы ды сцвярджае: «Хронограф составлялся в Литве. **Редактор**, выписав из Малалы сказание о Совіи, объясняющее обычай сжигать мертвых, а не погребать, очевидно, обратил внимание и на существовавший въ его время такой же обычай сжигать трупы умерших и **приписаль его Совію**. Онъ представиль себе, что этотъ обычай въ его Литве идет отъ древняго времени, именно отъ Совія, а потому онъ и начинаеть свое повествование словами: «скажемъ о поганской прелести Совія и въ литве нашей»⁹³³.

Неабходна здзяйсніць, што В. Істрын быў добра запазнаны з тэкстамі «Хранографаў». У свой час ён «зрабіў спробу цалкам выдаць тэкст старажытнаславянскага перакладу твора Іоана Малалы і для гэтага выдання выканаў карпатліву

⁹²⁹ Истрин В. Первая книга Хроники Иоанна Малалы. С. 24.

⁹³⁰ Истрин В. Александрия русских хронографов. Исследования и текст. М., 1893. С. 134.

⁹³¹ Добрянский Ф. Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. С. 247.

⁹³² Истрин В. Александрия русских хронографов. С 360. Иудейский хронограф XIII века. С. 358.

⁹³³ Срезневский И. И. Русский Исторический Сборник. С. 360.

папярэднюю работу, удумліва вывучыў разнастайныя рэдакцыі старажытнарускіх хранаграфічных зводаў»⁹³⁴. Таму яго нае меркаванне ўяўляецца абгрунтаваным. Выснова В. Іstryна ясная, адназначная: байка пра Саві створана рукою рэдактара, найверагодней, рэдактарам г. нз. Віленскага «Хронографа». Сапрауды, радкі пра «погансскую прелесть», якая нібыта аднекуль з антычнага свету, трапіла «в литовский род, и Язвезе, и в Прусы, и в Емъ, и во Ливъ» не маглі быць напісаныя ў Візантый, таму што там не ведалі пра існаванне пералічаных народаў. Падобнае можна сказаць і пра слова «литовский род». Такое іх спалучэнне не можа лічыцца сінонімам сучаснага слова-тэрміна «літоўцы» ('летувісы'). Словы «литовский род» сведчаць менавіта пра асобныя роды ваяроўлітвы, пра сацыяльную адметнасць ваяроў-літвы, пра адабленасць літвы ў грамадстве, значная частка якога ўжо была ахрышчана і не паліла сваіх нябожчыкаў.

А. Брукнер паставіўся да выдумкі пра “Саві” вельмі асцярожна. Ён абмежаваўся заўвагай: «Што назва «Совий» ды званныя ад яго «Совицей» азначаюць, не вырашаем»⁹³⁵. Іншыя да-следнікі былі больш смелымі ды прапанавалі некалькі эты-малогій гэтага слова, а таксама і грунтоўны каментар⁹³⁶.

(Меркаванне В. Іstryна пра літву як пра краіну нельга пакінуць без заўвагі. Як ужо сцвярджалася, выраз «въ лице нашей» азначае не краіну, а толькі тых ваяроў, што вызначаліся апантанай прыхільнасцю да паганскаага культу, паганскіх звычаяў, адным з якіх мог быць і абрэд спальвання нябожчыкаў. Гэты ж выраз сведчыць, што рэдактарская заўвага магла быць запісана, найверагодней, у Навагарадку, якому «літва належала здаўна». І зусім не выпадкова напісаны гэтыя слова. Навагарадскі летапісец або рэдактар меў права сцвярджаць, што ваяры-літва належаць ім, а, верагодна, менавіта яму, перапісчыку-рэдактару. Варта звярнуць увагу, што ў іншым артыкуле В. Іstryн нават падае верагодную дату напісання Віленскага «Хронографа»).

⁹³⁴ Мещерский Н.А. Два неизданных отрывка... С. 280.

⁹³⁵ Тамсама. С. 86.

⁹³⁶ Тамсама. С. 226.

фа» – 1262 г.⁹³⁷. А, прыкладам, М.Н. Сперанскі меркаваў, што ў тым жа, 1262, годзе быў напісаны толькі «Хронограф», які паслужыў пратографам, першакрыніцай для стварэння Віленскага «Хронографа»⁹³⁸.)

Награмаджэнне звестак пра “Саві”, пра «Телявеля съ ко-узнею», розныя напісанні імёнаў паганскіх бóstваў далі на-вукоўцам падставу гаварыць пра некалькіх рэдактараў «Хронографов» ды пра розны час іх працы над рукапісамі. Адным з такіх перапісчыкаў-рэдактараў і адначасова гаспадаром літвы мог быць Войшалк, старэйшы Мяндоўгай сын.

Увогуле, паводле заўвагаў-гlosаў у тэксле Віленскага «Хронографа» можна сцвярджаць, што яго рэдагаваў хрысціянін, якому «поганская прелест» асабліва была непрыемнай, непрымальнай. А таму ўяўляеца, што згаданы рэдактарскі запіс не мог быць зроблены дзесьці на балцкай тэрыторыі, дзе, як вядома, да канца XIV ст. панавала паганства ды не было пісьмовасці. Выпадае гаварыць пра Навагарадак, або пра Лаўрышаўскі манастыр.

Міфалагізацыя “Саві”

Сучасныя даследнікі не пагарталі «Хронографию» Іаана Малалы, не пажадалі прыслухацца да меркавання В. Іstryна. А таму «Сави некто» дачакаўся надта вялікай пашаны: ён уключаны ў афіцыйны летувіска-жамойцкі пантэон. Так, у даведніку «Мифологический словарь» выдавецтва «Советская энциклопедия» яму прысвечаны спецыяльны артыкул, у якім чытаем: «Совий, в литовской мифологии основатель традиции трупосожжения и проводник душ. Трупосожжение, бытовавшее у балтов и других народов в 1-м – нач. 2-го тыс. н.э., считалось наиболее лёгким способом помочь душе достичь небесного царства и обрести там новую жизнь, воскресение»⁹³⁹.

⁹³⁷ Истрин В. Александрия русских хронографов. М. 1893. С. 125.
(Иудейский хронограф XIII века. С. 317).

⁹³⁸ Сперанский М.Н. Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности. .... 1904. С. 367.

⁹³⁹ Мифологический словарь. М., 1991. С. 505.

Не заўважым дзіўнага спалучэння паганскай і хрысціянской тэрміналогіі гэтага энцыклапедычнага артыкула, што можа сведчыць толькі пра абыякавасць да тэмы. Лепш даведаемся, ці згодныя археолагі з такой нібыта агульнабалцкай паходавальнай традыцыяй.

Як ужо згадвалася, летувіскія навукоўцы мяркуюць, што «ядро літоўскай народнасці пачало складвацца ў рэгіёне ўсходнелітоўскіх курганоў»⁹⁴⁰. Гэты рэгіён ахопвае абшар «паўднёва-ўсходніяй часткі сучаснай тэрыторыі Літоўскай ССР і прылеглых да яе раёнаў Беларусі»⁹⁴¹. Менавіта тут «у V стагоддзі ва ўсходнелітоўскіх курганах з'яўляюцца трупаспаленні»⁹⁴².

Відаць, якраз тады пачаў дзеянічаць “Саві”. Немалая адлегласць, таму што з Рыму, і некалькі вякоў (“Саві”, як вынікае з «Хронікі» Іаана Малалы, жыў напярэдадні Хрыстовага Нараджэння) не маглі стаць перашкодай для ягонага «плённага» ўплыву. То як было не ўявіць менавіта яго нейкім дэміургам, стваральнікам сама менш племені літваў!

Цягам часу моц “Саві”, відаць, аслабела, і ён не змог на-кінуць «поганскую прелесть» непасрэдна на суседнія рэгіёны. На могільніках жамайтаў «у V – IX стст. панаваў абраад трупакладу». Такі стан не змяніўся і цягам наступных трох стагоддзяў. Апроч таго, прынамсі, яшчэ два балцкія плямёны – латгалы і сельы не палілі сваіх нябожчыкаў. Аднак “Саві” ўваскрас у XX стагоддзі ды зачарараваў нават сур'ёзных даследнікаў, і яны не звярнулі ўвагі на «абсурдныя памылкі», на, прыкладам, супярэчны рымскім хаўтурным абраадам звычай па-хавання ў курганах.

---

⁹⁴⁰ Финно-угры и балты в эпоху средневековья. С. 397.

⁹⁴¹ Тамсама. С. 390.

⁹⁴² Тамсама. С. 393.

Аргументы А. Брукнера

Як тут не ўспомніць яшчэ адно выказванне славутага Аляксандра Брукнера: «Чым менш пра міфы ведаем, tym буйней разрастаецца навука пра іх, міфалогія»⁹⁴³.

І сапраўды, усе асноўныя звесткі г. нз. літоўскай міфалогіі ды даследаванні заснаваны на згаданых запісах у «Хронографе» і Галіцка-Валынскім летапісе. Прыклады з летувіскага фальклору не падаюцца. Так, А. Брукнер у сваёй манаграфіі «Стара-жытная літва. Народы і багі» не цытаваў прыказкі, песні, казкі жамойтаў. (Адсутнасць такога матэрыялу асабліва дзвівіца чытача, знаёмага, скажам, з даследаваннем славутага расійскага гісторыка і фалькларыста А. М. Афанасьева, які выкарыстаў славянскую вусна-паэтычную творчасць і сваю міфалагічную канцепцыю будаваў менавіта на аўтэнтычным фальклоры.)

Не выпадкова А. Брукнер на пачатку згаданай сваёй манаграфіі вымушаны быў зазначыць: «Весткі пра літоўскую міфалогію ёсць такога роду, што нават самыя, завалася б, нявінныя ўвесь час падводзяць». Ён згадаў Т. Нарбута, які падаў звестку з часопіса мінулага стагоддзя, што «падводных жанчынаў жмудзіны гудэлкамі называюць». Але А. Брукнер патумачыў, што **выдуманая** гэтая назва перакладаецца літаральна ‘русалка’, нібыта ад Русі названая, паводле жамойцкага *gudas* ‘беларус’. Ён жа працытаваў яшчэ некалькі калькаваных назваў міфічных асобаў і даў слушную параду даследнікам: «На такія непараузменні ды памылкі неабходна зважаць на кожным кроку, а што ўжо гаварыць пра яўныя фальшыўкі, пра «міфалагічныя» песні, нібыта запісаныя з вуснаў народу, а ў сапраўднасці падкінутыя «міфолагамі», пра народныя паданні, прыкладам, жамойцкія, якімі абдарыў нядайна адзін немец-збіральнік, настаёнік з Мітавы... пакуль містыфікацию не выкрылі»⁹⁴⁴.

Ці ж не падобным чынам з’явіліся боствы г. нз. літоўской міфалогіі рускіх летапісаў?

⁹⁴³ Brückner A. Starożytna Litwa. Ludy i bogi. Olsztyn, 1984. С. X.

⁹⁴⁴ Тамсама. С. 24.

Як вынікає з Віленскага і Архіўскага хранографаў, прыхільнікі “Саві” прыносяць ахвяры: «скверным багомъ Андаеви и Перкунови.., и жворуне, рекше суце, и Телявели съ кузнею...». А ў Галіцка-Валынскім летапісе Мяндоўга, які прыняў хрост, абвінавачваюць: «Крещение же его лъстиво бысть: жряше багомъ своимъ вътайне, первому Нънадееви, и Телявели, и Диверикъзу, заечему богу и Мейденину; егда выехаше на поле и выбегняше заяц на поле, в лесь рошения не вохожаше вону и не смеяше ни розгы уломити, и багомъ своимъ жряше, и мертвыхъ телеса сожигаше, и поганьство свое яве творяшে»⁹⁴⁵.

А. Брукнер палічый сваім абавязкам аблеркаваць звесткі Галіцка-Валынскага летапісу пра боствы, якіх нібыта ўшаноўвалі і якім складалі ахвяры літва і вялікі князь Мяндоўг. Сама перш ён згадаў пра тыя гіпотэзы, што вывелі Летуву на фатальны «аблудны шлях»⁹⁴⁶. Уяўнае падабенства лацінскай і жамойцкай моваў, «байку, што ліцвіны – гэта італьянцы-рымляне», выдумку, што «культ вужоў – культ Эскулапа»⁹⁴⁷ А. Брукнер пракаментаваў так: «Няма патрэбы тлумачыць, чаму гэтыя байкі пра Палямона,.. пра міфалогію не існуюць для нас»⁹⁴⁸.

Некаторыя рэцэнзенты кнігі А. Брукнера «Старажытная Літва. Народы і багі» папракалі аўтара за ягоны крытычны падыход. Але ён не мог, не меў маральнага права паблажліва глядзець на выдуманыя боствы, на псеўданавуковыя трактоўкі імёнаў гэтых бостваў. «Надзвычайным багацтвам, майстэрскай распрацоўкай містычная літоўская фантазія не вызначалася, – пісаў А. Брукнер. – Не адыходзіла яна ад прымітыўнага ачалавечвання прыроды, прыкладам, *Мядзініс* значыць *Лясны* (бог)... *Пяркун*, таксама першбытная персаніфікацыя грому»⁹⁴⁹.

⁹⁴⁵ ПСРЛ. Т. II. С.

⁹⁴⁶ Brückner A. Starożytna Litwa. Ludy i bogi. C. 70.

⁹⁴⁷ Таксама.

⁹⁴⁸ Таксама. С. 71.

⁹⁴⁹ Таксама. С. 74.

Зайважым, што А. Брукнер добра ведаў жамойцкую мову. У ягоным навуковым даробку больш дзесяці грунтоўных артыкулаў па літуаністыцы, пераважна з параўнаўчага мовазнаўства. То і да згаданага ягонага меркавання пра міфалогію, відаць, прыслухаліся аўтары «Мифологического словаря». Прынамсі, там не знаходзім развагаў пра ахвяраванні «Телявели съ кузнею», «Диверикъзу, заечему богу». Што да першага, то А. Брукнер піша так: «З іншым міфам, таксама надзвычай прымітывным,.. знаёміць нас Целявель, каваль Сонца...»⁹⁵⁰, які з кавалка жоўтай руды выкаваў сонца і закінуў на неба. І даследнік робіць вельмі важную зайвагу: «...у цэнтры салярных літоўскіх міфаў – не сонца, як у арыйскіх народаў, а бог-каваль»⁹⁵¹. Што да наступнага бóstва, то тут разгубіўся і А. Брукнер. У адным месцы ён бачыць у Дзівірыксе вясёлку: «прынамсі, пакуль што Дзівірыкса лепш вытлумачыць не ўмее»⁹⁵². А на іншай старонцы сваёй кнігі А. Брукнер піша: «Пра заячага бога Валынскай хронікі не ведаем напэўна, ці гэта асобны (чацвёрты) ў пераліку яе (хронікі – З.С.) бóstваў, ці толькі тлумачэнне аднаго з тых бóstваў (Дзівірыкса або, хутчэй, Мядзеіна...)».

Вядома, сама жывёліна, славуты герой казак і жартай, не можа выклікаць нейкіх пярэчанняў, як і адмоўных пачуццяў. У сусвеце няма горшых ці лепшых. Усё створанае Богам годнае чалавечай увагі ды пашаны, у тым ліку і заяц, што і бачым, принамсі, ва ўсходніх міфах і гараскопах. Прааналізаўшы звесткі згаданага «Мифологического словаря» пра паганская бóstвы, персаніфікаваныя ў зайца, можна зрабіць высьнову, што такія міфалагічныя ўяўленні ўласцівыя народам Паўднёва-Усходняй Азіі. І няма падставы рабіць адэптам «заячага бога» вялікага князя Мяндоўга. Кім бы ён ні быў з падходжання, балтам, полацкім крывічом ці нашчадкам заходнеславянскага роду, ён належаў да індаеўрапейцаў.

Вызначаючы Мяндоўгай пантэон, не трэба сягаць па-за свет уяўленняў індаеўрапейцаў. Іх асноўнымі стыхіямі былі

⁹⁵⁰ Тамсама.

⁹⁵¹ Тамсама. С. 75.

⁹⁵² Тамсама. С. 74.

агонь (Сонца), вада, паветра, глеба (Зямля). Менавіта ў гэтых стыхіяў, пераўасобленых у істоты-боствы, павінен быў бы выпрошваць сваю моц Мяндоўг. А таму дазволім сабе думку-сцвярджэнне, што Мяндоўг мог складаць ахвяры Агню. Мяндоўг мог быць вогнепаклоннікам, як, скажам, Гедымін, калі той толькі не быў абвінавачаны ў такім «граху». Вялікі князь літвы мог пакланяцца Знічу, культ якога дажыў да XIX ст. Нельга выключаць і Пяруна. Гэтая міфічная асoba, так бы мовіць, Мяндоўгава роўня: галоўнае боства паганскаага пантэону і вялікі князь, кароль. Ды нельга нават уяўіць, як магла асoba, якую прымалі за роўнью майстар Тэўтонскага ордэна і Папа, складаць ахвяры «заячаму богу».

Не можа не здзіўляць адсутнасць у тых – галіцка-валынскага летапісца ды аўтараў «Хронографов» – пераліках пагanskіх літоўскіх бостваў ці не самага вядомага – Крыве. Яго ж таксама падаюць за пачынальніка «крытуальнай традыцыі»⁹⁵³, падобна, як і «Саві». Але Крыве нашмат рэальней, калі ўвогуле можна так гаварыць пра міфічную асобу. Гэтае імя звязваюць не толькі з «калісці існаваўшым блізнячым вобразам», але і з пагanskім святаром Крыве-Крывейта, вядомым у XII, XIII стагоддзях, ды з Крыве, родапачынальнікам крывічоў, заснавальнікам Крывіч-горада, будучай стаўліцы ВКЛ – Вільні.

Што праўда, сам вялікі князь літвы не меў да Крыве ніякага дачынення. Мяндоўг паходзіў з іншага этнасоцьума, з іншай племянінай групоўкі – палачанаў, якія ўжо перайшлі на іншую ступеню сацыяльнага ды, безумоўна, духоўнага жыцця. Гэта не значыць, што яны абсолютна вызваліліся ад паганскаага светаўяўлення, выракліся сваіх бостваў-фетышаў. Але ўчынкамі Мяндоўга ўжо рухала іншая ідэя – ідэя будаўніцтва дзяржавы. А для ўмацавання яе неабходны быў іншы Сусвет ды іншы яго Ўладар.

---

⁹⁵³ Мифологический словарь. С. 298.

ХРЫШЧЭННЕ МЯНДОЎГА*

Як Мяндоўг заслужыў такую ласку?

Мяндоўг, князь літвы, увайшоў у гісторыю сама перш як наёмнік. У Іпацеўскім летапісе, як згадвалася, паведамляецца, што ў 1235 г. “Даниил возведе на Конрада литву Мендора Изяслава Новогородъского”¹. Як вынікае з гэтага запісу, на пачатку XIII ст. навагарадскі князь Ізяславу меў войска, у складзе якога служылі асобныя атрады літвы. Гэтыя прафесійныя, вывучаныя ваяры займаліся выключна ратным рамяством: ваявалі на запрашэнне розных князёў у Падзвінні, Польшчы, на Пскоўшчыне і Чарнігавшчыне. Можна сцвярджаць, што Мяндоўгавы ваяры-літва не маглі сядзець дома, калі з-за Дняпра рынулася войска Батыя.

У 1241 г. Еўропа перажыла шок мангольскага нашэсця. “Ордамі Чынгісхана ды ягоных пераемнікаў цэлыя дзяржавы і народы былі сцертыя з зямлі... Летапіцы з жахам паведамляюць пра разбурэнне некалі багатых гарадоў – ... Уладзіміра, Кіева, Галіча, Кракава і Пешта...”². У гэтым пераліку няма Полацка, Турава, Гомеля, Бярэсця, Менска, Навагарадка. Да іх манголаў не дапусцілі.

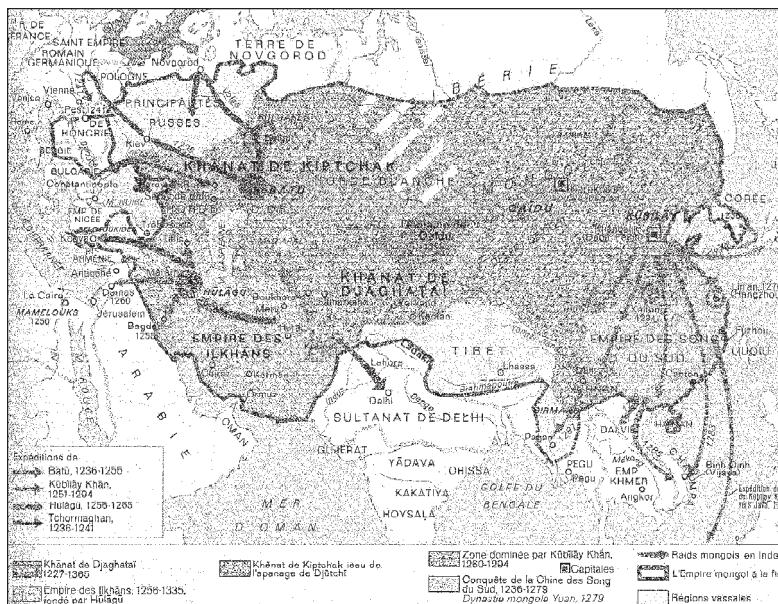
Упэўнена можна гаварыць, што “Мяндоўгава літва” разам з войскамі Навагарадскага, Полацкага, Турава-Пінскага княстваў паспяхова змагалася супраць мангольскіх захопнікаў. Батыева арда, якая спапяліла Кіеў ды валынскія гарады, не змагла прабіцца за Прывінець. Як вынікае з “Кройнікі літоўскай і жмойцкай” нейкі ваявода, правадыр ці князь “з русью, новьгорожаны, слонімчаны, пинішаны, жмондами и літвою” разбіў войска “цара” Кадана “над Днепром на устю Припети”³. Нельга не зважаць і на шматлікія летапісныя звесткі пра бітву “за Мозырем над рекою Окуновкою”. Пра яе згадваец-

* Перапрацаваны і дапоўнены нарыс паводле даклада на II Кангрэсе беларусістаў. Мн., 1996.

¹ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. М., 1962. Стб. 776.

² Пащуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. М., 1982. С. 8.

³ ПСРЛ. Т. 32. С. 20.

Абшар Еўраазіі, захоплены манголамі (XIII – XVI стст.).
 (Паводле французскай энцыклапедіі.) Варта звярнуць увагу на тэриторыі сучасных Беларусі і краін Балтый, якія заставаліся не заваяванымі манголамі. (Стрэлкамі паказаны паходы мангольскіх ханаў.)

ца ў летапісах Археалагічнага таварыства⁴, Красінскага⁵, Рачынскага⁶ ды ў Альшэўскім⁷, Румянцаўскім⁸, Еўраінайскім⁹ летапісах. Можна меркаваць, што дзесьці там, на мяжы Турава-Пінскага княства, сапраўды адбылася пераможная бітва. У згаданых летапісах за правадыра-пераможцу падаюцца розныя прыдуманыя асобы, але ім мог быць толькі самы славуты на той час князь літвы Мяндоўг. Пра Мяндоўгаў чын напісалі ў, верагодна, Навагарадскім ды Пінскім летапісах, адкуль гэтую вестку ўзялі аўтары згаданых летапісных твораў,

⁴ ПСРЛ. Т. 35. С. 92.

⁵ Тамсама. С. 131.

⁶ Тамсама. С. 148.

⁷ Тамсама. С. 176.

⁸ Тамсама. С. 196.

⁹ Тамсама. С. 217.

але перамогу прыпісалі, як згадвалася, міфічным асобам, прашчурам уплывовых магнатаў.

Менавіта ў той бітве з манголамі (верагодна, бітваў было некалькі) Мяндоўг заваяваў сабе неаспрэчны аўтарытэт і выкарыстаў яго дзеля ўмацавання вярхоўнай улады над усімі аддзеламі літвы. І ўрэшце дамогся свайго: ім "была паімана вся земля литовская"¹⁰. Некаторыя з пераможаных вымушаны былі ўцякаць. Мяндоўгавы сыноўцы Цяўцівіл і Едзівід "безжаста" да Данілы Галіцкага, а князь Даўмонт "съ друженою своею и съ всем родом своим оставил отечество свое, землю литовскую, и прибеже в Плесков"¹¹. А, прыкладам, "Редакция сокращенной литовской летописи" пра гэтую падзею паведаміла так: "... прибегоша в Псков **поганыя літвы** триста се-мей съ женами и детми..."¹². (Дарэчы, гэта яшчэ адно выразнае сведчанне пра асноўную адметнасць літвы – яе адданасць паганскім культам.)

Паганства было рэлігій літвы, больш того, іх ідэалогіяй. Менавіта яно спрычынілася і да стварэння асобных ат-радаў літвы ў войску заходніх славянаў і да далейшага іх адасаблення ўжо на крыўцкіх землях. Дзе б літва ні служыла, ці ў войску Ізяслава Навагарадскага, ці ў "полках" падрыхтаванай да Кулікоўскай бітвы "кованой рати удалые літвы..." Андрэя Альгердавіча Палацкага ды ягонага брата Дэмітрыя¹³, ці ў цюменскіх ваяводаў у XVII ст., усюды гэтыя ваяры трываюцца асобна, не лучацца з іншымі.

Мяндоўгу ўдалося ўстанавіць "самаўладдзе" над літвою. І гэтыя ягоны чын заўважылі ды годна ацанілі навагарадскія феадалы і гарадскія вярхі. У 1246 г. яны запрасілі князя літвы Мяндоўга на Навагарадскі княскі стол.

¹⁰ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 815.

¹¹ Цыт. паводле: Охотникова В.И. Повесть о Довмонте. С. 63.

¹² Тамсама. С. 200.

¹³ ТОДРЛ. Т. V. С. 211.

Без Бога ні да парога – княскага

Паводле тагачаснай традыцыі вялікім князем можна было стаць толькі праз блаславенне вярхоўнага царкоўнага іерарха. Такая асона магла быць у Навагарадку, дзе мелася хрысціянская абшчына і дзейнічала пабудаваная полацкім дойлідамі царквя¹⁴. А таму можна ўпэўнена гаварыць, што Мяндоўг ужо быў хрысціянінам або тады ж ахрысціўся, як падае Густынскі летапіс пад 1246 г.¹⁵. На карысць праўдзівасці летапіснай весткі маем ускосныя сведчанні, прыкладам, хрысціянскае імя ягонай жонкі. Як падае Дзітліб фон Альпэке, верагодны аўтар “Лівонской рыфмаванай хронікі”, Мяндоўгаву жонку называлі Мартай: "...Kpnig Myndow und Marte, seine Frau"¹⁶ ‘кароль Міндаў і Марта, ягоная жонка’. (Дарэчы, так называлі сястру Лазара, якога ажывіў Хрыстос. Безумоўна, наданне хрысціянскага імя ў той час не магло быць выпадковым.) Ды найбольш пераконвае хрысціянская місіянерская дзейнасць Мяндоўгава сына Войшалка. Ён вырас на шчырага верніка, апостала хрысціянства ўсходняга абраду, заснаваў манастыр недалёка ад Навагарадка. Можна сцвярджаць, што Войшалк з маленства быў далучаны да Христоўва навукі: у паганскай сям'і ды ў паганскім асяроддзі нельга выхаваць шчырага хрысціяніна.

Сваім чарадом, навагарадскія феадалы і гарадскія вярхі ўсведамлялі неабходнасць хрысціянізацыі ўсяго насельніцтва Панямоння, асабліва – літвы. І новыя вялікія князі Навагарадскі паабяцаў ахрысціць “паганую літву”. А пасля разбурэння Кіева, пасля захопу ардынцамі Прычарнамор'я паслані белі сувязі з Візантый. Да таго ж, толькі ў створанай папам Інацэнтам IV кааліцыі заходнегурцапейскіх краін бачылася рэальная моц дзеля змагання з Ардой. І было вырашана шукаць місіянероў у Заходній Еўропе.

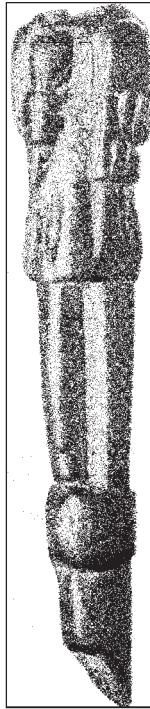
¹⁴ М.Г. Каргер. Раскопки храма Барыса и Глеба в Новогрудке. // Археологические открытия 1965 г. М, 1966. С. 166.

¹⁵ Цыт. паводле: М. І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. С. 60.

¹⁶ Die Livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Reval, 1848. Вершы 3561-3562.

Вельмі верагодна, што яшчэ да хрышчэння Мяндоўга была ў Любчы дамініканская місія¹⁷. Як вядома, хрысціянскія манахі і святыя лацінскага абраду ўжо наведвалі Палацк, Тураў, а таксама і Менск. Ісландскі манах, апостал Ісландыі, святы Торвальд Вандроўнік пабудаваў у Палацку святыню і заснаваў кляштар Яна Хрысціцеля. У Тураве жыў нямецкі біскуп Рэйнберг. На карысць гіпотэзы пра дзейнасць заходнега ўрапейскіх місіянероў у Менску яшчэ за стагоддзе да Мяндоўга можа сведчыць знаходка на Менскім замчышчы “статуарнай касцяной фігуркі мужчыны з рогам у вонратцы заходнега ўрапейскага ўзору”, якую ўспрымаюць за частку лыжачкі для прычасця. Выпадае гаварыць і пра зацікаўленне Навагарадчынай арцыбіскупа Гнезненскага¹⁸, хаця некаторыя польскія навукоўцы адмаўляюць верагоднасць пашырэння той арцыдыяцэзіі на Панямонне.

Бяспрэчна, што сюды, у Верхнєе Панямонне, з такой апостальскай мэтай прыходзілі каталіцкія місіянеры. Місійным святыаром быў і “frater Vitus de ordine Predicotorum”¹⁹ ‘брат Віт’ ордэна дамініканцаў’. Напрыканцы XIII ст. у Падзвінні з’явіліся манахі ордэна аўгустинцаў начале з Мейнгардам, які ў 1186 г. быў высвячаны на біскупа Лівоніі. Дзеля абароны іх былі прысланы «рыцары мяча». У 1226 – 1230-я гг. князь Конрад Мазавецкі дзеля барацьбы з паганцамі – язвягамі ды гэтак названымі прускімі плямёнаў – запрасіў крыжакоў²⁰. Яны не толькі перамаглі Конрадавых ворагаў, але сталі спакушацца і на землі суседніх

Знаходка з Менскага замчышча. (Паводле Э.М. Загарульскага.)

¹⁷ Szweda Adam. Problem biskupa litewskiego Wita. //Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Olsztyn, 2002. № 3. С. 333.

¹⁸ Таксама. С. 332.

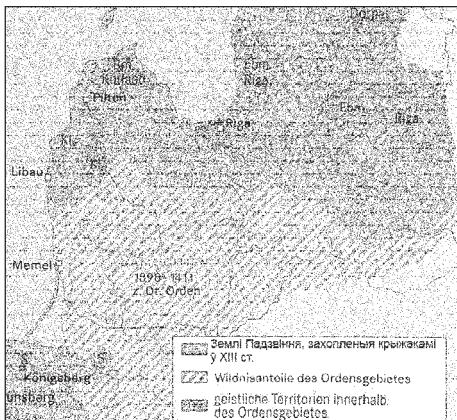
¹⁹ Таксама. С. 341.

²⁰ Ilustrowana encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego. Т. 2. С. 1032.

хрысціянскіх княстваў. Непасрэдна гэта адчулі полацкія князі. Менавіта яны паступова страчвалі свае ўладанні ў Падзывінні. Станавілася відавочным, што «рыцары крыжа і мяча» клапоцяцца не пра дабро для народаў, не пра Касцёл, а толькі пра ўласную дзяржаву. Гэта нарэшце заўважыў папа Рыгор IX і ў 1238 г. папярэдзіў Тэўтонскі ордэн, што выжане яго з Інфлянтаў²¹.

Такое папярэджанне, вядома, не магло супыніць ні тэўтонскіх рыцараў, ні рыжскіх святароў. Дзеля барацьбы з паганцамі-літвой, з Мяндоўгам (палацкім княжычам, а ў той час Навагарадскім князем ды князем літвы) яны намерыліся ўчыніць хаўрус з Галіцка-Валынскім княствам. Верагодна, менавіта ў 1247 г. дзеля гэтай мэтай прыязджаў да Данілы Галіцкага рыжскі арцыбіскуп Альберт Сурбер. Такое меркаванне пацвярджаецца пазнейшымі, часоў усталявання ў каралеўстве Літovii асобнага біскупства, інтрыгамі рыжскага арцыбіскупа. (Візіт, зрэшты, быў афіцыйным. Папа Іннокэнт IV даручыў яму паехаць да Данілы Галіцкага ды ад імя Папы прыняць галіцка-валынскіх князёў, іх двор і праваслаўнага мітрапаліта ў лона Каталіцкага Касцёла. Да 7 верасня таго ж году Даніла быў ахрышчаны.)

У Навагарадку не маглі не заўважыць рэальнаі пагрозы, перш пагрозы эканамічнай. Землі, па якіх пралягалі даўнія гандлёвыя шляхі, былі захоплены крыжакамі. Трэба было шукаць выйсця. Адным з такіх шляхоў бачылася арыентацыя на заходнееўропейскія каталіцкія дзяржавы. Канфесій-

²¹ Skirmunt K. Mindog – król litwy. Warszawa, 1909. С. 79.

ныя сувязі, безумоўна, спрыялі гандлю²². Даводзілася зва-
жаць і на вайсковую пагрозу.

Але ў 1247 г. ордэнскім майстрам стаў

*«Bruder Andres, war er genannt
und war geboren in Steierland»²³*

‘брат Андрэс, так яго называлі, народжаны ў Штырыі’. Ён
больш вядомы як Ordenmeister (liveländischen Meister) Andreas
von Stuerlandt (‘Андрэас фон Штырлянд’). У Навагарадку, пэў-
на ж, цікавіліся справамі Тэўтонскага ордэна, а таму не маглі
не ведаць пра змены ў кіраўніцтве, пра новага майстра:

*... dem Meister von Livland:
es war zu Littauen wohl bekannt
König Myndow²⁴...*

‘майстра з Лівоніі: быў у Літве вядомы каралю Мяндоўгу...’
Аўтар «Лівонскай рыфмаванай хронікі» з захапленнем гаво-
рыць пра гэтага майстра: «daß einen so beschaffnen Mann seine
Augen nie gesehen an» ‘што такога норову добрага чалавека
не бачылі очы мае’²⁵. Аднак ягоныя рыцары жорстка рас-
правіліся з земгаламі, а пасля з жыхарамі Нальшчанаў. Ад-
туль, як паведамляецца ў «Рыфмаванай хроніцы»,

*So fuhr das Heer gar wohl geschaart
durch Nalsen gen Littauen,
der Meister wollte schauen,
was Myndow vermochte zu der Zeit
ob er auch taugete zum Streit.*

Der König war in seiner Burg gelegen²⁶

‘Так рушыла войска ўшыхтаваўшыся праз Нальзен* супраць
літвы, – майстар жадаў пабачыць, што рабіў Міндоўг у гэты час.
Ці рыхтаваўся да бойкі. Кароль быў залёгшы ў сваім горадзе...’

У «Хроніцы» шмат гаворыцца пра рабаўніцтвы ў той час
«ohne Maß und Ziel zu Littauen, in dem Lande;» ‘без меры і мэты

²² Kosman M. Krzyżacy a chrzest Litwy. // Ars Historica. q 71. Prace z
dziejów powszechnych i Polski. Poznań, 1976. C. 241.

²³ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Вершы 3173 – 3174.

²⁴ Тамсама. Вершы 3453 – 3454.

²⁵ Тамсама. Вершы 3199 – 3200.

²⁶ Тамсама. Вершы 3324 – 3329.

* Нальзен – Нальшчаны.

ў Літве, у краіне' ды пра жаданне майстра з братамі «...ohne Wehr auf die Littauen, so Sameiten sein und bringen sie in grosse Pein» ‘без боек ісці на літву, таксама на жамойтаў і прынесці ім вялікія страты’. Аднак ні пра бітву ў той час з Мяндоўгам, ні пра аблогу Мяндоўгава «бурга» нічога не паведамляеца. Не вядома дакладна, што паспрыяла такому «супакойнаму» выніку паходу «auf die Littauen». Але можна ўяўіць, што міралюбнаму Андрэасу фон Штырлянду былі добра вядомыя пераможныя абарончыя бітвы Мяндоўга з манголамі.

Навагарадскі князь, сваім чарадом, не паляцеў бараніць нальшчанцаў, а сядзеў у сваім бургу. Гэтым «бургам» быў, верагодна, горад Варута. Але можна сцвярджаць, што на той час Мяндоўг ужо ўмацаваў стары Навагарадскі замак. Эканамічны стан Навагарадскай дзяржавы дазваляў такія траты. Драўляны тын быў заменены гароднямі – дубовымі зрубамі з двайною пярэдняй сцяною, – і тады ж, у другой палове XIII ст., вымуравалі каменнную абарончую вежу²⁷.

Узмацненне Навагарадскага княства перакрыжоўвала планы валынскага князя Данілы Галіцкага, які намерваўся падпрадкаваць сабе Панямонне. Стараючыся выкарыстаць нязгоду ці натараежнечу паміж князямі літвы і Мяндоўгам, ён пачаў збіраць кааліцыю супраць, як падае галіцка-валынскі летапісец, паганцаў. Але валынцы не дачакаліся палякаў і рыцараў з Тэўтонскага ордэна ды толькі з літоўскімі перабежчыкамі Цяўцівілам і Едзівідам рушылі ў Панямонне. Даніла з братам Васількам пайшлі да Навагарадка, але пра аблогу яго ў Галіцка-Валынскім летапісе не паведамляеца. Згадана толькі, што іншыя атрады валынцаў, у якіх былі і Мяндоўгавы пляменнікі, ‘поимаша грады многы’²⁸. (Такі летапісны запіс ускосна сведчыць пра падначаленасць гарадоў Панямония Навагарадку.)

Цяўцівіл з “палонам Данілавым” пайшоў у Рыгу²⁹, дзе быў прыняты і ахрышчаны: “Тевтывилу же исповеде пискупъ и пребощъ Виръжанъ”³⁰. (Гэтае «исповеде» – ‘выспа-

²⁷ Ткачев М.А. Замки Белоруссии. Мн., 1987. С. 14.

²⁸ ПСРЛ. Т.2. С. 816.

²⁹ Тамсама.

³⁰ Тамсама. С. 817.

вядай' сведчыць, што і Цяўціўл быў хрысціянінам ці, прынамсі, быў ахрышчаны ў Рызе. Лівонскія рыцары, арцыбіскуп гатовы былі выкарыстаць Цяўціўла дзеля сваёй мэты: пасадзіць яго на вялікакняскі стол у Навагарадку, каб мець надзейнага хаўруsnіка дзеля заваявання ўсяго Панямоння. Як паведамляеца ў Галіцка-Валынскім летапісе, арцыбіскуп "сожалисі по нем'ю, ведяху бо, аще Тевтывіль не бы изгнанъ, Литовская земля в руку бе ихъ, и крещение неволею прияли быша"³¹.

Мяндоўгавы дамаганні

Такія абставіны прымусілі Мяндоўга дзейнічаць актыўна. Ён выправіў у Рыгу да ордэнскага майстра Андрэаса фон Штырлянда паслоў з падарункамі і просьбай. Чаго прагніў навагарадскі князь, не вядома. Галіцка-валынскі летапісец жа, пералічваючы Мяндоўгавы дары: "...злата много и сребра, и сосудъ серебреный и златыи и красныи, и коне мно-гы", пераказвае і ягоную нібыта просьбу: "...ащь оубъеси и женеши Тевтывила и еще болша сих приимеши"³².

Дарэчы, гэтае паведамленне можна разглядаць як сведчанне, што галіцка-валынскі летапісец (ці, верагодней, рэдактар XVI ст.) мог чытаць Навагарадскі летапіс. (*Праз зга-даныя радкі магла праявіца толькі тэндэнцыйнасць галіц-ка-валынскага летапісца або княскага "рэдактара", таму што ён не мог ведаць, з якой просьбай Мяндоўгавы паслы та-емна паехалі ў Рыгу. Зрэшты, звесткі пра таемную місію пас-лоў Навагарадскага князя маглі пераказаць Мяндоўгавы пля-меннікі.*) Прыкладам, лівонскі храніст не згадвае ні пра дары, ні пра просьбу забіць ці прагнаць Цяўціўла, а толькі паведамляе, што «*König Mindow wäre froh... daß er den Meister sollte sehen*»³³ 'кароль Мяндоўг быў бы рады пабачыцца з майстрам'.

³¹ Тамсама. С. 816.

³² Тамсама. С. 817.

³³ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke.

Вершы 3460 – 3462.

Верагодна, Мяндоўг спачатку і не думай пра хрышчэнне паводле лацінскага абраду: інакш ён выправіў бы паслоў непасрэдна да Папы, што і зрабіў пазней. Магчыма, на вагарадскі князь хацеў дамовіцца пра заступніцтва Тэўтонскага ордэна дзеля выбайлення з цяжкага стану. З Усходу ўвесь час прыходзілі трывожныя звесткі пра стан Уладзімірскага, Чарнігавскага ды іншых княстваў. Мангольскія заваёўнікі не пакідалі планаў захопу уладанняў вялікага князя Навагарадскага Мяндоўга. Але Андрэас фон Штырлянд выразна адказаў, што толькі праз хрышчэнне навагарадскі князь зможа атрымаць дапамогу:

*Als der Meister hatte vernommen
des Königs Meinung bis zu Grunde,
da sprach ein gutes Wort zur Stunde
der Meister sofort zu Myndauen,
dem Könige von Littauen:
«So Du würdest ein Christ,
große Ehre Dir von mir bestimmt ist, –
eine Krone ich Dir erwerbe...»³⁴*

‘Калі майстар успрыняў меркаванне караля за аснову, то мовіў добрае слова майстар адразу Міндоўгу, каралю літвы: «Так быў бы Ты хрысціянінам, вялікі гонар будзе Табе; карону Табе здабуду».

Галіцка-Валынскі летапісец пераказаў параду Андрэаса фон Штырлянда: “...не можеши избавлень быти, аще не поспеши к Папе и приимиши крещения – не одолеши врагоу”³⁵. Праз навагарадскіх паслоў рыжскі майстар перадаў Мяндоўгу, што ён прыхільна ставіцца да яго і ягонай просьбы. Прынамсі, у летапісе занатаваны такія слова: “Дроужбу имею к тебе”³⁶.

Зважаючы на пазнейшыя негатыўныя вынікі хрышчэння Мяндоўга, некаторыя навукоўцы схільны іх тлумачыць **недальнабачнасцю палітыкі, што выявілася, пераважна, у хрышчэнні навагарадскага князя паводле лацінскага абра-**

³⁴ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke.

Вершы 3488 – 3495.

³⁵ ПСРЛ. Т. 2. С. 817.

³⁶ Тамсама.

ду. Але да гэтага яго сама перш прымушала геапалітычнае становішча Навагарадскага княства.

За прыклад Мяндоўгу магла служыць дыпламатыя кіеўскай княгіні Вольгі. Яна, хоць была ахрышчана ў Канстанцінопалі³⁷, у 959 г. накіравала паслоў да германскага імператара Атона I з просьбай “поставіть епископа и пресвитеров их народу”³⁸. Гісторыкі мяркуюць, што Кіеву патрэбен быў асобны біскуп, а Візантый не дазволіла такі прывілей. Падбор адпаведнай асобы ў Нямеччыне зацягнуўся. Адной з прыхынаў, як можна ўявіць, магла стаць моўная праблема. Урэшце біскуп быў прызначаны, і па-над Дняпром, праўда, праз паўтара года, з'явілася німецкая духоўная місія біскупа Адальберта, каб “организовать в Киевском государстве христианскую Церковь”³⁹. Але місія сустэрэла супраціў “правяшчай языческо-христианской верхушки”⁴⁰. Адальберта прагналі, у Кіеве паганская дружына ўчыніла «дзяржаўны пераварот»: улада перайшла ў рукі князя Святаслава, сына Вольгі.

Балгарскі хан Барыс I (ён пасля хрышчэння Візантыйскімі святыарамі ў 864 г. прыняў тытул князя ды хрысціянскае імя Міхаіл⁴¹), не дамогшыся ад візантыйскага імператара дазволу на аўтакефальную Царкву, у 866 г. зварнуўся ў Рым⁴².

У Навагарадку не маглі не знаць пра яшчэ горшы стан Галіцка-Валынскага княства, якое было заваявана Батыем. Даніла Галіцкі быў вымушаны весці двайнью палітыку, але галоўнай ягонай мэтай сталася каранацыя. І ён зварнуўся да Папы, які быў аўтарытэтам для ўсёй Еўропы, увасабляў моц хрысціянскай кааліцыі еўрапейскіх дзяржаваў. Ягонае жаданне каранавацца адпавядала велічным планам папы Іннокэнція IV, абранага ў 1243 г.

А Папа быў вырашыў навярнуць у хрысціянства паганская народы ды нават накіраваў пасольства ў Арду да Батухана. Папа намерыўся і паяднаць абодва накірункі хрысціянства.

³⁷ Сахаров А.А. Дипломатия Древней Руси. М., 1980. С. 265.

³⁸ Греков Б.Д. Киевская Русь. М., 1949. С. 454.

³⁹ Сахаров А.А. Дипломатия Древней Руси. С. 265.

⁴⁰ Тамсама. С. 297.

⁴¹ История южных и западных славян. Т. 1. М., 1998. С. 22.

⁴² Тамсама. С. 23.

Інацэнт IV пасылаў лісты з заклікам далучыцца да уніі Аляксандру Неўскаму, Данілу Галіцкаму⁴³. Сваім чарадом, Даніла пісаў у лісце Папу: “Рать татарьская не престаеть зле живущи с нами, – то како могу прияти венець без помощи твоей”⁴⁴.

Менавіта рыжскаму арцыбіскупу Альберту Сурберу папа Інацэнт IV даручыў у 1247 г. паехаць да Данілы Галіцкага ды ад імя Папы прыняць галіцка-валынскіх князёў, іх двор і **праваслаўнага мітрапаліта** ў лона Каталіцкага Касцёла. Дзеля уніі галіцка-валынскі князь нават пайшоў на разрыў з сваім “печатніком” (канцлерам) Кірылам, якога ён, Даніла Галіцкі, раней быў паставіў мітрапалітам Кіеўскім⁴⁵. Мітрапаліт Кірыла паехаў да Аляксандра Неўскага, а Даніла Галіцкі да 7 верасня таго ж году быў ахрышчаны. Пазней ён быў і каранаўны ў Драгічыне-над-Бугам: “от Церкве святых апостол и от стола святага Петра, и от отца своего папы Некентия”, як падае Іпацеўскі летапіс⁴⁶. (Да таго ж, аўтар Іпацеўскага летапісу спецыяльна дадаваў: “Он же венець от Бога прия”).

У Мяндоўгавай куры не маглі не зважаць на верагодныя негатыўныя для Навагарадка вынікі хрышчэння і каранацыі галіцка-валынскага князя. Папскае блаславенства Данілу Галіцкаму паспрыяла б і стварэнню кааліцыі супраць Мяндоўга, якога на Валыні мелі – пра гэта сведчыць Галіцка-Валынскі летапіс – за паганца. Да каго было прыхіліцца Мяндоўгу? А перспектывы будучага звязу валынскіх князёў з Рымам бачыліся ў Навагарадку добрым прыкладам для наследавання. Неабходна было зрабіць канкрэтны крок дзеля ўмацавання ўлады і дзяржавы, а таксама дзеля ўмацавання аўтарытэту Навагарадской зямлі. Ці не такая прычына і прымусіла Мяндоўга шукаць духоўных апекунуў у Заходній Еўропе, звярнуцца да Папы? Узважаўшы ўсе абставіны, Мяндоўг вырашыў прыняць хрэст паводле лацінскага абраду ды ахрысціць ваяроў-літву.

⁴³ Дашкевич Н. Переговоры Пап с Даниилом Галицким об унион Юго-Западной Руси с католичеством. // Университетские известия. Киев, 1884. № 8.

⁴⁴ Цыт. паводле: Лихачев Д.С. Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского. // ТОДРЛ. Т. В. М., 1947. С. 51.

⁴⁵ Тамсама.

⁴⁶ Тамсама.

Хрышчэнне паводле лацінскага абрэду

Пра хрышчэнне Мяндоўга Галіцка-Валынскі летапіс паведамляе вельмі скупа: “Миндогъ же посла к Папе и прия крещение”. Вядома, летапісец Данілы Галіцкага, які затаіў план захопу земляў Навагарадскага княства – уладанняў «паганай літвы», – не хацеў падкрэсліваць важнасць гэтай падзеі для Навагарадскага княства. А значнасць чыну выявілася ўжо ў самой згодзе рыжскага майстра спрыяць мінавіта супакойнаму хрышчэнню Мяндоўга і літвы: звычайна ж крыжакі хрысцілі мячамі. На такое рашэнне Андрэас фон Штырлянда не маглі не ўплываць Мяндоўгавы перамогі, моц ягонага войска.

Верагодна, заважыла яшчэ адна значная прычына. Лівонскі храніст (Дзітліб фон Альпенке) пісаў пра Мяндоўгава бацьку, не называючы ягонага імя: «*Dein Vater war ein König groß*»⁴⁷ ‘твой бацька быў вялікім каралём’. Як згадвалася, вялікімі каралімі лівонцы называлі толькі полацкіх князёў. Вядома, дачыненні з іх нашчадкам – хрысціянскім князем Мяндоўгам – былі больш ганаровымі і надзейнымі. Таму і Андрэас фон Штырлянд у выпадку станоўчага вырашэння праблемы хрышчэння літвы-паганцаў займеў бы яшчэ большы аўтарытэт у Рыме. Там годна ацанілі б плён ягоны дыпламатыі. Праз хрышчэнне Мяндоўга і ягоных ваяроў-літвы была б далучана да хрысціянскай Еўропы багатая і ўплывовая Навагарадская дзяржава. На яе магутнае, непераможнае войска мог бы разлічваць Папа, які пачаў у Захоўнай Еўропе пропаганду “крыжовага паходу на татараў”⁴⁸.

І ўвесень 1250 г. да Мяндоўга прыехалі госці з Рыгі: сам майстар Андрэас фон Штырлянд з рыцарамі ды святарамі, сярод якіх быў і ордэнскі прэсвітар Хрысціян⁴⁹. Прыйшоўшы ў шматлікіх гасцей з Рыгі, іх побыт у Навагарадку можна

⁴⁷ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Верш 6383.

⁴⁸ Лихачев Д.С. Галицкая литературная традиция в житии Александра Невского. С. 51.

⁴⁹ Latkowski J. Mendog król litewski. С. 44.

лічыць вялікім гонарам для Мяндоўга і для ўсёй Навагарадскай дзяржавы. Мяндоўг і Марта з вялікай пашанай прынялі гасцей, што і было адзначана ў ордэнской хроніцы: «Meister von Livland... ward empfangen wohl,.. die Königin auch entgegen ihm ging, den Meister sie lieblich empfing»⁵⁰ ‘майстар з Лівоніі... быў сустрэты шчыра,, каралева таксама выйшла насустроч, майстра любоўна прыняла’. Ю. Ляткоўскі згадвае і пра падрыхтаваны імі “шыкоўны пір”⁵¹.

Рыжскія святары пачалі навучаць Мяндоўга, ягоных сяменікаў і дружыну падставам Хрыстовай навукі ды рыхтаваць іх да хрышчэння. Тут варта зрабіць адну заўвагу. Як вынікае з розных крыніц – летапісаў і папскай булы – падрыхтоўка да такога ўрачыстага акту ды само хрышчэнне Мяндоўга і ягонай літвы шырока агалашалася. Гэта сведчыць пра згоду навагарадскіх магнатаў ды іншых упłyowych асобаў, скажам, святароў візантыйскага абраду, на хрышчэнне Навагарадскага князя. А таму можна сказаць, што Мяндоўг пачуваўся ў Навагарадку вельмі ўпэўнена, не баяўся нейкага супраціву праваслаўных хрысціянаў ды паганцаў. А, прыкладам, балгарскі хан Барыс I хрысціўся ў 864 г. таемна, таму што народ не разумеў і не прымай хрысціянства⁵².

Урачыстым абрадам хрышчэння кіраваў лівонскі прэсвітар Хрысціян. Можна меркаваць, што ён асабіста апекаваўся князем Мяндоўгам. Ён жа, верагодна, і спавядаў будучага караля. У Мяндоўга з Хрысціянам наладзіліся сяброўскія адносіны. Як пісаў Ю. Ляткоўскі, Навагарадскі князь вельмі палюбіў Хрысціяна і нават пажадаў, каб ён стаў біскупам будучай дыяцэзіі⁵³.

Хрышчэнне адбылося, верагодна, у Навагарадку або ў Мяндоўгавай сталіцы – у горадзе Варута, у ягонай курыі, як то звычайна Мяндоўг называе сваю сядзібу ў лістах да Папы. Горад Варута, як падае знакаміты краязнаўца Аляксандар

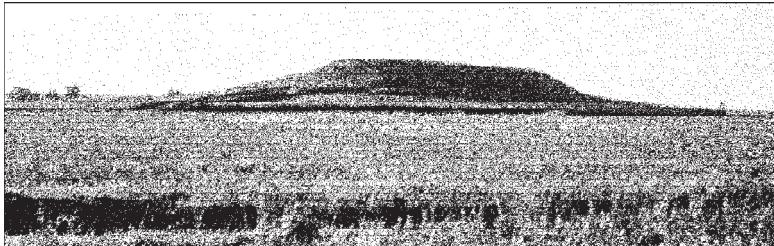
⁵⁰ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke.

Вершы 3471 – 3474.

⁵¹ Latkowski J. Mendog król litewski. №. 44.

⁵² История южных и западных славян. Т.1. С. 22.

⁵³ Latkowski J. Mendog król litewski. С. 44.

Гарадзішча каля м. Гарадзішча Баранавіцкага р-на.
(Паводле А. Ельскага і У.Ц. Пашуты – гарадзішча Мяндоўгавай Варуты.)

Ельскі, знаходзіцца каля мястэчка Гарадзішча Баранавіцкага раёна, дзе і цяпер узвышаецца магутнае гарадзішча. Гэту ж мясціну прызнае за Варуту і У.Ц. Пашута⁵⁴.

Мяндоўг, ягоная жонка, іх двое сыноў, Рукель і Рэпіх, прынялі хрэст разам з шматлікім дваром і дружынай – “cum numerosa multitudine paganorum”⁵⁵ ‘з вялікім мноствам паганцаў’, пэўна ж, ваяроў-літвы. Абрад хрышчэння, яе мяркуе Ю. Ляткоўскі, споўніў святар ордэна мечаносцаў Хрысціян⁵⁶. Аднак не выпадае гаварыць пра «мноства» ахрышчаных. Большая частка літвы-ваяроў паставілася да хрышчэння варожа і нават мела іншыя планы. Далейшыя падзеі пакажуць, што іх намеры спраўдзіліся.

Прычына няўдачы

Пра ўрачысты акт хрышчэння вялікага князя Мяндоўга ведаем з хронік ды летапісаў. Але не вызначаны прычыны, якія ўрэшце прывялі да ягонай гібелі.

Ягонаму намеру далучыцца да хрысціянскай Еўропы, што было сама перш на карысць навагарадскім вярхам, не магла стаць перашкодай прысутнасць у Навагарадку хрысціянской абшчыны ўсходняга абраду. Не маглі зашкодзіць і плёткі паўднёвых суседзяў: “Крещение же его льстиво бысь,

⁵⁴ Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М., 1959. Приложение. Карта.

⁵⁵ Міндаў кароль Літovii ў дакумэнтах і съведчаннях. С. 52.

⁵⁶ Latkowski J. Mendog – król litewski. C. 45.

жряше богом своимъ в таине”⁵⁷ пра ўяўную няшчырасць Мяндоўгава намеру. Ю. Ляткоўскі слушна заўважыў, а ці мог ведаць валынскі летапісец пра Мяндоўгавы ахвяраванні, калі яны былі таемнымі. У Галіцка-Валынскім летапісе сцвярджаеца таксама, што Мяндоўг “...поганьство свое яве творяше”⁵⁸. Надуманаасць такога абвінавачання відавочная хоць бы з пераліку бостваў, якім нібыта складаў ахвяру Навагарадскі князь, пра што ўжо гаварылася.

Шчырасць Мяндоўгавага хрышчэння пацвярджаеца настойлівай просьбай да Папы ўсталяваць біскупства. А гэта значыла, што Мяндоўг намерыўся стварыць асобную касцельную іерархію, якая б не залежала ні ад рыжскага ці якога-небудзь іншага арцыбіскупства. Незалежная Мяндоўгава палітыка ўматавання дзяржавы, яе развіцця крыжавала планы рыжскага арцыбіскупа. Але знайшлася ўправа, хоць, верагодна, часовая, і на рыжскіх інтырыганаў. Папа Іннокэнт IV напісаў біскупам Рыжскому, Дэрпткаму і Азельскому, што Мяндоўг “горача прагне, каб з дапамогай Св. Касцёла рымскага паганцаў навярнуць да пазнання жывога Бога”. Папа загадваў ім “разам з умілаванымі сынамі [Андрэем] майстрамі і братамі шпіталю Святой Марыі Німецкага ордэну ў Лівоні... дапамагчы таму каралю ў навяртанні або падбіцці гэтых ніверных... ва ўтаймаванні духоваю і свецкаю караю... парушальнікаў ягонай зямлі”⁵⁹.

І калі рыжскі арцыбіскуп прызначаў для Мяндоўга біскупа, які мусіў падпарадкоўвацца яму, рыжскому арцыбіскупу, то Папа, падтрымваючы свайго “умілаванага ў Хрысце сына” звярнуўся да біскупа Кульмскага, каб той падабраў шляхетнага і абазнанага як у касцельных так і ў свецкіх спраўах мужа, аўбясціў яго біскупам і пастырам літвы ды ад імя Папы кансэкраваў. Але і праз год справа не зрушылася. Паўторную просьбу Мяндоўг выслаў на пачатку лета 1253 г., дамагаючыся, каб біскупская сталіца знаходзілася ў ягоным краі⁶⁰. Мяндоўг абяцаў пабудаваць катэдру і абяцанне гэтае споўніў. Быў выкананы і загад з Рыма. Як падае вя-

⁵⁷ ПСРЛ. Т. 2. С. 817.

⁵⁸ Тамсама.

⁵⁹ Міндаў кароль Літovіі ў дакумэнтах і сьведчаннях. С. 59.

⁶⁰ Цыт. паводле Latkowski J. Mendog król litewski. С. 59.

домы польскі даследнік Я. Курчэўскі, “Віт, пралат кракаўскі, дам-ініканін, навяртаў ліцвінаў і заснаваў касцёл і літоўска-рускасе біскупства ў Любчы, мястечку, што належала Андрэю Васілевічу Кіяну, Мяндоўгаваму баярыну; сам высвячаны на біскупа Фаль-конам, арцыбіскупам Гнезненскім”⁶¹.

Як вядома з папскай булы, Віт скардзіўся на пераслед паганцамі ды нават хрысціянамі ўсходняга абраду. Можна не сумнівацца, што першыя дзеянічалі нашмат актыўней. Рэй вялі ваяры-літва. Як ужо згадвалася, яны аселі пераважна ў Верхнім Панямонні, дзе і цяпер знаходзяцца пяць вёсак Літва. Гэтыя мужныя ваяры цанілі сваю волю, непахісна трymаліся сваіх паганскіх культав і бостваў. Яны не прынялі новай веры свайго вялікага князя, караля Мяндоўга і жорстка папомсціліся. Ускосна таму сведчаць радкі “Повести о Довмонтэ”, дзе гаворыцца, што Войшалк “сложи с себе иноческыя ризы”, каб “мстити кровь отца своего и кровь христианскую от поганья литвы”⁶².

Трагічна закончылася Мяндоўгава спроба ахрысціць літву. У 1263 г. першы кароль нашай старажытнай дзяржавы, якая пазней стала называцца Вялікім Княствам Літоўскім, быў забіты змоўшчыкамі. Неўзабаве былі разбураны цэркви ў Навагарадку, Горадні ды, безумоўна, і катэдра ў Любчы. З невядомай прычыны было спынена будаўніцтва царквы ў Ваўкавыску⁶³. Да гэтага спісу можна дадучыць і Менскую замкавую царкву (яе падмурак, адкапаны археолагамі **з-пад маставой** падчас раскопак на Менскім замчышчы, цяпер можна бачыць па-над берагам Свіслачы), на месцы якой “у першай палове 13 ст. узнік някропаль”. Паганская жрацы пачынаюць актыўна ўмешвацца ў дзяржавную палітыку, пра што сведчыць і перанос сталіцы ВКЛ з Навагарадка ў Вільню. “Фактычна, гэта азначала наданне паганскаму культу характар дзяржаўнай рэлігіі”⁶⁴.

⁶¹ Kurczewski J. Biskupstwo Wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych. Wilno, 1912. C. 21.

⁶² Цыт. паводле: Охотникова В. И. Повесть о Довмонте. С. 200.

⁶³ Энцыклапедыя Археалогія і нумізматыка Беларусі. С. 120.

⁶⁴ Константин, епископ Новогрудский и Лидский. История Новогрудской епархии от основания до настоящего времени. // Другія “Наваградскія чытанні”. Навагрудак, 1993. С. 22.

Рэшткі разбурнай царквы ў Горадні.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што асноўнай прычынай гібелі Мяндоўга і перапынення хрысціянізацыі нашай старажытнай дзяржавы стала паганства. Такое меркаванне пацвярджаецца падобнымі вынікамі падобных пачынанняў.

Гістарычныя паралелі

Хрышчэнне балгарскага хана Барыса I у 864 г. выклікала магутны паганскі бунт, які быў жорстка падаўлены⁶⁵.

У 1009 г. было вырашана пачаць хрышчэнне язвягаў. Дзеля гэтай мэты папа Ян VIII паслаў біскупа Бруна Кверфуртскага, вядомага ў той час бенедыкцінскага місіянера, які раней пабываў з падобнымі даручэннямі ў Венгрыі, Кіеве, у печанегаў. Як згадвалася, Бруна здолеў ахрысціць “пана над Бугам самаго князя Націмера”⁶⁶, праз што абодва і загінулі, таму што язвяжскія жрацы рашуча выступілі супраць спробы хрысціянізацыі.

⁶⁵ История южных и западных славян. С. 22.

⁶⁶ Zaleski W., SDB. Święci na każdy dzień. С. 389.

Вядомыя іншыя прыклады жорсткага супраціву паганскіх жрацоў. Заходнія славяне, што жылі ў міжрэччы Лабы і Одры, перад пагрозай заняволення іх германцамі праз хрысціянізацыю, узяліся ўмацоўваць сваю рэлігію – паганства. І ў палабскіх, прынамсі, княствах цягам 30-х гадоў Х ст. пачала складвацца новая форма паганскіх культаў – г. из. паганскаі політэізм⁶⁷. Жрацы кантралявалі шмат якія бакі жыцця сваіх супляменікаў, нават стваралі войска і ачольвалі барацьбу з захопнікамі ды з сваімі ж князямі, якія пачыналі хрысціянізацыю.

Лёс, падобны Мяндоўгаваму, напаткаў абадрыцкага князя Готшалка. Гэты дзеяны і разумны ўладар дзеля стварэння магутнай дзяржавы здолеў аб'яднаць усе абадрыцкія плямёны. Цягам 20-ці гадоў Готшалк пашыраў у сваім княстве хрысціянства: будаваў касцёлы, кляштары, запрашаў святароў з іншых каталіцкіх краін, дзеля чаго падтрымоўваў добрыя стасункі з Даніяй. Але супраць ягонай палітыкі выбухла паўстанне, інспіраванае паганскімі жрацамі, і Готшалк быў забіты.

Безвынікова закончылася падобная мяндоўгавай спроба хрысціць літву, пачатая Гедымінам, які ў 1323 г. запрасіў у Навагарадак і ў Вільню францішкану. Іх падчас адсутнасці Гедыміна ў Вільні закатавалі. Ягайла, які ў 1380 г. абавязаўся ахрысціць літву, пабудаваў для гэтай мэты 7 касцёлаў. Ды ўсё ж праз 12 гадоў вялікі князь Вітаўт быў вымушаны ўжыць свою ўладу і разаслаў “па ўсёй сваёй дзяржаве” універсал, у якім запавядаў прыезд “ксяндза біскупа” ды загадваў сваім падначаленым: “...вы, мае цівунове, збярыце перад ім літву, каторая не хрысцілася, а тых ахрысціць біскуп, як яго воля...”⁶⁸.

⁶⁷ Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья. С. 203.

⁶⁸ Цыт. паводле: Kurczewski J. Kościół zamkowy. T. II. Wilno, 1912. С. 23.

МЯНДОЎГАВА СЯМ’Я

Войшалк

Меркаванне пра заходнеславянскае паходжанне Мяндоўгава роду ўскосна пацвярджаеца імёнамі ягоных сыноў: Войшалк, Рукель, Рэліх. Паралелі да іх знаходзім выключна ў заходнеславянскіх, германскіх і франкскіх дакументах.

Войшалкам Мяндоўг назваў свайго старэйшага сына. Такое, здавалася б, незвычайнае імя мае выразныя славянскія карані. Першая частка імя – **Вой** – гэта праславянскае «воյ» (з магчымым значэннем ‘група войска’)»⁶⁹. Падобныя фармандты знаходзім у іменаслове розных славянскіх народаў. Шмат прыкладаў з старажытных дакументаў і хронік г. н.з. пястюскай эпохі (IX – XII стст.) падаў вядомы польскі этнограф і гісторык Зыгмунт Глёгер: «*Войшнар, Войш, Войшэк, Войнар, Воян, Воіслаў, Войбор, Воймір, Война, Войціслаў, Войцех, Божывой, Бужывой, Будзівой, Госцівой, Здзівой, Мілавой, Мсцівой, Пышыбвой, Пшэдвой, Сандзівой, Славой, Стшэдзівой, Стражсывой*»⁷⁰.

Што да другой часткі імя – **шалк**, то яна таксама не мае нічога агульнага з балцкімі мовамі*. Імя з падобнай фармантай было вядомае ў заходнеславянскага племені рабогаў**, інакш называных абадрытамі⁷¹, якія жылі па-над Віスマрс-

⁶⁹ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т. 2. Мн., 1980. С. 184.

⁷⁰ Gloger Zygmunt. Encyklopedia staropolska. T. II. Warszawa, 1978.

C. 266 – 268.

*Прыкладам, М. Фасмер падае слова *шалить* ды паралелі з розных славянскіх моваў пераважна са значэннем ‘вар’яцець’, ‘шалець’, а таксама і чэшская *šalba* ‘обман, заблуждение’. Ён жа згадвае і летувіскія слова *šéla* ‘ярост’, *šélytis* ‘строить рожі’, ‘валіць дурака’, *pašēles* ‘взбешенный’ як запазычанні з славянск. /Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. IV. М., 1973. С. 399.

** Рабогі, першасная назва абадрытаў. Так яны названыя ў «Хроніцы» Адама Брэменскага (Цыт. паводле: Lech Leciejewicz. Miasta słowian północnosłowiańskich. Wrocław, W-wa, Kraków, 1968. С. 21). Сваё прозвішча яны атрымалі, верагодна, ад татзму – птушкі сокала-рабога, або белазора (*Falco rusticolus*) // Ilustrowana Encyklopédja Trzaski, Everta i Michałskiego. Т. 1. W-wa. С. 366.

⁷¹ Mały słownik kultury dawnych Słowian. С. 268.

кай затокай⁷², што на паўночным узбярэжжы Нямеччыны, паміж «Limes Saxoniae ды вялетамі»⁷³ з іх галоўным горадам Мехлінам (Мекленбургам), вядомым і як Рэрык. Цягам часу гэты этнонім – рабогі – стаў служыць агульной назвой шэрагу плямёнаў: палабянаў, глінінаў (лінінаў), ваграў, варнаў. Ix усіх пазней сталі называць абадрытамі⁷⁴, верагодна, таму, што абадрыцкі князь Готшалк (каля 1010 – 1066 гг.) аб'яднаў згаданыя славянскія плямёны ў адзіную дзяржаву. (Готшалк не толькі сам прыняў хрышчэнне, але і пачаў актыўную хрысціянізацыю супляменнікаў, супраць чаго і выбухнула паўстанне, інспіраванае паганскімі святарамі.)

Гэтага абадрыцкага князя супляменнікі маглі называць Гойшалкам. Як вядома, слова **гой** 'род', 'супакой' даволі распаўсюджанае ў славянскіх мовах⁷⁵. Вядомыя, прыкладам, заходнеславянскія імёны Gojmír, Gojmer. А перарабіць імя абадрыцкага князя на нямецкі капыл мог храніст, якому быў вядомы нямецкі тэолаг Gottschalk (каля 805 – 868 гг.)⁷⁶. Гойшалк і сам мог памяняць частку імя пад уплывам хрысціянскіх місіянероў. Зрэшты, вядомае паганскае бóstва племені хіжанаў **Goderak**⁷⁷ з такой жа фармантай God- ды слова Coykow, занатаванае ў зборніку дакументаў «Pommersches Urkundenbuch» пад 1281 г. і пад 1277 г. як Coysowe.

Германскія навукоўцы падаюць імя Готшалк за германізм: «старажытнае нямецкае мужчынскае імя ад германскіх словаў **Gott** 'Бог' і **scalk** 'кнехт', 'слуга' – (Gottesknecht, што азначае літаральна 'Божы слуга')»⁷⁸. Вядомыя некалькі германскіх святароў, якія так называліся, прыкладам Gotscalcus de Wicke⁷⁹.

⁷² Тамсама. С. 463.

⁷³ Тамсама. С. 267.

⁷⁴ Тамсама. С. 268.

⁷⁵ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. I. С. 427.

⁷⁶ Grand Larousse universel. Tome 7. Paris, С. 4876; Ilustrowana Encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego. Т. 2. W-wa. С. 304.

⁷⁷ Lech Leciejewicz. Miasta słowian północnopołabskich. Wrocław, W-wa, Kraków, 1968. С. 68.

⁷⁸ Meyers Enzyklopädischen lexikon. Band 10. С. 638.

⁷⁹ Baltische Studien. Neuer Folge. Band XLII. Stettin, 1940. С. 63.

А. Мейцэн падае айконім *Barschalken*⁸⁰, а польскі гісторык В. Мацеёўскі сцвярджае, што словам schalk называлі «ня-вольнікаў мужчынскага полу»⁸¹.

Што да этічнай прыналежнасці абадрыцкага князя Готшалка, то ён, безумоўна, быў славянінам. На карысць такога меркавання сведчыць імя ягонага сына – Бутуй (Віше) ці Будзівой, як сцвярджае польскі гісторык К. Вахоўскі⁸². Готшалк, як падаў храніст Гельмольд, прамаўляў казані на славянскай мове⁸³. Ужо паводле гэтых звестак можна зрабіць выснову пра заходнеславянскае паходжанне імя старэйшага Мяндоўгава сына.

У гэтым нарысе не будзе паўтараца вядомая з летапісу байка пра жорсткага, помслівага навагарадскага княжыча. Не такім быў Войшалк. Як можна меркаваць, ён, паводле права першароднага сына (прымагенітуры), павінен быў рыхтаваць сябе да замены бацькі на каралеўскім троне. Для жорсткага чалавека, уладалюбца адкрывалася б перспектыва спаўнення ўсіх жаданняў, жарсцяў. Войшалк жа абраў іншы шлях, далёкі не толькі ад улады, палітыкі, але і ад свецкага жыцця. Ён стаў хрысціянскім асветнікам.

Калі і дзе Мяндоўгай сын мог пачуць Хрыстова слова? Пра Кернове, якое падаюць за сталіцу літвы (а таксама як *Mindaugo stotis*, Мяндоўгай «столец»), увогуле не можа быць гаворкі. Нават у Вільні напрыканцы XIII ст. не было хрысціянскіх святароў. Калі верыць «Кройницы литовской и жмойтской» ды іншым летапісам, то там і праз стагоддзе нават дзяржаўныя справы вырашаў паганская святар. (І калі ўжо ў XIV ст. Гедымін запрасіў у Вільню місіянероў-францішканоў, то іх там забілі.) А ў Навагарадку на тэрыторыі колішняга вакольнага горада знайшлі энкалпіёны ды выяўлены хрысціянскі могільнік XI ст. На замчышчы яшчэ ў XII ст. была пабудавана Навагарадская Барысаглебская царква.

⁸⁰ Мейценъ А. Сословія. Исторія сословий въ Германии. С. 353.

⁸¹ Maciejowski W. A. Historija włościan i stosunków ich politycznych, które istniały w Polsce od czasów najdawniejszych aż do drugiej połowy XIX w. W-wa, 1874. С. 42.

⁸² Wachowski K. Słowiańska przeszłość zachodnia. Т. I. Warszawa, 1903. С. 95.

⁸³ Цыт. Паводле: Развитие этнического самосознания славянских народов... С. 197; Гельмольд. Славянская хроника. С. 20.

Можна сцвярджаць, што ў Навагарадку былі людзі, якія маглі падаць малому княжычу прыклад Хрыстовай любові, паказаць, што апроч зіхцэння паганскага вогнішча ёсьць іншае святыло. Ці ж не ў Навагарадку Войшалк мог убачыць, як на дошчачцы, палітай воскам, або на сырой гліне заставаўся след ад вострага цвіка-пісала? Ці ж не ў Навагарадку ён упершыню ўбачыў кнігу з белымі лістамі, што перш падаліся яму тонкай бярозавай карой? І тыя лісты былі ўсыпаныя чорнымі значкамі: *Белае поле – чорнае насенне. Хто яго сее, той разумее.* Ці не там затрымцела ягонае сэрца, калі ён упершыню прачытаў слова, а пасля дзесяткі, сотні і тысячи словаў, што былі напісаны на тых белых лістах кнігі, зашчапкі якой, верагодна, знайшлі археолагі ў вакольным горадзе Навагарадка?

А можа хтось скажа, што не там і не такімі былі першыя крокі Мяндоўгава сына ў свет кніжнікаў і кнігаў, вучоных людзей і навукі? Але ж той нявера не змога запярэчыць, што сонечнае святыло ў вокны навагарадцаў лілося праз чыстае шкло! А можа хтось скажа, што навагарадскія людзі змаглі без адпаведных ведаў выбудаваць тыя двухпавярховыя дамы і што бутлю алхіміка прывезлі ў Навагарадак выпадкова?

Мяндоўгава сям'я і да хрышчэння лівонскім прэсвітарам Хрысціянам была хрысціянскаю, інакш цяжка вытлумачыць, як здарылася, што старэйшы Мяндоўгаў сын стаўся шчырым хрысціянінам, прыняў манаскі *абет*. Выпадкова, раптойна такія рашэнні не прымаюцца. І, як паказалі далейшыя падзеі, гэта быў добра абдуманы чын.

Відавочна, Войшалк ніколі не забываў, што ён Мяндоўгаў сын. І свае – каралевіча – магчымасці ён сама перш выкарыстаў дзеля духоўнасці і асветніцтва роднага яму народа. Недалёка ад каралеўскай сталіцы Войшалк, «учини собе манастырь на реце на Немне, межы Литвою и Новымгородком»⁸⁴, вядомы як Лаўрышаўскі. Гэтая звестка ўкосна пачвярджаецца згадкамі ў летапісах Рачынскага, Альшэўскім і Румянцавскім, што манаскае імя Лаўрыш атрымаў, калі «пастрыггъся в черньцы», сын вялікага князя Нарымонта, якім у беларуска-літоўскіх летапісах «замянілі» Мяндоўга. Дзеля

⁸⁴ ПСРЛ. Т. 2. Стб. 859.

аб'ектыўнасці зазначым, што ў летапісах, прыкладам, у «Скароочаным літоўскім летапісе», згадваецца іншае Войшалкава манаскае імя – Давыд. «У Мендовга же, великага князя літвовскага, бяще сын именем Вышелег. И призре на нь благодать Святого Духа, възлюби истинную православную веру христианскую, а ідолскую прелесть възненавиде. Отъиде от отца свога в Синайскую гору, и крестился в имя Отца и Сына и Святого Духа, и наречен бысть в святом крещении именем **Давид**, и научися святым книгам. По сих же отъиде въ Святую гору и одеася в святый и великий іноческій образ. И уведа убиеение отца свога, великого князя Мендовга, от своих сроднік, и зело оскорбіся о сем, и всхоте мстити кровь отца свога и **кровь христианскую от поганыя литвы**, от своих сроднік... сложи с себе іноческія ризы, но правила іноческага никакоже не измени. И облекся в воинскій чин, събра себе вои мнозе и **отца свага приятелеи и боляр**, и пришед ратью на поганую литву, и помошчю Божіею одоле сроднік и убийц отца свога, літовских многих князей побил, и паки възвратіся в Святую гору»⁸⁵.

Прачытаўшы гэты надзвычай красамоўны тэкст, выпадае здзівіцца, чаму такога выразнага сведчання – «мстити кровь отца свога и кровь христианскую» – пра хрысціянскае веравызнанне Мяндоўга, пра адасобленасць «поганыя литвы» ад «приятелеи и боляр» навагарадскага князя, пра веравызнанне самога Войшалка німа ў некаторых летапісах ВКЛ. Прыкладам, аўтар Румянцаўскага толькі згадаў «Рынкголтава» сына, але «далеи о том Воишвилку не пишет»⁸⁶. Тое самае паўторана ў летапісах Рачынскага⁸⁷, летапісе археалагічнага таварыства⁸⁸, у Альшэўскім летапісе⁸⁹.

Не можа не ўражваць звестка «Хронікі Быхаўца» пра падзеі, удзельнікам якіх, верагодна, быў менавіта Войшалк. Але аўтар гэтай «Хронікі» ўвогуле не згадаў ні Мяндоўга, ні Вой-

⁸⁵ Цыт. паводле: Охотникова. Повесть о Давмонте. «Редакция сокращенной литовской летописи». С. 200.

⁸⁶ ПСРЛ. Т. 35. С. 197.

⁸⁷ Тамсама. С. 149.

⁸⁸ Тамсама. С. 92.

⁸⁹ Тамсама. С. 176.

шалка, замяніўшы іх Тройдзенем і «чарніцом Лайрашам, палітоўску званым Рымонтам, а па-руску Васілем»⁹⁰. Дадамо, што і цяпер існуе вёска Лайрышава, названая так, верагодна, паводле імя заснавальніка манастыра.

Што да манаскага імя Войшалка – Давыд, – то яно ўскосна сведчыць на карысць гіпотэзе пра хрысціянскую канфесію літоўскіх князёў. Безумоўна, ім была вядома з Бібліі падзея, звязаная з героем-носьбітам таго біблейскага імені. Не выпадкова ж полацкія князі давалі хрысціянскае імя Давыд сваім сынам. Так называўся і Даўмонтай сын – Давыд Гарадзенскі, які вярнуўся з Пскова ў Панямонie, у Гародню, мужна, як родную, бараніў яе.

Для нас вельмі важны той факт, што Войшалк абраў месца для пабудовы манастыра не дзесяці каля Кернове або Вільні, а недалёка ад Навагарадка. І, безумоўна, не толькі таму, што Навагарадчына была яму роднай. У Мяндоўгавай сталіцы ды ў яе ваколіцах жылі хрысціяне.

Ці не там, у Лайрышаве, маглі быць напісаны слова гнз. «Віленскага хранографа»: «Скажем о поганской прелести Сория и въ литве нашей». Як ужо згадвалася, выраз «въ литве нашей» азначае не краіну, а толькі тых ваяроў, што вызначаліся апантанай прыхільнасцю да паганскага культу, паганскіх звычаяў, адным з якіх мог быць і абрэд спальвання нябожчыкаў. Можна ўявіць, што згаданы запіс мог узнікнуць, найверагодней, у Навагарадку, якому «літва належала здаўна». І слова «въ литве нашей» напісаны не выпадкова. Аўтар «Хранографа» меў падставу сцвярджаць, што ваяры-літва належаць «нам», а, значыць, і яму, навагарадскаму княжычу. Ды калі ўлічыць, што ў іншым артыкуле В. Істрин нават падае верагодную дату напісання «Віленскага хранографа» – 1262 г.⁹¹, то такім перапісчыкам-рэдактарам і адначасова гаспадаром літвы мог быць Войшалк, старэйшы Мяндоўгаў сын. (*Гэтая здагадка, дарэчы, патрабуе спецыяльнага даследавання.*)

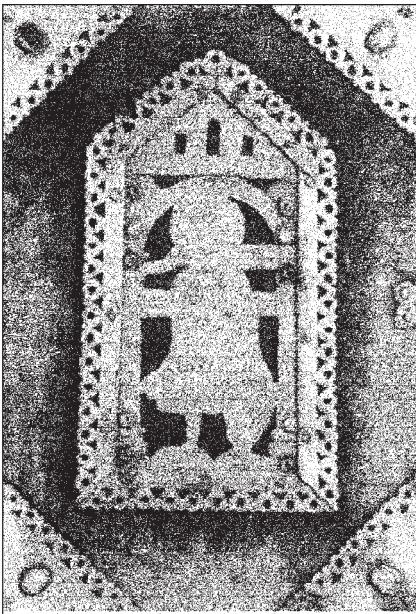
Верагодна, менавіта з Лайрышаўскім манастыром звязана стварэнне Лайрышаўскага Евангелля – шэдэўра нашай

⁹⁰ ПСРЛ. Т. 32. С. 135.

⁹¹ Истрин В. Иудейский хронограф XIII века. С. 317.

пісьменнасці і культуры. Ці не Войшалка-Лаўрыша бачым на tym вядомым цяпер малюнку? Менавіта анёлам-абаронцам мог уяўіцца манахам Лаўрышаўскага манастыра заснавальнік і апякун Войшалк, калі прыімчай з Пінску на Навагарадчыну, каб уратаваць і каралеўства, і, пэўна ж, манастыр.

Пасля гібелі бацькі і братоў, адзін з якіх ужо фактывна быў прызначаны Папам на караля-наступніка⁹², Войшалку засталося права і ававязак бараніць каралеўства – Regnum Litavia, захаваць бацькаву спадчыну. Не выпадкова навагарадскія нобілі ды бацькавы сябры склікалі яго з Пінску. Ён і пачуваўся спадкаемцам. Вельмі важна адзначыць, што расправіўшыся з бацькавымі ворагамі, пераняўшы ўладу, Войшалк захаваў незалежнасць Полацкіх князёў. Так, вядомая грамата князя Гердзеня, уладара Полацка і Віцебска, – замірэнне: «миръ есмы створили промежи mestеря и с ратъманы Рижъскими, и с Полочаны и Видѣблыны» за тры дні да свята Хрыстовага нараджэння – 22 снежня 1264 г. І калі лад у новай дзяржаве ўжо аднавіўся, то Войшалк перадаў сваё права швагру. Вельмі слушна меркаваў Мікола Ермаловіч, што прычынай перадачы ўлады Шварну, сыну вальянскага князя, была неабходнасць замірэння Навагарадскага каралеўства з Галіцка-Валынскім каралеўствам. Але на такое Войшалка рашэнне былі іншыя важныя падставы.

Традыцыйна лічыцца, што выява ваяра на вокладцы Laўрышаўскага Евангеля ўласабляе Войшалка.

⁹² Juliusz Latkowski. Mendog król litewski. C. 74.

Шварн, як муж Мяндоўгавай дачкі, верагодна, мог атрымаць ад цесця нейкую частку Навагарадскай зямлі на вена, пасаг. А таму ва ўмовах бескаraleў'я Шварн мог лічыцца прэтэндэнтам і на каралеўскі трон. Да таго ж, у такім выпадку вяртанне ў Навагарадак Мяндоўгавай дачкі з мужам Шварнам можна было падаваць як вяртанне каралеўны на бацькаўшчыну. Ды і Шварн, як сын караля Данілы Галіцкага, мог уяўляцца годным заняць Навагарадскі трон, маг гарантаваць далейшую хрысціянізацыю Панямоння, ці, прынамсі, не перашкаджаць дзейнасці святароў.

Безумоўна, Войшалк прыняў такое рашэнне за згодай навагарадцаў, але паводле памінення свайго сэрца. Ён вярнуўся на свой абрани яшчэ ў маладосці шлях – служэнне Богу і людзям.

Верагодна, з імем Войшалка можна луЧыць і стварэнне аднаго Евангелля ды Пінскага летапісу.

Малодшыя сыны і жонка

І свайму селядоршаму сыну Мяндоўг даў не абы-якое імя. Рокель - так называўся князь заходнеславянскага ваяўнічага племені ваграў, які меў сваю сядзібу ў горадзе Стаграгардзе⁹³, а таксама кашталян горада Дымін у XIII ст.⁹⁴.

У назоўніцтве заходніх славянаў маем паралелі і да імя малодшага Мяндоўгава сына. Прыкладам, жонка легендарнага польскага князя Пяста называлася Рэпка. Зрэшты, у Ляхавіцкім раёне, каля мястэчка Ліпск, калісьці быў маёнтак Рэпіхава. І на падставе згаданых у першай частцы разнастайных этнатапонімаў Ляхавіцкага абшару ўзнікнение гэтага тапоніма можна звязваць з імем Мяндоўгава сына Рэпіха.

Жонка. Імя Мяндоўгавай жонкі ні Галіцка-Валынскі, ні гэтак званыя беларуска-літоўскія летапісы не паведамляюць⁹⁵. Што да гэтак званых беларуска-літоўскіх летапісаў, то і не дзіўна: там няма і Мяндоўга⁹⁶. Больш таго, складальнікі

⁹³ Lech Leciejewicz. Miasta słowian północnopołabskich. С. 53.

⁹⁴ Pommersches Urkundenbuch. Bd. I. № 190.

⁹⁵ ПСРЛ. Т. 35. С.290-291.

⁹⁶ Цыт. Паводле Охотникова. Повесть о Давмонте. «Редакция сокращенной литовской летописи». С. 119.

ці перапісчыкі, а, найверагодней, праўшчыкі-рэдактары некоторых летапісаў ды копіяў (спісаў) Хронікі літоўскай і жамойцкай, а таксама і Хронікі Быхаўца «ўкралі» яе ў Мяндоўга... Але пачнем спачатку.

У Галіцка-Валынскім летапісе, у пераліку князёў літвы згадваецца булавіцкі князь «Вишимоут, его же **оуби** Миндо́го тъ и женоу его пояльъ». Засноўваючыся на гэтым запісе, Ю. Ляткоўскі напісаў, што менавіта яе ўдавец Мяндоўг узяў сабе за другую жонку⁹⁷. З чаго можа вынікаць, што Мяндоўг ужо быў жанаты і меў сына Войшалка. (*Паводле Тацішчава годам нараджэння Войшалка лічыцца 1223 г.*⁹⁸ А захоп Вішымутавай жонкі мог адбыцца пазней. І ўсё ж з запісаў вынікае, што яна была сястрою ягонай другой жонкі – Марты. Як паведамляе летапіс, калі памерла безымянная першая, то Мяндоўг паслаў па сястру, наказваючы, каб прыйшла «корити», г.зн. смуткаваць па нябожчыцы. Але калі тая з'явілася, то Мяндоўг узяў яе сабе за жонку, забіўши – «его же **оуби** Миндо́га», — як згадана ў пададзеным вышэй урыўку Галіцка-Валынскага летапісу, яе мужа Вишимоута Булавіча – паводле варыянта Галіцка-Валынскага летапісу.

Але ж, як то зайдважыла яшчэ К.Скірмунт, у гэтым жа летапісе далей пад 1252 г. паведамляеца, што Вішымут загінуў пад Цверыметам у бітве з Мяндоўгам⁹⁹.

Іншыя летапісы падаюць іншых герояў любоўнай драмы, не толькі не падобных, але нават зусім адметных. Прыкладам, паводле «Хронікі літоўскай і жамойцкай» Мяндоўг гвалтам забраў жонку ў Даўманта, а той за гэта забіў Мяндоўга. Далей – болей. У летапісах згадваецца, што два князі ўзялі сабе за жонак родных сяцёў – дачок лівонскага нобіля. Летапіс не паведамляе імёнаў Мяндоўгавых жонак, але з крыжацкай хронікі вядома, што адну называлі Мартай, – гэтак жа, як і сястру біблійнага Лазара, якога ўвасрэсіў Хрыстос. З Лівонскай рыфмаванай хронікі вынікае, што Марта вельмі прыхільна паставілася да хрышчэн-

⁹⁷ Juliusz Łatkowski. Mendog król litewski. С. 73.

⁹⁸ Цыт. паводле: Мікола Ермаловіча. Па слядах аднаго міфа. С. 70.

⁹⁹ Skirmunt K. Mendog – król Litwy. Warszawa, 1909. С. 9.

ня яе самой і ўсёй Мяндогавай сям'і крыжацкім прэсвітарам у 1250 г. Яна зычліва прыняла хрысціянскіх гасцей з Рыгі ды з іншых краінаў Еўропы. Верагодна, Марта была шчыраю хрысціянкаю і такою засталася, толькі перайшла ў іншую канфесію. Так, Дзітліб фон Альпеке выразна спачувае ёй, называючы яе беднай Мартай. Пра яе далейшы лёс нідзе не паведамляецца, але, мабыць, яна не падзяліла лёсу мужа і двух Мяндоўгавых сыноў.

Ужо нават з паведамлення Галіцка-Валынскага летапісу можна меркаваць, што Марта і яе сястра былі з хрысціянскай сям'і. (Дарэчы, Хроніка Быхаўца¹⁰⁰, дзе гаворыцца пра падобны выпадак з двумя братамі Нарымонтам і Даўмантам, паведамляе, што тыя былі пабраліся з дочкамі нейкага лівонскага нобіля. Менавіта прыналежнасцю Марты да хрысціянства лацінскага абраду можна вытлумачыць і прыхільнасць верагоднага аўтара хронікі, які ставіцца да яе вельмі прыязна. У «Рыфмаванай хроніцы» Мяндоўгава жонка пададзена як абаронца хрысціянай, апякунка святара, прызначанага на біскупа Літоўскага¹⁰¹: «у той момант пайшла жонка туды, дзе сядзеў кароль Міндоўг, і начала так свою просьбу: «Уладар, адпусці гэтага чалавека ізноў у Рыгу, да майстра яго, пакуль ты не парушыў мір, – гэта твой гонар!»

Такое стаўленне Дзітліба фон Альпеке да Марты павярджвае меркаванне, што яна была з нейкага лівонскага роду. Узнікае адначасова і думка: што і той замардаваны Вішымут (вядома ж, не Даўмант) быў хрысціянінам, калі быў ажаніўся з хрысціянкаю.

Як вядома, у Навагарадку, а пэўна ж і ў іншых памежных гарадах былі хрысціянскія суполкі ды святыні ўсходняга, візантыйскага абраду. Прыкладам, пра Мяндоўга напісана ў летапісе, што ён прыняў веру Хрыстовую ад Усходу, значыць, быў ахрышчаны паводле візантыйскага абраду, верагодна, нават тады, калі з дзедам і бацькам быў у высылцы ў Канстанцінопалі. Верагоднасць такога хрыш-

¹⁰⁰ ПСРЛ. Т. 35. С. 135.

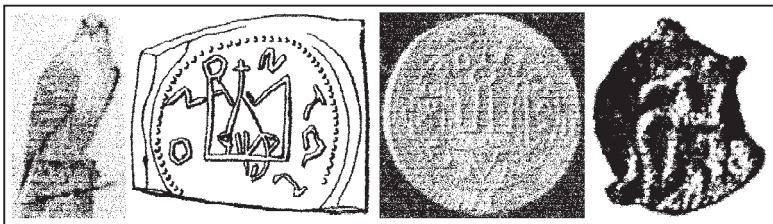
¹⁰¹ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke.
Вершы 3488 – 3495.

чэння ўскосна пацвярджае летапісная згадка пра епіскапа Цвярскога Андрэя, нашчадка полацкага князя Ердзеня, памянёнага ва Ўваскрасенскім летапісе: «А Ерденевъ сын крестился. А звали его Андреем». (У цытаваным урыйку Ўваскрасенскага летапісу ён пададзены як Гердзень). Сын Гердзеня ігумен Андрэй у 1289 г. быў пастаўлены епіскапам Цвярскім¹⁰².

---

¹⁰² ПСРЛ. Т. 25. С. 157.

Частка III

**«...ЯСНЕЙ АД ПЕРЛАЎ
І ЗОЛАТА КАРОНЫ»***

---

* Нарыс надрукаваны ў «Беларускім гісторычным часопісе». № 5. 2000.

Геапалітычны стан Навагарадскага княства

«А гды перешли Немен, нашли в четырох милях гору красную», – так летапісны радок гаворыць пра самую вядомую гару Навагарадка. І ўвогуле ўзвышша, на якім пабудаваны гэты горад, у маім уяўленні паўстае нашым, крывіцкім Алімпам. Але перш чым тут з'явіліся багі, сюды імкнуліся людзі. «Ужо з другой паловы першага тысячагоддзя паўднёвая і паўднёва-ўсходняя часткі Беларускага Панямоння засяляюцца славянскім насельніцтвам»¹. Сваю прысутнасць славяне засведчылі курганамі. Вядомая даследніца Беларускага Панямоння Ф.Д. Гурэвіч адзначыла: «Верхнее Понеманье было буквально **насыщено курганными**, что говорит о густоте населения»². Некаторыя з іх насыпаны ў VI – VII стст., відаць, над магіламі крывіцкіх волатаў – не выпадкова ж курганы доўгія. «Доўгія і падоўжаныя курганы... Панямоння аналагічныя такім жа курганам, распавясядженым... на заходзе да Віслы»³. З такім меркаваннем Ф.Д. Гурэвіч згодны і В.В. Сядоў⁴. Дарэчы, у наваколлі Навагарадка ёсьць мноства курганоў з пахаваннямі, што ўласцівыя дрыгавічам⁵.

Знаходкі ў доўгіх курганах посуду, што «мае бліжэйшыя аналогіі сярод славянскага посуду пражскага тыпу»⁶, а таксама некаторыя антрапалагічныя рысы «схіляюць да думкі пра перасяленне продкаў ноўгарадскіх славенаў і крывічоў аднекуль з рэгіёна, што ўваходзіць у басейны Одры і Віслы»⁷. Маскоўскі даследнік В.Б. Перхаўка на падставе высноваў мовазнаўцаў ды аналізу «археалагічных матэрыялаў з раннесярэдневяковых паселішчаў і пахаван-

---

¹ Гуревич Ф.Д. Древности Белорусского Понеманья. С. 144.

² Тамсама. С. 96.

³ Тамсама. С. 144.

⁴ Седов В.В. Восточные Славяне в VI – XIII вв. С. 55.

⁵ Павлова К.В. Раскопки курганов у д. Городиловка. // КСИА. Вып. 135. М., 1973. С. 57.

⁶ Седов В.В. Восточные Славяне в VI – XIII вв. С. 51.

⁷ Тамсама. С. 8.

ніяў Беларусі» гаворыць пра перасяленне ў Панямонне заходнеславянскіх плямёнаў⁸.

I скандынаўская «Сага пра Тыдрэка Бэрнскага» (XIII ст.) расказвае, што князь Вількін з сваімі ваярамі пайшоў на ўсход. Аналізуючы звестку гэтай сагі, вядомы наш гісторык Паўла Урбан зрабіў выснову, што ў ёй адбіліся «паданні пра колішнє перасяленне часткі вільцаў-люцічаў з захаду на ўсход»⁹.

Пра перасяленне шматлікіх родаў палабскіх славянскіх плямёнаў на абшары Панямоння, Пашчар'я сведчаць і назвы нашых вёсак ды мястэчак, што маюць паралелі ў тапаніміцы міжрэчча Лабы і Одры. Прыкладам, у Баранавіцкім раёне знаходзяцца больш за 30, у Ляхавіцкім – больш за 20 такіх паселішчаў. Падобнае назіраем і ў тапаніміцы ваколіцаў Навагарадка ды абшараў славянскай гістарычнай вобласці Мекленбургія: Валеўка – Dorf Walow, Крывічы – Criwiz, Crive; Літоўка – Litouga, Любча – Dorf Lübc, Радагошча – Dorf Radegast, Рутка – Dorf Ruthen, Слонева – Slonize, Шчорсы – Scorsowe.

Як вядома, на рашучыя перамены, перасяленне адважваюцца ініцыятыўныя, смелыя людзі, якія не баяцца сустрэцца з варожым асяроддзем. Безумоўна, у іх шэрагах павінны быць і ваяры. Яшчэ ў Мекленбурзе тыя прафесійныя ваяры, паходжаннем з літаў – сялянскага залежнага стану (саслоўя) – атрымалі назыву літва (*līt-* + праславянскі суфікс *-tv-* са зборным значэннем; паразайце: беларускія *дзяцтва, спадарства, казацтва*;польскія *dziatwa, pacstwo*; расійскія *братва, паства*). Ваяры-літва пакінулі шмат аднайменных тапонімаў на абшарах міжрэчча Лабы і Одры: Lytouga, Lithuania¹⁰, Lettowen¹¹; паўночна-ўсходняга Мазоўша: Stara Litwa, Kostry-Litwa¹², Litwa

⁸ Перхавко В.Б. Западнославянское влияние на раннесредневековую культуру Белоруссии.// Древнерусское государство и славяне. Мн., 1983. С. 26.

⁹ Паўла Урбан. Да пытання этнічнай прыналежнасці старажытных ліцьвіноў. Мн., 1994. С. 82.

¹⁰ Historisches Jahrbuch. II Band. 3. Heft. Münster, 1881. С. 65.

¹¹ V. Kiparski. // Neuphilologische Mitteilungen. Helsingfors, 1949. С. 198.

¹² Województwo Białostockie. Mapa Turystyczna. Białystok, 1990.

al Księża¹³; у Чэхіі: паселішчы Літомержыцы, Літомусьль, Літовел ды ў Падунаўі: terra Lytua, Lythway, provincia Lytwa¹⁴. Зважаючы на тапонімы Літоўка (цяпер у Ляхавіцкім ды Навагарадскім раёнах), Літва (цяпер у Ляхавіцкім, Маладзечанскім, Слонімскім, Стайнбю́цкім, Узду́зенскім раёнах), можна сказаць, што крывіцкія (палацкія) князі дазволілі ваярам-літве пасяліцца на рубяжах іх уладанняў. Цягам часу ў Верхнім Панямонні ўтварылася залежнае ад Палацка Навагарадскае княства. І ваяры з паселішчаў Літва, апроч, відаць, тых, з якімі Глеб Менскі «ходяше в лесех», пачалі падпарадкоўвацца Навагарадскім князям. Як пісаў вядомы польскі храніст Мацей Стрыйкоўскі, «...тая літва, што па-над Нёманам жыла ў пушчах, здаўна належала Навагарадскаму княству»¹⁵. Падначаленасць ваяроў-літвы навагарадскаму князю Ізяславу выразна выяўлена ў Галіцка-Валынскім летапісе пад 1235 (1237) г.: «Даниил возведе на Конрада литву Мендога Изяслава Новогородьского»¹⁶. Гэты запіс трэба разумець так, што на службе ў Навагарадскага князя Ізяслава быў ваявода (верагодна, князь літвы) Мяндоўг з сваім ваярамі-літвой.

Мяндоўгавы ваяры не толькі хадзілі на просьбу Даніілы Галіцкага ў Мазоўша. Нашмат часцей яны ваявалі ў Падзвінні, пераважна рабуючы земгалаў, эстаў, латгалаў, нападаючы на ўладанні ордэна мечаносцаў, а часам баронячы інтарэсы Палацкіх князёў, пра што пісаў Генрых Латвійскі пад 1203, 1209, 1216, 1221 гг.¹⁷, пра што згадваюць і летапісы¹⁸. Інтарэсы Палацкага княства былі асабліва блізкія Мяндоўгу, нашчадку палацкага княскага роду Рагвалодавічаў¹⁹. Ці не самы славу-

¹³ Słownik geograficzny ziem polskich oraz innych krajów słowiańskich. T. XIII. Warszawa, 1892. C. 687.¹⁴ Жлутка А. Літва на Балканах. // Спадчына. 2000. № 5-6. С. 90-95; The World Atlas. Moscow, 1967. P. 89.

¹⁵ Stryjkowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego i ruskiego... Warszawa, 1978. С. 93.

¹⁶ ПСРЛ. Т. 2. С. 776.

¹⁷ Генрих Латвійский. Хроника Ливонии. М., Л-д, 1938. С. 73, 113, 167, 206.

¹⁸ Гл. М.І. Ермаловіч. Па слядах аднаго міфа. Мн., 1989. С. 40.

¹⁹ ПСРЛ. Т. VII. Воскресенская летопись. СПб, 1856. С. 165; ПСРЛ. Т. 17. Западнорусские летописи. Приложения. СПб, 1907. С. 573, 593, 601.

ты з такіх паходаў літвы – паход пад Саўле^{*}, што ва ўсходній частцы сучаснай Летувы, на мяжы карэнных полацкіх земляў, верагодна, таксама за просьбай палачанаў, якім пагражалі мечаносцы. 22 верасня 1236 г. у бітве пад Саўле ваяры-літва разграбілі аб'яднанае войска мечаносцаў, эстаў, ліваў, латгалаў ды пскоўскую дружыну²⁰. Як сведчыць Ноўгарадскі Першы летапіс, з ваяроў той кааліцыі «придоша кожда дэсятыи в домы своя»²¹.

Варта заўважыць, што не было нападаў ваяроў-літвы на землі Навагарадскага княства. Прынамсі, ні нямецкія храністы, ні рускія летапісцы не пісалі пра іх. Сам Навагарадак толькі ў 1274 г. зведаў аблогу валынскага і татарскага войскаў²². А літве было на што спакусіцца.

Ф.Д. Гурэвіч сцвярджае, што Навагарадак існаваў задоўга да 1044 г., калі ён упершыню згадваецца ў летапісах, і да сярэдзіны XIII ст. дасягнуў надзвычай высокага эканамічнага і культурнага развіцця. Тут жылі і працавалі майстры-злотнікі, вырабы якіх прадавалі на рынках Пярэдняй Азіі ды Візантый. Тут плавілі балотную руду і выраблялі з жалеза разнастайныя рэчы, у тым ліку і цалкам металёвыя стрэлы для арбалетаў. Як сцвярджае Ф.Д. Гурэвіч, па насычанасці жалезнымі вырабамі ў археалагічных раскопах Навагарадак – адзін з найбагацейшых гарадоў²³. Пры даследаванні пласта XII – XIII стст. археолагі ўбачылі рэшткі незвычайных пабудоваў вакольнага гораду. Даследнікаў уразілі іх вялікія памеры – плошчай да 100 квадратных метраў, наяўнасць цэглы, разнастайных вырабаў, у тым ліку каштоўнага шклянога посуду ды круглых шкляніх ваконных шыбаў²⁴. Былі адкапаныя рэшткі ча-

* Саўле – возера Сарты (сучасная летувіская назва – Сартай). Прынамсі, так лічаць выдаўцы згаданага твора М. Стрыйкоўскага. Ён жа ў сваіх прыпісах называе гэтае возера Сар'я і падае, што аднайменная рэчка, якая з яго выцякае, упадае ў Дзьвіну за 2 мілі ад Друі.

²⁰ F.G. Bunge von. Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch. T. 1. № 149.

²¹ ПСРЛ. Т. 3. С. 50.

²² Ткачев М.А. Замки Белоруссии. Мн., 1987. С. 15.

²³ Гуревіч Ф.Д. Древний Новогрудок. Л-д, 1981. С. 138.

²⁴ Таксама. С. 5.

Старажытны Навагарадак. (Гравюра В. Сташчанюка.)

тырох такіх дамоў, якія, безумоўна, былі – так сцвярджаюць археолагі – двухпавярховымі, з зашклёнымі вокнамі, што археолагі падаюць за ўнікальную з'яву. Сцены пакояў былі атынкаваныя і размаляваныя фрэскамі. На падставе вынікаў археалагічнага даследавання Ф.Д. Гурэвіч зрабіла выніову: «Багаты квартал не быў чужародным у Навагарадку, а ўзнік у выніку развіцця мясцовай культуры»²⁵. Варта згадаць, што падчас раскопкаў будынкаў вакольнага горада археолагі знайшлі 5 кніжных зашчапак і 14 пісалаў (у Ваўкавыску адпаведна – 2 і 12), найбольш раннія з якіх «адносяцца да другой паловы або канца XI ст. і зроблены з жалеза»²⁶. Можна з упэйненасцю гаварыць, што высокі ўзровень культуры Навагарадка, як і ўсяго Сярэдняга Панямоння, у значнай ступені – вынік гандлёвых сувязяў і хрысціянізацыі. Навуку Хрыста навагарадцы прынялі даволі рана. У XII ст. у вакольным горадзе ўжо была пабудавана царква²⁷.

Але самы лепшы доказ супаднага суіснавання літвы з сваімі новымі гаспадарамі: у Навагарадку, недалёка ад велічнага замку, узвышаецца гары, якую называюць «Магілай Мяндоўга». Знакаміты гісторык А.Г. Кіркор пісаў: «Ці тут спа-

²⁵ Тамсама. С. 157.

²⁶ Ф.Д. Гуревич. Грамотность горожан древнерусского Понеманья. С. 28-34.

²⁷ М.Г. Каргер. Раскопки храма Бориса и Глеба в Новогрудке. С. 165-168.

²⁸ Живописная Россия. Т. 3. М., 1882. С. 373.

²⁹ Россія. Полное описание Отечества. Т. 9. СПб, 1905. С. 541.

чыў літоўскі герой,.. невядома, але ва ўсякім выпадку гэты курганны насып сведчыць пра туую любоў і пашану, што мелі да яго не толькі літоўскі, але і рускі народ»²⁸. Пра магілу Мяндоўга ў Навагарадку згадваў і вядомы археограф, гісторык і краязнавец А.П. Сапуноў²⁹.

Мяндоўг заслужыў такі велічны помнік, пэўна ж, сваім шчырым служэннем навагарадцам, а, магчыма, і нейкай надзвычайнай справай. То магла быць пераможная бітва ягоных ваяроў-літвы з Батыевай ардой, пра што расказваеца без згадвання імя Мяндоўга ў некаторых летапісах³⁰. І сапраўды, нельга ўяўіць, каб у той лёсавызначальны час, калі манголы рабавалі ды палілі гарады і паселішчы па-над Акой, Дзясной, у Кіеўскім і Галіцка-Валынскім княствах, калі яны штурмавалі Гомельскі замак³¹ ды спрабавалі прабіцца да Берасця, Мяндоўг дзесьці адседжваўся. Менавіта тады ратнае ўмельства ваяроў-літвы, якое не раз выкарыстоўвалі галіцка-валынскія, полацкія, менскія князі, паслужыла і дзеля абароны нашых земляў ад Батыевай арды. І калі шмат якія гарады на ўсход і на поўдзень ад Прыпяці былі зрабаваныя і спапялённыя, Тураў, Навагарадак, Пінск, Берасце засталіся квітнець. Нашыя землі не спазналі мангольскага іга³².

Але такі факт не азначае, што назаўсёды мінула пагроза захопу багатага Навагарадка ардынцамі, з якімі схайрусоваваўся Даніла Галіцкі. Да таго ж, трэба ўлічваць непасрэдную стра ту пярэднеазіяцкіх і візантыйскіх рынкаў. Навагарадцам выпадала шукаць новыя ў Еўропе. Вось толькі дарога туды праз польскія землі была ўсланая трупамі, якія пакінула пасля сябе літва ў 1241 г. І шлях праз Падзвінне, дзе ўжо гаспадарылі рыцары Тэўтонскага ордэна, пасля 1236 г. быў перараваўся не толькі для палачанаў.

²⁸ПСРЛ. Т. 35. С. 131, 148,196.

²⁹Памяць. Гомель. У 2 кнігах. Кніга 1-я. Мн., 1998. С. 37.

³⁰Ткачоў М.А. Вежы валынскага тыпу. // Матэрыялы канферэнцыі па археалогіі БССР і сумежных тэрыторый. Мн., 1987. С. 312-331; Пашуто В. Т., Флоря Б.Н., Хорошкевіч А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства. М., 1982. С. 8.

Перадумовы каранацыі

Новы геапалітычны стан Навагарадскага княства вымагаў моцных сувязяў з Еўропай. Паўднёвыя суседзі, дарэчы, ужо даўно ўсвядомілі такую неабходнасць. Прыкладам, кіеўская княгіня Вольга, «...не дамогшыся ад грэкаў прыймальных умоваў для ўсталявання аўтакефальнай архіепіскапіі, звярнулася да Атона І», германскага імператара³³. І ў 961 г. у Кіеве з'явілася місія біскупа Адальберта, якую, дарэчы, сустрэлі варожа. Паганска-хрысціянскія ўладары не пажадалі даваць якія б там ні было царкоўныя і палітычныя правы прадстаўніку германскага караля»³⁴.

Добрым прыкладам было рашэнне Данілы Галіцкага хрысціца паводле лацінскага абраду. Ён, дауні супернік і прэтэндэнт на валоданне Панямоннем, на той час ужо пабываў у Залатой Ардзе ды, як кажуць, на ўласной шкуры адчуў, што значыць займець ханскі ярлык на княжанне. Таму папскім паслам так лёгка ўдалося яго ўгаварыць. Даніла Галіцкі пайшоў нават на разрыў з сваім «печатніком» (канцлерам) Кірылам, якога ён быў паставіў мітрапалітам на апусцелую пасля разбурэння Кіева мітрапаліцкую кафедру. І мітрапаліт Кірыла пераехаў да Аляксандра Неўскага³⁵. Для галіцка-валынскага князя значна важней было далучыцца да Еўропы, чым захаваць былую канфесійную прыналежнасць. Даніла прыняў прапанову Папы на унію, быў ахрышчаны і каранаваны.

І навагарадскія феадалы пагадзіліся на хрышчэнне Мяндоўга ды ягоных ваяроў-літвіў паводле лацінскага абраду. Ці спадзяваліся яны з дапамогай каталіцкіх місіянероў злагодзіць літву, што вызначалася непрымірымасцю да хрысціянства? Ці такім чынам намерыліся яшчэ больш умацаваць уладу Мяндоўга, які здолеў усталяваць сваю ўладу над усёй літвою? Навагарадцы бачылі значны рост магутнасці літвы-ваяроў і разумелі, што іх ваяёнічасць і напады на суседзяў пагражалі эканамічным інтэрэсам навагарадскіх гарадскіх

³³ Сахаров А.Н. Дипломатия Древней Руси. М., 1980. С. 264.

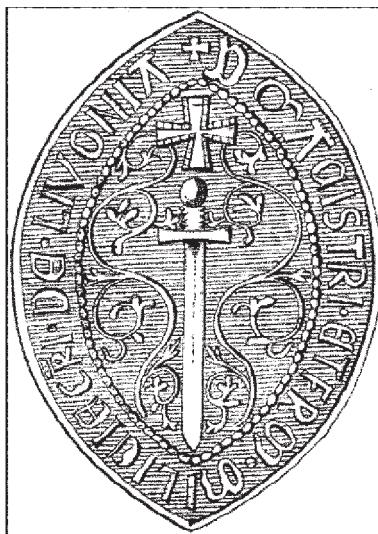
³⁴ Тамсама. С. 296,297.

³⁵ Лихачев Д.С. Галицкая литературная традиция в житии А. Невского. С. 50.

вярхоў і феадалаў. Але ахрысціліся толькі Мяндоўг з сяменікамі ды «numerosa multitudine paganorum»³⁶ – «невялікая колькасць ваяроў-язычнікаў», пэўна ж, ваяроўлітвы. Большая частка іх паславалася варожа і нават мела іншы намер. Далейшыя падзеі пакажуць, што свае намеры літва-ваяры спраўдзілі.

Сваім чарадом, у кірауніку Тэўтонскага ордэна таксама не было асаблівага выбару. Пасля бітвы каля Саўле пад пагрозай апинуліся не толькі працэс хрысціянізацыі Прыбалтыкі, але і сама існаванне «Fratres militiae Christi» («Братоў рыцарской службы Христу») – менавіта такой была афіцыйная назва ордэна мечаносцаў. На адну прычыну гэтай пазы – вайсковую слабасць мечаносцаў – вярхоўныя ордэнскія ды касцёльныя ўлады адразагавалі хутка. І булаю ад 14 траўня 1237 г. папа Рыгор IX прызнаў аб'яднанне мечаносцаў з прускімі крыжакамі – быў зацверджаны Тэўтонскі орден з дзвюма асобнымі правінцыямі³⁷. Тэўтонцам, і ў першую чаргу тым жа мечаносцам, заставалася шукаць выбаўлення ад нападаў літвы – «заяцьцых ворагаў хрысціянаў»³⁸.

Напачатку свайго кіравання ордэнам пачаў падобным чынам вырашанць праблему абароны ордэнскіх уладанняў ад ваяроў-літвы чарговы майстар Лівонскага ордэна Андрэас фон Штырлянд [Andreas von Stirland (von Steyer)], абрани на гэтую

Пячатка Лівонскага ордэна.

³⁶ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. Ed. A. Theiner. № 102.

³⁷ Th. Kallmeyer. Versuch einer Chronologie der Meister deutschen Ordens in Livland. Riga, 1845. С. 11.

³⁸ Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Перевод С.А. Аннинского. М.-Л., 1938. С. 74.

пасаду ў 1247 г.³⁹. Што праўда, у Лівонскай Рыфмаванай хроніцы Дзітліба фон Альнпеке апавядaeaцца пра новыя ягоны паход на жамойтаў, падчас якога «з мужчынамі, жанчынамі, дзецьмі абыходзіліся як з гавядой». Пасля была наладжана новая «райза» – «durch Naksen gen Littauen» («праз Нальшчаны на літву»). Не вядома, што за мэта была ў майстра, таму што пра бітву не згадваецца. Паводле ж храніста, Андрэас фон Штырлянд хацеў пераканацца, на што здатны Мяндоўг. А той паспей зачыніцца ў сваім бургу⁴⁰, вेрагодна, у Варуце, хоць на той час, з 1246 г. паводле Густынскага летапісу, Мяндоўг ужо быў навагарадскім князем. Але ён, як і князі ў іншых крывіцкіх княствах, прынамсі, у Полацкім, жыў асобна, у сваёй «курыі». Ды, магчыма, менавіта тады майстар зразумеў, што трэба шукаць іншы шлях да паганскіх душаў.

Відаць, не будзе памылкай сказаць, што навагарадцы таксама ўсвядомілі неабходнасць каранацыі свайго князя. Аbstавіны вымагалі шукаць іншыя шляхі, мняць арыентыры, наладжваць сувязі з ворагамі сваіх даўніх суплеменнікаў-палачанаў – Німецкім ордэнам. Выкананне такіх складаных палітычнай і дыпламатычнай місіяў было даручана Мяндоўгу. І ён выправіў паслоў да майстра Андрэаса фон Штырлянда. Дарэчы, за ўсімі Мяндоўгавымі дзеяннямі пільна сачылі паўднёвыя суседзі. Не выпадкова ў Галіцка-Валынскім летапісе згадана пра таемныя ягоныя сувязі з Рыгай ды пра пасланыя майстру багатыя дары. Такая дасведчанасць летапісца ўскосна сведчыць таксама, што Мяндоўгава курыя знаходзілася недалёка ад Валыні. Андрэас фон Штырлянд да просьбы Навагарадскага князя паставіўся зычліва, але запатрабаваў: Мяндоўг павінен прыняць хрост ды згадзіцца на хрышчэнне ваяроў-літвы.

І ў Мяндоўга не было выбару. Яму трэба было ўмацаваць сваю ўладу і займець уплывовага хаўруsnіка ды з дапамогай А. фон Штырлянда разбурыць кааліцыю, якую Даніла Галіцкі збіраў супраць Мяндоўга. І ён пагадзіўся на ўсе прапановы, тым больш што майстар абяцаў выстарацца ў Папы карону для Навагарадскага князя. Папа Інацэнт IV, як то падаецца ў ягонай буле ад 17

³⁹Th. Kallmeyer. Versuch einer Chronologie der Meister deutschen Ordens in Livland. C. 27.

⁴⁰ Die livländische Reimchronik von Dittlieb von Alnpeke. Reval, 1848. C. 94.

Папа Інацэнт IV на Ліёнскім саборы.

ліпеня 1251 г., не толькі прыняў Мяндоўга «за сына Рымскага Касцёла», але і тытулаваў яго каралём, а ягоную дзяржаву назваў «regnum Lithavie». «Найдаражэйшаму ў Хрысце сыну, найяснейшаму каралю Літавіі вітанне і апостальскае блаславенне! – Пісаў Мяндоўгу папа Інацэнт IV. – Вялікай радасцю напоўненае нашае сэрца, што ласка Божая і Збаўцы нашага Езуса Хрыста асвяціла цябе, калісь ахопленага цемрай, разам з мноствам паган-цаў, ды адрадзіла праз святое хрышчэнне на хвалу Божую. Прасіў нас пакорліва праз урачыстае і спецыяльнае пасольства, каб прынялі цябе за асаблівага сына («specialem filium») Святога Рымскага Касцёла. Мы, да тваіх справядлівых памкненняў ахвотна схіляючыся, прымаем ліцвінскае каралеўства («regnum Lithavie») і ўсе землі, якія вырваў або вырвеш у будучым з рук няверных, на права і ўласнасць святога Пятра»⁴¹. Асобным лістом у той жа час Інацэнт IV даручыў біскупу Кульмскому ўскласці карону на нова далучанага сына Касцёла⁴². Але ўрачысты акт каранацыі адбыўся значна пазней, у ліпені 1253 г.

⁴¹ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. C. 49.

⁴² Тамсама. С. 50.

Каранацыя

Напрыканцы чэрвеня 1253 г. у Навагарадак з'ехаліся госці. Найбольш урачыста віталі біскупа Генрыха з прускага горада Кульм. Менавіта ён, ужо як Папскі легат, каранатар, павінен быў ускласці карону на навагарадскага князя. Можна меркаваць, што высокага госця пасялілі ў мураванай вежы Навагарадскага замка, адкуль ён мог аглядаць магутныя сцены-гародні ды дубовы частакол на высачэзных валах. У Навагарадку яшчэ не было каталіцкага касцёла, а таму для ўрачыстасці падрыхтавалі залу ў замку. Біскуп Генрых асабіста агледзеў выштукаваны навагарадскімі майстрамі-разбярамі вузгалавень*. На гэты подыум павінны былі паставіць *altaris portatilis* – перанасны алтар, які біскуп прывёз з сабою. Як вядома, спецыяльным прывілеем біскупу дазвалялася карыстацца такім алтаром у краінах, дзе толькі пачыналі хрысціць паганцаў і не паспелі пабудаваць святыню. Падзвігіўся біскуп Кульмскі і на разбёны з багатаю пазалотаю трон для будучага караля ды на меншы трон для Мяндоўгавай жонкі Марты. Але лепшыя навагарадскія стаярлы вымушаныя былі падразаць ножкі каралеўскага трону: атрымалася так, што ён быў нароўні з алтаром. А такое не дапускалася.

Калі прыехалі ўсе запрошаныя на ўрачыстасць, сталі рыхтавацца да цырымоніі каранацыі, прызначанай на першую нядзелью ліпеня.

За тры дні да ўрачыстасці Мяндоўг пачаў пасціцца. У рытуал падрыхтоўкі да каранацыйнага абраду ўключаліся ягоны ўдзел у набажэнствах, малітвы, ахвяраванні, пакаянне, споведзь. Усе гэтыя дні князем Мяндоўгам апекаваўся Хрысціян, прэсвітар Тэўтонскага ордэна, які два гады таму хрысціў князя Мяндоўга і ягоных сямейнікаў. Гэты тэўтонскі святар вядомы як *Christian von Lithauen* («Хрысціян з Літвы»), а таксама і як *Weihbischof von Lithauen* («біскуп-суфраган з Літвы»)⁴³. Ён жа, верагодна, і спавядаў будучага караля. На такое меркаванне маем дзве падставы. Сама перш, у Мяндоўга з Хрысціянам на-

*Вузгалавень – узвышэнне, подыум.

⁴³ Will Cornelius. Ueber den Verfasser des Chronicon Moguntinum. C. 369.

ладзіліся сяброўскія адносіны яшчэ з часу хрышчэння. Як пісаў Ю. Ляткоўскі, Навагарадскі князь вельмі палюбіў Хрысціяна і нават пажадаў, каб ён стаў біскупам будучай дыяцэзіі⁴⁴.

Другая. Навучанне асновам рэлігіі, набажэнства, абраціхрышчэння ды каранацыю можна весці з дапамогай перакладчыка. Але абсалютнага ўзаемнага разумення патрабуе таемства споведзі. А таму вельмі верагодна, што Хрысціян ведаў мову, на якой размаўлялі ахрышчаныя ваяры-літва, іх князь ды ўсе сямейнікі Мяндоўга – полацкага княжыча, – як гэта сцвярджае згаданы Ўваскрасенскі летапіс, з якім пагаджачаецца вядомы геральдыст Ю. Вольф⁴⁵. Гэтай мовай была старабеларуская, як яе цяпер называюць, мова, або «ліцьвіна-руская» («самая старожытная і дасканала распрацаваная» – паводле Адама Міцкевіча), ці «славяна-крывіцкая» (паводле Яна Чачота). У гэтай мове напісана дамова 1229 г. з Рыгай, Гоцкім берагам ды іншыя Полацкія граматы XIII ст. У гэтай мове стагоддзем пазней у канцылярыі хана Залатой Арды складалі лісты да польскага караля Ягайлы⁴⁶.

Пацвярдзенне меркаванню, што ваяры-літва, іх князь Мяндоўг ды ягоная жонка і сыны размаўлялі на славянскай (ліцьвіна-руской ці славяна-крывіцкай) мове, знаходзім, у вядомых касцёльных і грамадскіх дзеячаяў. У Літве «мова народу славянская», – сцвярджаў італьянскі гуманіст Эней Сільвій Пікаляміні (цягам 1458 – 1464 гг. папа Пій II) у сваім творы «Апісанне Азii і Еўропы ды іх народаў», даведаўшыся пра гэта ад Гераніма з Прагі, духоўніка Ягайлы. У сакавіку 1501 г. на аўдыенцыі ў папы Аляксандра VI сакратар вялікага князя ВКЛ Аляксандра Ягелончыка біскуп Эразм Цёлак-Вітэліус назваў мову, якой часцей карыстаюцца ліцьвіны, рускай. Гэта значыць, беларускай, – удакладніле гісторык Каталіцкага Касьцёла ксёндз Ян Фіялак і здзіўляеца: «Дзівосная справа, што наш гісторык-географ залічвае ліцьвіноў да славянскіх народаў»⁴⁷.

⁴⁴ Juliusz Latkowski. Mendog król litewski. C. 44.

⁴⁵ Wolff J. Ród Gedymina. Kraków, 1886. C. 3.

⁴⁶ Карский Е.Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. М., 1962. С. 443.

⁴⁷ Ks. dr. Jan Fijałek. Kościół Rzymskokatolicki na Litwie. C. 138.

Ордэнскі прэсвітар Хрысціян мог навучыцца гэтай мове ў Рызе, дзе жылі полацкія купцы, дзе, безумоўна, былі людзі, якія служылі перакладчыкамі падчас перамоваў мечаносцай з крывіцкімі князямі Герсіке, Кукейнаса, Полацка, пісалі ды перакладалі лісты і граматы. Так, Генрых Латвійскі ў сваёй «Хроніцы Лівоніі» згадвае Піліпа, «родам ліцвіна», што жыў пры двары біскупа і якога пасылалі за перакладчыка падчас навяртання паганцаў⁴⁸.

Але, як вынікае з артыкула К. Віля, прэсвітар Тэўтонскага ордэна Хрысціян паходзіў з Цюрынгіі, дзе жылі таксама і славяне. Так, нямецкі даследнік Й. Херман пісаў, што ў Цюрынгіі «з канца VI – пачатку VII ст. з'яўляюцца групы славянскіх пасяленцаў, якія становяцца абъектам рознабаковой феадальнай эксплуатацыі, жывучы ў адносна самастойных вёсках пад уладай сваіх жупанаў або вясковых старэйшынаў»⁴⁹. Таму, верагодна, Хрысціян з дзяцінства ведаў славянскую мову, якая, дарэчы, магла быць ягонай роднай мовай.

У нядзелю рана ў каранацыйнай зале перш сабраліся святары. У іх грамадзе вылучаўся біскуп Кульмскі ў белым строі ды мітры, прыбраны як на самую ўрачыстую Імшу. Пасля прыйшлі рыжскія госці. Перад майстрам Андрэасам фон Штырляндам ішлі троі збраиносы. Адзін «frater servus» («брат-слуга») нёс меч у похве, другі – карону, а

Папа Рымскі Пій II.

⁴⁸ Генрых Латвийский. Хроника Ливонии. С. 138.

⁴⁹ Й. Херрманн. Общество у германских и славянских племён и народностей между Рейном и Одером в VI – XI вв.// Вопросы истории. 1987. № 9. С. 76.

трэці – скіпетр ды «імператарскі глобус», які пераважна называюць праста «яблык». Яны ўкленчылі перад алтаром і паклалі гэтыя прызначаныя для караля дары на алтар. Там ужо стаяла шкляніца з ялеем ды ўсе прылады, неабходныя для намашчэння. Як толькі збраяносцы адышлі, брат-слуга прынёс фалдыстар^{*} з шаўковаю гунькаю і паславіў яго перад алтаром. Поруч падставілі яшчэ два зэдлікі для асістэнтаў каранатара. Яны ўтраіх з біскупам Генрыхам паволі выйшлі да алтара, укленчылі, перажагніліся і, павярнуўшыся, селі на свае месцы тварам да залы. То быў знак, што пара пачынаць урачыстасць.

Далей усё адбывалася паводле ўсталяванага адпаведнага цырыманіялу, які апісаны ў рымскім пантыфікале «De benedictione et coronatione regis»⁵⁰ («Блаславенне і каранацыя караля»). З грамадою почату, у рыцарскім строі, з непакрытай галавой у залу ўвайшоў Мяндоўг. Насустроч яму пайшлі двое біскупаў ва ўрачыстых строях, у мітрах. Адным з іх, верагодна, быў кракаўскі святар Віт (Vitus)⁵¹, будучы Lithuanorum primus episkopus⁵² – першы біскуп у Мяндоўгавым каралеўстве. Біскупы, злёгку пакланіўшыся Мяндоўгу, сталі поруч і павялі яго да алтара. Тут ужо Мяндоўг пакланіўся каранатару. Адзін з біскупаў, што вялі князя, зняў міtru і ўрачыста звярнуўся да біскупа Кульмскага: «Вялебны ойча! Святая маці, Каталіцкі Касцёл, жадае, каб гэтага славутага рыцара абвясцілі каралём!» Каранатар запытаў яго: «А ці ведаецце, што ён варты такой годнасці і здольны да яе?» Біскуп адказаў: «І ведаем, і перакананыя, што годны і што будзе карысны Касцёлу Божаму ды кіравацьме гэтым каралеўствам».

«Богу хвала!» – «Хвала навекі!», – гэтымі словамі закончыўся кароткі ўступны цырыманіял.

---

* Фалдыстар (faldistorum) – складное жалезнае крэсла без падлакотнікаў і спінкі, якое замяняе біскупу ягоны трон у тых выпадках, калі ён правіць Імшу не ў сваёй катэдры, або калі цырыманіял абавязвае біскупа сядзець тварам да прысутных вернікаў.

⁵⁰ Encyklopedia Kościelna. T. XI. Warszawa, 1878. C. 177-180.

⁵¹ Паводле: Juliusz Latkowski. Mendog król litewski. C. 66.

⁵² Monumenta Poloniae Historiae. Vol. II. C. 572.

Пасля слугі прынеслі тры крэслы. Біскупы селі на крайнія. Паміж імі сеў Мяндоўг, таксама тварам да алтара і каранатара. Вельмі верагодна, што поруч з Мяндоўгам сядзеў прэсвітар Хрысціян: хто ж іншы мог перакладаць прамову біскупа Кульмскага? І калі ўсе ўладкаваліся, каранатар звярнуўся да Мяндоўга.

«Калі сёняня, найлепшы княжа, з рук нашых біскупаў, якія ў гэтай справе –хоць і не годныя – Хрыста Збаўцу заступаюць, святое намашчэнне і сімвалы каралеўства прыняць маеш, выпадае, каб мы перш пра цяжар, на які ты прызначаны, нагадалі. Бярэш сёняня каралеўскую пасаду і клопаты кіравання людзьмі, табе даручанымі, на сябе прымамеш. Сапраўды цудоўны лёс для смяротнага, але поўны прыгодаў, цяжкасцяў і клопату. І таму, што кожная ўлада ад Бога, промыслам Чыім каралі пануюць і праунікі справядлівасць мераюць, ты таксама за чараду табе давераную самому Богу справаздачу дасі. Перш захоўрай набажнасць. Пана Бога ўсёй душою і сэрцам любі. Хрысціянскую рэлігію і веру каталіцкую аж да апошніх дзён захавай, і, як можаш, барані яе ад усіх непрыяцеляў. Прэлатаў і ўвогуле ўсё святарства шануй. Незалежнасць Касцёла барані. Справядлівасці, без якое ніводнае грамадства доўга існаваць не будзе, усім непарушна адмервай, добрых узнагароджваючы, вінаватых належна караючы. Удоваў, сіратаў, убогіх і слабых барані ад усялякага прыгнёту. Для ўсіх, хто да цябе набліжаецца, паводле тваёй каралеўской годнасці будзь даступным, літасцівым, ветлівым. І так сябе паводзіць мусіш, каб бачылі, што не дзеля свайго, а дзеля добра табе даручанага люду пануеш і за добрыя чыны плату не на зямлі, а на небе чакаеш. І хай яе дасць табе Той, Які жыве і пануе – Бог на векі вякоў.»

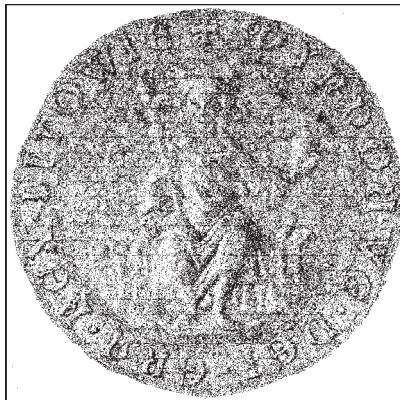
І прысутныя адказалі: «Аман».

Пасля Мяндоўг укленчыў перад каранатарамі і прысягнуў, што яму даручанага Богам люду справядлівасцю і супакоем неabdzelіць, усе справы чыніць будзе, як яму сумленне і слушная парада падкажуць, што правы касцёла aberagaцьме і ўсім станам дзяржавы свайї належнае дасць. І ўрэшце, паклаўшы рукі на раскрытае Евангелле,

Мяндоўг сказаў: «Хай мне так Бог памагае і гэтае святое Евангелле», пацлаваў руку каранатару і застаўся стаяць на каленях.

Біскуп жа Кульмскі ў мітры пачаў маліца, прасіць Бога, каб на новага прадстаўніка народу Ўсявішні спаслаў вернасць Абрагама, міласэрнасць Майссея, пакорнасць Давіда, мудрасць Саламона, а пасля ўкленчыў тут жа, побач з фалдыстарам. Мяндоўг жа, як стаяў на каленях, так і лёг ніцма крыжам. Тут усе ўдзельнікі каранацыі ўкленчылі, і пачалі літанію*. Праз пэўны час каранатар устаў, пераняў свой пастарал** у левую руку, а правай тройчы перажагнаў Мяндоўга, кожны раз прамаўляючы: «Каб жа гэтага абранніка, што маецца быць каранаваным на карала, блаславіць рачыў». Пасля заканчэння літаніі біскуп і асістэнты згаварылі над абраннікам «Ойча наш» ды іншыя дзъве малітвы.

Надышла самая ўрачыстая хвіліна. Мяндоўг узніяўся, зноў укленчыў перад біскупам Кульмскім ды агаліў дзясніцу па локаце. Біскупу падалі шкляніцу з ялеем. Ён перажаг-

Рэканструкцыя выявы пячаткі
караля Мяндоўга.

(Мастак Віталь Катовіч, за парадай
Алеся Жлуткі.)

Пячатка князя абедрытаў
Прыбіслава.

(Паводле дакумента 1249 г.)

* Літанія – каталіцкая малітва з пералікам просьбаў.

** Пастарал – біскупскі посах.

наўся і павольным, плаўным рухам сваёй рукі пакінуў знак крыжа на Мяндоўгавай дзясянцы, на спіне паміж лапаткамі ды на ілбе. Закончыўшы намашчэнне, каранатар памыў рукі і, зняўшы мітру, пачаў Імшу. Новы кароль, стоячы на каленях, павінен быў, паводле правілаў цырымоніі, паўтараць словаў малітвы біскупа. Праз пэўны час яму было дазволена пайсці ў адпаведна падрыхтаванае памяшканне, дзе ягоны капелан – то мог быць толькі згаданы Хрысціян – абцёр алей намашчэння. Пасля Мяндоўг апрануў каралеўскі строй і са світай вярнуўся ў каранацыйную залу ды зноў удзельнічаў у набажэнстве.

Урэшце надышла чарга і да мяча. Біскуп Кульмскі пераняў меч у асістэнта ды, выцягнуўшы з похвы, падаў Мяндоўгу, які ўжо ўкленчыў перад каранатарам, сказаўшы, як то напісаў Ю. Славацкі ў сваёй драме «Міндове»: «Нагадваю табе, кароле, каб быў гатовы барапіць тваю веру мячом, а пашыраць словам...». Паводле пантыхікалу каранатар прышпільваў меч да рамяння караля і гаварыў: «Прымацуй, наймацнейшы, меч свой да пояса і ведай, што святыя не мячом, а вераю перамагалі каралеўствы». Тут Мяндоўг павінен быў устаць, вынуць меч з похвы ды моцна памахаўшы ім, абцерці аб левы рукаў, схаваць у похву і зноў укленчыць перад каранатарам. І вось тады толькі Мяндоўгу на галаву ўсклалі карону ды нагадалі, што кароль сярод свайго люду павінен сваімі цнотамі яснець мацней, чым зіхцяць перлы і золата кароны. Пасля каранатар падаў яму скіпетр і «яблык». Меч быў сімвалам улады, карона – хвалы і велічы, скіпетр – кіравання падданымі. А яблык – імператарскі глобус з крыжыкам – нагадваў каралю, што ён павінен быць хрысціянскім манархам. Уганараванага ўсімі каралеўскімі сімваламі Мяндоўга каранатар правёў да каралеўскага крэсла і паводле асобнага цырыманіялу пасадзіў на трон. Учыніўшы інтронізацыю, біскуп Кульмскі зняў мітру і заспіваў гімн удзячнасці Богу. Далей пачалася цырымонія ўкаранавання будучай каралевы. Мяндоўг, ужо ў кароне, сам павёў сваю жонку Марту да біскупа Кульмскага ды прасіў укаранаваць і яе, што і было ўчынена.

Месца каранацыі

У пераважнай большасці надрукаваных хронік і летапісau месца каранацыі Мяндоўга не называецца. Не ведаюць пра гэты ўрачысты акт аўтары шматлікіх «літоўскіх» летапісаў, хаця падаюць звесткі пра шматлікія дробязныя здарэнні. Асабліва дзівіць стаўленне галіцка-валынскага летапісца. Ён шмат увагі надаў апісанню «літоўскага» пасольства, пералічыўшы ўсіх (больш за 20) князёў⁵³, назваў імёны паганскіх бóstваў⁵⁴, якім Мяндоўг нібыта складаў ахвяры, што павінна было сведчыць пра нібыта няшчырасць Мяндоўгава хрышчэння, але не згадаў пра каранацыю.

Зрэшты, не трэба дзівіцца такой «недасведчанасці» валынскага летапісца. Варта сказаць толькі, што ў некаторых г. н.з. літоўскіх (беларуска-літоўскіх) летапісах няма згадкі натура Мяндоўга. А ў тых творах, дзе полацкага княжыча замянілі палямонавымі нашчадкамі – жамойцкімі і «дзяволтваўскімі» князямі, – і не маглі напісаць пра хрышчэнне ці каранацыю выдуманых асобаў. Для складальнікаў хронік і летапісаў замоўчванне ўяўлялася меншым грахом. Як вядома, да пераробак летапісных твораў спрычыніліся высокія асобы каталіцкага Касцёла ВКЛ, прыкладам, Павел Гальшанскі, біскуп Брэсцкі і Віленскі⁵⁵, Мельхіор Гедройц, біскуп Жамойцкі, які дапамагаў Мацею Стрыйкоўскому рыхтаваць ягоную «Хроніку» і, відавочна, рэдагаваў яе⁵⁶. Каб такія факты не былі вядомыя, то можна было б падумаць, што летапісы складалі атэсты. Не можам жа мы сказаць, што такім чынам згаданыя біскупы баранілі адметную пагансскую культуру Жамойці. Такімі пераробкамі была скавана праўда пра першага князя і караля ВКЛ. И каб не ўзнікалі непатрэбныя пытанні, дзе хрысцілі, дзе каранавалі літоўскага караля, чаму ўрачыстсці адбыліся ў Навагарадку, праз што магла выявіцца праўда пра Мяндоўга, вырашылі напісаць пра іншых.

⁵³ ПСРЛ. Т. 2. Ипатьевская летопись. Стб. 735.

⁵⁴ Тамсама. Стб. 817.

⁵⁵ J. Ochmański. Nad Kroniką Bychowca. // Studia źródłoznawcze. Commentationes. T. XII. Warszawa, 1967. С. 158.

⁵⁶ Ермаловіч М. І. Па слядах аднаго міфа. Мн., 1989. С. 6.

Каранацыя Мяндоўга адбывалася менавіта ў Навагарадку. Так лічыў невядомы пісец XVII ст., перапісваючы «Кройнику літвовскую и жмойтскую»⁵⁷, хоць у самай Хроніцы, прынамсі, у надрукаваным у тым жа 32-м томе тэксце Хронікі («Хроника літвовская и жмойтская»), месца каранацыі не падаецца.

Вядомы гісторык Тэадор Нарбут, з імем якога звязваюць стварэнне Хронікі Быхаўца⁵⁸, і які ў сваіх «Старажытных дзеяx літоўскага народу» называе Кернове месцам хрышчэння Мяндоўга, пісаў, што «біскуп Кульмскі быў пры каранацыі Мяндоўга ў Навагарадку», спасылаючыся на дакумент № 3 з шуфляды LI Караблявецкага (Кёнігсбергскага) Таємнага архіву⁵⁹. Тэадора Нарбута не западозрыш у сімпатыях да крыўіцкіх жыхароў і князёў ВКЛ, прыкладам, да Войшалка, таму ягонае сведчанне асабліва важнае. Пра падобнае меркаванне што да месца каранацыі Мяндоўга, ваказанае аўтарам Густынскага летапісу ды вядомымі гісторыкамі В.Б. Антановічам, згадаў Юльюш Ляткоўскі⁶⁰.

Ускосна на карысць Навагарадка сведчыць факт, што тут была Мяндоўгава рэзідэнцыя, як то падаецца ў даваеннай Латышскай энцыклапедыі⁶¹, звесткі якой заснаваны на багатых Рыжскіх архівах. Да сказанага варта яшчэ дадаць, што вядомы гісторык Зянонас Івінскас, прафесар Бонскага універсітэту, прызначаў менавіта Навагарадак месцам каранацыі Мяндоўга⁶².

Навагарадак меў эканамічныя магчымасці правесці такі ўрачысты акт, на што ёсць і матэрывальныя доказы.

У 1960 г. падчас раскопак г. нз. вакольнага горада старажытнага Навагарадка ленінградскія археолагі знайшлі часткі шклянога кубка, аздобленага рэльефнаю рэззю і гравіроўкай, а таксама аплайленыя ў агні кавалачкі другой жа шкляніцы. Унікальная знаходка прывабіла даследнікаў. Было

⁵⁷ ПСРЛ. Т. 32. М., 1975. С. 7.

⁵⁸ Chodyniecki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim.

Ateneum Wileńskie. 1926. R. 3. Z. 10-11. С. 398.

⁵⁹ Narbut T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. T. IV. Dodatek III. Wilno, 1838. С. 8.

⁶⁰ Цыт. J. Latkowski. Mendog król litewski. С. 45.

⁶¹ Latviešu konversacijas vārdnica. Т. XII. Riga, 1935. С. 22859.

⁶² Lietuvių enciklopedija. Т. 18. Boston. С. 497; Т. Баранаўскас. Новогрудок в XIII в. История и миф./Castrum, urbs et bellum. Баранавічы, 2002. С. 42.

вызначана, што падобны посуд на абшарах краіны нідзе больш не сустракаўся, а такія шкляніцы вядомы ў Англіі, Галандыі, Польшчы, Нямеччыне. Гэтыя кубкі навукоўцы называюць «*Hedwigsgläser*» – «шкляніца Ядзвігі». Паводле лягенды, жонка сілезскага князя Генрыха Барадатага Ядзвіга (1178 – 1243; кананізаваная ў 1267 г.), учыніла цуд, ператварыўшы ваду, налітую ў такі кубак, у віно. У Брытанскім музеі захоўваецца разбёная шкляніца з Цюрынгіі. Паводле памераў яна вельмі падобная да навагарадской.

Для ленінградскіх да-следнікаў «выкарыстанне разбёных кубкаў у старажытным Навагарадку дзеля рытуальных мэтаў, як гэта назіралася на землях, што ляжаць заходней яго, уяўляе-еца цалкам верагодным»⁶³. Можна меркаваць, што ў Навагарадак «шкляніцы Ядзвігі» трапілі не выпадкова. Такі посуд мог прывезці менавіта прэсвітар Тэўтонскага ордэна Хрысціян, які прысутнічаў і на каранацыі. Разбённую шкляніцу маглі прынесці ў Навагарадак і цюрынгскія бежанцы.

Варта сказаць і пра ўскоснае сведчанне. Месца для біскупскай рэзідэнцыі было выбрана недалёка ад Мяндоўгавай сталіцы. Як падае Ян Курчэўскі, даследнік гісторыі Касцёла, згаданы кракаўскі прэлат Віт, біскуп Літоўскі, пасля каранацыі Мяндоўга «засноўвае касцёл і літоўска-рускасе біскупства ў Любчы, мястэчку, якое належала Андрэю Кіяну, мяндоўгаваму баярыну»⁶⁴.

Шкляніца Ядзвігі.

⁶³ Гуревич Ф.Д., Джанполадян Р.М., Малевская М.В. Восточное стекло в Древней Руси. Л-д, 1968. С. 14, 16.

⁶⁴ J. Kurczewski. Biskupstwo Wileckie od jego założenia aż do dni obecnych. Wilno, 1912. С. 21.

Значэнне акта каранацыі

Гісторыкі, увогуле, станоўча ацэньваюць акт каранацыі Мяндоўга. Прыкладам, А.Г. Кіркор лічыў, што так быў закладзены «моцны пачатак утварэнню магутнай Літоўска-рускай дзяржавы»⁶⁵. Але, як уяўляеца, значэнне гэтай падзеі (каранацыя Мяндоўга на караля ў Навагарадку) для гісторыі нашага народу яшчэ не ацнена. Ацэнка – варта зрабіць на гэтым асаблівы акцэнт – не павінна залежаць ад факту прызнання або непрызнання Мяндоўга полацкім княжычам. Калі мы лічым Вялікае Княства Літоўскае дзяржавай двух народоў, то і ўзнікненне яго павінна разглядацца ў суаднесьці да абедзівью сучасных рэспублік – Беларусі і Летувы.

Аднак перш трэба сказаць, што прыняцце акту каранацыі князем Навагарадскім было падрыхтавана цягам двухвякоўга развіцця Навагарадскага княства, прыняццем ягонымі жыхарамі хрысціянства ўжо ў XII ст., стварэннем надзвычай высокай духоўнай (пісьменства, кніжнасць) і матэрыяльнай (рамёствы, побытавае, культавае і замкавае дойлідства) культуры.

Каранацыя Мяндоўга на караля засведчыла:

а) існаванне ў Верхнім Панямонні эканамічна моцнай дзяржавы. Яе магутнасць асабліва праявілася ў здольнасці Навагарадскага княства ўтрымваць такое магутнае войска, якое здолела абараніць яго ад Батыевай арды, і нашыя землі не зведалі мангольскага іга;

б) дыпламатычныя сувязі Навагарадскага княства, а пасля і каралеўства Літovіi, з Галіцка-Валынскім княствам, Тэўтонскім ордэнам і Папам Рымскім;

в) прызнанне Навагарадскага княства палітычным партнёрам Тэўтонскага ордэна, святар якога Генрых, біскуп Кульмскі, усклаў кароны на Мяндоўга і ягоную жонку Марту;

г) прызнанне Мяндоўгавай дзяржавы тагачаснай еўрапейскай вярхоўнай уладай у асобе папы Інакента IV, які абвясціў пра сваю апеку над новым сынам Касцёла.

Такім чынам наша старажытная дзяржава далучылася да супольнасці еўрапейскіх дзяржаваў.

---

⁶⁵ Живописная Россия. Т. 3. СПб. – М., 1882. С. 77.

ПАСЛЯСЛОЎЕ

Шаноўны чытачу!

Спадзяюся, што ўдалося расказаць пра шматгадовыя пошукі каранёў станаўлення нашай дзяржаўнасці. Падаецца бяспрэчным: яе будавалі і цягам стагоддзяў баранілі насы прашчуры “новъгорожаны, слонимчаны, пин়янты” разам з вайсковым станам **літва**.

Прапанавана і гіпотэза паходжання літвы з стану прафесійных ваяроў, з сацыяльнай, а не этнічнай супольнасці, што дала назыву дзяржаве Вялікае Княства Літоўскае і народу – ліцвіны.

Гартаючы старонкі летапісаў і аналаў, чытаючы пра дзеі наших прашчураў, усведамляеш, што згаданыя ў летапісах ваяры-літва не былі ўнікальным згуртаваннем. Падобныя хаўрусы меліся ва ўсе гістарычныя эпохі сярод розных народаў.

Літва-ваяры палабскіх славянаў, што асели па-над Лабай яшчэ ў раннім Сярэднявеччы, перанялі дасканалы ваярскі досвед германскіх народаў, заваяўнікаў Рыма, дзяржаву, якая валадарыла на абшарах Еўропы і Азii.

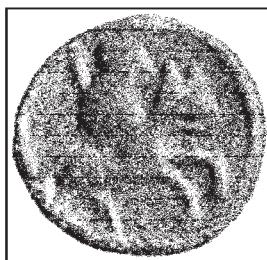
Спадзяюся, на старонках гэтай кнігі пададзена адметнае меркаванне пра станаўленне ліцвінскага (беларускага) этнасу і пра некаторыя праблемы станаўлення дзяржаўнасці. Спадзяюся, што ўдалося знайсці адказы на некаторыя пытанні невядомай гісторыі Бацькаўшчыны:

- чаму назывы значнай колькасці вёсак і мястэчак нашага краю вельмі падобныя (і нават ідэнтычныя) назовам гістарычнай вобласці Мекленбургія?

- чаму некаторым прозвішчам беларусаў знаходзім адпаведнікі ў дакументах той жа Мекленбургії?

- чаму полацкіх князёў у 1129 годзе не забілі, а толькі выслалі ў Візантію?

- чаму гербы некаторых наших градоў падобныя да геральдычных знакаў мекленбургскіх рыцараў, а герб аднаго з іх стаў “правобразам” Пагоні – герба полацкіх князёў ды ўрэшце гербам ВКЛ?

Пячатка
князя полацкага
Глеба-Нарымонта
Гедымінавіча.
(Каля 1338 г.)

- як узнікла менавіта такая назва гэтай дзяржавы?
- чаму наш край не быў заваяваны манголамі, якія перайшлі нават Одру і Нысу, і наш народ не спазнаў мангольскага іга?
- чаму папа Інацэнт IV прызнаў навагарадскага князя Мяндоўга годным каралеўскай кароны, і ў лета 1253 ён быў урачыста каранаваны ў Навагарадку?

Усё ж яшчэ больш пытанняў, чым адказаў. А дастаткова паехаць у Навагарадак – калыску нашай дзяржайнасці, узняцца па стромых схілах на замчышча, прытуліцца шчакою да сівых камянёў вежы Шчытоўкі... Яе і гару Мяндоўга не ўда-
лося зруйнаваць дашчэнту ні людзям, ні часу.

Яшчэ не скончаны пошуکі, яшчэ не выяўлены ўсе аргументы-доказы, што павінны змяніць уяўленне пра нашу раннюю гісторыю, пра дзеі пращчураў: аратых і ваяроў, канюшых і літвы, ваяводаў і ганчароў, князёў, а таксама і кавалёў, якія акоўвалі літву, харугвы братоў Альгердавічаў.

Але падмурек ужо закладзены. Першыя каменъчкі дзеля аднаўлення нашай гісторыі – дзеі вялетаў, абадрытаў, ваяроў-літвы, адным правадыром якіх мог быць палабскі князь Мікалай, вядомы з Мекленбургскіх дакументаў як NIKOLAVS DE ROZTOC – МІКАЛАЙ З РОСТАКУ.

Адна з рыцарскіх пячатаў мекленбургскага княскага роду – пячата NIKOLAVS DE ROZTOC.

Навукова-папулярнае выданне

Здзіслаў Сіцька

УТРОП ЛІТВЫ

Кніга адредагавана аўтарам
Дызайн-макет Уладзіміра Гундара
Карэктар: Люба Сіцька

У кнізе
выкарыстаны гравюры

Віктора Сташчанюка

Падпісана да друку 30.01.2009
Фармат 60Х84/16
Папера афсетная
Гарнітура Georgia
Афсетны друк
Умоўных друкарскіх аркушаў 11,2
Улікова-выдавецкіх аркушаў 6,4
Наклад 290 асобнікаў.
Заказ № 0027

Надрукавана ў ВЦ “Новая школа”
214020, Расійская Федэрацыя,
г. Смаленск, вул. Смальянінава, 12